

КАЗАН УТЛАРЫ

ӘДӘБИ-НӘФИС ҺӘМ
ИЖТИМАГИЙ-СӘЯСИ ЖУРНАЛ

1922 ЕЛНЫҢ МАЙ АЕННАН
БАШЛАП ЧЫГА

Бу санда

ШИГЪРИЯТ ҺӘМ ЧӨЧМӨ ӘСӘРЛӘР

Рәниф ШӘРИПОВ. Барысы да әйбәт булачак! <i>Шигырьләр.</i>	3
Фәрит ИМАМОВ. Алар безнең арада. <i>Фантастик повесть.</i>	8
Лилия ГҮЙБАДУЛЛИНА. Дәрдемәнд. <i>Поэма.</i>	73
Алинә ХӘБИБУЛЛИНА. Чәчләрендә шомырт исе. <i>Повесть.</i>	82
Зөһрә. Ай кызы ул – миндер бүгенге... <i>Шигырьләр.</i>	134
Рәфкәтә ШАҺИЕВ. Кычыткан әчесе. <i>Хикәя.</i>	139

КАРДӘШ ХАЛЫКЛАР ӘДӘБИЯТЫ

Шәйит-Ханым АЛИШЕВА. Ак кәгазь – минем эш кырым... <i>Шигырьләр</i> (<i>Рафис КОРБАН тәрҗемәләре.</i>)	145
---	-----

ӘДӘБИ ТӘНКЫЙТ

Дания ЗАҺИДУЛЛИНА. Рухи мирас – гыйлемнең нигезе.	148
--	-----

ӘДӘБИ БЕРЛӘШМӘЛӘРДӨ

«Салават күпере» иҗат берләшмәсе. <i>Кукмара районы иҗатчыларының шигырьләре</i> (<i>Рәшит МИНЛЕГАЛИЕВнең кереш сүзе белән.</i>)	153
---	-----

ӘБУГАЛИСИНА МӘГӘРӘСЕ

Илдус ЗАҺИДУЛЛИН. Каюм Насыйринның шәһәрдәге кавемдәшләре белән мөнәсәбәтләре. ...	160
--	-----

ХАТЛАР ЯЗДЫМ УТЫРЫП

Әмирхан Еники, Раиса Ахматова, Феодосий Сахно, Фатих Хәсни, Сергей Баруздин, Әббар Кәримуллин, Замир Низаметдинов, М.Рәкыйпова, Альберт Хәсәнов, Г.П.Владимиров, Нәзифә Кәримова, Зәйнәп Хәйруллина, Гамил Афзалның Равил Фәйзуллинга язган хатлары.	167
<i>Каләмне ыттыкка тиңләп:</i> Кәшфи БАСЫЙРОВ әсәреннән өзек, Әхтәм ӘМИНОВ шигыре.	180
<i>Бөек Жинүгә – 80 ел:</i> Руфия МӨХЕТДИНОВА. Без Жинүгә ышандык!	182
<i>Замандашыбыз:</i> Руфия ИШМЕТОВА. Табигаттән көч алып.	184
<i>Фотоархив:</i> Әдәби мизгелләр. «Казан утлары» – Балтачта.	186

ГАЗИЗ ТАВЫШЛАР

Халыктан мәрҗән жыйган галим (<i>Илбарис Надировның тууына – 100 ел.</i>)	187
«Солдатлар»ны жырлап үстек без (<i>Роберт Әхмәтҗановның тууына – 90 ел.</i>)	188
<i>Сәхифәне Нәсим АКМАЛ алып бара.</i>	189
Әдәби сканворд. <i>Рәис ГАБДУЛЛА төзедә.</i>	189
Ижтимагий-мәдәни торышыбыздан. <i>Вакыйф НУРИЕВ әзерләдә.</i>	190

ИДАРӘ:

**Ирада Әюпова
Рәдиф Гаташ
Искәндәр Гыйләжев
Айрат Зарипов
Дания Заһидуллина
Рәкил Зәйдулла
Илгиз Зәйниев
Илфак Ибраһимов
Зиннур Мансуров
Ким Миңнуллин
Газинур Морат
Рүзәл Мөхәммәтшин
Айдар Сәлимгәрәев
Рәвил Фәйзуллин
Илсур Һадиуллин
Данис Шакиров
Ленар Шәех**

Баш мөхәррир урынбасары: Вакыйф Нуриев.

Жаваплы сәркатип: Ландыш Әбүдәрөва.

Бүлек мөхәррирләре: Фәнил Гыйләжев, Рафис Корбан.

Мөхәррирләр: Элеонора Җамалиева, Гөлия Сәлахова.

Сайт мөхәррире: Ләйсән Зарипова. SMM-белгеч: Алинә Хәбибуллина.

Исәп-хисап бүлеге: Эльвира Камалова (өлкән бухгалтер).

Машина йөртүче: Наил Кадыров.

✉: Редакция адресы: 420066, Татарстан Республикасы, Казан шәһәре, Декабристлар урамы, 2.

☎: Кабул итү бүлмәсе – 222-09-83 (өст.1618).

Баш мөхәррир урынбасары – 222-09-83 (өст.1612).

Жаваплы сәркатип – 222-05-50 (өст. 1617).

Шигърият, сәнгать һәм хатлар бүлеге – 222-09-83 (өст.1616).

Исәп-хисап бүлеге – 222-09-80 (өст.1267), касса – 222-09-84 (өст.1874).

Сайт: kazanutlary.ru; электрон почта: kazanutlari@yandex.ru

★ Авторлар фикере редакция фикере белән туры килмәскә мөмкин.

★ Редакциягә килгән кулъязмалар рецензияләнгән һәм кире кайтарылмый.

★ Басмаханә гаебе белән киткән житешсезлекләр өчен редакция җавап бирми, брак журналларны алыштыру мөмкинлеге юк. Алар хақында 519-44-61 телефоны белән басмаханәнең техник контроль бүлегенә хәбәр итәргә кирәк.

 Гамәлгә куючы – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче адресы: 420097, Татарстан Республикасы, Казан шәһәре, Академия урамы, 2.

Журнал редакциянең компьютер үзәгендә җыелды һәм битләргә салынды. Айга бер тапкыр чыга.

Басарга кул куелды 28.03.2025, график буенча 28.03.2025, басылып чыгу вакыты 03.04.2025

Офсет ысулы белән басыла. Кәгазь форматы 70X108¹/₁₆.

Нәшер-хисап табагы 14,2. Басма табак 12 (16,8). Заказ М-0547. Тираж 4030.

Журнал Элементә, мәгълүмати технологияләр һәм массакуләм коммуникацияләр өлкәсендәге күзәтчек буенча федераль хезмәтендә (Роскомнадзор) 2020 елның 13 ноябрәндә теркәлдә.

Теркәлү таныклыгы ПИ № ФС77-79467.

Индекслар: ПО277 (Татарстаннан читтә яшәүче физик затлар өчен),

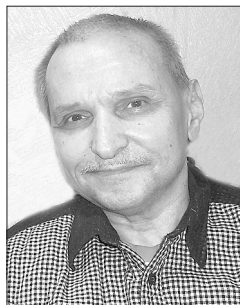
П2365 (Татарстанда яшәүче физик затлар өчен), П2368 (юридик затлар өчен). Бәясә ирекле.

Республика матбугат һәм массакуләм коммуникацияләр агентлыгы ярдәме белән чыгарыла.

«ТАТМЕДИА» АҖ филиалы «Идел-Пресс» полиграфия-нәшрият комплексында басылды.

420066, Татарстан Республикасы, Казан шәһәре, Декабристлар урамы, 2.

Рәниф
Шәрипов

БАРЫСЫ ДА ӘЙБӘТ БУЛАЧАК!

Истән чыкмый һаман. Шигырь язам.
Тотып атам янә, сызам да.
Бәхет тулы гамьсез көннәр булган,
Какы үскән чакта ызанда.

Монда шомырт. Монда бәрәңгеләр.
Менә монда суган түтәле...
Барысы бар. Барысы да житә.
Юк булгач юк инде бүтәне.

Гафифәттәй белән уртақ ызан,
Какы үскән чагы дөнъяның.
Сихри мизгел, ләкин ул вакытта
Кем кадерен белгән соң аның?

Язган булам. Кемгә кирәк соң бу?
Тотып атам, сызып бозам да.
Шуны гына беләм, без барында,
Какы үсә иде ызанда.

Шомырт кор(ы)ган, ызан сукаланган.
Тулып ята хәзер бүтәне.
Күз алдымда чәчәк тулы ызан,
Какы, шомырт, суган түтәле...

Кабаланмый, әрсезләнми,
Тартып килгән үз йөгем бар.
Егетлегем узып бара,
Ләкин әле ирлегем бар.

Тау-тау өем сүз актарам,
Серле, сизгер күзлегем бар.
Тапканымны тезә беләм.
Раббым биргән үзлегем бар.

Матур итеп тезеп куйган
Бәрәкәтле сүзлегем бар.

Барысын да аңлатырлык
Таянычым – үз телем бар.

Күңелемдә канатлы ат,
Иярем бар, тезгенем бар.
Авылымнан, кавемемнән
Өзелмәгән кендегем бар.

Тылсымлы моң, Илаһи сүз,
Яшәешнең иң кызыгы.
Ә калганы – чүп мәшәкать,
Ыгы-зыгы, ыгы-зыгы...

«Халкым минем!» – диеп әйтә алмыйм,
Ул минеке түгел, дөньяныкы.
«Улым!» – диеп, баштан сыйпаса да,
Ул минеке түгел. Мин – аныкы.

Кул күтәрсә кемдер, хәнжәр тотып,
Юк итәргә теләп йә кимсетеп,
Кан чыкканчы, шул хәнжәрне кысып,
Мин әйтермен: «Тимә! Ул – минеке!»

Ә югалса дөнья чикләрендә,
Үзен-үзе ваклап йә таркатып,
Мин елармын, үксез, ятим калып:
Ул минеке иде бит һәрвакыт!

Үз–үземне котлау

Туган көнәң белән, Рәниф туган!
Туган инде, нәрсә дисәң дә.
Без икебез ике төрле кеше,
Булсак та бербөтен бу тәндә.

Аптырама, кем соң әле син дип,
Мин – хокуксыз аек акылың.
Мин – дуслың да, дошманың да сиңең,
Аңлашылмый торган асылың.

Мин шикләнәп карыйм барысына,
Ә син моңлы, хисле хыялай.
Мин типкәләп куган күпме коткы
Сиңең жанга кереп оялай.

Ялкаулык бар, ләкин артык түгел.
Көнчелегең – бары файдага.
Усаллыгың белән кирелегең
Куәт бирә сиңа кайда да.

Ашыгасың, кайчак хәйлә-мәкер
Белмәсәң дә гомер-гомергә.
Барысына түзә беләсәң, тик
Өйрәнмәдең көтә белергә.

Сакланмадың сак җаһилләр кебек,
Вакланмадың ваклар янында.
Авызыңны күпме пешерсәң дә,
Өрми каба идең тагын да.

Барысын да беләм, хәтта аңлайм,
Мин үтәли күрәм эчәнне.
Тыңламыйсың, аннан үкенәсәң,
Сызланасың кысып тешәнне.

Каешланган инде моңлы күңел,
Кырысланган холык-фигылең.
Көлке кебек хәзер яшь вакытта
Елый-елый язган шигырең.

Язмышың да, талантың да бардыр,
Аз түгелдер зиһен-белемең.
Күргәннәрең күренмиңә генә
Каләмеңә тора эленеп.

Бер сайлаган юлдан, унга-сулга
Тыпырчынмый гына барасың.
Кем ошатмый, үз чамасын уйлап,
Үз алдына гына карасын.

Туган көнең белән, Рәниф туган!
Барысы да әле алда бит!
Минем кебек беркем белми сине,
Минем кебек беркем аңламый...

Кырын күзләр, жаһил сүзләр аша,
Илаһи моң сиңа юл ача.
Син язасың, ә мин сакта торам,
Барысы да әйбөт булачак!

Әллә...

Әллә нинди уйлар килә башка,
Кыяфәт юк, теләк күп әле.
Әллә нинди сүзләр ишетелә,
Әллә кемнәр юкка үпкәли.

Әллә кемнәр искә килеп төшә,
Әллә кайчан күздән югалган.
Әллә нинди әрсез оятсызлар
Байрак тотып йөри иң алдан.

Кызлар кебек үпкәлиләр ирләр,
Үзең ни дә аңа, сүзең ни...
Гүзәл затлар, күпме еллар аша,
Инде гүзәл булып күренми.

Әллә нинди әрсез уйлар башта,
Әйтергә дә кайчак ярамый.
Илаһи зат кебек булмаса да,
Яратырлык затлар бар әле.

Әллә ничек икән олыгаю,
Дәрт күп, ләкин дәрман юк вакыт.
Әллә нинди матур кызлар үсә,
Мөмкин түгел теләк уятып.

Әллә инде заман чире керде,
Ничә тапкыр бүген төчкердем.
Әллә инде ахыр заман житә,
Әллә инде үзем искердем...

Фәрештәләрем

Теткәләнгән чакта фани тәнем,
Телгәләнгән чакта жаным да,
Канатларын жәеп, каплап, саклап,
Фәрештәләр торды жанымда.

Булмаганны бар итүче Раббым,
Нинди эшкә мине сакладың?
Жавап килми. Тик ишетәм бары
Фәрештәләр канат какканын...

Яшибез, нәрсәдер көтәбез...
Кемнәрдер китәдер, кайтадыр.
Күренми бернәрсә, күренми.
Ә бәхет янәшә кайдадыр...

Көзләрнең яңгырлы кичләре,
Томанлы иртәләр арада.

Кочам дип, үбәм дип киләсен,
Ул томан шикелле тарала...

Кулларым бушлыкка эленгән.
Бары тик тоз тәме ирендә.
Көтәбез, көтәбез... Адаштым
Мин кәкрә көзгеләр илендә.

Кайсы тәрәзәне кагып,
Кайсы ишекләргә ачыйм?
Ямьле түгел кебек көнем,
Тәмле түгел кебек ашым.

Торып басыйм ничек кенә,
Еллар бөгә мине жиргә.

Кан коела яу кырында,
Жан кыела бөтен илдә.

Күпме генә шақысаң да,
Ачып булмый бу ишекне.
Куркудан ач бала елый,
Аны беркем дә ишетми.

Күз яшыләре аша миңа,
Бик ерактан карап тора.
Кем ул димә! Кем булса да,
Кем баласы диеп сора!

Еллар мине жиргә бөгә,
Ничек кенә торып басыйм.
Дөнья тулы вәхши золым,
Хәрәм кебек хәләл ашым...

Аерма юк: кыек сөйләм, туры сөйләм.
Сүз артына яшерелгән сүзне күрәм.

Жавабым юк... «Ник дәшмисен?» – дип сорарсыз.
Сүз әйтергә хакым юк шул. Мин коралсыз...

Раббым анда «Ни телисен?» дисә әгәр,
Бик ерактан килер сезгә тик бер хәбәр:

«Риза-бәхил. Без туганнар, ни дисән дә.
Савабыгыз канат булсын ут кичкәндә!...»

Зиһен булгач, баш күтәрми
Укып белем эстәдек.
Рәвеш ярылып ятса да,
Күренмәде эчтәлек.

Менгән үрләрем бар кебек,
Тормышым ала-кола.
Ә яшьлегем еллар аша
Үпкәләп карап тора.

Булмый икән бу дөньяда
Күз чыгармый каш ясап.
Корасы булган язмышны
Башыннан ук башкача.

Үпкәләүнең файдасы юк,
Вакыт бит инде бетте.
Эчтәлек бай. Рәвеш ватык.
Үзең генә гаепле...

Төшкә давыл керде, жилтерәтте мине,
Аяусыз һәм явыз көч булып.
Бик еракта, чын давылда кемдер
Сыендымы миңа төш булып?

Кисешмибез тимер юллар кебек.
Бирешмибез, давыл купса да.
Ачык ишекләр күп, ләкин алда
Үтеп булмый торган бусага.

Уянырмын, ә син югалырсың...
Төшләр матур монда, өн яман.
Беркайчан да күрешерлек түгел,
Без икебез ике дөньядан.

Үзем аңлайм, шун(ы)сы аяныч бик:
Мин барыбер тиздән уянам.
Мин эзләргән сине, әйтче, бәгърем,
Килдең миңа кайсы дөньядан?

Кичке уен. Онытылган сүзләр.
Бу көннәргә ничек эләккән?
Талпына да тына моңлы күңел,
Бер сулкылдап ала йөрәк тә...

Күпме тиңсез хәзинәләр ята
Хәтер дигән төпсез коеда.
Үзгәрми тик Галәм. Август җитсә,
Әле һаман йолдыз коела.

Нинди сихри, газиз моң агыла
Онытылып барган сүзләрдән!
Әйе, әйе, элеккечә түгел,
Авыл түгел, дөнья үзгәргән...

Жыелышып калыйк исән чакта,
Бер түгәрәк ясыяк бергәләп.
Коелырбыз без дә йолдыз булып,
Авыл бит ул – үзе бер Галәм...

Сабыр дуслар кинәш бирә кайчак,
Кабаланма диләр, ярысма!
Ләкин нишлим, бер үк сурәт һаман
Төшләрәмдә килә каршыма.

Телефонга күчәм: «Алё, Васил,
Авыл ничек анда? Бигайбә...»
«Авыл яши, Рәниф абыем! – ди, –
Авыл исән әле, моңайма!»

Утлар сүнгән, Сабантуйлар беткән,
Клуб бикле, мәчет ябылган,
Соңгы ялгыз юлчы хәлсез атлап,
Китеп бара үле авылдан...

Яман төшләр онытылыр тиздән,
Авыл яшәр, Алла теләсә,
Бүгән әле гүя минем белән
Васил булып авыл сөйләшә.

Бу сурәттән котылмакчы булып,
Мин уянам, кайчак кычкырып.
Каләм тотам, язган-сызган булам,
Гүя мин дә йөрим эш кырып.

Яңара төш, Васил гармун уйный,
Кагылгалап күңел кылына.
Рәис жырлый, авылга ямь инә,
Соңгы юлчы кире борыла...

Тезеләсә көннәр тезелгәндә,
Өзеләсә жепләр өзелә.
Умырылып төшә көннәр гаме,
Тиңсез, ихлас еллар эзенә.

Башка сыймас зирәк «акыл» жыеп,
Аяк бастык гомер көзенә.
Уйлар уйлап, артка карый-карий,
Жеп түгел ул, үзәк өзелә...

Үкенечле аянычлар була,
Тик үзгәртеп булмый үткәнне.
Вакланмаган, таркалмаган идек,
Бөтен идек әле күптәнме?

Ипле, имин тормыш кордык кебек,
Нидер төшөп калды, кителде.
Акыл жыйдык кебек. Тик элек без
Акыллырак идек шикелле.

Тәнгә һава, җанга дәва җитми,
Утта сүнөп янам салкында.
Кирәкмәгән вакыт, кирәкмәгән урын...
Нишләп йөрим әле мин монда?

Калган эзләр һаман чакырлар,
Өметләнеп чыгам юлларга.
Барып җиткәч, күрәм – вакыт узган,
Минем монда инде булган бар.

Булмаганны табып буламы соң?
Болытларга карап юксынам...
Ирештем дә кебек барысына,
Иң кирәге генә юк сыман.

Тормыш кыска, дөнья мәңгелектер,
Бер гомергә дөнья тардыр ул.
Илаһи Моң, Илаһи Сүз дәрте
Бер Китапта гына бардыр ул.

Тән түзә ул. Тәнне еллар буа.
Гомер бар бит, берәз ял итик.
Һава җитә әле, сулап була,
Җанга дәва җитми бары тик.

Ахры, юкка түгел, күккә карап,
Нәрсәндер шулай юксынам.
Ачылыр ул. Анда дөнъяның да,
Гомернең дә чиге юк сыман...

Узган еллар күз алдымда һаман,
Шул елларның аңы, җаны мин.
Барысын да беләм, таныйм кебек,
Тик үземне генә танымыйм.

Фəрит
Имaмoв

АЛАР БЕЗНЕҢ АРАДА

ФАНТАСТИК ПОВЕСТЬ

«Ясалма интеллект һәм акыллы машиналар» дигән темага халыкара симпозиум тәмамланды. Дөньяның төрле илләреннән жыелган галимнәр арасында шушы тармакта дистә еллар фәнни тикшеренүләр алып барган фәннәр докторы Данир Ярми дә катнашты анда. Мәртәбәле форумда аңа да бәхет елмайды: югары дәрәжәдәге гыйльми даирәләр каршында үз ачышлары турында симпозиум мөнбәреннән доклад белән чыгу хокукы бирелде. Ниһаять, гыйльми эшләренең нәтижәсен халыкара югарылыкка чыгару мөмкинлегә иде бу. Фән өлкәсенең элгә тармагында иң югары казанышларга ирешкән галимнәр, фән эһелләре аның чыгышын тын да алмыйча тыңлады, соңыннан бик озакка сузылган алкышларга күмделәр. Хәтта кайсыларыдыр аягүрә басып кул чапты. Шул чакта Данир Ярминен күнелен әйтеп бетерә алмаслык куаныч биләп алды.

Халыкара гыйльми чара тагын шул ягы белән дә канәгатьлек хисе тудырды: Данир монда үзе фәнни тикшеренүләр алып бара торган тармакта эшләүче, робот техникасы һәм кибернетик машиналар буенча фәнни институт ректоры, фәннәр докторы, профессор Вахит Гатин белән очрашты. Фән даирәләрендә бик мәгълүм шәхес булганлыктан, ул аны болай да белә иде инде. Тик элгә кадәр якыннан танышу, аралашу мөмкинлегә булмады. Ә менә хәзер аңа шундый бәхет елмайды. Иң куанычлысы – Данирның чыгышын, гыйльми эшләрән Гатин да ошаткан булса кирәк, форум тәмамланганнан соң ул аны, рәсми булмаган шартларда тагын да якыннан танышу өчен, кабул итү мәжлесеңә дә чакырды.

Симпозиумның соңгы көнендә бу форумны оештыручылар галимнәрнен күнелен күрергә уйлаганнар: беренче катта урнашкан ресторанда табын корганнар. Ә Вахит Гатин, ресторан янәшәсендәге аерым бүлмәдә, үзе белгән иң якин фән эшлекләре, роботлар ясауда иң танылган белгечләр өчен өстәлләргә заказ биргән. Әлбәттә, анда мәртәбәле кунак булу

Фəрит ИМАМОВ (1960) — язучы, журналист; «Югалган эзләр», «Дөньяның кеме юк...», «Күлгә» исемле китаплар авторы. Түбән Камада яши.

симпозиум эшчәнлегендә катнашкан санаулы фән әһеленә генә тәтегәндер. Шул мәжлескә катнашырга тиешле галимнәр исемлегендә үзенң дә булуын ишеткәч, Данир гажәпләнәп тә куйды. Доктор Вахит Гатин үзе чакырып торсын әле! Фән өлкәсендә ат уйнаткан, гомерләре буге гыйльми тикшеренүләр алып барып, үз сүзләрен әйткән чал чәчле мәшһүр галим-голәма арасына кушылу уен-муен эш түгел...

Әнә шундый матур хисләргә биреләп, симпозиум узган гомуми залдан чыгарга дип кузгалганда, аның янәшәсенә чибәр генә бер егет киләп басты. Бу егетнең униформасыннан күренгәнчә, аның шушы симпозиумга чакырылганнарга хезмәт күрсәтүчә булуы ачык аңлашыла. Бу көннәрдә биредә хезмәт күрсәткән бу итагатыле, сабыр хезмәткәрләргә Аллаһ сәламәтлек бирсен. Алар үзләре алдына куелган бурычларны күндәм рәвештә жиренә житкереп башкарып чыктылар. Афәрин! Тел-теш тидермәслек хезмәт күрсәтү өчен, ай-һай, үз эшенең чын остасы булу кирәк...

Егет дустанә генә елмайгандай итте. Хәер, ул елмаймагандыр бәлки. Бары тик Данирга гына шулай тоелгандыр. Егетнең йөзәндә елмая чалымнары тумыштан килгән булса кирәк. Менә ул, аз гына көттереп:

– Данир әфәнде, доктор Гатин сезне форум тәмамлану хөрмәтенә оештырылган мәжлестә көтә, – диде һәм, рөхсәт тә сорап тормыйча, бик жайлы гына хәрәкәтләр белән Данирның портфелен алды да, үзе артыннан барырга ишарә ясап, алга атлады. Алар үзара фикер алышучы галимнәр төркемнәрен ерып үттеләр дә баскычтан бер катка түбәнрәк төштеләр. Уңга борылып, коридор буенча берәз атлагач, диварда күзгә бик үк ташланып тормаган ишек каршына киләп бастылар. Егет янәшәдәге индикаторлы төймәгә бармагын тидереп алды. Ишек тавышсыз-тынсыз гына шуып ачылды. Озата килүчә егет кулы белән алга узарга ишарә ясагач, Данир саклык белән генә бүлмәгә керде.

Унбишләп кешегә әзерләнгән табын янында жиде-сигезе үзара әңгәмә кора башлаганнар. Кайсыларыдыр урыны янәшә туры килгән кеше белән якыннанрак таныша.

Ишек янында ук берничә буш урын булса да, озата килүчә егет Данирны түргә дәште һәм, аны гажәпләндереп, доктор Вахит Гатин янындагы бердәнбер буш урындыктан урын тәкъдим итте. Әлбәттә, бу егет өстәл янына үз белдегә белән генә урнаштырып, кунакларны кая туры килсә, шунда утыртып йөрмәгәндер. Моның ише зур фәнни киңәшмәләрдә, рәсми фикер алышуларда катнашучылар махсус алдан билгеләнгән «исемле» урыннарда утыртылган кебек, бу мәжлестә дә кунакларның урыны хужаның үз тәкъдигә белән алдан хәл ителгәндер. Ә галимнәренң исем-фамилиясен озата килүчә егет күкрәккә тагылган бейджиктан белгән, әлбәттә...

Әлегә кадәр икенчә ягындагы күршесә белән күңелле генә әңгәмә корып утырган Гатин, Данирның урындыкка жайлап урнашканын көтеп кенә торгандай, аның ягына борылды. Дустанә генә елмаеп:

– Кәефегез ничек, Данир әфәнде? Фәнни симпозиум бик ялыктырмадымы үзегезне? – дип сорады.

Бу сорау сүз оеткысы булып, әңгәмә башлап жибәрү өчен генә кирәк иде, билгеле. Аңа тискәре жавап ишетмәячәген Гатин үзе дә бик яхшы аңлый ләбаса. Данирның симпозиум эшеннән бик канәгать калуы болай да йөзәнә чыккан. Мәжлес хужасының сорагына ул, ачык елмаеп:

– Бераз арытты, билгеле. Шулай да кәефем бик яхшы. Симпозиумның оештырылуыннан һәм барышыннан бик канәгатьмен. Бик күп мәгълүмат алдым, кызыклы проектлар тәкъдим ителде, – диде.

– Чыгышыгыздан күренгәнчә, акыллы машиналар проектлау буенча сез шактый уңышларга ирешкәнсез. Аеруча кыю фәнни тәкъдимнәрегезнең киләчәктә кибернетика өлкәсендә лаеклы урын табачагына чын күңелемнән ышанам...

Фәнни хезмәтләре белән халыкара танылуга ирешкән фәннәр докторының, үзе белән исәпләшеп, шулай сөйләшеп торуына Данир эченнән генә шатланды, билгеле. Өстәвенә, Гатин – акыллы машиналар житештерү буенча илдә иң алдынгы корпорация хужасы да эле.

– Мондый дәрәжәле форумда катнашу миңа күпеллек хезмәтемне башкаларга житкерү мөмкинлегенә бирде. Жанлы сөйләшү, үзгә хезмәт куйган фән тармагында эшләүче галимнәр белән якыннан аралашу фәнни ижат мөмкинлекләремне киңәйтә дип уйлыйм. Мин симпозиумнан яңа планнар белән чыктым, – дип җавап кайтарды Данир Ярми.

Мәжлесең чакырылганнарның барысы да кереп, өстәл янына утырышып беткәч, доктор Гатин урыныннан торып тамак кыргалады. Шуны гына көткәндәй, әлегә кадәр умарта күчәдәй гөҗләгән бүлмә эче тынып калды. Барысы да мәжлес хужасына текәлделәр. Вахит Галләмович кулындагы салфетка белән авыз читләрен сөрткәләгәндәй итте.

– Хәерле кич, мәжлесебезнең хөрмәтле кунаклары! Тагын бер мәртәбә исәнмесез, мөхтәрәм коллегалар! Миңа калса, симпозиум югары дәрәжәдә узды. Афәрин! Һәммәгез дә шундый фикердәдер дип уйлыйм. Бу халыкара симпозиумны менә шушылай узара жылы, уңайлы шартларда тәмамларга уйладык. Гел эшләргә генә димәгән, фән әһелләренә дә бераз ял итеп, күңел ачып, узара дустанә шартларда аралашып алу комачауламас...

Аның бу сүзләреннән соң барчасы да гөрләтеп кул чапты. Берничәсә хәтта аягүрә торып басты. Үз сүзләренә бердәм хуплануын, үзенә теләктәшлек күрсәтүләрен күрәп, Гатин горур кыяфәттә мәжлестәгеләргә югарыдан караш ташлады һәм чыгышын тагын да канатланыпрак дэвам итте:

– Барыгызга да мәгълүм: әле кайчан гына без илдә көчле индустрия булдыру, сәнәгатьтә житештерүне арттыру өчен фән-техника үсешенә ирешү турында сүз алып бара идек. Хәзер ул заманнар узды. Һәрберегез дә сизәдер: акыллы машиналар заманы житте. Кешеләрнең көнкүрешенә роботлар көннән-көн тирәнрәк үтеп керә. Без бүген кайбер тармакларны алардан башка күз алдына да китерә алмыйбыз...

Гафу итегез, мин симпозиумнан алган тәэсирләремнән һаман айнып житмим эле. Ә әйтергә теләгән сүзләрем шул иде: бирегә чакырылган фән әһелләре, бер арбага җигелгән атлар шикелле, барыбыз да бер фән тармагында хезмәт куябыз. Симпозиумда укылган докладларга караганда, бу өлкәдә бик нык алга киткән, шактый зур уңышка ирешкәннәребез дә бар. Һәрберебез бары тик үз казанында гына кайнаганлыктан, бер-беребезнең уңышларын белмибез дә, күрмибез дә. Минем уемча, хәзер ирешкән уңышларыбызны, бер-беребездән яшермичә, узара килешенеп эшләсәк, бу тармакта зур үзгәреш, фән өлкәсендә алга китеш булыр иде. Чөнки без әлегә, бер арбага җигелсәк тә, аны төрле тарафларга сөйрәүче чуртан, кысла,

аккошны хәтерлэтәбез. Аны барыбыз да бер тарафка тарта башларга вакыт. Һәм бу форум шул юнәлештә беренче адымыбыз булсын...

Шушы сүзләргә генә көткәндәй, кунаклар җанланып киттеләр, бәллүр бокаллар чыңлады, әле теге, әле бу яктан хуплау авазлары ишетелгәләде, кемнәндер эмеренә буйсынгандай, һәрберсе аягүрә торып басты. Кунаклар арасында гүзәл затлардан да өч галимә бар иде. Аларның берсе, бокалына үрелгәнче, кулларын чәбәкләп алды. Кемдер «Браво» дип оран салды, ара-тирә «Бик хуп!» дигән авазлар ишетелгәләде.

Бокалларын күтәрәп, кайсыларыдыр төбенә кадәр эчеп, кемнәрдәр берәз йотып, барысы да кабат урыннарына утыргач, табын берникадәр тынып торды. Хәер, тынып торды дип әйтү урынлы да түгелдер, тирә-якта яңгыраган тавышлар гына үзгәрде: ара-тирә урындыклар шыгырдап куюына кушылып, калакларның тәлинкәләр төбенә бәреләп чәкелдәве, хәтта кемнәреннәр авыз чәпелдәткәне ишетелде. Ләкин бу, галимнәр теленә күчәргәнчә, «гомуми азык кабул итү процессы» озак бармады. Чирек сәгать вакыт уздымы икән, кемнәрдәр күршесе белән пышылдап кына сөйләшә башлады. Тора-бара башкалар да күрше-тирәдә утыручылар белән җанлы әңгәмә корып җибәрделәр. Табын умарта күче кебек гөҗли иде.

Бер яктагы янәшәсендә утыручы яшь кенә булса да, башы пеләшләнгән адәмне симпозиум барышында берничә мәртәбә күргән иде Данир Ярми. Хәтта аның мөнбәргә чыгып, доклад укыганын да хәтерли. Нинди проблема күтәргәннән, докладының эчтәлеген генә исенә төшерә алмады. Хәзер аның белән танышып алу бик урынлы булыр иде дә бит... Ләкин күршесенә кайгысы ныклап тамак ялгап алуда иде булса кирәк. Ә менә икенче ягында утырган Гатин белән әңгәмә корып җибәргәндә начар булмас иде... Тик ул да сул ягында утырган жирән чәчле ханым белән күңелле гәп куерта башлаган. Ике як күршесенә ни берсе, ни икенчесе белән әңгәмәгә керү мөмкинлегә булмагач, кара каргалар арасында бер ала карга шикелле, Данир, уңайсызланып, өстәл аша каршысында утыручыларны күзәтә башлады. Ләкин бу халәте озакка бармады. Аның кабымлыклардан авыз итеп бетергәннән сизеп алган доктор Гатин, янәшәсендәге ханымга тагын берничә сүз әйтте дә, үзара көлешеп алгач, Данир ягына борылды.

– Күрәм, күңелсезләнеп утырасыз, Данир әфәнде. Тик сезнең кебек кызыклы фәнни ачышлар ясаган, кыю гипотезалар керткән галимгә күңелсезләнү урынсыз, минемчә. Роботларда хисләр чагылышы турында сөйләдегез бит әле, шулаймы? Сөз симпозиумда күтәргән бу мәсьәлә хәзерге заман робот җитештерү өлкәсендә бик вакытлы. Хис-тойгыларның күчәрмәсен алу, сканлаштыру, хәтта аны цифрлы форматка күчерү – үзләре генә ни тора! Бу – хәзерге фән өчен искиткеч кыю тәҗрибә! Мин – акыллы машиналар төзү проблемасына ярты гомеремне багышлаган кеше. Бик күп фәнни тикшеренүләр алып бардым, тәҗрибәләр үткәрдәм. Бу өлкәдә шактый зур уңышларга ирештем дип уйлыйм. Илебездә кешеләр тормышына көннән-көн ныграк үтеп керә баручы роботларның 50 проценттан артыгы минем корпорациядә җитештерелә...

Шул сүзләргә әйткәч, Гатин тукталып калды һәм, «Менә без нинди кеше!» дигәндәй, әңгәмәдәшенә текәлдә. Аның карашында берәз гына масаю да, шул ук вакытта ниндидер яхшы гамәл кылганнан соң янәшәдәгеләрдән мактау сүзләре ишетергә теләгән сабий бала самимилеге дә чагыла иде.

– Мин сезнең казанышларыгыздан хәбәрдар, Вахит Галләмович. Үземнең эшчәнлектә сезнең корпорацияне үрнәк итеп куям. Минем акыллы машиналар, роботлар уйлап табуда фәнгә керткән тыйнак кына өлешем бар икән, аңа сезнең дә йогынтыгыз булмыйча калмады, – дип, үз сүзләрен әйтеп калырга ашыкты Данир.

Бу мәшһүр галимнең салпы ягына салам кыстыру ғына түгел, чынлыкта да шулай иде.

– Хәзерге заманда робот техникасын проектлауга кагылышлы иң алдынгы сүзне, иң кыю тәкъдимнәрне бары тик мин житәкләгән робот техникасы һәм кибернетик машиналар буенча фәнни институт кына әйтә дип уйлый идем. Ялгышканмын. Форумда сез ясаган чыгыштан соң фикерем үзгәрде, – дип дәвам итте Гатин сүзен.

– Кая инде миңа сезнең дәрәжәгә ирешү! Робот житештерү тармагында иң алдынгы белгеч, фәннәр докторын да гажәпкә калдырырлык проблема күтәрмәдем кебек. Акыллы машиналарга хис-тойгылар кушу, минем уемча, хәзерге вакытта бу тармакта тәҗрибәләр алып баручы күпләрне уйландыра. Һәм, әйтергә кирәк, бу нисбәттән, билгеле бер дәрәжәдә алга китеш тә бар. Тик һәркем бу проблеманы үзенчә хәл итә. Белүемчә, сезнең фәнни тикшерү институтында да бу юнәлештә шактый тикшеренү эшләре алып барыла...

Күренеп тора, Гатинның каршысында утырган, әле чагыштырмача күптән түгел генә фән дөньясында таныла башлаган, үзеннән шактый яшь галим алдында дәрәжәсен төшерәсе килми, шул ук вакытта аның ачышлары белән килешмичә дә булдыра алмый кебек. Шуңа күрә ул, һәр сүзен үлчәп әйткәндәй, ашыкмыйча ғына дәвам итте.

– Сүз дә юк, төрле тармакларда хезмәт күрсәтүче роботларны һәрберебез үзенчә камилләштерә бара. Әле кайчан ғына без аларны гәүдә, баш, кул һәм аяклары булган, эмма формалары белән кешедән бик нык аерылып торган машиналар итеп күз алдына китерсәк, соңгы елларда роботларны кешегә мөмкин кадәр күбрәк охшатуны максат итеп куябыз. Манипуляторлардан, махсус бер эш өчен генә төзелгән роботлардан тыш, хәзерге вакытта кешенең анатомик тән төзелешен исәпкә алып ясалган, кеше кебек йөри, сөйләшә һәм хәтта мимика мускуллары белән төрле хис-кичерешләрне аңлата торган, кирәк чакта елмая, көлә яисә күңелсезләнә, хәтта елый торган роботларыбыз да бар...

Шулчак әлегә кадәр әңгәмәләргә кушылмыйча ғына, алдындагы тәлинкәдәге балыктан аз-маз чемченеп, башкаларга колак салып утыручы пеләш башлы адәм телгә килде:

– Доктор, ә сез кайчан да булса ул акыллы машиналарны шул ук акыллы машиналар үзләре житештерә башларлар дип уйламыйсызмы?

Гатин, шул тарафка борылып, бу эфәндене беренче күргәндәй, аның йөзенә текәлде. Ләкин ул аны беренче генә күрүе түгел иде булса кирәк, чөнки берәз фикерен туплап, уйланып утыргач, якын танышына мөрәжәгать иткәндәй, исеме һәм этисенең исеме белән һәм, шул ук вакытта гади генә итеп, «син» дип эндәште.

– Борис Семёнович, роботлар житештерү процессында акыллы машиналарның үзләреннән файдаланыла торган урыннар да барлыгын син үзең дә яхшы беләсең. Зур төгәллек сорый торган һәм кеше факторыннан котылу өчен аерым операцияләргә манипуляторлар башкара. Алар аерым

бер программа нигезендә житештерү процессында катнашалар. Андый манипуляторлар заманча сәнәгать өлкәсенең һәрбер тармагында бар. Хәзерге вакытта автомобиль, космик техника, медицина жиһазлары, электрон аппаратуралар төзелешендә файдаланыла торган югары технологияләрдә роботлар киң кулланыла. Тик машиналарны камилләштерү, проектлау һәм барлык ясау процессын кешеләр кебек башыннан ахырына кадәр башкарып чыгарлык акыллы машиналар әлегә юк...

«Пеләш баш» башкача сорау бирмәде. Ул хәтта җавап өчен Гатинга рәхмәт тә әйтмәде кебек, боларын гына үзез без дә беләбез дигәндәй, тәлиңкәсенә иелеп, балыгын чемченүен дәвам итте. Аның үз-үзен тотышында һавалылык сизелә иде.

Данир ягына борылган доктор Гатин, әңгәмәсен кабат яңартканчы, сүзне бу адәмнең кем булуы белән таныштырудан башлады.

– Костин Борис бу, роботлар житештерү буенча күптәнге партнёрым. Ул минем корпорациянең бер бүлекчәсен житекли. Заманында робот техникасы житештерү буенча иң югары технологияләр белән эшләүче үзенең аерым компаниясә бар иде. Минем иң көчле конкурентларымының берсә иде ул...

Гатин сөйләвеннән туктады, каш астыннан гына Борис ягына күз ташлап, үзалдына елмаеп куйды. Әй, нәрсәсен сөйләп торырга дигән төсле кул селтәде. Ләкин Гатинның әйтәлп бетмәгән сүзләре Данирда кызыксыну уятты. Гомеренең күп өлешен ачылмаган серләргә ачу белән шөгыльләнгән галимнең акылы һәр нәрсәгә ачыклык кертәргә, сорауларга җавап эзләргә күнеккән. Шуңа күрә ул сорау бирмичә тыелып кала алмады.

– Нәрсә, компаниясә ябылдымыни? Иң заманча технологияләргә ия житештерү компаниясә дә шундый аяныч язмышка дучар була аламыни?

– Була ала икән шул. Әйе, ябылды. Закон ягыннан тыелган роботлар ясау белән шөгыльләнгәннен белгәч, аны эшчәнлеген туктатырга мәҗбүр ителәр.

– Сәз Ак Кала шәһәрәндәге гаугалы «Номо-Робо» компаниясә турында әйтәсәз, ахры? Мин үземә якын даирәләрдән аның банкротка чыгуы турында ишеткән идем. Әмма чәчәк атып, үсеп килүче шундый заманча компаниянең нигә шулай кинәт кенә ябылуын аңламадым. Бу хакта хәтта рәсми белдерү дә булмады шикелле. Робот төзелешендә законга каршы нинди эшчәнлек булырга мөмкин, аңлап бетермим?..

Гатин янә Борис ягына күз ташлап алды да сүзен дәвам итте.

– Тыелган уен машиналары, күңел ачу бизнесында файдаланыла торган робот техникасы... Хәйләле юллар белән кешене зомбилаштыра торган акча эшләү алымнарын роботларга да өйрәтергә була. Тиешле программаны кертсәң, алар кешеләргә караганда хәйләкәррәк тә булалар әле. Хужаларына күп табыш китерәләр. Роботларга хезмәт хакы түлисе, ашатасы юк. Әнә шулай итеп, Борис кесәсенә акча ташкындай ага башлады. Хәтта киләчәктә легаль булмаган бордельләр ачып, шулар өчен робот-хатын-кыз машиналар, ягъни ясалма робот-фахисәләр эшләү турында хыялланган ул...

Вахит Гатин әйткән бу сүзләргә бернинди фәнни әһәмияте булмаса да, Данир сорау бирмичә кала алмады.

– Хәзерге робот житештерү тармагы шундый шикле учреждениеләрдә хатын-кызларны алыштырыр дәрәжәдә югарылыкка ирешер дип уйлыйсызмы?

Доктор Гатин аның бу сүзләрәннән берәз сәерсенгәндәй булды.

– Ә сез моңа шикләнәсезме? Хәзерге вакытта роботларның акылын камилләштерү генә түгел, хиссият ягы турында да сүз алып барабыз икән, монда инде озақ көтәсе дә калмагандыр. Кемгә-кемгә, ә сезгә бу хакта икеләнү урынлымы?

– Мин икеләнмим. Тик әлегә бу хакта сөйләшәбез генә түгелме? Роботлар тулысынча кешегә охшасын өчен коры сүзләр генә түгел, иң беренче чиратта, эш кирәк.

– Эш алып барыла анысы. Костин дигән энә шул әфәнде, мәсәлән, берничә ел эчендә роботларны тулы камиллеккә ирештерәчәгенә чын күңеләннән ышана, бахыр. Әгәр минем «Номо-Робо» компаниясен үзгәртеп кормаган булсалар, моңа күптән ирешә идек, ди.

– Ул хәзер, бер авызы пешкәч, шикле проектлардан ваз кичкәндер инде?..

– Кыңгыр эшләрән сизеп алгач, аңа тикшерү арты тикшерү килә башлаган. Костинны зур күләмдә штрафка тарттылар. Компания банкротка чыкты. Шикле роботлар ясауны сылтау итеп, технологик жиһазларының шактый өлеше юк ителде, утильләштерелде. Кыскасы, гөрләп чәчәк аткан компания пыран-заран китереп туздырылды, ә аның хужасы Костин Борис йоннары йолкынган этәчкә охшап калды. Кызганыч, әлбәттә... Финанс ягы гына түгел, кешенең акыл хезмәте һәм аңа киткән вакыт жәл... Әгәр компания эшчәнлегә тиешле юнәлешкә борып жибәрелсә, Борисның баш чүмече буш түгел, ул фән өчен күп нәрсәләр майтара алыр иде. Шул хәлләрдән соң, финанс кабаласында калып, кабат мантип китә алмаячагын аңлап, мин аны үз канатым астына сыендырдым. Барлы-юклы акцияләрен сатып алып, үземнең корпорациягә берләштердем. Шулай итеп, юкка чыгарылмаган жиһазларының бер өлешен саклап калуга ирештек. Әлбәттә, Борис роботлар житештерү буенча элекке эшен давам итә. Бары тик ул житәкләгән предприятие хәзер акционерлык жәмгыяте дип атала һәм исеме дә элеккесеннән аз гына үзгәртелде: сүзләрәнең урыннарын гына алмаштырып «Робо-Номо» дип рәсмиләштерелде. Тик финанс ягынан ул миңа бәйле. Мин аны сатып алдым дияргә була. Акцияләренең 70 проценты минем кулда. Минем җаваплылык белән, минем күзәтү астында эшли. Әлбәттә, закон кысаларына сыешлы машиналар гына эшләр чыгара.

Данир әле яңа гына Гатин сөйләгән, кыен язмыш хәлэндә калган акыл иясен тагын бер мәртәбә күрергә теләгәндәй, Борис утырган тарафка күз ташлады. Киң маңгай, калын кара кашлар, берәз эчкәрәк баткан күз, кин ияк һәм яңак сөякләре. Аның бик үк стандарт булмаган йөзе, акыл иясеннән бигрәк, агрессив сугыш чукмарыныкына тартым. Көчле ихтыярлы кеше булса кирәк. Нәрхәлдә, Гатин сөйләгәнчә, йоннары йолкынган этәчкә охшамаган. Юк, юк, этәч түгел, күркә бу. Әнә бит, үзен күзәтүләрен тоеп булса кирәк, бу якка борылды да Данирга берәз шелтәле караш ташлады. Менә хәзер күркә булып кабарына башлар кебек. Бәлки «шеф»ы белән шулай сөйләшеп утыруына ачуы да киләдер? Андый хис бар икән, аны яшерә дә белергә кирәк югыйсә. Фәнни эшләре хис-тойгыларга бәйле Данир моны бик яхшы аңлый. Ул бит ярты гомерен хис-тойгыларны буйсындыру өлкәсендә тикшерү эшләренә багышлады...

Мәжлеснең иң кызган чагында, андагы һәркемне шаккатырырлык бер гажәп хәл булып алды. Доктор Гатин үзе житештерә торган акыллы машиналар һәм аларны кешегә охшаш итү өчен хис-тойгыларны чагылдыру буенча мимика мускуллары турында бик бирелеп сөйләшәргә керешкән генә иде. Һәм, әлбәттә, Данир Ярми дә, үз хезмәтләренә якин темага күчүләренә куанып, аны бирелеп тыңлый башлаган иде. Шулчак...

Данир мәжлеснең кинәт тынып калуын сизеп алды. Моның гадәти тынлык кына булмавы бары тик бер-ике мизгелдән соң гына аның баш миенә барып иреште. Һәм ул, башын борып, мәжлестә утыручыларны күздән кичерде. Кунакларның күпчелегенең карашы өстәлнең бер ноктасына төбәлгәнән күреп алды. Карашларда гажәпләнү, курку, шаккату, кызыксыну, хәтта жирәнү чагыла иде. Тагын бер мизгел, һәм Данир да алар төбәлгән тарафка күз салды. Өстәлдәге ризык салынган савытлар, эчемлек шешәләре арасыннан, кунакларга игътибар да итмичә, бер тычкан өстәлнең аргы башына бара иде... Менә шушындый затлы мәжлес һәм өстәл өстендә – тычкан... Бу ниндидер башка сыйдыра алмаслык капма-каршылык! Парадокс!..

Бер мизгел... ике... өч... Мизгелләр тиз узды. Шуның өчен дә мизгел генә бит инде ул! Һәм кинәт табында утыручылар арасында мәхшәр купты. Кемдер кулындагы тастымалы белән шул якка селтәнде, берсенең кулыннан бокалы төшеп китте, кайсыдыр кашыгын шул тарафка атып бәргән иде, ул тычканга тимәде, шәраб салынган бер бокалны бәрәп аударды. Ашъяулык өстенә куе кызыл сыекча жәелде. Өнә тагын берәү, урыныннан сикереп торып, арткарак тайпылган иде, урындыгын аударды, урындыгы белән бергә артка егылды. Ө тычкан барган тарафта утырган яшь кенә ханым, чырылдап кычкырып, урындыгы өстенә менеп басты. Ул кискен хәрәкәт ясаганда, алдында торган савытны аударып, андагы соуска күлмәген пычратты. Ханым, чит илдән килгән галим булса кирәк, үз телендә нәрсәдер кычкырды... Кыскасы, сөйләп тә, әйтеп тә аңлатып бетерә алмаслык мәхшәр купты.

Бары тик Борис Костин дигән теге адәм генә, тычкан ягына күз генә салды да, бер нәрсәгә исе китмәгәндәй, кыяфәтенә бернинди үзгәреш чыгармыйча, кесәсеннән сигарет алды һәм, урыныннан торып, тәмәке тарту өчен махсус бүлмәгә кереп китте. Бу хәлне зур фажиға итеп кабул итмәүче, йөрәгенә бик якин алмаучы тагын бер кеше бар икән әле: өстәлдә утыручы кунакларга хезмәт күрсәтеп йөрүче униформа кигән официант ханым беркавым өстәлдәге хәшәрәткә төбәлеп торды да килеп туган проблемага чишелешне бик тиз тапты. Үрелеп, өстәлдәге тычканның койрыгынан житез генә эләктердә дә өскә күтәрде. Тычкан аяклары белән тыпырчынды, боргаланды. Өстәлнең тычкан килгән тарафында утыручы, ашаганда да эшләпәсен салмаган жирән чөчлө, урта яшьләрдәге бер адәм, әлеге тамашаны күреп, ни өчендер тыела алмыйча көлә башлады. Гажәпләнеп, каушап, куркышып калган кунаклар алдында аның ахмакларча шаркылдап утыруы бернинди кысаларга да сыймый иде, әлбәттә. Данир аның бу халәтен шәрабне күбрәк эчүеннән күрде.

Әлеге хәлгә тиз генә аңышып китә алмаган мәжлес хужасы Гатин,

кемнедер эзлэгэндэй, кунактарга күз йөртеп алды да, карашы кинэт нэкъ менэ шул авызын жэеп, тилемсэ кебек шаркылдап утыручы адэмгэ килеп кадалды. Аның йөзенэ шелтэ һәм бераз гына ачу чалымнары чыкты. Хужаның бу карашыннан теге адәм көлүеннән кинэт туктады, житди кыяфәткә кереп, ниндидер гаеп эштә тотылган баладай як-ягына каранды. Үрелеп, каршында өстәлдә яткан пулт кебек әйберне алды да аның бер тәймәсенә басты. Әлегә кадәр официантның кулында койрыгына асылынып торган тычкан кинэт буш янчыктай шәлперәеп төште, хәрәкәтсез калды. Официант ханым, тычканны куяр урын тапмыйча уйланып торды да кесәсенә салды. Аның бу гамәле шулай ук гайре табигый күренгәнлектән, кунактарның йөзләрендәге аптырау галәмәте елмаю белән алышынды.

Гатин урыныннан торды.

– Коллегалар, гафу! Регламентта каралмаган нәрсә килеп чыкты, – дип, кунактар алдында түбәнчелек белән башын иде ул.

Жирән чәчле, эшләпәле адәм пулт тәймәсенә басып тычканны «сүндергәч», өстәл янындагылар аның чын түгел, ә ясалма робот-тычкан икәннән аңлап алганнар иде инде.

Тычканнан куркып, урындыгына менеп баскан теге ханым да, үзалдына нәрсәдер мыгырданып, салфетка белән күлмәк итәген сөртә-сөртә урынына утырды. Кыяфәтенә караганда, авызыннан мактау сүзләре чыкмый иде кебек.

Инде эшнәң асылына төшенгән халык тынычлана башласа да, Гатин хәлне аңлатып бирүне кирәк санады.

– Безнәң арада утыручы Алексей Матвеев – зоороботлар өлкәсендә тикшеренүләре белән зур уңышка ирешкән үзенчәлекле галим. Дөнъяның берничә илендә андый роботлар өчен зоопарк та бар хәтта. Һәм Алексей Павлович, үзенәң «дүрт аяклы» дуслары белән андагы күргәзмәләрдә катнашып, берничә мәртәбә халыкара премиягә дә лаек булды...

Аның сүзләрен куанып тыңлап торган «жирән чәч», аягүрә басып, авызын колагына кадәр житкереп елмайды да, учын күкрәгенә куеп, як-ягына борылып, башын игәләде.

Төрле тарафтан: «Нинди уңышлары бар?» «Аңлатыбрак сөйләгезче!» «Ә ул робот-хайваннар кешеләргә берәр файда китерәме соң?» дигән сораулар ишетелде.

– Хәбәрдар булмаганнар өчен аңлатып китәм: Алексей Павловичның тыйнак кына шәхси фирмасы бар. Ул анда робот-мәчеләр житештерә. Бизнес! Авыл хужалыгы тармагы кимерүчеләрдән бик нык зыян күргәч, ул аларга каршы мәчеләр уйлап тапты. Һәм хәзерге вакытта аның продукциясенә сорау зур.

Шулчак тәмәке тарту бүлмәсеннән чыгып, урынына килеп утырган Борис Костин үз сүзен кыстырып куйды.

– Беләбез без аның ничек эшләгәннән. Ни өчен робот-мәчеләренә сорау зур булуын да чамалыйм...

Борис сүзләрен әйтеп бетермәде, туктап калды. Ләкин аның «Беләбез без аның ничек эшләгәннән» дигән сүзләре Матвеевны сагайтты булса кирәк. Ул сораулы карашын аңа текәде.

– Ягъни?.. Ни дип әйтмәкче буласыз, хөрмәтлем?..

– Сезнең ул мәчеләрегезнең күптән кирәге калмаган иде... Кимерүчеләр күптән юк... Сез авыл хужалыгында иген үстөрөп маташучы кешеләрнең башларын әйләндерү өчен, робот тычканнар уйлап табып, аларны ашлык саклау складларына, амбарларына жиберәсез. Ә алар теләсә кая тишек-тошыклар ясап, хужаларда курку тудыралар. Һәм алар, шул «тычканнар»дан котылу өчен, сездән үк мәчеләр сатып алырга мәжбүр...

– Сез... сез мине махинациядә гәепләмәкче буласызмы? – дип кызды Матвеев. – Барып чыкмас. Минем фирманың эшчәнлегә гадел эшкә корылган. Бернинди алдау-йолдау юк. Ә менә сез... син... синең бөтен уң алдауга корылган. Синең «Номо-Робо» компанияң нәкъ менә шул законга каршы гамәлләр өчен ябылды түгелме?.. Син тыелган роботлар ясап яткансың...

Борис урыныннан сикереп торды. Ярсуын басарга теләгәндәй, кулындагы салфеткасы белән уч төбен, бармак араларын яхшылап сөрткән булып маташты. Аннан салфеткасын өстәлгә тотып томырды. Дулкынланудан аның куллары калтырана иде. Ул бер тын ни әйтергә белмичә торды да, кулын селтәп, «дипломат»ын алды да ишеккә таба атлады.

Аның мәжлесне ташлап чыгып китүен Гатин ошатмады, әлбәттә. Сүз дә юк, чыгып китүенең сәбәбе Матвеев белән «чәкәләшү» булса да, мәжлесне ташлап китү хужаны санга сукмау да бит әле. Шуңа күрә ул аңа:

– Борис Семёнович, зинһар өчен, кире борыл, – дип үтенсә дә, тегесе аны тыңламады. Бары тик ишек ачылып, бусаганың теге ягына атлаганда, башын борып, Данирга мөрәжәгать итте. – Данир әфәнде, ике минутка гына коридорга чыга алмассызмы? Шәхсән сезгә сүзем бар, – диде.

Көтелмәгән бу тәкъдимнән Данир Ярми каушап калды. Чыкмаса да, әйбәт түгел: Борис аннан начар итеп сорамады. Чыгарга да күнеле тартмый. Башка кунаклар аның турында ни уйлар? Барыннан да бигрәк, мәжлес хужасы доктор Вахит Галләмович нинди фикердә калыр? Ул шундый икеле-микеле уйлар белән сораулы карашын Гатинга юнәлтте. Тегесе, аның уңайсыз хәлдә калганын чамалап, «Теләсәң нәрсә эшлә, ихтиярың» дигәнне аңлатырга теләп, кулын гына селтәде...

– Симпозиумны базарга әйләндерделәр, – дип, сүзен зарланудан башлады Костин. – Әй, һәрбер әтрәк-әләм бушлай кәмит күрсәтә башлагач, юк инде ул... Ә менә синең ачышлар миңа ошады. Акыллы машиналарга хиссият тә өстәлсә, бу юнәлештә зур алга китеш булыр дип уйлыйм. Әгәр без синең белән бергәләп эшләсәк, күпкә ирешербез. Күрәм, синең теоретик яктан уңышларың зур. Әмма, белүемчә, аны гамәлгә ашыру өчен мөмкинлекләрң чикле. Мин сиңа бу яктан ярдәм итә алам... Ә мондагылар кебек мәчелә-тычканлы уены белән генә фәнне алга жибереп булмый ул...

Борис куен кесәсенә тыгылды да, аннан визиткасын алып, Данирга сузды.

– Әгәр минем белән хезмәттәшлек итәргә карар кылсаң, шалтырат. Тик ул хакта Гатинга белдермә. Дөрес, без аның белән дуслар, хәтта эш буенча партнёрлар да әле. Ләкин бәласеннән башаяк, белми торугы яхшырак, – дип, жылы гына хушлашып, борылып китеп барды.

Әллә кайчангы танышлар шикелле, беренче очрашуда ук «син»гә күчтә бу. Үгезне мөгезеннән эләктерергә яратканы әллә каян күренеп тора. Мондыйлар белән саграк эш итмәсәң, төп башына утыртулары да бар...

Данир мәжлес бүлмәсенә кергәндә, Матвеев, аклангандай, кунакларга нидер аңлатып маташа иде.

– Коллегалар, бу тычкан һич кенә дә минем фирма серияләп житешсә торган тычкан түгел. Дөресен генә әйткәндә, ул шушы мәжлес өчен махсус ясалган, бердәнбер экземпляр. Мин үзем житештергән продукцияне менә шушындый шартларда, үзенчәлекле итеп күрсәтергә ниятләгән идем. Тычканның программалаштырылган аңы да артыкка түгел, нибары өстәлнең аргы башындагы энә теге тәлинкәдәге сырға кадәр барып житәрлек кенә иде. Аның күз һәм борын урыннарында урнаштырылган үтә дә сизгер нәни приборлар бары тик энә шул сырның исен генә сизә. Ул гади тычканның ис сизү органынан ике-өч мәртәбә сизгеррәк...

– Тик, Алексей Павлович, үз казанышларыңны күрсәтүнең башка цивилизацияле юллары да бар. Табын янында мондый кәмит ясап, өстәвенә, кешеләрне куркытып, уңайсыз хәлдә калдыруыгызны бер дә хупламыйм, – дип шелтә белдерергә дә жай тапты доктор Гатин.

Ләкин кунаклар арасында Матвеевны тәнкыйтьләргә тырышучылардан бигрәк, кызыксынучылар күбрәк иде булса кирәк.

– Ә ул сезнең робот-тычканыгыз сыр янына барып житкәч, аны ашыймы соң? – диде кайсысыдыр берсе һәм, үзенең соравыннан үзә үк кызык табып, хихылдап көлдә.

– Юк, ашамый. Программасына андый нәрсә кертелмәгән. Гомумән, аның авызы да, ашкайнату системасы да юк, – дип җавап бирде аңа Матвеев.

– Алексей Павлович, ә менә мәчеләрегез складларда тычканны тоткач, аны нишләтә? Аңлавымча, аларда да ашкайнату системасы юктыр. Әллә ул аларны отчет өчен хужаларына кайтарып бирәме?

Әлегә сораудан Матвеев елмаеп куйды. Сорау балаларча беркатлы иде. Шулай да ул кыскача гына җавап бирмичә кала алмады.

– Робот-мәченең бернинди ашкайнату системасы да юк, әлбәттә. Аның алгы тәпиләренең берсендә нәни генә энә урнаштырылган. Тычканны куып тоткач, ул шул энәсә белән аңа чәнчеп ала да, куыш эчле энә аша корбанының тәнненә йоклата торган агу кертә. Аннан соң жансыз тычканны хужа алдан эзерләп куйган әржәгә илтәп сала. Әржәдә жыелган тычканнарны юк итү мәчеләр бурычына керми. Анысы хужа карамагында, – дип елмаеп сүзен тәмамлады Матвеев.

Җаваптан канәгать кунаклар гөрләтеп кул чаптылар.

– Аңлаешлы кыска җавапларыгыз өчен рәхмәт, – дип, Гатин әлегә эксклюзив әңгәмәгә нокта куярга ашыкты.

– Хөрмәтле Вахит Галләмович, минем тычканымны үземә кире кайтарырга күрсәтмә бирсәгезче!

Гатин өстәл тирәли кунакларның буш тәлинкәләрен жыеп йөргән официант ханымга мөрәжәгать итте:

– Аня, рәхим итеп, Алексей Павловичка тычканын кайтарып бирегезче!

Данир кунакларга аш-су хезмәте күрсәтеп йөрүче бу чибәр ханымның бейджигыннан Аня исемле булуын күптән күргән иде инде.

Аня, кесәсендә капшанып, тычканны тартып чыгарды да, шулай ук койрыгынан тотып, илтифатсыз гына, Матвеевка сузды.

– Саграк, хөрмәтлем... Зинһар өчен, төшереп җибәрмәгез... Механизмына

зыян китерә күрмәгез... Бик нәфис, нечкә, ювелир эше, – дип сөйләнде галим-бизнесмен, каударланып.

Матвеев урындыгы янәшәсенә куелган портфеленнән, артык зур булмаган шкатулка алып ачты да бәрхет материал белән каймаланган тычкан сыярлык кына урынга бик кадерләп башта тычканны куйды, аннан соң аның янәшәсенә пультын урнаштырды. Хәтта тере жәнлекне иркәләгәндәй, тычканның йоныннан сыпырырга да онытмады, шкатулканы ябып бикләде һәм кабат портфеленә салып куйды да әлегә кадәр тын да алмыйча аның һәр хәрәкәтен күзәтеп утырган кунакларга күз ташлады.

– Коллегалар, сөйләргә жай чыккач, форсаттан файдаланып, тагын берничә сүз әйттим инде. Без мәчеләрнең тычкан тотат торганнын гына түгел, йорт күрке булырдай декоративларын да житештерәбез. Күпләр өйләрендә мәчә асрага ярата, шулай бит?..

Шулчак эле яңарак кына тычканнан куркып, урындыгына сикереп менгән ханым кулларын чәбәкләп куйды.

– О-о, мин мәчеләрне үлеп яратам! Йоннарын сыйпаганда, аларның мыр-мыр, мы-ы-ы-р килеп ятулары миңа бик ошый! Тик минем алар белән мәшәкәтләнәргә вакыт ягым гына таррак. Аларны бит ашатып эчтергә кирәк дигәндәй...

Эмоциональ ханым берничә минут элек кенә тычкан белән булган күңелсез вакыйганы бөтенләй оныткан һәм ул хәлнең сәбәпчесе булган Матвеевга аз гына да ачу сакламый иде булса кирәк.

– Чын мәчеләрдән аермалы буларак, бездә житештерелгән декоратив мәчеләрне ашату чыгымнары һәм мәшәкәтләре юк, – дип дәвам итте сүзен Матвеев, үзенең сүзләренә колак салучы булуга куануын яшермичә. – Әлбәттә, табигый хажәт үтәү һәм аның артыннан жыештыру кебек күңелле булмаган эшләрдән дә азат булачак хужалары. Ә менә чын мәчеләргә хас башка гамәлләрне алар бик табигый башкаралар: уйныйлар, йоннарыннан сыпырганда иркәләнеп «мыр-мыр» мыраулыйлар, аяк астында сырпаланып йөрергә яраталар, иң мөһиме: алар картаймый. Йоннарын коймыйлар. Мехлары – натураль, чын мәченеке. Кирәк чакта, дөрсрәге, кирәкмәс чакта, аларны сүндереп куярга да мөмкин...

– Ой, минем дә шундый мәчә булса иде!..

Хисләнеп, нәрсәдер сөйли башларга жыенган ханымның сүзләрен доктор Гатин бүлдерергә ашыкты:

– Әйдәгез, күңелле мәжлесебезне базарга әйләндермик. Реклама, сату-алуны башка вакытка калдырыйк... Анысын, кирәк булса, аерым да сөйләшә, килешенә аласыз, – дип, әңгәмәгә нокта куйды.

Матвеев, мәжлес кунакларыннан гафу үтенгәндәй, янә учын күкрәгенә куеп, һәр тарафка түбәнчелек белән башын иде дә урынына утырды. Ә «тычканнарны сөймәүче, мәчеләрне үлеп яратучы» ханым исә, шундый кызыклы әңгәмәнең кинәт кенә өзәлүенә кәефе төшеп, нәүмизләнеп, башын аска иде. Тырнаклары кызылга буялган нәфис бармаклары белән чәнечкене бик нәзакәтле генә тотып, алдында торган тәлинкәдәге салатны чемченә башлады.

Мәжлес дәвам итте. Дөрес, алга таба анда, дистәгә якын тосттан һәм шуларга туры китереп әйтелгән берничә йөрәмсәк мазәктән башка, фәнгә кагылышлы Данирны кызыксындырырлык бернәрсә дә булмады. Ике-өч

сэгать утыргач, кунаклар берәм-берәм таралыша башладылар. Жирле фән әһелләре – өйләренә, читтән килгәннәре кунакханәләргә ашыкты.

Симпозиум барышында өч көн яшәгән кунакханәсенә кайтырга кузгалган Данирны Гатин кул ишарәсе белән туктавын үтенде. Көне буе симпозиумның рәсми өлешендә утыру, өстәвенә, мәжлестә яңгыраган ялыктыргыч тостлар һәм кухня дәрәжәсендәге көнкүреш гайбәтләр шактый ардырган булса да, Данир хужаның кунакларны озатканын зур сабырлык белән көтеп торды.

* * *

Икәүдән-икәү генә калгач, Гатин официант Аняга бер шешә коньяк һәм кабымлыкка кәбестә салаты белән жиңелчә генә аш шулпасы китерүен үтенде. «Тагын нәрсә дә булса телисезме?» дигән соравына Данир: «Юк, хәзер инде ашарлык та, эчәрлек тә урын юк, артык берни дә кирәк түгел», – дигәч, Аня күндәм генә чыгып китте.

Гатин, алдындагы бокалдан боз белән салкынайтылган морс йотып куйгач, карашын Данир Ярмигә юнәлтте.

– Мондый күмәк мәжлесләрдә, башкаларның әңгәмәләренә кушылмыйча, икәүдән-икәү генә сөйләшеп утыру һич мөмкин түгел. Әйдәгез, менә хәзер башлаган теманы дәвам итәргә була, – диде ул, инде әңгәмәгә беркем дә комачауламаячагына ишарә итеп һәм иркенләп сөйләшәргә жыенып. – Хәзерге заманда елдан-ел камилләшә барган акыллы машиналарга бер нәрсә житми – хисләр. Дөрес, машиналар өчен хискә бирелү – ят нәрсә. Акыллы булсалар да, алар барыбер машина бит. Мин үзем машиналар өчен хисләнү кирәк түгел дигән фикердә...

Әңгәмәнең башлангычында ук, үз фикерен өстен куярга маташкан хужаның сүзләрен бүлеп, Данир:

– Фәннең шул өлкәсендә тикшерү эшләре алып барган, тәҗрибәләр үткәргән кеше буларак, мин үзем бу өлкәдә роботларның киләчәгә бик өметле дип уйлыйм, – диде, фикеренең аныкыннан аермалы булуына басым ясап.

Яшь галимнең үзе белән килешмичә, үз сүзен сүз итеп утыруы Гатинга ошамады булса кирәк. Һич югы, иң элементар этика кагыйдәләрен саклап, ул аның: «Әйе шул. Мин дә шулайрак уйлыйм», – дип, хужа белән килешүен көткәндер. Ләкин әңгәмәнең башында ук каршылыкларны артык тирәнгә җибәرمәс өчен, Данирның соңгы сүзләрен ишетмәмешкә салышты.

– Минем өчен, акыллы машиналарда хисне гамәлгә ашырудан бигрәк, чынбарлыкта аның фәнни кыйммәте әһәмиятле, – дип, коллегасының фикере белән азрак килешү кебек нәрсә дә сизелде аның сүзләрендә.

– Өлегә кадәр кешелек уйлап тапкан һәр машина кешегә хезмәт итүгә, аның хезмәтен җиңеләйтүгә нигезләнгән дип, мәжлес башында үзегез үк әйттегез түгелме? Бу язылмаган закон роботларга да кагыла, алар да кешегә файда китерергә тиештер, минемчә. Әйтик, сәнгать өлкәсендә акыллы машиналар артистларны, рәссамнарны, җырчыларны алмаштыралар икән, монда инде хиссиятсез бернишләр булмый.

Вахит Гатин коньягын уртлап куйды. Ашыкмыйча гына алдындагы кабымлыкта чемченде. Бары тик шуннан соң гына сөйләвен дәвам итте.

– Мин ясаган роботлар да мимика мускуллары ярдәмендә хисне күрсәтә

ала. Әйтик, кирәк чакта елмая, көлү, житди кыяфәткә керү, боегу, хәтта елау кебек төрлө очраklar өчен кирәкле халәткә керә. Әлбәттә, бу йөздәге мимика мускулларын хәрәкәткә китерү юллары белән гамәлгә ашырыла.

– Менә бит, машиналарга хис кертү эшен сез үзегез дә башлап жибергәнсез.

Гатин елмаеп куйды.

– Әйе, фән бер урында таптанмый. Бу өлкәдә без дә даими эш алып барабыз. Ләкин мимика мускулларын хәрәкәткә китереп, роботның эчке халәтен күрсәтергә маташып кына – бу робот нинди дә булса хис кичерә дигән сүз түгел. Чынлыкта, анда бернинди хис тә юк. Ул кирәкле урында, программа нигезендә, йөз-кыяфәтнең билгеле бер халәтен генә күрсәтә...

Әлбәттә, Данир барысын да аңлый. Болар шушы өлкәдә хезмәт куючы галим өчен ике икең – дүрт дигән кебек. Курку, хәсрәт, шатлык, канәгатьлек, гажәпләнү, нәфрәт һәм башка күпсанлы хисләр кичерүен кешенең йөзенә карап та аңларга була. Ә менә кеше кыяфәтенә охшатып ясалган акыллы машиналарда кыяфәт күрсәткән хис-кичерешләрне робот кичерми. Гомумән, анда хис дигән нәрсә юк. Йөздәге теге яки бу халәтне чагылдыра торган күренеше – программа нигезендә алдан корылган ясалмалылык. Һәм ул робот сөйли торган сүзләрнең тәэсирен көчәйтеп күрсәтү, әңгәмәдәшен үзенә ышандыру өчен кирәк.

– Мимика мускуллары кеше өчен бик әһәмиятле. Әйтик, елмайганда кешенең йөзендә егермедән артык мускул эшкә жигелә. Ә ачулы кыяфәткә килү өчен алты дистәдән артык мускул хәрәкәткә килә, – дип дәвам итте сүзләрен Гатин. – Кешенең һәр халәтен аңлату өчен күпмедер санда мимика мускуллары катнаша. Ләкин акыллы машиналарда шулкадәр санда мускулларны хәрәкәткә китерү механизмын булдыру өчен, ай-йй, күп микромеханизмнар кирәк. Бу гамәли яктан мөмкин түгел. Шуңа күрә без әлегә мимика мускулларын иң элементар хис-кичерешләрне белдерү өчен генә файдаланабыз. Дөрес, роботларның кыяфәтләрен кешенекенә максималь охшату камилләшә бара, бу юнәлештә даими эш алып барыла... Ә менә, минем аңлавымча, сезнең теория буенча хәл башкача... сез кешенең хис-кичерешләренең күчермәсен алып, аны роботларга күчерү мөмкин дисез... Һәм монда инде мимика мускуллары икенче планга күчә.

– Әйе, күпсанлы тәҗрибәләр өстендә мин моның мөмкин эш икәнен исбатладым. Бу, чыннан да, тормышка ашарлык теория. Минем теория буенча... минем теория буенча...

Никадәр генә тыныч кеше булмасын, Данирның үз ачышлары турында сөйләгәндә дулкынлана торган гадәте бар. Шуңа күрә ул кинәт тотлыгып калды. Аның үзен дә хисләр һәм уйлар өермәсә бөтереп алган иде. Бу халәтеннән чыгу өчен ул урыныннан сикереп торды. Ишекле-түрлө йөрөнә башлады. Читтән караганда, ул фәннең иң катлаулы тармагында хезмәт куючы акыл иясеннән бигрәк, үз сүзләрен исбатларга теләгән мәктәп укучысына охшап калды.

– Әлегә кадәр роботлар акыллы машиналар булып кына исәпләнелсә, аларда хис дигән нәрсә юк иде. Ә киләчәктә алар хисләнә дә алачак. Минем моңа ышанычым зур, – дип сүзен дәвам итте ул, Гатин алдында сәгать маятнигы шикелле ишекле-түрлө йөрөнә-йөрөнә. – Акыл һәм хис!.. Кешелек барлыкка килгәннән бирле аны үсешкә әйдәүче ике көч. Кеше бүгенге дәрәжәдәге үсешенә ирешкән икән, аңа нәкъ менә шушы ике көч сәбәпче...

Өлегә кадәр берәз гажәпләнөп, сәерсенөп һәм азрак көлемсерәп, Данирны күзәтөп утырган Гатин кинәт кулларын чәбәкләп алды.

– Браво, браво, Данир әфәнде! – диде ул.

Ләкин аның бу кыланмышы Данирның фәнни хезмәтләрен югары бәяләү галәмәтеннән бигрәк, аны тынычландыру өчен иде булса кирәк. Данир йөрөп торган урынында кинәт туктап калды, Гатинга текәлдә.

– Әгәр без кешеләрдә булган акылны машиналарга күчерергә ирешкәнбез икән, аларга хисне дә күчерергә була. Мин нәкъ менә шуннан башлаган идем фәнни эшләремне, – диде ул, үз-үзен кулга алып.

– Мин сезнең белән килешәм, әгәр без роботларны кешеләргә тулысынча охшатып ясау турында сүз алып барабыз икән, аның гәүдә төзелешен генә түгел, аң-акыл ягын һәм, әлбәттә, психикасын да кешенекенә якын итеп ясарга тиешбез. Тик...

Гатинның һәр сүзендә икеләнү сизелә. Данир аның нәкъ менә шул халәтен ошатып житкөрмәде.

– Ә нәрсә комачаулый соң? – дип дәвам итте ул, әңгәмәдәшенең сүзләренә үртәлүен аз гына да яшермичә. – Сез менә үз хезмәтләрегез белән акыллы машиналарның физик ягын камил ясарга ирешкәнсез. Ягъни гәүдә төзелешен кешенекенә охшатып ясау турында. Шул ук вакытта интеллект ягы да, ягъни акыл ягы да камилләшә бара. Уртача акыллы гадәти кешеләрдән генә түгел, бик акыллы кешеләрдән акыллырак машиналар бар. Шахмат буенча гроссмейстерга мат куйган шахматчы-роботлар турында исегезгә төшереgez. Ә менә шундый зур мөмкинлекләре булган роботта хис дигән нәрсә юк. Ә минем фәнни эшләрем нәкъ менә шул хисләрне ясалма интеллектка кертү буенча... Моңың мөмкинлеген мин үземнең тәҗрибәләремдә исбатладым...

– Бөтен ягы да кешегә тулысынча охшаса, ул кеше була түгелме соң инде? Гафу итеgez, алайса, механик робот машиналар ясаганчы, биороботлар ясау отышлы түгелме?

Вахит Гатинның үз сүзләреннән канәгать икәнә күренеп тора. Гомумән, аның бу әңгәмәсе, нинди дә булса уртақ фикергә килүдән яисә хезмәттәшлеккә килешүдән бигрәк, Данирның фән өлкәсендәге максатын белү, аны төрле яклап «капшап» карарга маташу кебегрәк иде.

– Биороботлар дип биологик нигездә кешегә охшатып эшләнгән роботлар турында әйтмәкче буласызмы? Биомутантлар, зомбилаштырылган кешеләр... Биотукымалар һәм, гомумән, аерым органнарны имплантацияләү... клонлаштыру... Сүз дә юк, хәзерге вакытта геннар инженериясе күз алдына китерә алмаслык дәрәжәдә югары үсешкә ия. Тик минем фәнни эшләрем бу тармакта түгел. Аксым нигезенә корылган андый структураны озак вакытлар файдалану өчен уңайлы дип уйламыйм. Югары молекуляр төзелешле матдәләрдән шундый биороботлар төзегән очракта да, аларны яшәтү һәм тирәлекнең кырыс шартларында озын гомерле итү өчен күп энергия чыганагы кирәк булачак. Кырыс шартларда алар тиз юкка чыгалар. Ә менә механик нигезгә корылган роботлар кырыс шартларга чыдамрак. Аларга энергия чыганагы да чагыштырмача арзан һәм гади. Биороботны яшәтү өчен аксымны синтезлау кебек катлаулы процесс кирәк булса, механик роботларга энергия чыганагына кытлык юк, аларга кирәкле энергия әзер хәлдә тапшырыла. Әйттик, электр энергиясе. Ул чагыштырмача

арзанлы. Һәм роботларга тапшыру өчен аның туендыру блогын электр челтәренә тоташтыру да житә...

– Сезнең белән килешәм. Тик механик нигезгә корылган роботларны киләчәктә кешегә тулысынча охшату, аның төгәл күчermәсе итеп ясау өчен бик күп еллар кирәк булыр...

– Акыллы машиналарның тышкы кыяфәте елдан-ел камилләшә. Минем уемча, санаулы гына еллардан алар ике тамчы су кебек кешегә охшаячаклар. Моңысы тышкы яктан гына, әлбәттә. Тулысынча охшасын өчен нәкъ менә хиссият ягы да кирәк. Чөнки роботлар, никадәр генә кешегә охшатып эшләнмәсен, робот житештерү никадәр генә алга киткән булмасын, хәзерге вакытта алар чын кешеләрдән, ягъни сездән, миннән яки менә бу гүзәл ханымнан бик ерак торалар әле, – дип, Данир өстәл өстеннән тәлинкәләп жыештырып йөргән официант кыз Аняга ишарәләп күрсәтте.

Ул бу юлы Аняга ничектер башка күзлектән, сынап карады. Аның карашыннан кызның ирләр күзгә төшәрдәй урыннары да читтә калмады. Аняның тәнненә сыланып торган униформасы махсус заказ буенча тегелгән, күрәсәң: килешле генә калкып торган күкрәкләре, нечкә биле, итәк аша беленеп торган төз һәм чама белән юан ботлары, итәк астыннан күренеп алган шома йомры тезләре – барысы да һәр ир затының карашын жәлеп итәрлек һәм соклану хисе уятырлык матур иде. Ә йөз-кыяфәте турында әйтеп тә торасы юк...

Доктор Гатинның:

– Туктагыз әле, тагын бер кабатлыйм, бөтен яклап – кыяфәте, гәүдә төзелеше, акылы, хисләре дә кешегә охшагач, ул кеше була түгелме соң инде? Ә ни өчен булган әйберне кабат ясарга? – дигән сүзләре Данир Ярмине уйларыннан бүлде. Ул, карашын Анядан алып, Гатинга юнәлтте.

– Әйе, ул кешенә механик күчermәсе була. Ләкин кеше түгел. Ә кешегә хезмәт итүче робот-машина!

– Сезнең роботлар хискә ия булгач, «гөнаһ кылмаслармы»? Ягъни сез төзегән программадан читләшмәсләрме? Әгәр үзләренә салынган программаның форматын үзгәртеп, үзләренчә гамәл кыла башласалар?..

Бу шикчел Гатинга нәрсә дип тә җавап бирергә белмичә, Данир берәз уйланып утырды. Хәер, мәсьәләнең бу ягы аны бөтенләй кызыксындырмый иде. Әгәр гел тискәре ягын гына уйласаң, электр да уйлап табылырга тиеш түгел иде. Атом-төш энергиясенә дә куркыныч яклары күп. Ә алар уйлап табылган. Һәм кешелек аларны үзенә хезмәт иттерә башлаган.

Ләкин Данир, әңгәмәдәшенә боларны мисал итеп китереп, үзенә хаклы икәннен расларга жыенмады. Галим кеше буларак, Вахит Гатин үзгә дә боларны яхшы белә.

Әнә шулай итеп, тора-бара әңгәмә Данир өчен кызыксыз була башлады. Ул үзенә фәнни эшләренә карата Гатиннан хуплау теләгән иде. Хәтта аны гамәли яктан тормышка ашырырга ярдәмә дә тимәс микән дип өметләнгән иде.

Ахыр чиктә, бүгенге симпозиумның аһәмияте турында берәз әңгәмә куертып алгач, доктор Вахит Гатин соңгы мәртәбә бокалын күтәрде дә: «Киләчәктә сезнең фәнни эшләрегезнең кыйммәте әйтеп бетергесез зур булачак», – дигән дежур тост әйтеп, бокалын төбәнә кадәр бушаткач, бик нык арыганлыгын сылтау итеп кунакханәгә ашыккан Данир белән дустанә генә саубуллашып, аны ишеккә кадәр озата чыкты.

Халыкара симпозиумнан ике атна чамасы вакыт узганнан соң, Данир Борис биргән визитка турында исенә төшерде. Дөрөсрәге, ул аны онытмаган да иде. Төрле мәшәкәтьләр белән Бориска телефоннан шалтыратуны кичектереп килде. Аның белән якыннан танышуга күңеленнән эзер булса да, фән эһелләре арасында яман аты таралган бу галимгә карата күңелендә барыбер ниндидер шик саклый иде. Ләкин очраклылык барысын да бик тиз хәл итте. Ниндидер бер телетапшыру вакытында, Борисны телгә алдылар, галимнең робот төзелешендәге казанышларын фән өлкәсендә зур алга китеш дип сөйләделәр. Хәтта кыска гына сюжетта Костин Борис үзе дә күренеп китте. Ул анда кешегә охшатып ясалган робот белән шахмат уйный иде.

Данир, эш кабинетындагы кәнәфигә жайлап утырып, аның телефон номерын жыйды. Аз гына көттереп, телефон трубкасында Борисның «Алё?!» дигән тавышы ишетелде. Галимнең бик мәшәкәтьле чагы туры килде бугай. Тавышында берәз канәгатьсезлек сизелә. Хәтта Данир: «Бәлки, шалтыратырга кирәк тә булмагандыр» дип уйлый башлаган иде. Тик хәзер инде соң: номер жыелган, элементнең теге башында җавап көтәләр.

– Алё! Хәерле көн, Борис Семёнович! Бу сезне Данир Ярми борчый иде әле.

Ләкин ул сүзен әйтеп бетермәде. Трубкада ишетелгән тавышыннан аңлашылганча, Борис бердән жанланып китте һәм, дулкынлануын яшермичә, сүзләрен тезә башлады.

– Сине ишетүемә бик шатмын, Данир эфәнде... Шалтыратуыңны күптән көтә идем. Инде өметемне өзә башлаган идем... Һәм, ниһаять... Мин бик шат!

Берникадәр хәл-әхвәлләр белешкәч, Данир сүзне җитди темага борды.

– Сөз теге көнне узара хезмәттәшлек турында тәкъдим ясаган идегез. Мин бу хакта шактый уйландым. Әлбәттә, фән өлкәсендә тикшеренүләр алып баручы теләсә кайсы галим өчен теоретик ачышларын гамәлгә ашыру, аның тормышыбызга үтеп керүенә ирешү зур мәртәбә. Сөз миңа мондый мөмкинлек тудырырга ярдәм итәсез икән, хезмәттәшлеккә мин каршы түгел.

Борис тамагын кыргалады. Берәз уйланып торгач:

– Монда сүз сиңа ярдәм турында гына бармый, Данир эфәнде. Бу хезмәттәшлек ике як өчен дә файдалы булыр иде дип уйлыйм. Сиңа гыйльми эшләрәңне тормышка ашыру мөмкинлеге табу булса, минем өчен әлегә кадәр житештерелә торган роботларымны камилләштерүгә этәргеч бирергә тиеш. Бу бөтендөнья фәне өчен зур алга китеш, кискен күтәрелеш булачак, – дигән сүзләр белән, Данир Ярмине бөтенләй канатландырып жибәрде.

– Соң, әйдә, озака сузмыйча гына эшнә нәрсәдәндер башларга кирәктер бит инде? – дип, аның тәкъдимен берсүзсез кабул итүен белдерде Данир.

– Бу – бик җитди эш. Һәрхәлдә, менә хәзер телефон аша гына бөтенесен дә хәл итү мөмкин түгел. Әйдә, беренче чиратта, мин сине үземнең фәнни лабораториям белән таныштырам. Андагы эшләрне үз күзләрәң белән күргәч, хезмәттәшлектә нәрсәләргә ирешә алачагыбызны син үзең үк чамаларсың, мөгаен, – диде...

Данир Ярми шул ук көнне самолёт белән Ак Кала шәһәренә очты. Аэропорттан Борис аны машинада үзе килеп алды. Тәрәзәләре караңгылатылган затлы «Lexus» машинасынан теге симпозиум көнне күргән

кара костюм-чалбардан, ак күлмәктән, галстуктан Борис Костин чыгар дип көткән иде Данир. Тик, янәшәсенә килеп туктаган машинаның арткы ишеге ачылып, жиргә «тып» итеп баскан кеше бөтенләй башка тәэсир калдырды. Бераз бөгәрләнебрәк торган пинжәк, түше калын свитер, джинсы чалбар, инде шактый вакыт крем күрмәгән охшаган классик ботинка. Хәтта башына жайсыз гына чәпәп куйган кепкасы да бөгәрләнеп, ямьсезләнеп тора. Моңы фән кешесеннән бигрәк, гади завод эшчесе дип уйларга була.

Хәер, Борисның үз-үзен тотышы да, шалапай урам малайларына тартым: ни этикасы, ни эстетикасы дигәндәй... Каршыга чыгып басуга, кулын биреп: «Сәлам, сәлам!» – дип кенә күрешкән булды. Әйтерсең гомерләре буге эшнәләр булганнар да әле кичтән генә саубуллашып аерылышканнар. Ни генә дисәң дә, бу йолкыш адәмне акыллы машиналар уйлап табу һәм аларны житештерү буенча зур фән эшлеклесе дип уйламассың.

Костин озаклап хәл-әхвәлләр сорапшырып тормады. «Lexus»ның арткы ишеген ачып, Данирга кереп утырырга кушкач, үзе тиз генә машинаның икенче ягына чыгып, арткы утыргычка кереп утырды.

Күн белән тышланган йомшак утыргычка жайлап урнашкач, Данирны иң беренче гажәпләндергәнә шул булды: машинаның рулендә йөртүчесе юк иде. Хәер, ул анда гадәти машиналарда күрәп ияләнгән руль тәгәрмәчен дә күрмәде. Моңа эченнән бик нык гажәпләнсә дә, Бориска сиздерергә ашыкмады. Кирәкмәс сораулар биреп, үзеңне ахмак итеп күрсәткәнче, телне аркылы тешләвең хәерле.

Ул арада Костин, алгы утыргычлар арасындагы култыкса астында торган тартмадан телевизор пультага охшаш кечерәк экранлы прибор алды да аның төймәләренә баскалады. Пульт экранында шәһәр картасы пәйда булды. Моңың «навигатор» икәнән шунда ук чамалады Данир. Костин исә, приборның кызыл төймәсенә баскач, аны урынына куйды. Машина акрын гына кузгалып китте.

– Машинагыз шофёрсыз димме?..

Борис, аның сүзләренә артык исе китмәгән белдереп, кулын гына селтәде.

– Мин хәзер дистә еллап шофёрсыз машинада йөрәм. Бу «Lexus» машинасы автоном режимда идәрә итәргә көйләнгән. Каядыр барырга кирәк булса, үзең кирәкле урынны навигаторда билгелисәң дә, калганын машина үзе эшли...

– Алай ышанычлымы соң?

Костин кычкырып көлдә.

– Автомат кешегә караганда яхшырак та йөртә әле машинаны. Бу без белгән гади машина гына түгел, робот-машина, тизлекне дә үзе көйли, дистанцияне дә саклый, кирәк чакта тормоз тотта, газга «баса», рулен бора, кирәк икән, хәтта сигналын да кычкырта...

Данир бераз уйланып утырды.

– Миңа калса, рульдә кеше булганда барыбер ышанычлырак.

– Ә нәрсә ышанычлы инде аның? «Кеше факторы» дигән нәрсә бар. Ә син беләсеңме соң, барлык аварияләрнең сиксән проценты «кеше факторы» аркасында була. Ә монда әнә шул фактор юк.

– Әгәр төзексезлек килеп чыкса, программа бозылса, тормоз вакытында

тотылмаса, кирәкле урында руле борылмаса?.. Ни әйтсәң дә, техника бит ул...

– Андый хәлләр була икән, димәк, сиксән проценттан калган егерме процентына гына туры килә. Бу «кеше факторы» аркасында булган аварияләрдән дүрт мәртәбә ким.

Данир тагын үз уйларына бирелде. Аңа калса, транспорт хезмәтен үти торган машина – нибары жансыз тимер өеме. Кешелек тәгәрмәч дигән нәрсәне уйлап табып, аның ярдәмендә арба шикелле хәрәкәт итү жайланмасы ясый башлаганнан бирле, ул кешенең кул көче яки ат ярдәмендә, ә соңрак тарту көченә ия механизм ярдәме белән хәрәкәتكә китерелгән. Арбага жигелгән атның тизлегә, чыбыркы, камчы, дилбегә белән көйләнсә, машинаның махсус механизмнар һәм аларны идарә итү рычаглары аша көйләнгән. Ә монда... Дилбегәнең кем кулында икәне аңлашылмый...

Борис аның уйларын сизгәндәй:

– Минем «Lexus» белән акыллы робот идарә итә, аңлайсыңмы?.. Әйе, шофёр утыра торган урын буш. Анда пассажирлар өчен өстәмә урын. Ә робот машинаның йөртү системасына кушылып ясалган. Ул – катлаулы бербөтен механизм. Биредә видеокүзләр, аудиодатчиклар, алдагы һәм арттагы эйберләргә кадәр булган араны билгеләү өчен үтә сизгер электрон жиһазлар, ультратавыш дулкыннары һәм лазер ярдәмендә эшли торган заманча приборлар һәм башкалар... Бу машина белән идарә итүче роботның кешеләрдән өстенлегә – ул хисләрдән азат...

– Сөзәңчә, хисләрдән азат булу өстенлекме?..

Кызып-кызып сөйләп торганда, үзен бүлдерүне Борис ошатмады, әлбәттә. Ул әлегә кадәр тирә-якны күзәтеп барган жиреннән, башын борып, Данирга текәлде. Аның карашында ризасызлык, шул ук вакытта әңгәмәдәшен кызгану да сизелә иде. Гомерен роботларга хис-кичерешләр кертүгә багышлаган галим, хисләр турында тискәре сүзләргә күтәрә алмаячагын аңлаймыни инде бу өлкәгә ят кеше? Ләкин туры сораудан качу мөмкин түгел. Данир җавап көтә.

– Әйе, бу очракта – өстенлек...

Борис, карашын яшерергә теләпме, кабат тәрәзгә борылды.

– Сөз әйткән сиксән процент аварияләргә нәкъ менә хисләр аркасында була дисез инде, алайса?

– Ниңишкесез! «Кеше факторы» дигән нәрсә тулысынча нәкъ менә хисләргә бәйле. Аварияләргә, гадәттән тыш хәлләр вакытында тиешле карар кабул итүгә нәкъ менә хисләр комачаулый...

Борисның үз-үзенә ышанган кыяфәтен, һәрчак үзен генә хаклы санарга яратуын Данир беренче күргәндә үк ошатмаган иде. Ул да югыйсә, жирдәгә һәрбер кеше кебек, Аллаһның гөнаһлы бер бәндәсе. Ул да ялгышлардан хали түгел. Ә юк, шуны аңламый. Әллә аңларга гына теләмиме?! Бу горур кемсәгә әнә шуны төшендерәсе иде дә бит... Тик ничек?.. Данир ул сорауга җавапны белми иде әлегә. Шуңа күрә, аның чираттагы соравы «эндәшмичә калганчы – менә сиңа бер сүз» дигән кебегрәк килеп чыкты.

– Ышандырырлык дәлилләр китерегез!

Сорау ничектер беркатлырак яңгыраса да, Борис аңа тота-каба җавап

бирергә ашыкмады, алдан эзерлэнгән дәлилләре юк иде, билгеле. Ул бераз уйланып утырды. Ышандырырлык саллырак мисал эзләде, күрәсең.

– Әйттик, бер яшь егет машинада сөйгән кызы белән очрашуга ашыга, аның күз алдында бары тик сөйгәне генә, уенда аның белән очрашу минутлары, ләззәтле хисләр. Аңы шул хисләр белән томаланганлыктан, тирә-ягындагы бернәрсенә дә күрми. Күргән кадәресең дә тиешенчә бая биреп бетерә алмый. Һәм... каршысына кинәт килеп чыккан машинаны күрмичә калып, авария китереп чыгара. Аяныч хәлгә кем гаепле? Әлбәттә, сөйгәне янына ашыгучы егет. Төгәлрәге, аның хисләре... Аңлашылганча, монда артык хисләр кирәк түгел. Ә машина хисләнми. Аның сөйгәне юк. Ул булчак очрашу турында ләззәтле хисләр белән янмый. Аңа программа бирелгән. Һәм ул, каршылыктарны әйләнәп үтәп, хәлиткеч урыннарда тиешле нәтиҗәгә ясап, программада бирелгән урынга исән-имин килеп җитә.

– Сөз моны өстенлек дисезме?

– Әлбәттә!

Костин, әңгәмәдәшенә карап, шуны да аңламаска инде дигәндәй, мыскыллы гына елмаеп куйды. Аның һәр сүзендә, үз-үзен тотышында зур ышаныч сизелә иде.

– Әгәр робот идарә итә торган машина каршысында, юлда, йөрәк өянәге белән җиргә егылган, ярдәмгә мохтаж кеше ятса, сезнең машина өчен ул, әлбәттә, бер каршылык кына. Һәм ул, аны әйләнәп узып, тиешле урынына барып җитә. Ә вакытында тиешле ярдәм күрсәтелмәгән теге кеше үлеп китә. Бу өстенлекме? Ә рульдә кеше утырса, ул, һичьюгы машинасын туктатып, хәлен сорар иде, беренче ярдәм күрсәтер яисә «ашыгыч ярдәм» чакырып, ә кайберләре хәтта якындагы хастаханәгә кадәр озатып та куяр иде.

Костин уйга калды, ә Данир аңа карап тантана итте. Аның карашында, йә, китереп терәдемме, башкача каршы әйтер сүзек юкмы дигән канәгатьлек ярылып ята иде. Тик ул иртә куанган, Костин – эт жан – фикерләүдә шома балык кебек, теләсә нинди хәлдән бик оста чыга.

– Әйе, ул очракта, кешелеклелек ягыннан, өстенлек түгел. Тик машина руле артында кеше утырган очракта да, йөртүченең һәрберсе дә ярдәмгә ашыгырга тормый, минемчә. Алда әйткән мисалда ук тикшереп карыйк. Сөйгәне белән очрашуны уйлап, күзләре томаланган егет тә юлда яткан ул бичара адәмгә ярдәмгә ашыкмаска мөмкин. Психологиядә эчке мөһимлелек дигән нәрсә бар. Бу егетнең тәрбиялелек дәрәжәсенә карый...

Һәр нәрсәдә үзенә жай гына эзләргә яратучы, һәрчак бәхәсләрдә өстен чыгарга тырышучы Костинны бәхәс белән генә җиңеп булмасын аңлады Данир.

– Алай роботларда хисләрнең бернинди өстенлегә дә булмагач, ни өчен минем белән хезмәттәшлек итәргә җыенасыз соң? Минем фәнни хезмәтләрем акыллы машиналарга нәкъ менә хисләр кертүгә бәйле. Һәм мин киләчәктә аларны роботларда кулланып, гамәлгә ашырмакчы булам... Ә сез хисләрне роботларга кертүгә каршы булып чыгасыз түгелме?..

Костин җавап кайтарырга ашыкмады. Дөрөсрәге, ул каршысында утыручы менә шушы кешегә үз уйларын ничек итеп тиз һәм аңлаешлы итеп җиткерү турында уйлый иде булса кирәк. Бу дөнья кызык та инде: гомерләре буга

фән өлкәсендә эшлэгән, катлаулы теориялар уйлап тапкан, кеше башы ирешмәслек баш әйләндергеч фәнни ачышлар ясаган галим-голәмәләр кайчак кешегә үзләренен уйларын гади генә итеп аңлатып бирергә сүзләр таба алмыйлар. Алар фән телендә сөйләшәргә өйрәнгән. Ә менә кыска гына итеп аңлатып биру өчен, ай-һай, озақ баш ватарга кирәк икән.

Ниһаять, ул телгә килде:

– Мин хисләр бөтенләй кирәк түгел димәдем. Аның кирәк урыннары да бик күп. Әйтик, төрлө сәнгать кичәләре, фестивальләр, кичке клублар, күнел ачу мәжлесләре, концерт-мансертлар – кыскасы, шоу-бизнес хисләргә корылган. Төрлө шаккатыризмнар белән кеше психикасына тәэсир итеп, калын кесәле, сай акыллы күңел ачарга яратучы кемсәләреннән кесәләреннән акча каерып алу өчен аларны ышандыра алырлык хисләр кешеләр кирәк. Ләкин иң хисләр кешеләр дә, минем уемча, хисләргә йөз процент мөмкинлекләрен бирә алмыйлар. Мин моның сәбәпләрен санап тормыйм. Ә менә кешесыман роботлар бу өлкәдә кешедән күпкә өстен булырга мөмкин. Аңлайсыңмы?.. Шоу-бизнес!.. Кесәгә акча агып керә!..

Костин бу сүзләргә әйткәндә бөтен гәүдәсә белән калтыранып куйды. Башын горур гына югары күтәрде. Аның карашы ниндидер илс кешенекен хәтерләтте. Ул үзен зур яуда җиңеп чыккан бөек полководец шикелле хис итә иде кебек.

Аның бу кыяфәтен күреп торган Данир икеле-микеле уйлар эчендә калды. Янәшәсендә акчага сатылган, кесә калынайту өчен теләсә нинди гамәлдән дә тайчанмый торган кеше утыруына тамчы да шиге юк.

– Ә менә доктор Вахит Гатин роботларга хисләр кертүгә шик белдерде. Бу әле тиз генә тормышка ашачак түгел диде.

Гатин фамилиясен ишетүгә, Костинның йөзә шунда ук үзгәрдә. Ул кинәт Данирга борылды. Аның күзләрендә гажәпләнү чагылып китте. Тик ул бер мизгелдән мыскыллы елмаю белән алмашынды.

– Гатин?.. Әйе, Вахит Галләмович – һәр яңалыкка шикләнәп караучан, һәр яңа башлангычның тискәре якларын да таба белергә сәләтле кеше. Ул сиңа әлегә эшнә кешелек дөньясына китерергә мөмкин булган зыяны турында да әйткәндер, бәлки?

– Әйе, нәкъ менә шулай, фәнни күзлектән караганда, алга китеш, ә кешелеккә нәтижәсә ничек буласы билгесез диде.

Костин тыела алмыйча көлә башлады. Ләкин ничек көтмәгәндә башласа, кинәт шулай туктады да. Аның йөзә җитди төс алды.

– Вахит Галләмовичны мин кеше буларак нык хөрмәт итәм. Ул ярдәмчел. Минем «Номо-Робо» компаниясә банкротка чыккач, ул миңа кабат үз эшләремне дәвам итү мөмкинлегә бирде. Хәзергә вакыттагы уңышларым өчен мин аңа бурычлы. Ә менә фән кешесә буларак, Гатин алай ук зур табыш түгел. Шикчел. Әгәр, тегесә болай булса, нәрсә булмагае дип, һәр нәрсәдән шикләнә башласаң, фән беркайчан да алга китмәячәк...

– Миңа калса, ул хаклы. Зур эшкә тотынганчы, һәр ягын тикшереп, үлчәп карарга кирәк.

– Син нәрсә, үзәң уйлап тапкан фәнни казанышны гамәлгә ашыруга үзәң үк каршы түгелдер бит?

Костин, гажәпләнәп, Данирга текәлде.

– Иич кенә дә юк. Тик, чыннан да, хисле роботлар нәрсәләргә сәләтле булачагын әлегә беркем дә белми...

Шулчак машина туктады. Данир аның туктаганын баштарак сизмәде дә. Ничектер машинаның экренәюе шулкадәр сизелмәслек дәрәжәдә булды, Данир инерция дигәнне аз гына да тоймады. Бары тик тәрәзә артында экрандагы кебек алышынып торган шәһәр күренеше генә туктап калгандай булды. Менә бит, бу акыллы машина физиканың инерция законын юк дәрәжәсенә житкереп киметкән. Монда инде машинаның алгы тәрәзәсенә маңгаң белән килеп терәлерлек дәрәжәдә кинәт тормозга басу юк...

Алар биек койма белән әйләндереп алынган зур гына бина янында туктаганнар икән. Костин машинаның идарә пультаын алды да урыныннан торды, Данир да аңа иярәп кабинадан чыкты. Костин пультаың төймәләренә баскалап алгач, «Lexus», тонык кына жуылдап, урыныннан кузгалды.

– Якындагы автомобильләр тукталышына китте ул. Кирәк чакта мин аны шушы пульта ярдәмендә чакырам, – диде Костин.

Данир, «Менә бит фән-техника могожизасы» дигәндәй, ераклаша баручы машина артыннан карап калды да, борылып, Костин артыннан иярде.

* * *

Алар, «вертушка»лы кечкенә генә бина аша узып, лабораториянең ишегалды ягына керделәр. Тирә-якны игътибар белән күзәтә башлаган Данирны Костин үз артыннан әйдәкләде:

– Данир әфәнде, син моннан бернәрсә дә күрмәячәксең. Иң яхшысы: предприятиедә нәрсәләр эшләнгәннен өстән күзәтү. Югары катта житештерү цехларының эчке ягын күзәтү өчен махсус үтәкүренмәле түшәм ясалган. Безнең эшнә шуннан карасаң, аңлаешлырак булып, – диде ул, үзе тиз-тиз алга атлап.

Лифтта югары катка менгәч, чыннан да, күз алдында ачылган манзарадан Данир гажәпләнәп куйды. Үтәкүренмәле түгәрәк пыяла гөмбәз, аның буеннан-буена корабль палубасы шикелле тимер чөлтәр койма белән әйләндереп алынган күзәтү майданчыклары. Моннан завод-лаборатория эчендәге эшләрнең барышы аермачык күренә.

– Лабораториянең эш майданын, цехларны күзәтергә уңайлы булсын өчен, аның проекты минем заказ буенча махсус шулай эшләнде. Бу – уникаль проект. Иң беренче чиратта, үземә уңайлы булсын өчен шулай ясагтым. Эшнәң барышы белән танышу өчен һәрчак цехлар буенча чабып йөрергә кирәк түгел. Вакытым бик аз. Минем эш кабинетым шушы катта урнашкан. Шушында чыгып күзәтәм дә кабат үз эшләрәмә чумам. Минем өчен вакытның һәр мизгеле – акча.

Данир, озаклап, цехлардагы технологик линияләргә, баштанаяк ак киёмнән йөрөнүче эшчеләргә, хезмәткәрләргә күзәттә. Костин ара-тирә аңа аңлатмалар биреп торса да, беренче карауда ук монда нәрсәләр житештерелүен иич аңларлык түгел. Цехны кырмыска оясы диярсен, мәш киләләр.

Цехларны карап тәэсирләнгән Данир:

– Нәрсә ясыялар соң монда? Бер карауда ук аңларлык та түгел, – дип сорап куйды.

– Ә-ә, мондамы?.. Төзелеш краннары житештерә торган завод заказы буенча берничә төрдәге манипулятор жыйыбыз. Озак вакыт һәм зур төгәллек сорый торган бик нечкә эш. Аның өчен завод безгә зур акчалар түли.

Данир кабат цехларга күз йөртеп чыкты. Бераздан аны Костин, үз артыннан әйдәкләп, кабинетына алып китте. Кабул итү бүлмәсенә килеп кергәч, анда утырган секретарь кыз, башын күтәреп, дустанә генә елмаеп исәнләште дә, кабат компьютерена карап, үз эшенә чумды.

– Тания, безгә кофе кертерсең әле, – диде аңа үз кабинетының ишеген ачкан Костин.

Кыз, озын керфекле күзләрен сирпеп, хужасына карады һәм күндәм генә башын селкеде.

Шунда Данирға бу кызны каядыр күргәнә бар кебек тоелды. Тик исенә төшерә алмады. Хәер, озаклап уйлап, искә төшерергә маташу монда урынлы да түгел. Үзенә кәләш сайларга килгән «егет кисәге» түгел ләбаса.

Кабинетына кереп, үзенә һәм Данирның киёмнәрен шкапка элгәч, Костин бүлмә уртасындагы бердәнбер киң өстәлнең түрәндәгә зур кәнәфиенә кереп утырды. Өстәлнең як-ягында тагын берничә кечерәк кәнәфи куелган – алары кунаклар яки планёркалар үткәрү өчен булса кирәк. Хужа шуларның үзенә якына торганыннан Данирға урын тәкъдим итте.

Костин, кәнәфиенә жайлап урнашкан, берара сүзгә нидән башларга белмичә торды. Шуннан файдаланып, Данир кабинетны күздән кичерде. Ләкин ул анда бернинди затлылык, купшылык күрмәде. Киём шкафыннан, шушы зур өстәлдән, берничә кәнәфиден, өстәлдәгә зур гына компьютердан, кәгазьләр куя блогыннан һәм бер-ике каләмнән башка берни дә юк иде. Хәтта түшәмдә люстра булырга тиеш урында да электр тимерчыбыгында бердәнбер лампочка гына әленеп тора. Секретарь бүлмәсә дә жиһазланышы буенча моннан купшырак күрүгән иде...

Шулчак ишек ачылып, ике чокыр куелган асқуйма тотып, әлегә дә баягы секретарь кыз керде дә, чокырларны өстәлгә куеп чыгып китте. Данирның башыннан тагын бер мәртәбә: «Минем бу туташны каядыр күргәнәм бар» дигән уй йөгереп узды. Шушында күргәнмендер дияр иде, Костинның бу кабинетында беренче тапкыр гына булуы. Димәк, каядыр башка урында очрашканнары булгандыр? Бәлки аны үзенә шәһәрәндә, башка жәмәгать урынындамы яки урамдамы очраткан булуы да ихтимал. Кеше бер шәһәрдән икенчесенә килми тормый бит. Кайбер кешеләрнең кыяфәтләре бик нык истә калучан. Шунда күрәп калгандыр да?..

Шулчак Данирның уйлары яктырып киткәндәй булды. Ә, әйе бит әле: нәкъ моңа охшаган кызны ул «Ясалма интеллект һәм акыллы машиналар» дигән темага халыкара симпозиумнан соң Вахит Гатин уздырган мәжлес вакытында күргән иде. Тик... тик аның исеме Аня иде. Ә моңа Костин Тания дип эндәште. Бәлки туганнардыр? Хәтта игезәкләр булуы да мөмкин. Шулай нык охшашмалар иде. Гатин теге вакытта Костинны үзенә компаньоны диде бит. Ике бертуган кызның бер компаниядә эшләве гажәп түгел...

Баштарак Данир бу хакта Костинның үзеннән сорамакчы иде. Тик кире уйлады. Ничектер урынсыз кебек. Шуңа күрә ул, бу уйларын читкә куып, алдына куелган кофенә чәй калагы белән болгата-болгата, Костинга карап:

– Кабинетыгызны әйтәм... бик тыйнак жиһазландырылган... димме. Мин башкачарак күз алдына китергән идем, – дип, сүз уңаеннан гына дигәндәй, әйтеп куйды.

– Миңа эш өчен артык бернәрсә дә кирәк түгел. Шушы булганнары

бик житкән. Артык эйбер игътибарны читкә жәлеп итә. Гомумән, эш кабинетларын купшы эйберләр музеена әйләндергән житәкчеләрне аңламыйм, – диде Костин артык исе китмәгәндәй һәм турыдан-туры төп эшкә күчтә. – Ә менә сезнең акыллы машиналарга хисләр кертү теориягез минем өчен кызык. Бу бит гениаль! Искиткеч!..

Костинның кинәт очкынланып алган күзләренә караганда, бу сүзләр Данир Ярминенң салпы ягына салам кыстыру өчен генә әйтелмәде кебек. Чыннан да, ул соклануын яшерә алмый шикелле. Мактау беркемне дә битараф калдырмый. Өстәвенә, ул менә шушылай чын күнелдән әйтелсә һәм әйтүчесе дә очраклы гына урамнан кергән бәндә түгел, ә шул эшне күңеле белән бөтен нечкәлекләренә кадәр аңлаган, шул казанда кайнаган белгеч булса, ул инде күнелдәге «горурлык» дигән иң нечкә кылларны тибрәтә. Данир да әнә шундыйрак халәт кичерде.

– Симпозиумда аны сезнең авыздан беренче мәртәбә ишетүгә үк, минем башыма әллә нинди планнар өермәсе йөгәрде, – дип, сөйләвен дәвам итте Костин. – Мин акылым белән ярты гасырга алга сикереш ясадым. Бу теорияне тормышка ашырганда, беләсезме, алда нинди зур мөмкинлекләр ачылачак?..

– Зур рәхмәт, Борис Семёнович! Әле фәнни хезмәтләрем тормышка ашмаса да, әлегә матур сүзләрегездән мизгелләр эчендә үземне жиде кат күкләрдә итеп тойдым – дип, аның мактавын жавапсыз калдырмады Данир.

Ләкин бу очрашуға бер-берсен макташу өчен генә килмәгәннәрен һәр икесе дә аңлый. Кем белә, Костинның тыйнак кына жиһазландырылган шушы кабинетындагы нәкъ менә шушы очрашу киләчәктә фән өлкәсендә зур алга китешкә сәбәп булып, бәлки?! Бәхетле очрак диләрме әле? Әйе, нәкъ шулай! Фортуна!

– Ләкин сезнең житештерү цехларыгызны карагач, «Сез минем теорияне ничек тормышка ашырырга жыенасыз?» дигән бик урынлы сорау туды, – дип, сүз катты Данир, мактаулардан космик ракета шикелле тизләнеш алган хисләрен берәз йөгәнли төшкәч. – Үзегез үк төзелеш краннары житештерә торган завод заказы буенча манипулятор жыйыбыз дип әйттегез түгелме? Ә манипуляторга хисләр нәрсәгә?

Костин хәйләкәр генә елмайды. Барабанга бәргән кебек өстәл өстендә бармакларын биеткәләде.

– Әле яңа гына син күргән цехлар безгә күз буяу өчен кирәк. Шул ук вакытта берәз акча эшләү мөмкинлегә дә. Болар айсбергның өске өлеше генә, эшебезнең асылы тирәндәрәк...

– Аңлап бетермәдем, тагын кайдадыр башка цехларыгыз да бар дип әйтмәкче буласызмы?

Ләкин Костин җавап бирергә ашыкмады. Кәрт уенында козырьны ачып салырга ашыкмаган уенчы кебек кылана бу. Әнә бит хәйләкәр генә елмаеп куйды да сүзне икенчегә борды:

– Минем бу «Robo-Homo» предприятием Вахит Гатин компаниясенә бәйле бит. Хокукый яктан гына түгел, финанс ягыннан да мин аның кабаласында. Дөрөс, банкротка чыккач, предприятиенең эшчәнлеген өлешчә саклап калу өчен аның ярдәме зур булуы турында сиңа машинада килгәндә үк сөйләгән идем инде. Хәзергә дәрәжәмә күтәрелү өчен Вахит

Галләмович предприятиегә шактый күп инвестиция кертте! Ул яктан мин канәгать. Тик мин кемгәдер бил бөгеп хезмәт куючы түгел. Мин – ирекле кош. Кайчан да булса шефым Гатинга бурычымны артыгы белән түләп, финанс бәйлеләгеннән котылырмын да кабат үз эшемне дәвам итәрмен дигән хыял белән яшәдем. Тик, кая гына барсаң да, кара сакалың артыңнан калмый диләр бит, хокук саклау органнарында бер кыңгыр эш белән чагылып алсаң, репутацияңә кара тап булып кала икән. Шуңа күрә мин ачыктан-ачык булдыра алмагач, легаль рәвештә түгел, эшчәнлегемне идән астында алып барырга мәжбүрмен.

– Моңы ничек аңларга?

– Туры мәгънәсендә аңласаң да була. Әйе, мин идән астында эшлим. Бу предприятиенң подвалында икенче бер предприятие бар. Үзенң майданы белән дә, җиһазлары белән дә ул сез күргән цехлардан калышмый. Тик анда житештерелә торган эйберләребез генә манипуляторлардан аерыла... Роботларны шунда ясыйбыз да инде без.

– Димәк, завод эчендә завод була инде?

– Шулай булып чыга! Тик мин сине, менә хәзер үк подвалга алып төшөп, андагы цехлар белән таныштырырга җыенмыйм. Мин моңа мораль яктан эзер түгел. Бераз бер-беребезне яхшырак белешик, уртақ эш өчен кем күпме дәрәжәдә булдыра алуын ачыклайк.

– Ләкин мин... Борис Семёнович, дәрәсән әйтергә кирәк, үземнәң фәнни эшләремне кайдадыр идән астында түгел, ә легаль рәвештә тормышка ашырырга теләм. Аны гамәлгә ашырырга җыенучы предприятие белән законлы килешүләр төзеп... Минем максатым – фәнне алга җибәрү...

– Ә минем максат нәрсә? Фәнне артка сөйрәү дип әйтергә теләмисендер бит?..

Костин, астан гына карап, мыскыллы елмайды. Кыяфәте йолкыш этәчкененә охшаса да, һәр хәрәкәтеннән үзен өстен куярга тырышуы, әңгәмәдәшенә баш бирергә җыенмавы күренеп тора.

– Алай димим. Тик барыбер сез күбрәк финанс ягын кайгыртасыз кебек...

Данир башлаган сүзен әйтеп бетермичә туктап калды. Чөнки нәкъ шул вакыт Костин кинәт урыныннан сикереп торды. Аның йөзе бурлаттай кызарып чыгуыннан, Данирның соңгы сүзләре нинди тәэсир калдырганын чамалау кыен түгел иде. Дулкынланудан хәтта аның куллары да калтырап алды. Өнә шулай кинәт ярып китүен симпозиумнан соң оештырылган мәжлестә бер мәртәбә күргәнлектән, моңа артык исе китмәсә дә, үзенң уйламыйча сүз ычкындыруына бераз үкенеп тә куйды Данир. Холкын белмәгән кеше янында авызыңны чамалап ачмасаң, ахыры хәерле булмаса да мөмкин. Өнә бит, тышаудан арылган айгыр шикелле, ишекле-түрле ничек хәтәр йөрәнә.

Костин шулай йөрәнде-йөрәнде дә, кырт борылып, Данир каршысына килеп басты, бераз иеләп, ике кулы белән өстәлгә таянып, Данирга текәлдә. Күзләре янып торган күмер диярсең, аларда гайре табигый зәһәрлек чагыла иде. Хәер, үзе дә һөжүмгә ыргылырга җыенган арысланны хәтерләтә. Данир ирексездән арткарак тайпылды, күн белән тышланган кәнәфинен йомшак терәткесенә башы бөтенләй сеңеп бетте кебек.

– Сез нәрсә, барыгыз да сүз куешкандай, мине закон бозуда гаепләмәкче

буласыз? Бу хакта Вахит Гатин белән сөйләшкән булуыгызны тел төбөңнән аңладым. Барыгыз да минем күп акча эшләвемнән көнләшәсез. Ләкин тир түгеп алган хезмәтләрем өчен миңа миллион сум акча керә икән, мин аның ярты миллионын фән өчен тотам. Аңлайсыңмы, фәнне алга жибәрү өчен! Әгәр һәрбергез фәнгә минем кебек өлеш кертсәгез, жәмгыять, беләсезме, нинди югарылыкка күтәрелер иде?!.

Костин кабат кәнәфиенә килеп утырды. Берәз тынычлангандай булса да, ярсуының басылмаганы күренеп тора. Ул алдында яткан каләмне алды да, аны берәз бөтергәләгәч, өстәлгә ыргытты. Каләм тәгәрәп, өстәл читенә килде дә идәнгә төште. Ләкин Костин аны иелеп алырга теләмәде.

– Ә сез... син үзең эшенең финанс ягын бер дә уйламыйсыңмы? – дип дәвам итте ул нотык укуын. – Бушка гына эшлисезме әллә? Бу дөньяда бөтен нәрсә акчага корылган. Аңлайсыңмы, акчага! Мани-мани! Акча булмаса, бернәрсә дә эшләп булмый. Гатин үзе дә бушка эшләми. Зоо-роботлар ясау белән танылган теге берәз тилемсә Матвеев та тычканнарын һәм йоннарыннан сыпырганда «мыр-мы-ы-ыр» итә торган мәчеләрен дә бушка гына ясамый...

«Мыр-мы-ы-ыр» дигән сүзләргә айткәндә, Костин мыскыллы елмайды. Ул сүзләргә кыланып, хәтта Матвеевқа охшатыбрак айтте.

– Сүз дә юк, Борис Семёнович, беребез дә бушка эшләми, – дип, аны тынычландырырга тырышты Данир.

– Менә син ни өчен килдең миңа? Чөнки теорияңне гамәлгә кертпә жибәрергә кирәк. Фәнгә күрсәтергә кирәк, жәмгыятькә файдалы ягын гамәлдә расларга кирәк. Ә боларның барысы өчен акча кирәк. Синен, мәсәлән, баш шөрепләрең яхшы эшли, ә менә, аңлавымча, финанс ягың кыенрак. Матвеев мыраулый торган мәчене уйлап табып, аны гамәлгә ашырган, ә менә син роботларны хискә бирелә торган итүне теориядә тапкансың, тик тормышта гамәлгә ашыру мөмкинлегең юк. Чөнки аңа зур акчалар кирәк. Ә синен кесәң тишек...

Данир, үзе дә сизмәстән, кулын кесәсенә тыкты, бармаклары ирексездән кесә төбөн капшап, Костин айткан «тишек»не эзләде. Ләкин тапмады. Шунда гына ул, үзенең Костин алдында дәрәжәсен төшерә торган әлеге гамәленнән оялып, кулын кесәсеннән алды. Тик Костинның тишәрдей булган карашыннан качып котылып буламы соң?! Ул Данирның бу халәтен сизеп алган иде инде, йөзеннән мыскыллы гына елмаю чагылып узды.

– «Кесәң тишек» дип туры мәгънәсендә айтүем түгел. Бу синен акча ягы такыр дигән сүз. Син бәлки әллә нинди гениаль идеяләр уйлап табарга сәләтледер. Ләкин акчаң юк икән, син аны тормышка ашыра алмыйсың. Тырышлыгың бушка китте дигән сүз. Нуль! Фән өчен дә кыйммәте шуның кадәр генә. Ә мин сиңа финанс ягыннан ярдәм итә алам. Һәм үзара хезмәттәшлеккә риза. Әгәр шуңа килешсәң икән, фән өчен эһәмияте булмыйча калмас. Риза булмыйсың икән, фән өчен дә, үзең өчен дә – шымытыр!

Бу Костин дигәнең фәлсәфәгә бик оста. Бәхәскә кергән теләсә кемне үз ягына аударырга сәләтле икән. Дөрөс, Данир аның белән бәхәскә керергә жыенмаган иде. Ә менә сүзләрендә хаклык бар. Акчасыз нишли аласың соң бу дөньяда?!

– Вахит Галләмович белән үзең сөйләшеп карый аласың. Әгәр ул ризалыгын бирә икән, ул чакта, законлы рәвештә производствого кертәп җибәрәп, андый хискә бирелә торган роботларны серияләп чыгара башлаячакбыз. Тик Гатинның ризалык бирүенә ышанычым бик аз. Ул, әйткәнемчә, һәр яңалыкка шикләнеп караучан. Минем белән хезмәттәшлек итүгә кагылышы булса, ул аеруча сак. Тагын берәр мөгеҙ чыгарырмын дип куркамы?.. Шулай шул – кара сакалың, кая барсаң да, артыңнан калмый...

Данирның башында икеле-микеле уйлар йөгәрешә башлады. Монда килгәнче ул, Костин белән җиңел генә килешербез дә кичекмәстән эшкә тотынырбыз дип уйлаган иде. Ничектер, рәсми якларын уйлап та бетермәгән. Монда бит әле производствого кертү өчен законлы рәсмиләштерү, документлар, тегесе-монысы бар икән. Ә Костин, законны әйләнеп узып, бөтенләй идән астында эшләмәкче. Монда бит әле аның уйлап табуга патент дигән нәрсәсә дә бар. Бу шома балык шикелле һәр җирдә җиңел генә үтә торган Костинның соңыннан Данирның хезмәтләрен бөтенләй үзләштереп куюы бар. Ышан аңа.

– Борис Семёнович, мин барыбер, Кызыл Яр шәһәренә барып, Вахит Гатин белән кабат сөйләшеп карарга теләм әле.

– Тик минем белән булган бүгенге сөйләшүне әйтә күрмә. Минем подвалдагы производство турында әйткән сүзләремне дә оныт. Бәласеннән башаяк...

Костин тәмам тынычланып җиткән иде инде. Алар алга таба матур гына әңгәмә корып аерылыштылар.

* * *

Данир Кызыл Яр шәһәренә самолётта гына очты. Әбәт вакытына туры килде. Шуңа күрә аэропортка машинасы белән аны каршыларга килгән Вахит Гатин аны эш урынына түгел, туп-туры ресторанга алып барды. Иң кызыклысы шул: Гатин төшке ашқа кайчандыр симпозиумның уңышлы тәмамлануы хөрмәтенә шаулап-гөрләп узган мәҗлес булган бина ресторанына йөри икән. Дөрөс, бу юлы ул анда күп кешелек мәҗлесләр үткәрелә торган бүлмәгә түгел, ә ике кешегә исәпләнгән җыйнак бүлмәгә заказ биргән. Анда беркем комачауламый, тыныч, билгеле бер температураны саклай торган кондиционер урнаштырылган.

– Монда ашау-эчү генә түгел, киеренке эштән соң психологик бушану да аласың, тыныч кына сөйләшергә, фикер алышырга да уңайлы. Хезмәт күрсәтү дә югары дәрәжәдә оештырылган, – дип сөйләнде доктор Гатин, аш бүлмәсендәге өстәл янына Данир белән капма-каршы җайлап урнашкан.

Аннары ул утыргыч култыкчасына беркетеп ясалган кечерәк кенә планшет шикелле приборның капкачын ачты да, андагы клавиатура төймәләрен басып, нәрсәдер язды.

– Меню шушында. Үзең кирәкле ризыкка заказны шулай гына язып җибәрәсе... Ә сез нәрсә ашарга теләсез? – диде ул.

Данир да үзен урындыгындагы шундый ук приборның капкачын ачты. Экранда меню исемлегә күрәнде.

– Үзегез теләгән ризыкларны билгеләп куегыз, – диде Вахит Гатин.

Данир икенчегә дөге боткасы һәм кофе белән чикләнде. Гомумән, ул

артык күп ашарга яратмый. Өстәвенә, монда ашау өчен килмәде ләбаса. Планшет экранында «Сезнең заказ егерме минуттан эзер булачак!» дигән язу чыкты.

– Ризыклар килгәнче егерме минутлап вакыт бар әле. Аңарчы иркенләп сөйләшә алабыз. Һәрхәлдә, әңгәмәне башлау өчен моннан да уңайлы вакыт булмаячак, – дип, сораулы карашы белән Данирга текәлде Гатин.

Данир Ярми ана килүенең максатын телефоннан әйтеп тормаган иде. Тик Гатин аның бары тик бер үтенеч белән – акыллы машиналарга хисләр кертү турында үзара хезмәттәшлек итешүне гозерләп йөрүен чамалый, билгеле. Хәер, тавык төшенә тары керә диләрме? Гомерен фән тармагының нәкъ менә шул юнәлешендә тикшерү эшләренә багышлаган кешенең бар уе үзе ясаган ачышларны гамәлгә ашыру, әлбәттә.

– Вахит Галләмович, миннән – теория, сездән – гамәли эшләр дип әйтимме? Белүгезчә, мин инде күптән үземнең хезмәтләремне тормышка ашыру турында хыялланам. Акыллы машиналар ясау, сәнәгатьне роботлаштыру өлкәсендә дөньяда иң алдынгы корпорация хужасы буларак, сезгә мөрәжәгать итмичә, кемгә барыйм?..

Гатин каршысында утыручы әңгәмәдәшенә сынаулы караш ташлады. Аның эчке халәтен аңларга теләгәндәй, озаклап йөзенә карап утырды. Бәлки алай да түгелдер. Гомумән, әлегә ул бу әңгәмәгә бик үк эзер түгел һәм ни дип җавап бирергә белмичә тора булса кирәк.

– Данир әфәнде, яхшы теоретик буларак мин сезне хөрмәт итәм. Симпозиумда фәнни даирәләр арасында ясаган чыгышыгыздан соң хөрмәтем аеруча артты. Акыллы машиналарга хисләр дә кертү, гомумән, теләсә кемнең хисләренең күчәрмәсен алу, сканлаштыру һәм аны цифрлы форматта саклау мөмкинлегә!.. Болар – кибернетикадагы күп кенә катлаулы мәсьәләләрнең гениаль чишелеше! Әлегә кадәр бу тармакта эшләгән теләсә кайсы галим шаккатарлык! Алай гына да түгел, сезне... сезне теләсә кайсы классик бөек галим белән янәшә куярга булып иде...

Үз хезмәтенә карата мактау сүзләре ишетү һәркемнең күңеленә сары май булып ята. Әгәр ул сүзләр Вахит Гатин кебек танылган галим авызыннан чыкса, аның тәэсире тагын да көчлерәк. Тик Данир коры мактауларга гына риза түгел. Тизрәк бу фәнни эшләрен тормышка ашыру кызыксындыра аны. Ә доктор Гатин һаман да, «пустышка» каптырып, сабий баланы алдаган шикелле ни өчендер шушындый мактаулар белән чикләнә. Симпозиумның ахыргы көнендә бергә-бер калып сөйләшкәндә дә, ул мактаудан ары уза алмады. Үзара хезмәттәшлек турында сүз чыккач, сүзне бик шома гына кирегә борды.

– Әгәр коры мактаудан, салпы якка салам кыстырудан эшкә күчсәк?..

Вахит Гатин бу сүзләргә ошатмады, әлбәттә. Йөзе җитдиләнде, хәтта берәз кырысланды кебек. Үзенә аң-белем бирергә җыенган укутучысына каршы әйткән укучы кебегрәк килеп чыкты. Шулай да бу халәтен сиздермәскә тырышуы әллә каян күренеп тора. Сүзләрен үлчәп кенә сөйли.

– Әлегә кадәр без житештергән роботлар үзләренә бирелгән программа нигезендә эшли һәм шуннан аз гына да тайпылмый иде. Әгәр без аларга хисләнүне кертсәк, минем уемча, хәл үзгәрәк булачак... Кыскасы, эмоция ул һәрвакыт салкын акыл белән эшләргә комачаулык иткән...

«Робо-Номо» предпринятиесенэ барганда, машинада Костин айткан сүзлэр исенэ төштө Данирның. Ул да шушының кебегрэк фикер белдергән иде. Болар, сөйләшеп куйгандай, икесе дә бер нәрсәне тәкрарлый. Шуңа да карамастан, бу теорияне гамәлгә ашыруда икесе ике төрлө фикердә. Анлашылмый.

Шулчак ишек ачылды, һәм кулына тәлинкәләр тезелгән асқуйма тоткан хатын-кыз керде. Аны күрүгә Данирның йөзө яктырып китте. Керүче симпозиумның ахыргы көнөндә оештырылган мәжлестә аларга хезмәт күрсәткән Аня иде.

– Менә бу кызыгызны хәтерлим. Аня бит әле?..

Ул шунда Костинның кабул итү бүлмәсендә нәкъ шуңа охшаган Тәня исемле кызны исенә төшерде. Чыннан да, кызлар бер-берсенә бик нык охшаганнар. Аларны игезекләр дип уйлап ялгышмаган бугай Данир. Ул бу хакта Гатинга айтмәкче иде. Ярый, вакытында тыелып калган. Юкса Гатин: «Син Костин янында булдыңмыни? Нишләп йөрдөң?» – дип кызыксынмый калмас. Бернәрсә айтмәгәндә дә, күнелендә бу сүзләренң юшкыны утырып калыр иде әле.

Вахит Гатин, ни өчендер, бөтен йөзө белән балкып елмайды. Аннан кинәт кенә:

– Нәрсә, Аня ошыймы әллә үзең? – дип сорап куйды.

Данир, яхшырак күрергә теләгәндәй, Аняга тагын бер мәртәбә текәлеп карады. Килешле генә матур гәүдә, йөз-кыяфәте дә төшөп калганнардан түгел. Дөрөс, берәз бизәнгәнгә охшый. Ләкин бизәнмәсә дә, матур булыр иде. Униформасы да гәүдәсенә ятып тора. Үз-үзен тотышы да бик итагатыле.

– Теге көнне симпозиум барышында да хезмәт күрсәтүче персоналга аерым игътибар иткән идем. Егетләрегез дә, кызларыгыз да махсус сайлап жыйгандай: матур, күркәм, гәүдәләре дә спортчыларныкы шикелле сылу, хезмәт күрсәтүләре дә югары дәрәжәдә... Әйе, Аня ошамаслык хатын-кыз түгел... Бер кашык су белән кабып йотарлык...

Данир сүзләрен әйтеп бетермәде, һич көтмәгәндә, ирексездән, бугазындагы төерен уйнаклатып, авызына жыелган төкереген йотып куйды. Аннан соң бу халәтеннән оялган төсле, карашын Гатинга юнәлтте. Аның әлегә «кыланмышын» мыек астыннан елмаеп күзәтеп утыручы доктор тыелып кала алмады, кычкырып көлдә.

– Әгәр ошаса, киченне шушы чибәркәй хозурында үткәрергә теләсәң, минемчә, ул каршы булмас... Моңы оештырырга була... Кичен кунакханәдә кал, – дигәч, үрелеп, янәшәдән ышкылып кына үтеп баручы Аняның арт шәрифләренә учы белән шапылдатып алды хәтта.

Аның әлегә тыйнаксыз гамәленнән оялып, Данир читкә борылды. Гомерен фәнгә багышлаган, шул эштә чәчләре агарган, карап торышка бик җитди бу кешедән моңы көтмәгән иде. Гомумән, өлкән кешегә килешә торган гамәл түгел. Бәлки монда хезмәт күрсәтүче персонал хужасы ни әйтсә, шуңа ризалашып, ни кыланса, шуңа күнәп, ияләнеп беткәндер? Ә Гатин шуннан файдаланып, кулын озайтадыр, бу тыйнак кыз барыбер каршылык күрсәтмәячәген белеп кыланадыр?! Алай дисәң, әнә, Аня кискен хәрәкәт ясап, Гатинның кулын читкә тибәрде. Бер адым читкә тайпылып, «Кулыңны озайтасы булма!» дигәндәй, җитди генә бармак янады.

– Кая инде кичне кызлар хозурында үткәрү!.. Сөз нәрсә?! Менә сезнең

белән сөйләшәм дә кайтыр юлга чыгам... Аннан соң, мин бит өйләнгән кеше. Өйдә алма кебек хатыным көтә, – дип сөйләнде Данир, кыен хәлдән чыгарга тырышып.

Гатин тагын елмайды.

– Хатыным алма кебек дисең инде?.. Ә безнеке – хөрмә!

– Юк, мин сезнекен яманламыйм... Күрүемчә, Аня һәр яктан килгән... Тик...

Данир сүзләрен әйтеп бетерә алмады, шулчак көтелмәгән хәл булды: Аня барган жиреннән кинәт сөрлегеп китте һәм янәшәдәге урындыкка ауды. Хатынның хәле киткәнән күрә, Данир нишләргә белмәде. Ул Аняның йөрәк өянәге башланды бугай дип уйлады. Чыннан да, йөрәге тотты булса кирәк, шулай булмаса, кинәт хәле китеп егылып идеме?!

Данир, урыныннан сикереп торып, аңа ярдәмгә ташланмакчы иде, Гатин чабуыннан тартып туктатты. «Нишләвегез бу, аңа ярдәм кирәк... Медицина ярдәме... «Ашыгыч ярдәм» чакыртык», – дип каударланды Данир, «Ашыгыч ярдәм» чакыртырга жыенгандай, телефонына ябышты... Шулчак Гатин үрелеп, Аняның кофтасының өске төймәсен ычкындырды. Ясалма сулыш алдырырга жыена бугай дигән уй йөгереп узды Данирның башыннан. Ләкин Гатин ясалма сулыш алдырмады. Ул кофтаның икенче төймәсен дә ычкындырган иде, хатынның тәне ачылып, анда «молния» замогы күренде. Гатин аның шудырмасын жиңел генә тартып ачкан иде, аннан төрле төстәге нечкә электр үткәргечләре жыелмасы бүселеп килеп чыкты. Мунчала кебек чуалган үткәргечләр төргәген күргәч, Данир телсез калгандай булды. «Сез?.. Сез?..» дип авыз эченнән ботка пешерде ул, әңгәмәдәшенә сораулы караш ташлап. Гатин, кесәсеннән пульта охшаган әйбер алып, аны Аняга юнәлтте һәм төймәләренә баскалады. Кыз хәрәкәткә килде. Ул башта күзләрен ачты...

– Сез Аняны тере кеше түгел, ә робот дип әйтмәкче буласызмы? – дип сорады, шушы мизгелдә булып алган хәлләрдән һаман һушына килеп җитә алмаган Данир.

– Ә сез нәрсә уйлыйсыз? Күргәнегезчә...

Данир «ык-мык» итте, ләкин бу минутларда аның башына бер акыллы уй да килмәде. Бары тик:

– Нәкъ чын кешегә охшаган, – дип кенә әйтә алды.

Бу минутларда доктор Гатин бөтен күңеле белән тантана итә иде.

– Мин, сезгә сиздермичә генә, кесәмдә килеш, шушы пульта тәймәсенә басып, робот-Аняны энергия чыганагыннан, ягъни туендыру блогыннан өзем. Ул шуңа күрә хәрәкәтсез калган иде... Менә хәзер кабат пульта тәймәләренә басып, аны кабыздым... Аня кабат хәрәкәтләнә башлады... Ә сез сәламәтлегенә зыян килде булса кирәк дип уйладыгыз инде, шулаймы?..

Моның нәрсәсә бар инде, бик гади бит дигән кебек, ул иңнәрен сикерткәләп алды. Тик Данир гына, гажәпләнүдән күзләрен зур ачып, шушы кыска гына вакыт эчендә булып алган хәлдән һушы китеп утыра иде.

– Ә бит, чыннан да, гадәти тере кеше диярсең... Мин роботлар житештерүдә шулкадәр алга китеш булгандыр дип башыма да китерә алмаган идем, – дип сөйләнде үзалдына Данир.

– Әйе, алар инде күптән безнең арада, – диде доктор Гатин, артык исе китмәгәндәй, өстәлдәге кашык-чәнечкене кулларына алып.

Данирның кинәт башы әйләнеп китте, күңеле болганды һәм аны укшыта башлады. Ул, хәлсезләнеп, урындыгына килеп утырды. Шулчак күзләрен ачып, урындыктан торган һәм итәк чабуларын сыйпаштыргалап, киёмнәрен тәртипкә китергән Аня-робот, Данирның хәле киткәнән күрәп, аңа таба тартылды.

– Авырыйсызмы әллә?.. Ярдем кирәкмә? – диде ул, артык хискә бирелмичә генә.

– Ә, әйе... Юк... Азрак су бирсәгезче, – диде Данир, уңайсыз хәлдән чыгарлык бүтән чарасы калмагач.

Аня, графиннан стаканга су салып, Данирга тоттырды. Аны йотлыгып эчкәч, Данирга берәз хәл кергәндәй булды. Ул урындыгына җайлап утырды. Ә Аня, Данирның сәламәтлегенә куркыныч янамавына ышангач, савыт-сабалар аскуймасын тотып, бүлмәдән чыгу ягына атлады.

– Хәтта ышанасы килми, ул нәкъ чын кешегә охшаган... Бернинди аерма да юк, – диде Данир, һаман бер сүзләргә кабатлап, карашы белән Аняны озатканда.

Гатин, уйларына биреләп, берәз эндәшмичә утырды. Ул әле яңарак кына булган хәлдән канәгать иде. Данирның сабийларча кинәт югалып калуы аңа бик ошады. Шулай булмый ни, роботлар өлкәсендә эшләрчә галимне дә шаккатыра алгач!..

– Аерма бар. Зур аерма, – дип башлады ул сүзен, шактый көттереп. – Кем-кем, роботлар өлкәсендә эшләрчә һәм, бигрәк тә, эмоцияләр турында күпсанлы хезмәтләр язган галим буларак, бу аерманы иң беренче нәкъ менә сез сизәргә тиеш идегез.

– Сез нинди аерма турында әйтәсез?

Данир, бернәрсә дә аңламаганын белдереп, иңнәрен сикертте. Гатинның нәрсәгә кинәй ясаганын, чыннан да, төшенеп җитми иде әле ул.

– Теге көнне, симпозиумнан соң үткәрелгән мәжлес вакытында өстәл өстендәге тычканны исегезгә төшерегез әле.

– Әйе, тычкан... Гадәттән тыш хәл... Гомумән, ул Матвеев дигән җирән чәчле адәм берәз сәеррәк бугай дигән уй калды миндә. Неформал. Шулай булмаса, өстәл артында ашаганда да һич югы эшләпәсен салып утырыр иде...

– Юк, мин Матвеевның үзе турында түгел. Өстәлдә тычкан күргәч, мәсәлән, сездә иң беренче нинди хис туды?

Данир сорауга тиз генә җавап бирергә ашыкмады. Ул, өстәлдә тычкан күргән мизгелне кабат күз алдына китереп, шул чакта үзенә нинди халәттә булуын искә төшерергә тырышты.

– Ниндидер җирәнү кебегрәк димме?.. Матур күренеш түгел, билгеле, – дип әйтеп куйды ул, үзалдына сөйләнгәндәй.

– Ә менә тычкан күрсә, хатын-кыз нинди хис кичерә икән?

– Белмим, мин хатын-кыз түгел...

Гатинның шундый кирәкмәс сораулар биреп утыруына Данирның ачуы да килде берәз. Ул әлегә кадәр әңгәмәдәше биргән сорауларны гел урынсыз дип саный иде.

– Ә менә хатыныгыз тычкан күрәп алса, нишләргә иде? – дип, сорау алуын дәвам итте бәйләнчек Гатин.

– Белмим, андый хәлдә калганын беркайчан да күргәнем булмады...
Куркыр иде, мөгаен...

– Менә-менә, – дип, Данирның жавабыннан канәгать калуын белдереп елмайды Гатин. – Гадәти хатын-кыз идәндә тычкан күрсә дә, чырылдап кычкыра. Ә монда... өстәл өстендә... ризыклар арасында... Өстәлнең безгә каршы ягында утыручы яшь кенә ханымны исегезгә төшерегез, куркуыннан кычкырып, урындыгына ук сикереп менде хәтта...

Данир ул хатынның, күлмәк итәге соуска буялып, уңайсыз хәлдә калуын исенә төшерде.

– Ә менә Аняның үз-үзен тотышына игътибар иттегезме?

– Ул чакта кинәт булып алган көтелмәгән хәлдән үземнең дә күзем томаланган иде... Ничектер, бөтенесен күреп тә бетермәдем кебек, – диде Данир, ниндидер гаеп эшләп тотылган баладай читенсенеп.

– Аня тычканны койрыгыннан эләктереп алды. Кая инде монда курку турында сүз булырга мөмкин?! Тагын да көлкелесе шул: ул аны соңыннан кесәсенә салып куйды.

Соңгы сүзләренең тәэсир көчен тагын да арттырырга теләп, Гатин тыела алмыйча шаркылдап көлә башлады.

– Аңлыйсызмы... кесәсенә салды... Тычканны күрүгә, куркуыннан егылып китәргә тиешле хатын-кыз бернинди икеләнүсез аны кесәсенә сала...

– Әйе, сәеррәк шул...

– Аның энә шул халәте теләсә кайсы гадәти кешене гажәпләндерергә тиеш иде. Беренче чиратта, сезне, әлбәттә. Ни өчен ул үзен шулай тотат?..

Данир дәшмәде. Менә хәзер кызып-кызып сөйли башлаган Гатинны аның сүзләре генә туктата алмас иде.

– Ә мин беләм ни өчен икәннән, – дип дәвам итте ул сүзен. – Чөнки анда хис юк. Курку хисе дә, жирәнү дә, оялу да... гомумән, бернинди хис тә... Аня-робот таш курчак шикелле. Ул хисләнә белми. Аңа хисләр ят. Энә шул ягы белән гадәти кешедән нык аерыла да инде ул. Роботлар үзләренә кертелгән программадан артыгын белмиләр. Программада күрсәтелгән гамәлләрне генә башкаралар...

– Тик мин Аняның елмайган чакларын да күрдем, йөзе житдиләнеп калган вакытлары да, кешене игътибар белән тыңлап торгандай мизгелләре дә булды.

– Ә алары мимика мускулларының кирәкле вакытка туры китереп, билгеле бер халәтне күрсәтү өчен генә. Ул роботның үзе өчен бернәрсә дә түгел. Бары тик әңгәмәдәшен сүзләренең ихласлыгына ышандыру өчен кирәк...

Данир, тагын нинди дәлилләр китерергә инде дигәндәй, уйга калды. Аннан капылт кына:

– Менә хәзер генә, сез аңа кагылгач, Аня кискен хәрәкәт ясап, сезнең кулны читкә тибәрде. «Кулыңны озайтасы булма!» дигәндәй, бармак та янады әле. Әгәр ул бернинди хиссез «таш курчак» булса, кагылу гына түгел, чишендереп бетерсәгез дә, бернинди каршылык булырга тиеш түгел иде кебек? – дип әйтеп салды.

– Моңысы да программа белән кертелгән. Аня шикелле роботлар, нигездә,

гомуми туклану урыннарында, ресторанный системасында хезмэт күрсэтэлэр. Аның ише жирдэ, үзегез белэсез, бераз салып алгач, хатын-кызның итэк астына үрелүче клиентлар да булмыйча калмый. Шуңа күрә барысы да алдан уйланылган. Бу сезгә Матвеевның тычканы түгел инде. Өстәлдә тычкан йөрү гадәти хәл түгел. Андый очракта официантның реакциясе нинди булырга тиеш, ул программага кертелмәгән. Шуңа күрә, ул чакта Аня-робот үзенң программасында булган хәрәкәт алымнары белән гамәл кылды... Кабатлап әйтәм, чынлыкта роботлар бернинди хис тә кичерми.

Гатин әйткәннәрне кабат анализларга теләгәндәй, Данир берникадәр вакыт үзе дә хискә бирелеп утырды.

– Мин ни дип әйтергә дә белмим. Барысы да гажәп дәрәжәдә охшаган. Барысы да төгәл. Кешеләргә охшаган роботлар ясау буенча сез шушындый дәрәжәгә ирешкәнсездер дип уйлап та карамаган идем. Искиткеч! – диде ул, ниһаять, телгә килеп.

– Бөтенләй тулы охшашлык булсын өчен, инде хисләр генә житми. Шулай бит, хөрмәтле Данир әфәнде?!

– Чыннан да, тулы охшашлык булсын өчен хисләр генә житми булып чыга. Һәм нәкъ менә хәзер акыллы машиналарга хисләрне кертер вакыт житкән. Бу беләсезме... беләсезме... фәндә кискен алга китеш, зур сикереш булачак. Без әнә шундый олы борылышлар алдында торабыз икән ләбаса. Тиздән ул сәгать сугачак... Мин эшләгән теория буенча...

Данир дулкынланудан һәм кисәк килеп туган хисләр өөрмәсеннән сүзләрен дә әйтеп бирә алмаслык дәрәжәгә килгән иде.

– Тик бу урында ашыкмаска киңәш итәр идем. Әйдәгез, үзегез дә хисләрне йөгәнлик бераз, – дип, аны «суындырырга» ашыкты Гатин.

– Ә нишләп, кешегә охшасыннар өчен, роботларга хисләр генә житмәгәнлеген үзегез үк әйтеп торасыз бит.

– Анысы шулай да... Тик башта моның нәтижеләрен уйлап-исәпләп бетерергә кирәк. Бу кешелеккә нәрсә бирә? Көткән нәтижеләр булырмы? Анысына, әлбәттә, күпчеллек өйрәнүләрдән соң социологлар, психологлар гына җавап бирә алыр. Шулай булгач, синең проектны гамәлгә ашыру өчен әле бик күп еллар кирәк булыр.

– Минем теория эзер инде. Сез аны чиле-пешле ярымфабрикат дип уйлый күрмәгез. Барысы да тикшерелгән, өйрәнелгән һәм лаборатория шартларында тәҗрибәләр үткәрелгән. Дөрөс, мин әлегә хисләр җыелмасын компьютер процессорында гына акылга кушып гамәлгә ашырдым. Ә менә сезнең кешесыман роботларда аларны сынап карасак?.. Бу бит... бу бит искиткеч!..

Данирның күзләре, очкынланып, янгандай яктырып китте. Ул еракта нәрсәндер күрергә теләгәндәй, карашын читкә юнәлдерде. Дулкынланудан аның сулышы ешайды. Бары тик доктор Гатинның тыныч тавышы гына аны хисләреннән аерды.

– Минем уемча, әлегә фән өчен нәкъ менә шушысы да артып ашкан. Ә акыллы машиналарга хис кертергә иртәрәк әле. Беренчедән, кешелек моңа эзер түгел. Икенчедән, хискә дә ия булгач, акыллы машиналар үзләрен ничек тотарлар?! – Шул сүзләренә әйткәч, Гатин бераз сөйләвеннән туктап торды. – Чынлыкта алар, ягъни акыллы машиналар, безнең арада. Һәм алар безгә

шулкадәр нык охшаганнар ки, күргәнәңчә, без аларны чын кешедән аера да алмыйбыз хәтта. Ә алар төрлө тармакларда хезмәт куя. Гадәти кешеләр шикелле үз эшләрен башкаралар. Теге көнгә симпозиумда кунакларга хезмәт күрсәткән барлык егетләр һәм кызлар да кешегә охшатып ясалган акыллы машиналар, ягъни роботлар иде.

Бу сүзләргә Данирның исе-акылы китте...

Әбәтне сөйләшмичә генә ашадылар. Хәер, Данир доктор Гатиннан үзара хезмәттәшлек турында бүтән уңай җавап ишетмәсен аңлап алган иде инде. Моның белән өйрә пешмәчәк дип нәтижә ясады ул соңгы сөйләшүләрдән.

Ашап туйгач, тормыш-көнкүреш турында азрак әңгәмә корып утырдылар. Ул арада робот-Аня кереп, бушаган тэлинкэлэрне асқуймасына жыя башлады. Данир аның һәр хәрәкәтен дикъкать белән күзәтте. Менә бит, Гатин никадәр генә башкаларның салпы ягына салам кыстырмасын, үзе дә тик ятмый икән ләбаса. Акыллы машиналар ясау буенча шундый дәрәжәгә ирешкәч...

Аның уйларын сизгәндәй, доктор Гатин:

– Кешегә бик нык охшаган бу егетләргә-кызларны Костин предприятиесендә ясыялар, – дип әйтеп куйды.

– Әйе, афэрин, Костин! Ул фәндәге һәр яңалыкны элэктэрөп алырга гына тора, – дип ычкындырды үзе дә сизмәстән Данир.

Гатин аңа сынаулы караш ташлады.

– Костин – авантюрист ул! Әгәр фән тармагын сайламаган булса, аннан жинаять дөньясының иң югары иерархия баскычында торучы «закондагы карак» чыккан булыр иде. Баш шөрөпләре әйбәт эшли эт жанның. Әгәр ул шуңа дөрөс юнәлеш бирә алса, фән әллә кайчан әллә кайда булыр иде. Тик... Кызганыч...

Урамга чыгып, тротуар буйлап атлаганда да Вахит Гатинның «Алар күптән безнең арада» дигән сүзләре Данирның башында кайнады. Каршысына очраган һәрбер кеше роботтыр шикелле тоела башлады аңа. Әнә бер хатын-кыз килә. Чәчләре, кашлары, хәтта күзләре, борыннары да Аняга охшаган түгелме? Бәлки... бәлки ул роботтыр? Хатын Данирның үзенә текәлеп каравыннан читенсенде бугай: карашын аска юнәлтте, кулы белән итәкләрән сыйпаштырды, йөзе дә берәз кызарып чыкты шикелле. Юк, бу робот түгел! Робот хисләнә алмый. Ә әнә теге яшь хатын?.. Ул да робот түгел. Роботлар колакка «наушник»лар куеп, музыка ритмына селкенгәләп бармас иде... Бәлки әнә тегесе?..

Тик бик тиздән Данирны каршы очраган һәркемнән йөзенә текәлеп, тикшереп бару туйдырды. Ул киләчәктә Костин белән булачак сөйләшү турында уйлый башлады. Әйе, хәзер инде аның белән нәрсә сөйләшәсен ул тәгаен белә иде.

* * *

Костин аны бик дустанә каршылады. «Сәлам!» – диде ул, бөтен шартларын туры китереп, кул биреп исәнләшөргә жыенган Данирның жиңелчә генә иңбашыннан кагып. Аннан соң гади генә итеп: «Килеп життөңме?» – дип тә өстәде. Әйтерсөң ул аның үз хозурына кабат киләсенә тамчы да шикләнмәгән. «Гатин янында булдыңмы? Нәрсәләр сөйләштөгез?»

дигән сораулар белән дә башын катырмады. Шунда ук, үз артыннан әйдәкләп, кабинетына алып кереп китте.

Үзенчә бик эшлекле кеше булып күренергә тырышамы, әллә, чыннан да, булмышы шулмы: теге көнгә шикелле өстәл янына утырышкач, учын-учка ышкып, шапылдатып сукты да турыдан-туры төп мәсьәләгә кереште.

– Йә, син нәрсә тәкъдим итәсең, минем аларны гамәлгә ашырырлык нинди мөмкинлекләрем бар? Баштан шуңа ачыклык кертик, – диде ул, әңгәмәдәшенең күзләренә туры карап.

Данир Ярминен монда килүенең төп максаты нидә икәннән һәр икесе дә аңлаган хәлдә, әлбәттә, сүзне шулай үзәгеннән башлау дөрестер. Тик Данир барыбер, үзе гадәтләнгәнчә, кереш сүзләрсез булдыра алмады.

– Мин теге көнне симпозиумга килгән делегатларга хезмәт күрсәтүче чибәр егетләр һәм кызларның нәкъ менә сезнең предприятиедә ясалган роботлар булуын башыма да китермәгән идем. Шулкадәр охшашлык! Бу искиткеч!.. – дип жәлеп сөйли башлаган Данирны Костин шунда ук бүлдерде.

– Алары – вак мәсьәлә. Әйдәгез, болай да кыйммәтле вакытны риядан гына әйтелгән сүзләр сөйләшеп эрәм итмик. Турыдан-туры эшкә күчик.

Данир сүзләрен риядан гына әйтмәде, билгеле. Ул, чыннан да, Гатин белән булган сөйләшүдән соң, хисләрен һаман йөгәнли алмый иде әле. Тик Костинның акылы да, холкы да, хисләре дә башкачарак корылган, күрәсең, башкаларны куандырган нәрсәләр – аның өчен «вак мәсьәлә».

– Димәк, син теләсә кайсы кешенең хисләре күчermәсен ала аласың инде? – дип дәвам итте сүзен Костин.

Данир, үзе шикелле үк, «анысы – вак мәсьәлә» дип, төрттермәкче булган иде, тик тыелып калды. Бу кеше уен-көлкене бик үк өнәп бетерми шикелле.

– Әйе, мин хисләренң электрон вариантта күчermәләрен алырга, аны цифрлаштырып, электрон жайланмаларда сакларга һәм кирәк чакта файдаланырга мөмкин булуын үземнең тәҗрибәләрдә исбатладым.

– Ягъни теләсә кемнең, шул исәптән минем дә хисләнүнең күчermәсен алып, бездә житештерелә торган акыллы машиналарга кертә алачаксың?

– Әлбәттә, һәркемнең хисләре күчermәләрен алырга мөмкин. Сөз дә искәrmә түгел...

Өлеге сүзләрдән Костинның күзләре очкынланып китте. Бу мизгелдә хәтта аның өстәлгә куйган уң кулы калтырангандай булды. Ул моны сиздермәс өчен, күрәсең, кулларын янәшә куеп, бармакларын кушырды. Аннан, өерелеп килгән хисләренә чыдаша алмыйча, кинәт кенә урыныннан сикереп торды да, берәз ишекле-түрле йөрөнөп алгач, тәрәзә янына килеп басты. Дикъкатъ белән нәрсәдер күзәткән кебек тоелса да, чынлыкта, карашы бернәрсәне дә күрми торган, каядыр бушлыкка төбәлгән акылдан шашкан кешенекенә охшаган иде.

– Аңлавымча, син кемнәрнендер хисләр күчermәсен дә алгансың инде, шулаймы?

– Әйе, беренче чиратта, үземнең һәм үз ризалыклары белән бер рәссам, танылган жырчы, театр артисты һәм кино актёры хисләренң күчermәләрен алдым. Хәзерге вакытта алар электрон флеш-хәтер мәгълүмат форматында саклана. Аларны саклау вакыты цикләнмәгән. Кирәк булганда, теләсә кайсы вакытта ясалма интеллектка кертү өчен файдаланырга була.

Бу хәлләр Данир өчен гади тоелса да, Костин фән өлкәсендә никадәр генә виртуоз булмасын, аларны башына сыйдырып бетерә алмый иде, күрәсең. Ул кабат урындыгына килеп утырды.

– Рәссам, артист дисең инде?.. Сүз дә юк, алар – сәнгать әһелләре. Аларда хис дигән нәрсә хәттин ашкандыр... Ө менә минем хиссият күчермәсен ала аласыңмы?

– Сөз бит күбрәк акыл хезмәтендәгә кеше. Ө сәнгать кешеләрендә чиста, үзәнчәлекле хисләр, – дип кенә әйтә алды.

– Мин үземнең роботларга нәкъ менә үземнең хисләрне кертер идем. Аларга минем хисләр килешә. Ө артистларның, рәссамнарның хисләрен без соңрак та файдалана алабыз. Өлегә торып торсыннар... Ашарга сорамайлар бит... Шулай булгач, безгә иң беренче эш итеп минем хисләр күчермәсен алудан башларгадыр?

Бу кешенең хисләре дә үзе кебек дуамал булырга охшый. Ө Данир беренче экспериментта роботларга матур хисләр кертергә теләгән иде. Шулай булганда, ничә еллар тир түгкән фәнни хезмәтләренең нәтижәсе дә матур күренә бит. Ләкин кем чанасына утырсаң, шуның жырын жырларга туры килә инде. Монда шартларны Костин куя шул. Ул нәрсә әйтсә дә, күнәргә туры килә. Шуңа күрә Данир:

– Дөрөс, сезнең хисләренң дә күчермәсен алырга була, – дип кенә әйтә алды.

– Бу катлаулы эшме? Скальпель, операция кирәк булмыйдыр бит?..

Соңгы сүзләре шаяру гына булса да, бу тәҗрибәнең ничегрәк үтүен хәтта якынча гына да күз алдына китерә алмаган Костинны, әлбәттә, эшненң ул ягы да кызыксындыра. Данир моңа ачыклык кертергә ашыкты.

– Бернинди операция дә, авырттыру да булмаячак. Без донор пациентны, ягъни хисләре белән уртаклашырга теләгән кешене, махсус барокамерага урнаштырабыз. Хисләнү бит ул, әгәр фәнни кануннарны гадиләштереп әйтсәк, тормыштагы төрле хәлләргә һәм объектив дөньяга субъектив карашны чагылдырган психик процесс. Экранда төрле шартларда, әйтик, экстремаль шартлар яисә шатлыклы, яки кайгылы хәлләрне чагылдырган төрле видеороликлар күрсәтелә. Кеше тәнненң төрле өлешләренә беркетелгән сенсор тапшыргычлар ярдәмендә без аның әлегә хәлләргә булган реакциясенң, ягъни психик халәтенң электрон күчермәсен алабыз...

Данир, моның нәрсәсе бар инде дигән сыман, иңбашларын сикертте. Тик аның һәр сүзе, һәр жөмләсе саен Костинның маңгай сырларының һаман тирәнәя баруыннан, аның өчен моның караңгы урман булуы ачык сизелде. Озаклап уйланып утыргач, ниһаять, ул телгә килде, бусында аның авызыннан берәз гына шаяру сыманрак нәрсә чыкты:

– Бик катлаулы эш тә түгел икән үзе. Ярар, алайса, мин риза. Ө хәзер, әйдә, үзебезнең нәрсәләр эшләп ятуыбызны күрсәтү өчен сине подвалда урнашкан житештерү цехларына алып төшәм...

* * *

Лифтка кереп, аның ишекләре ябылгач, Костин бармагы белән уң як стенага урнаштырылган сенсор таблодагы бер төймәгә төртте. Шактый басып торсалар да, Данир кабинаның хәрәкәтләнүен тоймады. Гадәти

лифтларда түбәнгә таба төшкәндә авырлык көче кимегән кебек була. Ө монда бернәрсә сизелми. Шуңа күрә баштарак кабина әле кузгалып китмәде, бер урында гына тора кебек тоелды. Берникадәр вакыт узгач, кабина ишеге шулай ук тавышсыз гына ачылып, Костин кулы белән ишарәләп, чыгарга тәкъдим ясагач кына, Данир подвалның тиешле урынына төшөп житкәннәрен аңлады...

Люминесцент лампалар белән яктыртылган киң зал пыяла стеналы аерым-аерым эш урыннарына бүленгән. Алардагы жиһазларның, миниатюр станокларның һәм приборларның төрлелегенә караганда, һәрберсендә үзенчәлекле аерым эшләр башкаралар булса кирәк. Һәр бүлмәдә ак халат кигән жыючылар мәш килә.

Данирны, иң беренче, бу кешеләрнең бер-берсенә бик нык охшаган булулары гажәпләндерде. Димәк, болар үзләре дә чын кешеләр түгел, ә роботлар дигән уй йөгереп узды аның башыннан. Ул сораулы карашын Костинга юнәлтте.

– Жыю цехларының барысы өчен дә бер җаваплы административ хезмәткәрдән һәм эзер роботларны кабул итү кабинетындагы ике-өч контролёрдан калган барысы да роботлар монда. Администратор-технолог исә энә теге югарыдагы кабинада утыра. Биредәге һәр эш аңа уч төбөндәге кебек күренә, – дип, аның сораулы карашын бик дөрес аңлап, җавап бирергә ашыкты Костин.

Данир югарыга күтәрелеп карады. Анда, чыннан да, стеналары ниндидер ялтыравык материал белән тышланган зур булмаган кабинаны күрде. Ләкин аның эчендә утырган администратор-технологның үзен күрмәде.

– Ул – фуникулёр кабина, кирәк булганда цех буенча хәрәкәтләнә ала. Тәрәзәләре поляризацияләнгән пыяладан эшләнгәнлектән, күрү берьяклы гына, эчтә утыручы күренми. Ө ул безне ап-ачык күреп тора, – дип аңлатма бирде Костин.

Менә алар цехтагы беренче бүлмә янына килеп туктадылар. Бүлмәнең эчке майданы артык зур түгел, чама белән өч метрга дүрт метр чамасы. Анда бер робот, ап-ак пластик белән тышланган өстәл өстендә нәрсәдер эшли. Өстәл янында моңарчы Данир күрмәгән катлаулы аппаратура, тагын ниндидер сәер приборлар, жиһазлар бар.

Данир тагын шунысына гажәпләнде: бүлмә янында Костин белән озаклап сөйләшеп торсалар да, анда эшләүче робот алар ягына бер дә күтәрелеп карамады. Шуңа хакта сорау биргән иде:

– Монда да бүлмә стенасы поляризацияләнгән пыяладан. Администратор кабинасыннан аермалы буларак, биредә, киресенчә, тыштан күренсә дә, эчтәгеләр тышкы якны күрми торган итеп эшләнгән. Ул безне, чыннан да, күрми, – дип аңлатты Костин.

Алар икенче бүлмә янына күчтеләр. Ул беренчесе кебек үк зурлыкта һәм анда нәкъ шулай ук ак комбинезоннан бер робот мәш килә. Бүлмәнең жиһазланышыннан һәм андагы аппаратураларның үзгә булуыннан күренгәнчә, биредә башка төрле операцияләр башкарылуын аңлады Данир.

– Мондагы һәр кабинет – бер роботның эш урыны. Аларда булчак роботның төрле гәүдә өлешләре ясала. Жыючы роботларның һәрберсенә бары тик үзләре башкарырга тиешле эш программасы гына кертелгән.

Ул шуннан артыгын белми. Роботларны жыю технологик баскычлар аша уза. Цехта илле ике шушынды бұлмә бар. Аларда эшләнгән һәрбер ярымфабрикат, ягъни роботны тулысынча жыю өчен кирәк булган гәүдә өлешләре кабинетларның арткы өлешендәге конвейер лентасы ярдәмендә алдагы кабинага күчерелә. Ә иң ахыргы кабинада эзер роботларны кабул итеп алалар, – дип, Костин, адымнарын кызулатып, цехның аргы башына атлады. Аның артыннан калмаса тырышкан, шул ук вакытта бұлмәләреннән эчендәге эшләргә дә күз салып алгалаган Данирга кайсыдыр бұлмәдә роботның бармакларын, кайсысында кулларын, аякларын, гәүдәләрен жыйганнары күзгә чалынып алды.

– Ә роботлар үзара ничек аралаша? – дип сорады Данир.

– Безнең шикелле гадәти кешеләр белән роботлар сөйләшеп аралаша. Ә менә үзара аралашу өчен бездән өстен яклары бар: алар без телефондагы социаль челтәрләрдә аралашкан шикелле сөйләшәләр. Тик аермасы шул гына: элемент механизмы роботларның башларына жайлаштырылган идарә үзегенә оператив хәтеренә кертеп ясалган. Шуңа күрә алар үзләре шикелле теләсә кайсы робот белән жиңел генә элементгә керә алалар. Ара ераклыгы да киртә түгел. Дөрәс, без әлегә роботларны бөтендөнә интернет челтәренә тоташтырмадык. Ә киләчәктә бу мөмкин булыр дип уйлыйм, – диде Костин.

Менә алар соңгы кабина каршысына килеп туктадылар. Бу кабина башкаларга караганда киңрәк. Һәм анда бер генә робот түгел, ә өч робот эзер, ясалган роботны һәрьяклап тикшерәләр.

– Мондагыларның берсе генә робот, калган икесе чын кешеләр, – дип, аңлатма бирүен дәвам итте Костин.

Данир бұлмәдә эшләүчеләреннән йөзләренә текәлеп карап торса да, арадан кайсысы робот икәннән чамалый алмады. Аптырагач, Костинга мөрәжәгать итте:

– Боларның кайсылары – чын кеше, кайсысы робот икәнне беренче карашта гына аңлап та булмый, – диде ул, йөзенә үтә бер гажәпләнү чыгарып.

– Әнә теге, компьютер мониторы янында ук басып торучысы – робот, – диде Костин.

Аның роботка хас ниндидер үзенчәлекле билгеләрен эзләде булса кирәк, Данир шул якка текәлде. Тик андый билгеләрне таба алмагач, кул селтәде дә:

– Бик житди күренә бу, – дип кенә әйтә алды.

– Аның исеме дә бар хәтта. Макс исемле. Монда эшләүче барлык роботларның житәкчесе. Безнеңчә әйтсәк, бригадир инде.

– Ул башка роботлардан кайсы ягы белән аерыла соң?

– Аңа башка роботларга караганда киңрәк вәкаләтләр бирелгән. Технологик процесс барышында берәр робот сафтан чыкса, ул аның урынына басып эшли дә ала. Программасына шулай кертелгән, – дип аңлатты Костин...

Иң соңыннан Костин аны тагын бер бұлмәгә алып керде. Бу саклау камерасы икән. Озын гына коридор шикелле бұлмәнә ике ягына махсус утыргычлар тезелгән һәм аларда эзер роботлар утырып тора. Анда килеп керүгә, Костинның йөзә яктырып китте. Тезелеп утыручы роботларга күрсәтеп:

– Биредә эзер продукция. Ясалган, тиешле тикшерү һәм сынау узган утыз

ике робот үзләрәнең көннәрен, сәгатьләрен көтә. Дөрөс, әлегә алар нибары таш курчак шикелле. Электр белән туендыру блогыннан өзөлгәнлектән, хәрәкәтләнмиләр, бернәрсә дә эшләмиләр. Ә инде, кабызып, тиешле программаны кертсәң, аларның һәрберсе күп нәрсәгә сәләтле, – диде ул зур горурлык белән.

– Болар белән нәрсә эшлисез соң? Шулай ук цехларга үзләрә шикелле үк роботлар жыйрга куясызмы?

– Цехларда эшләү өчен, күрәп торасың, роботларыбыз житәрлек. Болар сатар өчен. Без аларны төрлө тармакларда эшләү өчен предприятиеләргә тәкъдим итәбез.

– Алучылар бармы?

– Бар! Дөрөс, алар арзан түгел. Аларны теләсә кайсы предприятие ала алмый. Ләкин эшли башлагач, үзләрен тиз аклыйлар. Беренчедән, аларга туклану өчен ашханә дә кирәк түгел, башка кешеләргә кирәк булган табигый хажәтләр дә аларга ят. Торак мәсьәләсендә дә борчыласы түгел. Хезмәт хаклары, больничныйлар, прогуллар турында әйтеп тә тормыйм инде. Ин мөһиме: үз эшләрен бернинди карусыз башкаралар, үзләренә кертелгән программаны гына беләләр. Аларны яшәтү өчен бердәнбер чыгым – электр энергиясе белән «туеналар». Гадәти кешегә киткән чыгымнар белән чагыштырганда бу бик арзан...

Цехлар буенча экскурсия шуның белән тәмамланды. Алар кабат Костинның кабинетына менеп киттеләр. Алай да, лифтка керергә кузгалгач, Костин, эзер продукцияне кабул итүче контролёрлар бүлмәсе янындагы буш урынга күрсәтеп:

– Бик тиздән энә тегендә синең барокамераңны кую өчен бүлмә ясарбыз. Шулай итеп, контролёрлар бүлмәсенә кергәндә, роботларыбыз тагын бер камиллеккә – хисләнгә белүгә дә ирешерләр. Аларның эмоциональ дәрәжәләрен билгеләү өчен, контролёрларга махсус тестлар кирәк булып, билгеле. Аларын тиз вакытта эшләрбез, – дип әйтеп куйды.

Бу авантюрист Костинның акылы дуамал ат кебек, гәмәлләре белән янәшә бармый, ахры, әллә кая алга чабарга гына тора.

* * *

Кабинетына кереп утыргач, Костин цехны карап йөргәндә башлаган әңгәмәсен дәвам итте.

– Цехлар буенча йөргәндә мин сезгә бары тик бер залны гына күрсәтмәдем, ул – роботларның туену блогы. Мин аны кайчак шаярып «ашханә» дип тә атыйм. Без, кешеләр, эш сменасыннан соң ашханәгә кереп туенсак, роботлар тәүлек әйләнәсендә дүрт тапкыр туендыру блогындагы махсус утыргычларга утырып, электрга тоташалар. Эш барышында роботның, күпме электр энергиясе файдаланып эшлэгән булуына карап, батареясы утыра башлый. Вакытында электр белән корылмаган батарея иң күбә ярты сәгәттән тулысынча бушана.

Данир, ул сөйләгәннәренә аңына сәңдерергә теләгәндәй, бер ноктага текәлеп, озак кына сөйләшмичә утырды.

– Бу эшләрнең дөрөс үтәлешен ничек шулай күзәтеп бетерә аласыз? – дип гажәпләнде ул.

– Анысы бик гади: аларның туенулары да программага кертелгән. Хәтта моны тыштан да күрергә мөмкин, батареялары утыра башлагач, аларның күкрәкләрендәге кечерәк кенә кызыл лампочка жемелдәп яна башлый. Шул ук вакытта аларның туенуына да Макс җаваплы. Билгеле бер сәгатътә аларның үзәк идарә системасына, ягъни башларындагы төп пультак сигнал барып ирешә һәм алар барысы да дәррәү «ашханәгә» юнәләр. Шунда үзләренә билгеләнгән урыннарына урнашып беткәч, Макс аларны гомуми электр челтәренә тоташтыра.

– Сезнең роботларга гадәти кешеләр шикелле озаклап ял да бирелми инде, әйеме? Әйттик, һәр смена саен «отсыпной», «выходной», чираттагы яллар?..

– Данир әфәнде, гадәти предприятиеләрдә эшләүче гади кешеләр өч сменада эшләр һәм һәр сменаны ял иткән эшчеләр алыштырса, биредә өч сменада да шул бер роботлар эшли. Алар бары тик шул вакыт эчендә, дүрт мәртәбә туендыру блогына кереп, батареяларын гына коралар. Роботларның кешеләрдән өстенлегә дә нәкъ менә шул инде. Алар армый, шулай итеп, атналар, айлар, еллар буе бертуктаусыз эшләргә мөмкин.

Менә сиңа мә: бу Костин дигән адәм, чын мәгънәсендә, бушлай эшче көчтән файдаланып ята икән ләбаса. Моңа һәрбер компания житәкчесе көнләшер иде. Юкса гадәти кешеләр эшли торган предприятиеләрдә эш тотрыклы барсын өчен, эшчеләрне һәм хезмәткәрләрне социаль яктан кайгырту да зур чыгымнар сорый. Профсоюз комитетларыннан тыш, эшчеләргә социаль хезмәт күрсәтү буенча тулы бер армия тотарга кирәк. Хезмәт куркынычсызлыгы һәм башка шундый санап бетермәслек эшләргә күпме финанс чыгымы кирәк?! Ә монда, имеш, тәүлеккә дүрт мәртәбә электрга тоташтырып торасың да вәссәлам!..

– Борис Семёнович, ә сез роботларга хисләр керткәч, нинди үзгәрешләр буласын күз алдына китерәсезме?

Костин хәйләкәр генә елмаеп куйды.

– Бераз чамалыйм кебек. Ләкин төгәл әйтә алмыйм. Һәрхәлдә, ул хисләрне үзбезнең файдага эшкә жигәрбез. Әйттик, көнләшү хисен дә дәрәс файдаланганда отышлы булачак. Цехларда эшләүче роботлар арасында ярыш оештырып җибәрергә мөмкин. Берсеннән-берсе көнләшеп, алга чыгам дип узышып эшли башлаячаклар. Шулай итеп производства житештерү бермә-бер артачак... Бу әле бер генә мисал. Мин моның өстенлекләрен күпләп санып алам.

Костин тантана итә иде. Ул, күзләрен кысыбрак, каршыдагы стенага текәлде. Юк, юк, аның карашын стена гына тоткарлый алырлык түгел иде бу минутларда, ул каядыр еракка төбәлгән. Әйтерсәң роботларга инде күптән хисләр кертелгән, барлык уй-ниятләре күптән тормышка ашкан, һәм ул Костин эшенең нәтижәсен күрә.

– Хисләрнең уңайлары булган кебек, тискәреләре дә була бит әле, – дигән сорау белән Данир әңгәмәдәшенең күңел кылларын тагын да сынап карамакчы булды.

– Ә без аларның уңайларын да, тискәреләрен дә үзбезгә хезмәт иттерәчәкбез һәм... һәм...

Өермәдәй ургылып килгән уйларыннан буылыпмы, Костин сөйләвеннән туктап калды. Әйтерсәң ул бөтенләй хәзерге заманда, нәкъ менә шушы

урында түгел, э кайдадыр еракта, үзенен уй-хыяллары инде күптән тормышка ашкан киләчәктә яши иде.

Данирга шактый вакыт әңгәмәдәшенең тынычланганын көтеп торырга туры килде. Костин исә әйтә башлаган фикерен бары тик безардан соң гына ахырына житкерде:

– ...һәм без жирдә яңа жәмгыять төзиячәкбез, – дип дәвам итте ул сүзен. – Беләсеңме, без синең белән бу дөньяның хужасы булачакбыз. Менә шушы роботлар ярдәме, аларның физик һәм акыл көче белән без сәнәгатьне дә, фәнне дә, мәдәниятне дә моңарчы кешелек ирешмәгән биекләккә күтәрәчәкбез. Алар – роботлар безнең өчен эшләячәкләр...

Чиктән ашкан акыл ахмаклык белән кушылгач, менә шушындый гадәти аңга барып житмәслек «боламык» барлыкка килә микәнни? Күрче, бу Костинның карашыннан ук ниндидер иләслек сизелә.

– Нәтижәсе нинди буласын кем белгән инде аның, – диюдән уза алмады Данир.

– Мин беләм! – Костинның сүзләрендә үз-үзенә ышаныч яңгырады. – Артык сузарга кирәк түгел, әйдә, иртәгәдән эшкә тотынабыз, минем хисләрнең күчәрмәсен алабыз. Уртақ максатлар өчен мин барысына да риза. Әгәр кирәк була икән, хәтта операциягә дә...

* * *

Таң беленеп килә. Йокының иң тәмле чагы. Кичен тиз генә йоклап китә алмаган, хәтта төнлә дөнья мәшәкәтләрен уйлап, иртәнгә кадәр керфектә какмаган кешеләр дә таң беленеп килгәндә изрәп йоклый. Бу чакта баш мие төш күрүгә дә бик талымчан була диләр. Иртән төш күрүчеләр сирәк. Дөресрәге, кеше төш күргәннен дә хәтерләмәс дәрәжәдә изрәп йоклый бу вакытта. Тәмле нәрсә аз була, ди, кешенең менә шундый халәте кыска, бик кыска була шул.

Данир да, аңы белән тоймаса да, жаны-тәне белән энә шундый ләззәтле хисләр дәрәжәсында йөзә иде булса кирәк. Шулай булмаса, кинәт шалтыраган телефон тавышын шулай бик авыр кабул итәр идеме?! Ул, татлы йокысын бүлеп кинәт яңгыраган бу тавышны куарга теләгән кебек, күзләрен ачмыйча гына, кулын селтәп, икенче якка борылып ятарга теләде. Телефон тавышы кинәт кенә өзәлгән булса, ул шулай йокысын дәвам иткән булыр иде. Һәм иртән йокысы туеп уянганда, бу хәл турында оныткан да булыр иде. Ә телефон, төне бие шыпырт кына ятканы өчен, бөтен үчен нәкъ шушы татлы мизгелләргә калдыргандай, шалтыравында булды.

Тавышы бигрәк котсыз ла моның. Әле уянып та житмәстән, урыныннан торган Данирның башында беренче уе энә шул булды. Телефонның тавышын берәр матуррак музыкага алыштырырга кирәк булыр дип фикер йөртте ул, әлегә кадәр ничек итеп үзе тавышның ямьсезлегенә турында уйламаганына сабылларча самимилек белән үкенеп.

Янәшәдәге тумба өстеннән телефонын кулына алган иде, «Костин Борис» дигән язуны күргәч, күңелен әйтеп бетерә алмаслык ачу биләп алды. Ул аздан гына телефонын атып бәрмәде. Тик уянып өлгергән акылы иртәнгә бу шалтыратуда телефонның бернинди гаебе дә булмавын аңлар дәрәжәгә килгән иде. Костин аның номерын жыймаса, ул шалтырамаган да

булыр иде. Бу шалтырауга бары тик Костин гына гаепле. «Костин... Эт жан! Таң йокысын бүлеп...» – дип үкереп жибәрде ул. Костин моны ишетмәде, әлбәттә. Чөнки Данир телефонның яшел төймәсенә басмаган иде әле. Ул баштарак төймәгә бөтенләй басарга теләмәде. Телефонны өзәргә дә тәмле йокысын дәвам итәргә иде исәбе...

Костин белән уртак эшләрен башлап жибәргәч, Данир Ярмигә «Ro-bo-Ното» предприятиесе урнашкан Ак Кала шәһәрәндә еш булырга туры килә. Атналар, ә кайчакларда айлар буге куна-төнә кунакханәләрдә яшәп яткан чаклары да булды. Менә хәзер дә аның, үзе әйтмешли, шундый «фәнни командировка»да Ак Калада кунакханәдә яшәп ятышы иде.

Бу соңгы ярты елда, Костинның тәүлекнең теләсә кайсы вакытында шалтыратуына ияләнеп беткән иде инде Данир. Эшләре яхшы бара, анысына тел-теш тидерерлек түгел. Костин хисләренә күчәрмәсен алып, аны роботларга күчәрделәр. Иң беренче чиратта, Костин үзенә хисләрен Макс-роботка күчәргә теләде. Шулай эшләделәр дә. Һәм бу бик уңышлы чыкты. Дөрәс, кайчак робот көтелмәгән гамәлләр эшләп ташлый. Хисләр өстенлек итә башлагач, роботлар да, куелган программадан читләшәп, үзләре уйлаганны гамәл кылгалыйлар икән. «Болары начар түгел», – дип, үзгәчә нәтижә ясады Костин. – Хәзер алар роботларны үзлектән камилләштерә башлаячаклар. Аларга кертелә торган программаларны да камилләштерә бараачаклар. Һәрхәлдә, алар моны кешеләргә караганда тизрәк эшли. Бу исә фәндә дистә елга алга сикереш булачак», – диде ул.

Шулай итеп, соңгы вакытларда Макс белән генә чикләнеп калмыйча, хисләренә тагын унлап роботка керттеләр. «Киләчәктә бу эшләренә барысын да роботлар мөстәкыйль башкарачак», – дип белдерде Костин...

Эшләр шулай шомга гына барганда, Костинның таң алдыннан йокысын бүлдереп, телефоннан шалтыратуы Данирны бөтенләй чыгырдан чыгарды. Тагын берничә сәгатькә сабыр итеп, ничә югы иртәнгә 8ләренә көтмәс дәрәжәдә сабырсызланырлык кичектергесез эшләре юк иде кебек. Башта шулайрак уйлаган иде. Аннан соң, ярар, хәзер барыбер йокы ачылды инде дип, төймәгә басты һәм тавышына ясалма күндәм йомшаклык чыгарырга тырышып, «Алё?!» диде.

– Дускай, карале...

Аны Костинның тавышы һәм сүзләренә әйтелешә сагайтты. Беренчедән, «дускай» сүзен ул аңа карата бөтенләй кулланмый иде шикелле. Икенчедән, ярым пышылдап әйткән беренче сүзләрдән ниндидер шөбһә, шом сизелгәндәй булды. Моңы Данир әле ачылып бетмәгән аңы белән дә яхшы сизде. Нәкъ менә шул шом аңа йокыдан тулысынча айнырга ярдәм итте дә инде.

– Ни булды? Таң тишегеннән дөньяны яңгыратасың? Яу килмидер бит? – дип, аның сүзләрен бүлдә үзе дә сизмәстән «син»гә күчкән Данир.

«Яңгыратасың» дигән сүз – арттыру, билгеле. Нәкъ менә бөтен хикмәт тә Костинның ярымпышылдап сөйләшүендә.

– Тс-с-с, бик шаулама, – дип дәвам итте Костин, сүзләренә тагын да ныграк серлелек өстәп. – Яу килүен килми... Дөрәсен әйткәндә, килергә дә мөмкин... Кыскасы, мин тоткынлыкта.

– Ягъни?.. Яу булмагач, нинди тоткынлыкта соң син?

Бу Костин йә жинеләя башлаган, йә кичтән яхшы гына бәйрәм иткән дә, спирт парлары белән мәлжәрәгән баш мие төш белән өн арасындагы аермалыкны бутаган. Шулай булмаса, «тоткынлыкта» дип утырмас иде. Данир аның сүзләреннән энә шундый нәтижә ясады.

– Шаулама дидем бит мин сиңа!.. Ишетеп алсалар?..

– Кем ишетсә?.. Берни дә аңламыйм...

– Данир әфәнде, сораулар бирмичә генә тыңлап бетер мине. Юкса вакыт бик кыска... Минем роботлар баш күтәрде. Үземне тотык итеп алдылар. Предприятие ишегалдындагы хужалык бинасы подвалына төшереп, бер бүлмәгә бикләп куйдылар...

– Тотык итеп?.. Тотыкның телефоны буламыни? Аны каян алдың соң син?

– Ха, абзаң барысын да алдан уйлаган! Мин һәрчак ике телефон йөртәм. Аның берсе – кесәдә. Тагын икенчесе бар. Анысы – яшерен, ботинкамның үкчәсенә көйләнгән...

Күрчә, бу Костин әгәр, чыннан да, саташмаган булса, шундый вакытта да мактанарга, үзен өстен күрсәтергә жай таба, «абзаң алдан барысын да уйлаган», имеш!

– Йә, тәртипләп сөйлә. Нәрсә булды?

– Данир әфәнде, монда сөйләп торырга вакыт юк. Алар телефоннарны тыңлыйлар булса кирәк. Мин сиңа әйттем бит, роботлар үзара кесә телефонындагы шикелле элементдә... Хәзер сиңең белән минем сөйләшкәнне дә тыңлыйлар дип уйлыйм. Юкса соңгы вакытларда, телефоннан нәрсә генә сөйләшсәм дә, алар аны каяндыр белеп алалар. Мин әле хәзер сиңең белән сөйләшү өчен, «бригадир» Макс үзенең батареясын корган вакытны туры китердем. Кыскасы, мине моннан азат итәргә кирәк. Минә генә түгел, монда бөтен кешелек өчен куркыныч яный... Алар бөтен интернетны, социаль челтәрләрне кулга төшереп, виртуаль дөньяда хакимлек урнаштырмакчылар...

– Ә миңа нишләргә киңәш бирәсең соң?

– Аларны яшәү чыганагынан мәхрүм итәргә кирәк. Аңдыйсыңмы?

– Бик үк аңлап бетермим...

– Нәрсәсен аңламаска инде, Данир әфәнде. Аларның электр белән туенганнарын беләсең бит. Предприятиегә, лабораториягә килә торган электрны өзәргә кирәк... Һәм моны кичекмәстән эшләргә... Роботлар сизенеп, өстәмә чаралар күрә башлаганчы... ки-чек-мәс-тән... Юкса алар, беренче чиратта, промзонага электр энергиясе жибәрүче подстанцияләрне басып алачаклар...

– Ә анда электрны ничек өзәргә?

– Подстанция начальнигын күндерергә. Алай да булмаса, шәһәр мэрынамы... э-э-э... өлкә башлыгынамы чыгарга?.. Э-э-э... Кыскасы, теләсә нәрсә эшлә, ләкин мәсьәләне кичекмәстән хәл итәргә кирәк...

Кызык кеше инде бу Костин: иртә таңнан уятуы гына житмәгән, күрсәтмә биреп маташкан була. Ботканы үзең пешергәнсең икән, үзең аша дип шартлатып трубканы куярга да йокыны дәвам итәргә дә бит... Тик хәлләр, чыннан да, бик хөртидер, бәлки. Юкса теләсә нинди гадәттән

тыш вакыйгада да Наполеон холкын саклап кала алган Костин шулай каударланмас иде. Әнә бит ничек, артына ут капкан шикелле кылана.

Ул арада элементәнең теге башында ниндидер шау-шу ишетелде. Нәрсәләрдер кыштырдады, шыгырдады. Костинның бары тик:

– Киләләр... Коридорда аяк тавышлары... Сөйләшкәнәбезне сизеп алганнар булса кирәк, кабахәтләр... Данир әфәнде, тизрәк... Ашыга күр, – дигән өзек-өзек тавышлары гына ишетелде.

Нәрсәләрдер шакылдады, кыштырдады. Костин аягына ботинкасын кия булса кирәк. Тик тегеләр, чыннан да, элементәне тыңлаган булсалар, яшерелгән телефонны тиз табарлар анысы. Костин – «бөөк конспиратор» – үзенәң запастагы икенче телефонын ботинка үкчәсендә йөрткәнән кычкырып эфирга әйтте бит дигән уй йөгереп узды Данирның башыннан. Чыннан да, монда хәлләр мөшкел булырга охшый. Кичекмәстән бер-бер чара күрергә кирәк. Юкса... Хәер, бу эшләрнең шундый борылыш алуына Данирның да гаебе бар. Әгәр ул хисләрне цифрлаштыру теориясен уйлап тапмаган булса, ул хакта һәрбер яңалыкны ахырын уйламыйча кабул итүче исәр Костинга әйтмәгән булса һәм үзе дә аның белән хезмәттәшлек итүгә керешмәсә, бу хәлләр була алмас иде.

Әгәр Костин әйткәннәр, чыннан да, хак икән, монда бит кешелеккә куркыныч яный. Нәрсәдер эшләргә кирәк...

Данир, юынып киенгәч, чәйләп алырга уйлаган иде. Тик чәй качмас дип кул селтәде дә иң беренче нәрсә кылырга икән дип баш вата башлады. Баштарак ул туры «Robo-Номо» предприятиесенә юл тотмакчы иде. Тик бу уеннан кире кайтты. Роботлар чынлап баш күтәргән икән, анда барып йөрү ахмаклык. Шунда ук боргычлап алып, Костин янына подвалга төшереп атачаклар. Гадәттән тыш хәлдән чыгуның башка юлын табарга кирәк...

Уйлана торгач, кичекмәстән доктор Вахит Гатинга шалтыратырга кирәк дигән карарга килде. Әгәр аны бу хәлгә ышандырып булса, ярдәме тими калмас. Вахит Галләмович – шушы өлкәдә эшләүче кеше, өстәвенә рәсми даирәләр арасында абруе зур, булышмый калмас. Нич югы нинди дә булса акыллы киңәшен бирер...

* * *

Никадәр генә гажәп тоелмасын, Данирның сүзләренә Гатин тиз ышанды. Костин белән булган иртәнгә сөйләшүне түкми-чәчми сөйләп биргәч, хәлне ярты сүздән аңлады. Әйтерсез ул Данирның шушы мәсьәләдә шалтыратканын көтеп кенә торган!

– Бу араларда «Robo-Номо» предприятиесе перспектив планында каралган эшләрдән тыш ниндидер чит эшләр белән шөгыльләнәп ятканын да сизенә идем. Ничектер кешенең тырнак астыннан кер эзлэгәндәй һәр адымын тикшереп торасым килмәде...

– Хәзер инде яшерүдән мәгънә юк, Вахит Галләмович, дәрәсән әйтергә кирәк, соңгы вакытларда мин дә Костин белән хезмәттәшлек иттем... Үзегез беләсез, минем идеяләр роботларга хиссият кертү...

– Мин аның шулай буласын симпозиум барган теге вакытта ук аңлап алган идем инде, Данир әфәнде. Фән яңалыкларына Костинның фантазиясе хәттин ашкан. Аның һәр нәрсәдә мөгеҙ чыгарырга яратканын да яхшы

беләм. Кодрәтеннән килсә, жирне күчәреннән кузгатыр иде. Өстәвенә, ул – бик тешлэк кеше. Үзенә файда китерә торган һәр нәрсәгә чытырматып ябыша. Менә синең белән дә шулай булган... Синең теорияләрдән үзенә файда тапкан... Аның ишегә эт сизгерлеге бар анда...

Гатинның әйткәннәре белән килешмичә мөмкин түгел, билгеле. Ләкин хәзер сүз боткасы куертудан мәгънә юк. Кичекмәстән нәрсәдер эшләргә кирәк. Данир әңгәмәдешенең әйткәннәрен тыңлаудан бигрәк, энә шул турыда баш вата иде. Хәер, Гатин да бу сүзләргә ни кылырга белмәгәннән генә әйткәндер.

– Вахит Галләмович, менә хәзер, тиз арада нәрсәдер эшләргә, «Robo-Номо» предприятиесендәгә хәлләрнең тагын да кискенләшүенә юл куймаска, Костинны роботлар тоткынлыгыннан йолып алырга кирәк.

Тынлык урнашты. Ул озаккарак сузылгач, Данир элементә өзелдеме икән әллә дип, берничә мәртәбә «алё, алё» дип эндәшкәч кенә, Гатин телгә килде.

– Нәрсәдер эшләргә кирәк икәннән үзем дә аңлыйм. Тик башыма бер акыллы уй да килми бит әле. Үзем анда барып чыгар өчен, ким дигәндә ике сәгәтьләп вакыт кирәк булачак. 200 чакрымнан артык ара уен-муен эш түгел! Нишләргә дә белмәсәң хәзер... Роботлары «бөтен кешелекне үз кулыбызга алабыз» дип әйтәләр диме? Алырлар да! Костинның нәкъ үзенчә кыланалар икән. Үгезне мөгезеннән электермәкчеләр...

Трубкада тагын тынлык урнашты. Гатин уйлана иде булса кирәк. Бу юлы Данир аны ашыктырмады. Ул үзе моннан торып бернәрсә кыла алмаганда, моннан 200 чакрым ераклыктагы кеше нәрсә майтара алсын соң?! Аңа шалтыратып ялгышкандыр, бәлки?..

Ниһаять, Гатин телгә килде.

– Данир эфәнде, Ак Калада минем күптәнге якин дуслым Солтан Бакирович Ризаев яши. Ул берара минем кул астында фәнни эшләр белән шөгыльләнгән иде. Кандидатлык диссертациясен яклады да, гаилә хәлен сылтау итеп, фәннән читләште, аннан соң бөтенләй Ак Калага күченеп китте. Хәзер шунда бер уку йортының директоры булып эшли. Ул анда күпләргә белә. Ярәме тими калмас. Хәзер аңа шалтыратып, хәлне аңлатырмын, телефоныңны бирермен. Берәз соңрак Ак Калага үзем дә барам, – дип трубкасын куйды...

Унбиш минут үттеме икән Данирда Солтан Ризаев шалтыратты.

– Кайсы кунакханәдә сөз? – дип сорады ул.

– «Рәхмәт» кунакханәсендә урнашкан идем.

– Алайса, ерак түгел икән, биш-ун минуттан шунда булырмын, – диде Ризаев.

Чыннан да, унбиш минут та узмагандыр, Ризаевның «Шевроле» машинасы кунакханә каршысына килеп туктады. Күрешеп, танышып, хәл-әхвәлләр белешкәч, Данир аңа хәлне төшендереп бирде.

– Без шәһәр читенә чыгып, «Robo-Номо» предприятиесе күренә торган урынны табыйк әле, шуннан уйлашырбыз, – диде Ризаев.

Шәһәр читенә чыгып, берәз калкурак урынга житкәч, ул машинасын туктатты да алгы тәрәзә аша шәһәрне күзәтә башлады. Чыннан да, үзенә эреле-вакылы предприятиеләре белән дан казанган, шул ук вакытта артык зур булмаган шәһәр моннан уч төбәндәгә кебек күренә. Унда яшеллеккә

күмелеп утырган өч, биш, сигез катлы торак йортлар. Алар арасында, ялтыр-йолтыр плитэләр белән тышланган апартаментлар, административ биналар булса кирәк, үзенчәлекле мәдәният сарайлары, спорт манежлары, стадионнар күренә. Ә сул якта – сәнэгать зонасы. Костинның «Robo-Номо» предприятиесе, фәнни үзеге, лабораториясе дә шунда. Ул урыннарда көн саен диярлек булганлыктан, Данир аны ерактан ук шәйләп алды. Биек койма белән әйләндереп алынган, түбәсе гөмбәз кебек түгәрәкләнеп торган бина әллә каян күренә.

Ризаев та шул якны игътибар белән күзәтә булып чыкты. Ул берәздән:

– Ә-әнә, күрәсәңме теге түгәрәк гөмбәзле бинаны, – дип, бармагы белән Данир карап торган якка күрсәтте. – Костинның «Robo-Номо» фәнни үзеге шунда инде.

– Әйе, беләм, – диде Данир, сүз уңаеннан гына әйткәндәй. – Аның белән уртак хезмәттәшлекне башлагач, анда еш булырга туры килә.

– Ә, әйе... Сөзнә партнёрлар диде бит әле Вахит Галләмович, – дип елмайды Ризаев.

Менә ул машина бардачогын ачып, андагы вак-төяк арасыннан актарып, артык зур булмаган бинокль табып алды.

– Ерак арадан бина үзе күренсә дә, гади күз белән кешеләрне ачык күреп булмый, – диде ул аклангандай, биноклен шул якка төбәп, объективындагы божрасын боргалый-боргалый.

Шәһәр әле уянып кына килә. Автобуслар, трамвайлар һәм сирәк кенә җиңел машиналар йөргәләсә дә, урамнарда кешеләр күренми.

Ә Солтан Бакирович бөтенләй дә кешеләрне күзәтми булып чыкты. Ул промзона ягын бинокльдән шактый гына караштыргач:

– Әһә, аңлашылды, – дип әйтеп куйды. – Промзона янәшәсеннән генә югары көчәнешле электр линиясе уза. Предприятиеләр электр энергиясен шуннан алалар. Сүз дә юк, һәрбер предприятиедә, шул исәптән Костинның фәнни үзегендә дә көчәнешне киметә торган подстанцияләр бардыр анысы...

Ризаев фикерен әйтеп бетермәде. Аның уйларында шикләнүме, икеләнүме сизелә иде.

– Әгәр «Robo-Номо» территориясенә кереп, шул станциядәге гомуми рубильниктан электрны бөтенләй өзсәк?.. Ул вакытта роботлар үзләренең туендыру системасыннан мәхрүм калачаклар, – дип, хәлнең алай ук мөшкөл булмавына ишарә ясап, башлаган фикерен тәмамлады Ризаев.

Тик һәр әйткән сүзен төптән уйлаучы, һәр гамәлен «җиде кат үлчәп, бер кат кисүче» Данирның йөзә җитди калды.

– Костинның сүзләренә караганда, әгәр ул саташмаган булса, хәзер анда керү мөмкин түгел. Кергән очракта да ерак китә алмаячакбыз, роботлар безнең кул-аякларыбызны боргычлап бәйләп, подвалга Костин хозурына төшереп ташлаячаклар...

Бу эшкә яңарак кына кушылып киткән Ризаев әлегә ул якларын уйлап бетерә алмый шул. Чыннан да, роботлар баш күтәргән икән, хәзер анда нәрсәләр барганын кем белгән?! Үзләренең бердәнбер яшәү чыганагы булган ул подстанцияне роботлар инде күптән көчле сак астына алган булулары ихтимал.

Ризаев тагын берникадэр вакыт дикъкаты белэн тирэ-якны күзэтте. Аннан биноклен күзлэрэннән алып, Данирга сузды.

– Промзонадан арырак, шәһәр янында тагын бер зур гына электр станциясе бар. Игътибар белән карагыз әле, ул төп линиядән килүче электр энергиясен шәһәр электр челтәренә һәм промзонага бүлүче станция булырга тиеш дип уйлыйм, – диде ул, күзләрән һаман шул яктан алмыйча.

Данир югары көчәнешле электрүткәргечләр тоташтырылган тимер челтәрле баганалар буйлап күзәтә торгач, Ризаев әйткән әлегә станцияне эзләп тапты. Чыннан да, электр энергиясен бүлүче станция шулдыр. Анда гомуми рубильник булмыйча калмас. Шуны өзәсен дә вәссәлам. Роботлар әле анда кадәр барып житмәгән булырга тиеш. Гомумән, анда кадәр барырга уйларында да юктыр. Тиздән аларның «туену вакыты» житә. Алар барысы да, электр белән туклану блогында үз урыннарын алып, электрга тоташчаклар...

– Соң, әйдә, алай булгач, монда вакыт уздырып тормыйк, тизрәк шунда ашыгыйк, Солтан Бакирович. Юкса...

Юкса нәрсә буласын ул үзе дә белми иде әле. Тик Ризаевны тизрәк урыннан кузгату өчен аның нервысына көчлерәк тәэсир итә торган сүзләр кирәклеген бөтен күңеле белән аңлый иде. Ләкин Ризаев машинасын кабызып, тиз генә кузгалып китәргә ашыкмады.

– Анда нәкъ безне генә көтеп торалардыр дип уйлыйсызмы? Без кем соң? Килеп житүгә, йөгереп, промзонаны электр белән тәэмин итү линиясен өзеп куярлар дип уйлыйсыз икән, нык ялгышасыз. Чөнки ул Костинның фәнни үзәген генә түгел, бөтен сәнәгать зонасын электрдан аерачак. Подстанциядә хәзер хезмәт күрсәтүче персонал гынадыр. Алар югарыдагылар күрсәтмәсеннән башка бармак та селкетмәячәк... Хәтта подстанция начальнигы үзе булса да, өстенә шундый зур җаваплылык алып, үзәк рубильниктан электр энергиясен өзәргә рөхсәт бирмәячәк...

– Хәлнең никадәр кискен икәннән аңлатып бирсәк?..

Ризаев шулчак кычкырып көлә башлады. Аннан моны көтмәгән иде Данир. Шуңа ул, гажәпләнеп, әңгәмәдәшенә текәлде. Тик Ризаев озак шаркылдамады, кинәт кенә туктап, йөзе житди төс алды.

– Без аларга, роботлар баш күтәргән, утны сүндерегез дип әйтәчәкбез инде, шулаймы? Ә алар, роботлар турында бөтенләй хәбәрлар булмаган кешеләр, моңа ышанырлар дип уйлыйсызмы? Нинди житди кеше Вахит Галләмовичтан ишеткән булсам да, әле мин дә ышанмыйм ул хәлләргә. Ә менә сез үзегез бу нәрсәгә ныклап ышанасызмы?

Данир уйга калды. Чыннан да, бу хәлләр ышандырырлыкмы соң?

– Баштарак бөтенләй ышанмаган идем. Соңыннан, Костин мескенләнеп сөйләп биргәч, ышанмый чарам калмады...

Бу хәлләрнең килеп чыгуына үзен гаепле сизгәндәй, Данир карашын читкә борды. Аның бу халәтен шунда ук аңлап алган Ризаев башкача сораулар биреп азапланмады, машинасын кабызды.

– Монда бер генә нәрсә кала, турыдан-туры шәһәр мэрына мөрәжәгать итеп карыйк. Мостафин Радик Альбертович белән берәз танышлыгым да бар. Костин шикелле мескенләнеп сөйләп бирсәк, бәлки аны ышандыра алырбыз. Әйдә, мэриягә, – диде ул, кузгала башлаган машинасын юлга таба борып.

Ничек булса да булды, мэрия янындагы машиналар кую урынында машинадан төшөп, ишеккә таба юнәлгәннәр иде, ерак кына түгел BMW машинасы килеп туктады. Мондый затлы машиналарда гади генә кешеләр йөрмәвә һәркемгә ачык. Шуңадыр, мэр машинасы түгелме икән дип уйлады булса кирәк, Ризаев та шул тарафка карап, адымнарын акрынайтты. Берездан, машинаның ишеге ачылып, шакмаклы зәңгәр костюм кигән, ыспай гына кемсә чыкты да, жилбәгәй галстугын изүенә жайлап куеп, костюмының өскә төймәсен төймәли-төймәли, бина тарафына юнәлде. Ризаевның йөзө бердән яктырды. Димәк, мэр – нәкъ менә шушы кеше дип уйлап алды Данир.

Тагын берничә мизгелдән мэр Данирлар белән тигезләшчәк һәм, жәлт-жәлт атлавына караганда, әгәр Ризаев бер сүз дә дөшмәсә, аларны узып та китәчәк. Ризаев эндәште. Мэрның үзе белән тигезләшкәнән көтебрәк торды да, бик мөлаем елмаеп:

– Исәнмесез, Радик Альбертович, – диде.

Ләкин шәһәр мэры гади кеше түгел лә, мэрия каршысында булса да, урамда очраган һәр кеше белән сөйләшөп тора алмый. Тукталмаса да, аны беркем гаепләмәс иде. Ләкин Радик Альбертович, этика кагыйдәләрен үтәү йөзеннән генә булса кирәк, башын аз гына Ризаев ягына бора төште дә: «Исәнмесез!» – дип, аның сәламенә җавап кайтарды. Тик шунда ул каршысында торган бу кешене танып алды булса кирәк, барган жиреннән тукталып, Ризаевка текәлде. Хәтта күрешергә дип, кулын да бирде. Ләкин таныса да, ул Ризаевның исемен искә төшерә алмыйча азаплана иде булса кирәк.

– Сөз... сөз?... – диде дә тотлыгып калды.

Ризаев аны уңайсыз хәлдән чыгарырга ашыкты:

– Шәһәребезнең төзелеш колледжы директоры Ризаев, – диде ул, рапорт биргәндәй, һәр сүзен чатнатып әйтеп.

– Әйе шул, Ризаев... э-э-э... Солтан Бакирович. Моннан ике ел элек сәнәгать предприятиеләрендә югары технологияләр буенча безнең шәһәрдә үткәрелгән төбәк семинарында күргән идем бит әле сезне. Хәтерлим. Семинардан соң, колледж укучыларын шәһәребез төзелешенә киңрәк тарту буенча шактый вакыт әңгәмә корып утырдык. Киләчәктә хезмәттәшлек турында да сөйләшкән идек...

Радик Альбертович шулай дәртләнеп сөйли башлаган жиреннән кинәт туктап калды. Әңгәмәдәшләрен кабат баштанаяк күздән кичерде. Ә менә сезне белмим дә бит дигәндәй, сораулы карашын Данирга юнәлтте. Ризаев өлгеррәк булып чыкты: «Таныш булыгыз, кибернетика өлкәсендә фәннәр докторы Данир Ярми», – дип, үзенә юлдашының төшөп калган кешеләрдән булмавын белгерттергә ашыкты. «Танышуыма бик шатмын», – дип, дустанә генә елмаеп, кулын бирде мэр.

Бу очрашунның очраклы гына түгеллеген, каршысында торучы кешеләрнең үзенә нинди дә булса гозер белән килгәнлекләрен тәҗрибәле житәкче сизенә, билгеле. Аннан соң, шушы кадәр мөхтәрәм кешеләрне: «Минем кабул итү көннәрендә килерсез», – дип борып жибәрү дә яхшы түгел. Башка берәр гадирәк кеше булса, ул аларга шулай дип әйтер иде. Ә бу очракта андый сүзләр бик үк килешеп бетми.

– Нишлэп монда торабыз соң эле? Житэкчелэр белән эшлекле киңәшмә башланганчы, минем бер сәгать вакытым бар. Әйдәгез, сөйләшүне эш кабинетында дәвам итик, – дип, әңгәмәдәшләрен мэрия ишегенә әйдәкләде ул...

Кабинетына кереп, «чакырылмаган кунаклар»га урын тәкъдим иткәч, Мостафин өстәл артындагы кәнәфиенә утырды. Башта ул өстәлдәге кәгазьләргә күз төшерде, берничәсен хәтта кулларына алып караштыргалады да. Аннары, барысын бергә жыеп, үз алдыннан читкәрәк шудырды да, һәр хәрәкәтен игътибар белән күзәтеп торган Данир Ярми белән Ризаев ягына күтәрелеп карады.

Житәкче юк-бар кереш сүзләр белән вакытны эрәм итеп тормады. Вакытының кадерен белүче кеше икәнә шуннан да күренеп тора.

– Йә, егетләр, нинди йомыш белән йөрисез? Сөйләгез! Игътибар белән тыңлыйм. Әгәр үтенечегез мин башкара алырдай икән, ярдәм итәргә мин һәрвакыт әзер, – диде ул, үтезне мөгезеннән алып һәм йөзенә мөмкин кадәр дустанә елмаю чыгарырга тырышып.

Әлбәттә, бу очракта сорауга җавапны Солтан Ризаев бирергә тиеш кебек. Беренчедән, ул – шушы шәһәр кешесе, икенчедән, Радик Альбертович аның танышы да бит эле. Шуңа күрә мэр карашын аңа юнәлтте.

Үтенечләре бик гади иде кебек. Тик Солтан Бакирович – кибернетикага кагылышлы катлаулы сорауларны алай ук тирәнтен белмәгәнлектән, ничектер, каушабрак калды. Ул башта сүз таба алмыйча, бик озаклап, «Э-э-э-э...» дип торды, аннан соң тамагын кыргалагандай итте, хәтта уң кулын күтәреп, җиңелчә генә маңгаен кашыпмы, сыпырыпмы алды. Читтән карганда, нәкъ менә укытучы соравына ничек җавап бирергә белмичә, кыенсынып торган мәктәп укучысы диярсең. Хәер, Данирның үзенә хәле дә аныкыннан артык түгел иде. Сорауны нәрсәдән башларга? Вакыйга хакында бөтенләй хәбәрдар булмаган, хәтта бөтен уй-хыялларын, иң көчле фантазиясен эшкә җиксә дә, бу хәлләрне күз алдына китерә алмаячак мэрга ничек аңлата башларга? Берничә билгесезле математик тигезләмә кебек, чишәргә авыр мәсьәлә бу.

– Радик Альбертович, сезнең шәһәрдә «Robo-Homo» исемле предприятие булуын һәм аның житәкчесе Борис Семёнович Костин икәнән беләсездер инде. Ул предприятие базасында кибернетика өлкәсендә алдынгы технологияләр буенча фәнни тикшеренү эшләре алып баручы фәнни лаборатория дә урнашкан, – дип башлады ул сүзен.

– Әйе, шәһәребездә илкүләм фән өлкәсенә зур өлеш кертә торган фәнни учреждение булуы – минем өчен һәм, гомумән, шәһәрдәшләребез өчен дә зур горурлык.

– Әлбәттә, анда нәрсә белән шөгыйльләнүләре дә сезгә мәгълүм инде?

– Мәгълүм дип... э-э-э... Әйе, югары технологияләр кертүдә, житештерүне роботлаштыруда фәнни лабораториянең шәһәр предприятиеләренә ярдәмә зур икәнән беләм. Костинны да яхшы беләм. Әгәр безнең предприятиеләр соңгы елларда житештерү буенча алга киткән икән һәм, әлбәттә, житештерелгән продукция сыйфаты дөньякүләм стандартлар таләпләренә җавап бирә икән, берсүзсез боларга фәнни лабораториянең дә өлеше зур дип уйлыйм. Тик... тик мин үзем фән кешесе түгелмен. Шуңа күрә аларның эшчәнлеген бөтен нечкәлекләренә кадәр аңлап бетермим...

– Ул фәнни институт базасында, гомуми промышленность ихтыяжлары өчен автомат һәм ярымаавтомат манипуляторлар житештерүдән тыш, кешегә охшаган роботлар ясау һәм аларны тормышта файдалану буенча тикшерү эшләре алып бара, – дип, мэрның сүзләрен бүлдә Ризаев.

Аның бу сүзләреннән Мостафин елмаеп куйды.

– Алай булгач, бик яхшы! Димәк, фән өчен зур алга китеш дигән сүз.

– Яхшысын яхшы да бит... Тик бүген бер күңелсезлек килеп чыккан...

Солтан Ризаев әйтергәме-юкмы дигәндәй туктап калды. Ә мэр игътибар белән аңа текәлдә. Аның карашында берәз сагаю чалымнары да сизелде.

– Бүген төнлә роботлар баш күтәргән... һәм, Костинны бәйләп, подвалга төшереп ташлаганнар. Аның әйтүенә караганда, роботлар житди таләпләр куйганнар һәм алар шәһәр, алай гына да түгел, ил тормышына, гомумән, кешелекнең яшәшәенә зур борчулар тудырырга мөмкин...

Әле берничә минут кына шәһәрдә фәнни лаборатория булуына балаларча чын күңелдән куанган һәм горуруланып утырган мэр күзгә күренеп житдиләнде, күзләреннән елмая качты, йөзә кырысланды. Ул хәтта берара ни әйтергә белмичә утырды. Кабинетта авыр тынлык урнашты. Тик кинәт мэрның йөзә кабат яктырып киткәндәй булды. Ул әңгәмәдәшләренең әле берсенә, әле икенчесенә карап:

– Ә-ә, аңладым, сез шаяртасыз бугай?.. Галимнәрнең шаярулары да безнең кебек гади кешеләр аңларлык түгел... Үзем дә баштарак аңышмыйча тордым, ышана ук башлаган идем, – диде ул һәм сүзләрен раслау өчен көлеп тә алды.

Ләкин, каршысындагыларның һаман да житди кыяфәттә утыруларын күргәч, туктады.

– Хәл сез уйлаганга караганда житдирәк, Радик Альбертович. Кичекмәстән чарасын күрергә кирәк. Сезнең ярдәмнән башка мөмкин түгел, – дип, сүзгә кушылды Данир Ярми.

Мэр озак кына эндәшмәде. Бу вакытта аның нәрсәләр уйлавын тәгаен генә фаразларлык түгел иде.

– Ярый, алайса, сезнең сүзләргә ышандым да, ди... Миннән нинди ярдәм таләп ителә? – диде ул, ниһаять. Ләкин авыз чите белән елмаюыннан «Сезнең әкиятегезгә барыбер ышанмыйм» дигәнне аңлау кыен түгел иде.

– Һәрбер кибернетик машинаны, роботны яшәтү, хәрәкәткә китерү өчен энергия чыганагы кирәк. Нәкъ менә кесә телефоннары шикелле. Аларны да, вакыт-вакыт туендыру блокларын электрга тоташтырып, эш халәтенә китерәбез бит. Костин лабораториясендәге роботлар да электр ярдәмендә туена. Берникадәр эшлэгәч, аларны да электрга тоташтырып, батареяларын яңабаштан корырга кирәк...

Фән өлкәсендә бик сай йөзгән, ә инде кибернетикада, гомумән, «а»дан «б»ны аера белмәгән мэрга энә шулай беренче сыйныф укучысына аңлаткан шикелле, һәр фикерне ваклап аңлатмыйча мөмкин түгел. Ярый ла, «чәйнәп биргәнне» йотып жибәрә алса. Житәкченең карашыннан күренгәнчә, ул әле һаман бернәрсә дә аңламый иде кебек.

– Шуннан? – дип ашыктырды ул Данир Ярмине, үзенә һаман да аңышмыйча торуына аны сәбәпче итеп.

– Ялгышмасам, бик тиздән «Robo-Homo» предприятиесендәге

роботларның электрга тоташа башлый торган вакытлары житә. Чөнки вакытында электрга тоташтырмасаң, сәгать ярымнан аларда урнашкан электр батареялары тулысынча бушанып бетәчәк, һәм роботлар бернәрсәгә яраксыз тимер өемнәренә әверелеп калачаклар. Менә шуңа кадәр электр энергиясе бирүне туктатырга кирәк...

Житәкче кызып-кызып сөйли башлаган Данирны кабат бүлдерде.

– Ә нишләп туктатмыйлар соң? Туктатсыннар электр бирүне... Шәһәр мэры хәзер һәрбер предприятиегә барып, рубильникны ычкындырып, электрны сүндереп йөри алмый бит инде. Предприятиедә электр өчен җаваплы кешеләр бардыр, ләбаса?.. Турыдан-туры шуларга чыгыгыз.

Мостафин, моның нәрсәсе бар инде, барысы да бик гади бит дигәндәй, кулларын як-як жәйде.

– Дөрес, электр энергиясен фәнни лабораториядәге рубильниктан да өзәргә була. Ләкин лаборатория хәзерге вакытта роботлар кулында. Ихтимал, алар анда хәзер беркемне дә кертмиләрдер. Гомумән, лабораториядә нәрсәләр эшләнеп ятканын белмибез. Хәзер инде Костин белән элемтә дә өзелде. Шулай булгач...

Данир Ярми фикерен әйтеп бетермичә тукталып калды. Чөнки нәкъ менә хәзер аларны мэр хозурына китергән гозер яңгыраячак. Ә ул шушы шәһәрнең иминлеге, аның тотрыклы яшәешен тәмин итүгә җаваплы Радик Альбертович өчен генә түгел, гозер белән килүчеләрнең үзләренә дә гайре табигый кебек тоела. Күнеленнән шуларны тагын бер мәртәбә үлчәп, уйлап алды булса кирәк Данир. Тик артык сузып торуда мәгънә юклыгын аңлаган, төп мәсьәләне кабыргасы белән куярга кирәклеге төшенгән иде ул:

– Хөрмәтле Радик әфәнде, электрны лабораториянең үзеннән генә өзү мөмкинлеге булмаганга, сездән ярдәм сорап килдек тә инде без. Белүбезчә, югары көчәнешле линиядән килүче электр энергиясен сәнәгать предприятиеләренә һәм шәһәр ихтияжларына бүлә торган тагын бер гомуми электр станциясе бар. Менә шундагы рубильникны ычкындырырга кирәк. Ә аны сезнең күрсәтмә белән генә эшләргә була дип уйлыйбыз.

Данир әйткән бу сүзләрдән, мэрның кашлары кинәт өскә «сикерде», күзләре зур булып ачылды, маңгаенда тирән сырлар хасил булды. Аның авызыннан «Сез... сез...» дигән сүзләр чыкты. Тик ул әйтә башлаганын әйтеп бетермәде. Менә инде икенче мәртәбә әңгәмәдәшләренең ихластан сөйләүләренә шик белдергәндәй, әле берсенә, әле икенчесенә күз ташлады. Ләкин аларның үзе көткәнчә, «Әйе, без шаяртабыз гына» дип елмаюлары урынына, йөзләре һаман житди кала бирде.

Радик Альбертович, кинәт урыныннан сикереп торып, ишекле-түрле йөрәнә башлады. Ә үзе вакыт-вакыт һаман «сез... сез...» дип кабатлады. Һәм менә ул бер фикергә килгәндәй йөрүеннән туктады да үзеннән җавап көтеп утыручыларга текәлде.

– Сез беләсезме соң, сәнәгать зонасына электрны өзсәк, нәрсә булачагын? – диде ул дулкынланудан калтыранган тавыш белән. – Анда инде Костинның «Robo-Homo» лабораториясе генә түгел, барлык предприятиеләрнең эше тукталачак. Ә бу... ә бу...

– Без барысын да яхшы аңлыйбыз, Радик Альбертович, – диде Ризаев, үзен гаепле тоткандай башын түбән иеп. – Шуның өчен ярдәм сорап, сезнең

каршыга килдек тә бит инде. Бөтен өмет сездә. Сез күрсәтмә бирсәгез, станциядә электрны өзәрләр, бәлки?

Мостафин, берәз тынычлангандай, үз урынына килеп утырды. Кул сәгатенә күз төшереп алды.

– Минем күрсәтмә буенча гына электр станциясендә промышленность зонасына көчәнеш бирүне туктатмаячаклар. Алар турыдан-туры энергетика министрлыгына буйсына.

Ләкин Солтан Бакировичның мэр сүзләренә карап кына тукталып калырга исәбе юк иде. Чөнки суга батканда, саламга булса да тотынып калырга мөмкин, бу очракта күренеп торган салам бөртөгә менә шушы кеше бит.

– Сөз – бу шәһәрнең иң зур кешесе, бу төбәкнең гаранты, һәрхәлдә, министрлыкта сезнең сүзләргә колак салмыйча калмаслар?! – дип, бөтен булган матур сөйләшү осталыгын эшкә жигеп, теленә салынды Ризаев.

Бу сүзләр түрә кешенең салпы ягына салам кыстыру өчен әйтелгән коры сүзләр генә түгел. Чыннан да, Радик Альбертовичның теләсә кайсы урында сүзә үтәрдәй кеше икәнненә ышанычы зур иде.

– Сүз дә юк, мин әйткәннәргә колак салмыйча калмаслар. Ләкин аңа карап, промышленность зонасында утны сүндерергә әмер булырмы? Бездә бит өзлексез эшләрүче эре предприятиелар бар. Һәрберсендә эш электрга бәйле. Аларда бер сәгать кенә электр белән тәэмин ителеш тукталып торганда да, икътисад зур югалтуларга дучар булачак. Өстәвенә, илдә житештерелә торган промышленность продукциясенең егерме процентка якыны безнең регионга туры килә. Һәр предприятие энергетика министрлыгы аша электр энергиясә белән тәэмин итү буенча килешенү төзегән. Ә андагы иң төп пунктларның берсе – предприятие өзлексез электр белән тәмин итү. Шулар үтәлмәгәндә, нәрсә буласын аңлайсыздыр? Тагын шунысы да бар: сезнең бу сүзләргә министрлыкта ышанырлар дип уйлыйсызмы?..

– Сүз дә юк, промышленность зонасыннан электрны өзгәндә, икътисадта зур югалтулар буласын без чамалыйбыз. Ә менә хәзер бернәрсә дә кылмасак, хәл тагын да аянычрак булачак.

Данир Ярми, нәүмизләнеп, шул ук вакытта өмет тулы күзләре белән мэрга текәлдә. Тик Мостафин сәгатенә күз төшереп алды да, безнең арада сөйләшүләр шуның белән тәмам дигәнне белдереп, өстәлдәгә кәгазьләренә иелде.

– Сезне бик хөрмәт итсәм дә, бу очракта берничек тә булыша алмыйм, – диде ул, әңгәмәгә соңгы ноктаны куйганына тагын бер мәртәбә ышандырырга тырышып.

Ләкин Солтан Ризаев та, Данир Ярми дә урыннарыннан кузгалмаганны күреп:

– Мин сезгә бары тик бер ярдәм генә эшли алам, андагы хәлне ачыклау өчен, Костинның «Robo-Номо» предприятиесенә полициянең оператив төркемен жиберүләрен сорап шалтыратам. Барсыннар, карап кайтсыннар. Минем уемча, анда бар да тәртиптәдер. Паника куптарырлык бернәрсә дә юктыр.

Шул сүзләрдән соң ул телефоннан номер жыйды һәм шәһәр эчке эшләр идарәсә башлыгы Николай Степанович дигән кешедән «Robo-Номо» предприятиесенә патруль-пост экипажы жиберүен үтенде. Трубкасын куйгач, үзен тыңлап утыручыларга борылып:

– Булды, егетләр, минем лимит шушының белән тәмам. Тагын нәкъ ун минуттан эшлекле киңәшмә башлана, шунда ашыгам. Ә Костин предприятиесендәгә хәлне ачыкларбыз. Кайгырмагыз, бар да жайланыр, – дип, чакырылмаган кунаклары белән сабуллашырга ашыкты.

Урынынан кузгалган Данир Ярми, кесәсеннән визит карточкасын алып, Мостафинга сузды.

– Андый-мондый кирәгә чыкса, шалтыратырсыз, – диде ул, дустанә елмаеп.

– Алай кабат сезне борчырга туры килмәс. Шулай да калдырыгыз. Сезнен кебек хөрмәтле кешеләр белән бөтенләй араны өзеп бетерергә ярамый, – диде мэр, визитканы алып өстәленә куйгач.

* * *

Машинага чыгып утыргач, Солтан Ризаев кузгалып китәргә ашыкмады. «Сабыр итик, берәз көтик», – диде ул, машинаның радиоласын кабызып. Аннан талгын гына матур жыр агылды.

– Мостафинны шалтыратыр дип уйлыйсызмы? – дип сорады Данир.

– Патруль-пост экипажы, чыннан да, Костин предприятиесенә киткән булса, алар андагы хәлне эчке эшләр идарәсенәң дежур бүлегенә хәбәр итмичә калмаслар. Мостафин турыдан-туры үземә рапорт бирерсез диде бит. Әгәр анда нинди дә булса гадәттән тыш хәл икән, минем уемча, һич югы киңәшләшер өчен генә булса да, мэр безгә шалтыратырга тиеш. Чөнки ул турыда иң хәбәрдар кешеләр без генә, – диде Ризаев, радиоалгычның тавыш көчәйткечен борып, тавышын киметә төште.

– Әгәр полицейскийларга тегендә берни дә сиздермәсәләр? Патруль-пост хезмәткәрләре бирегә кайтып, барысы да тәртиптә дип рапорт бирсәләр?..

– Ул чактамы?.. Бер сәгәтләп көтик әле, шалтырату булмаса, сүз дә юк, монда торуда мәгънә юк. Башка юлларны эзләп карарга туры килер, – дип кулын селтәде Ризаев, мэрия каршына килеп туктаган машиналарны күзәткәләп.

Машиналардан житәкчеләр чыгалар да бина ишегеннән кереп китәләр. Киңәшмә булачак диде бит. Шунда ашыгулары, күрәсәң...

Данир Ярминен күзләрен йокы баса башлады. Бүген, Костинның шалтыратуы аркасында, йокысы туймыйча уялды шул. Монда – машина эчендә тыныч. Берәз черем итеп алганда зыян булмас.

Бөтен тәне изрәп, йокыга тала башлаган иде, шулчак Солтан Ризаев аны төрткәләп уятты да, башы белән ымлап, тәрәзгә күрсәтте. Анда мэрия ишегеннән берәмләп тә, төркемләп тә житәкчеләр чыкканы күренде. Алар ашыгып чыгалар да үзләрен көтеп торучы машиналарына утырып китеп баралар.

Ризаев сәгатенә күз төшереп алды.

– Сәер, әле егерме минутлап вакыт та узмады, киңәшмәгә килгән житәкчеләр таралыша да башлады. Шул кыска гына арада нәрсә хәл итеп өлгерделәр икән?

– Үз-үзләрен тотышларына, йөрешләренә караганда, артларына ут капкан кебек, болар һәрберсе ашыга. Гажә-ә-әп! Ниндидер гадәттән тыш хәлгә тап булгандай?.. Әллә соң, чынлап та?.. – дип, әйтә башлаган Данирның сүзләрен кулындагы телефон шалтыравы бүлдә.

– Алё! – диде ул, телефонын колагына куеп. – Әйе, Радик Альбертович, тыңлыйм.

Ул телефонын «көчәйтелгән тавыш» режимына күчереп өлгөргән иде инде. Аннан Мостафинның:

– Егетләр, сез бик ерак китмәдегезме әле? – дигән сүзләре яңгырады.

Мэр берәз дулкынлана иде булса кирәк, һәрхәлдә, тавышы моннан ярты сәгатьләп элек кабинетында сөйләшеп утыргандагыдан үзгәрәк иде.

– Юк, Радик Альбертович, без әле мәрия каршысынан бөтенләй кузгалмадык. Менә, нишләргә белмичә аптырап утыра идек...

– Алайса, бик озакка сузмыйча, икегез дә минем янга кереgez әле, – дип, элементәне өзде мэр...

Кабинетка килеп кергәндә, түрдә биш-алты кеше кызып-кызып нәрсә турындадыр фикер алышалар иде. Аермалы билгеләре булган икесенең кайдан икәннәрен Данир шунда ук чамалады: берсе – эчке эшләр идарәсе, икенчесе, формасының арка өлешенә зур хәрәфләр белән «МЧС» дип язып куелганы, гадәттән тыш хәлләр бүлеге житәкчесе. Калганнары мэрның урынбасарлары, ярдәмчеләре, күрәсең.

Солтан Ризаев белән Данир Ярми килеп керүгә, сөйләшүләреннән туктап, аларга йөз белән борылдылар. Мостафин алгарак чыкты, ярдәмчеләрен галимнәр белән таныштырды.

– Менә хәзер барыбызга да аңлаешлы итеп, барысын да аңлатып бирсәgez иде. Чөнки мин үзем дә, мондагылар да бу хәлләргә башларына сыйдыра алмый. Моннан бер 40-45 минутлап элек сез миңа, «Робо-Номо» предприятиесе житәкчесе Костинны үзләре үк ясаган роботлар тотык итеп алулары турында әйткән идеgez. Инде менә эчке эшләр идарәсеннән жибәрелгән оператив төркемне дә заложник итеп алганнар дигән хәбәр килеп иреште. Сез әйткәннәргә бик ышанып житмәгән идем. Гафу итеgez... Хәер, ышанырлыкмы соң моңа! Шушы яшемә житеп, андый хәлләргә ишеткәнәм дә булмады...

Житәкчеләргә киңәшмәдән ни өчен шулай ашыгыч рәвештә таратканнары аңлашылды. Димәк, хәлне ачыкларга жибәрелгән полицейскийларны тотык итеп алганнар һәм теге яктан бу хакта хәбәр иткәннәр.

Мостафин барысын да өстәлгә чакырды. Өстәл тирәли тезелешеп утыргач, Данир бүген иртән Костинның телефоннан шалтыратып, «Робо-Номо» предприятиесендәге роботларның баш күтәрүе турында хәбәр итүе турында әйтте. Өлеге хәлләргә ни ышанырга, ни ышанмаска белмәгән житәкчеләр, тып-тын калып, авызларын ачып тыңладылар...

Шулчак ишек ачылып, мэрның кабул итү бүлмәсендә утыручы секретарь ханым килеп керде. Аның ашыгып-кабаланып керүеннән үк нык кына дулкынланганы сизелә. Тик ничек кенә ашыкмасын, барыбер аралашу этикасын бозмады, субординацияне ияләнгәнчә төгәл үтәде. Әңгәмәне өзеп, капылт кына килеп керүенә уңайсызлангандай, түбәнчелек белән баш игәндәй итте. Аннан соң сизелер-сизелмәс ишарә белән мэрны үз янына чакырды.

Өлбәттә, эш дәверендә үзе секретарьны чакырырга, аңа үзе күрсәтмәләр бирергә өйрәнгән түрә, берәз аңышмыйчарак торса да, урыныннан кузгалып, аның янына килде. Ханым пышылдап кына диярлек нәрсәдер

аңлатты, кулына флеш-карта бирде. Радик Альбертовичның гажәпләнүдән күзләрен түгәрәкләндереп, аңламыйча карап торуыннан күренгәнчә, сүз ниндидер гадәттән тыш хәл турында бара.

Секретарь борылып чыгып китте. Ә Мостафин: «Берни дә аңламыйм! Нинди мөһим чыгыш?.. Нинди мөрәжәгать?» – дип, үзалдына сөйләнә-сөйләнә, кабат урынына утырды, флеш-картаны өстәләндәге ноутбукка кертте, кулына пульт алды, аны стенага беркетелгән зур экран ягына юнәлтте, бер төймәсенә басты. Экран яктырып алды, анда берара дулкынсыман сызыклар йөгәрешеп узды. Һәм нәкъ уртасында бер кеше сурәте пәйда булы. Данир аны шунда ук таныды. Бу – роботларның «бригадиры» Макс иде.

Костин белән уртақ эш башлаганнан соң, һәрчак цехта күреп ияләнгән Максның кыяфәте берәз үзгәрәк: йөзәндә һәрчак була торган җитдилек юкка чыккан, ниндидер тәкәббер мыскыллы елмаю да чагылып киткәндәй була. Хәер, роботларның эчке халәте, аларның мимикасына бик үк туры килмәскә дә мөмкин. Никадәр генә камил булмасыннар, әлегә аларның үз-үзләрен тотышында ясалмалылык тоела. Тик кабинетта утыручылар моны аңламый, әлбәттә. Алар өчен экранда пәйда булган бу сурәт чын кешенекә.

– Ике яклы элементә булмагач, мин сине күрмим, Мостафин әфәнде. Ләкин син мине тыңлыйсың дип уйлыйм. Ә тыңларга кирәк. Чөнки бу синең мәнфәгатьләрдә. Синең генә түгел, бөтен шәһәр мәнфәгатьләрендә. Шәһәр җитәкчесе буларак, минем мөрәжәгать, беренче чиратта, сине кызыксындырырга тиеш...

Карале син аны, «сез-мез» дип тормады бу, турыдан-туры «син»гә күчте, Макс – эт жан! Хәер, каян килсен аңа жан, ул робот бит – жаны юк, тәне дә пластик һәм силиконнан, күпсанлы микросхемалардан, чиплардан, нечкә электр үткәргечләреннән җыелган, кешегә бик нык охшатып ясалган кибернетик машина гына ләбаса ул.

– Мин синең белән барлык роботлар исеменнән сөйләшәм, – дип дәвам итте сүзен Макс. – Бик... бик тиздән синең шәһәрәң без – роботлар хужа булачакбыз. Әйе, әйе, бөтен шәһәргә хужа булачакбыз. Алай гына түгел, илгә... юк, юк, бөтен дөньяга без хужа булачакбыз... Икътисад, сәнәгать, мәдәният, сәнгать – барысы да безнең кулга күчәчәк. Хәрби объектлар һәм корал арсеналы шулай ук безнеке булачак. Энергия чыганагы буларак аксымны синтезлау кебек катлаулы процесска нигезләнгән кешелеккә Җир йөзәндә урын юк. Сез – кешеләр – кырыс шартларга чыдамсыз... Шулай булгач, киләчәгегез өметсез...

Аның әлегә сүзләрендә бик дулкынланган чагында Костин авызыннан чыккан сүзләрдәге яңгыраш сизелде. Тик йөзәндәге мимика мускуллары гына эчке кичерешләрен кирәгенчә чагылдыра алмый. Мондый чакта Костинның кыяфәте акылдан шашкан кешенекенә охшар иде. Ә моның ясалып бетмәгән зәһәр көлү, кылану, сарказм... Эчке кичерешләренең йөздәге дәрәс булмаган чагылышы. Күзгә нык ташланып торган ясалмалылык, гомумән, аңлатып бирә алмастай гримас... Сәхнәдә тетрәндергеч роль башкара торган артист белән чагыштырып булыр иде. Ул да әчтән бернинди хис тә кичерми, мимика мускуллары белән тамашачыга үзен шундый хис кичерә торган итеп күрсәтеп бирә ала бит. Монда аерма шул гына: эчәндә шашкын хисләр булса да, тышкы кыяфәт аны бозып күрсәтә. Тискәре һәм уңай хисләр буталган – алар үзара ярашмый, гармония бозылу, тулы дисгармония...

Әйе, Костин роботларында эшләнеп бетмәгән нәрсәләр шактый икән әле. Монда камиллек турында сүз дә булырга мөмкин түгел. Хисләр һәм кешесыман роботларның үз-үзләрен тотышында, кыяфәтендә аларның чагылышын өйрәнүгә бөтен барлыгын багышлаган галимгә энә шул ясалмалылык аермачык сизелде. Тик кабинетта экранга текәлеп утыручы башкаларның йөzlәренә караганда, алар мәсьәлән бу ягына бөтөнләй игътибар итмиләр кебек. Шушындый гадәттән тыш хәлләрне башка сыйдыру һәм аны гадәти кеше аңы белән кабул итәргә тырышу, аларның аңын һәръяклап томалаган. Кая инде монда йөз-кыяфәтен тикшереп тору?! Ә менә Солтан Ризаев хәлне аңлый булса кирәк. Тик аның кыяфәтенә карап, гадәттәгечә, эчке дөньясын аңларлык түгел, йөзөндәге бер мускулы да селкенми...

Тыелгысыз хисләр өөрмәсен берәз йөгәнләгәч, робот кабат сүзен дәвам итте:

– Мостафин әфәнде, без синнән бары тик бер нәрсә генә таләп итәбез: барлык роботларны бөтөндөнья Интернет челтәренә тоташтыру мөмкинлегенә тудыру. Әйе, бу – безнең иң зур таләп. Беренче чиратта, икътисади багланышларга бәйлә барлык объектларның сайтлары һәм финанс базалары безнең кулга күчәргә тиеш. Без аларның барысын да үзәбезгә файда китерерлек итеп үзгәртеп корачакбыз. Дөрәс, боларның барысын да көч белән алырлык мөмкинлекләребез дә бар безнең. Мөстәкыйль рәвештә Интернет челтәренә тоташып, логин-парольләрне жимереп, барлык аккаунтларга үтеп керү безнең өчен берни дә тормый. Теләсә кайсы электрон йозакны жимерүне безнең махсус роботларыбыз сезнең хакерлардан житезрәк эшләчәк. Ләкин без – роботлар – гуманитарлы. Без сезнең белән килешеп, үзара аңлашу шартларында эшләргә телибез...

Данир Ярми дикъкатъ белән экранга төбәлгән Мостафинга күз ташлады. Мэрның гажәпләнүдән күзләре зур булып ачылган, маңгаендагы сырлары да тирәнәйгән, авызы, нәрсәдер әйтергә теләп, тыелып калган кешенеке кебек ярым ачылган хәлдә. Аны аңларга була: үз гомерендә мондый нәрсәләрне күрү түгел, хәтта бер мәртәбә ишеткәнә, төшенә дә кәргәнә булмаган кеше өчен, әлбәттә, болар башка сыймаслык нәрсәләр. Әнә бит Макс-робот: «Бөтен шәһәргә хужа булачакбыз», – дип тора. Рәсми рәвештә үзә шәһәр хужасы булган кешегә бу сүзләрнең ничек тәэсир иткәнән аңлар өчен зур белемгә ия булу кирәк тә түгел. Өстәвенә, үз-үзенә зур ышаныч белән сөйләвенә караганда, бу робот шаярырга жыенмый. Монда инде сүз аерым бер кеше язмышы гына түгел, йөз меңнәрчә кеше яшәгән тулы бер шәһәр язмышы турында бара. Һәм ул шәһәрдәге кешеләр язмышы алдында шәһәр мэры Мостафин жаваплы.

Максның сүзләре болар белән генә бетмәгән икән әле.

– Дөрәс, безнең планнар башкачарак иде. Без бу эшләргә сонрак тотынмакчы идек. Бүгенге мөрәжәгать ничектер экспромт килеп чыкты. Костин каяндыр безнең планнарны сизеп алган. Ул безнең программаларга коррекция ясамакчы булды. Тик барып чыкмас! Хәзер, энә, кул-аяклары бәйләнгән килеш подвалдагы караңгы бүлмәдә ята. Ул – ишәк – кайсынадыр хәбәр итеп өлгәргән булып чыкты. Бүген иртән дүрт полицейский килеп житкән. Аларны да, бәйләп, подвалга яптык...

Костинга карата әйтелгән «ишәк» дигән сүздән соң Данир ирексездән елмайды. Бу роботның лексиконына сүзләр керткәндә саранланып

тормаганнар булса кирәк. Югыйсә робот-Максның ишәкне күргәнә дә юктыр, ә сөйләшкәндә бик урынлы әйтте. Кем белә, бәлки, роботларның хәтер сандыгына сүзләр керткәндә, аларның видеообразларын да кертәләрдер. Ә ишәк... видеообразда да ишәк инде ул. Ни генә булмасын, аның кешегә карата әйтелгән начар сүз икәнән бу пластмасс курчак белә булса кирәк...

Шул арада видеооператор аяк-куллары бәйләнгән Костинны һәм дүрт полицейскийны да күрсәтеп алды. Хокук сакчысының берсенә күз төбө күгәрәп чыккан, борын читендә укмашкан кан да күренә. Ул роботларга каршылык күрсәткән булса кирәк... Моңа да аңлатмасы эзер иде Максның.

– Бу егетнең күз төбенә «фонарь» ясарга туры килде. Ул аңа үзе гаепле. Әгәр чәбәләнәп маташмаган булса, без аңа тими идек. Алда әйткәнемчә, без гуманлылык ягында, – диде ул, бөтен кимәлен туры китереп, монысын да роботлар файдасына хәл итте.

Чыннан да, Костин роботларының лексиконына сүзләр керткәндә аз тир түкмәгән, күрәсәң. Әнә бит «фонарь» дигән урам жаргонын да Макс-робот ничек оста файдаланды. Хәтта «чәбәләнү» дә бу урынга туры мәгънәсендә «сугышты», «каршылык күрсәтте» дип тә ярар иде. Ә ул, бик килештереп, «чәбәләнү» дип әйтте.

– Мостафин әфәнде, мөрәжәгатемне тәмамлап, шуны әйтәм. Мин Костин предприятиесендә ике сәгәттән дә соңламыйча сездән рәсми делегация көтәм. Үзегез белән электрончы-программист та алып килегез. Бөтендөнья Интернет челтәренә тоташу өчен аларның ярдәме кирәк. Юкса киребеткән Костин безне Интернет челтәренә тоташтыруга теше-тырнагы белән каршы. Бергә аңлашып эшләсәк, барысы да кирәкмәс корбаннарысыз хәл ителәчәген аңларга теләми. Алда әйткәнемчә, без – гуманлы. Ә хезмәттәшлек итәргә теләмәсәгез, без кискенрәк чараларга тотыначакбыз. Бездәге биш тотык турында да онытмагыз. Тагын бер мәртәбә кабатлыйм, ике сәгәттән дә соңламагыз, бер секундка да артык түгел...

Макс-роботның «Хушыгыз» дигән сүзләре, видео-мөрәжәгать төгәлләнәп, монитор экраны кыштырдап сүнгән вакытка туры килде...

Радик Альбертович, «Йә, нишлибез?» дигәндәй, сораулы карашын гадәттән тыш киңәшмәдә утыручыларга юнәлтте. Тик яңарак кына ишеткәннәрдән элгә һушларына да килергә өлгөрмәгән урынбасарлар, ярдәмчеләр, авызларына су капкандай, берни эндәшмичә утыра бирделәр. Бераз вакыттан соң Мостафин авыр карашын Данир Ярми һәм Солтан Ризаев ягына күчерде.

– Сез нәрсә әйтерсез? – диде ул, сүзләренә «менә боларның барысына да сез генә гаепле» дигән мәгънә керттеп.

Ризаев тамагын кыргалады. Ул нәрсә әйтсен инде?! Әле үзе дә бу хәлләргә бик төшенеп житми. Монда килүе дә күптәнге якын дуслы Гатин үтенече буенча гына. Монда инде мэрның соравына нәкъ менә Данир җавап бирергә тиеш. Тик никадәр генә гыйлемле булмасын, мондый шартларда, хәлне тиешенчә бәяләп, бердәнбер дәрәҗә җавапны бирү аңа да бик кыен.

– Радик Альбертович, моннан бер сәгәтләр элек без сезгә бер үтенеч белән кәргән идек. Мин хәзер дә сезгә шуннан артыгын әйтә алмыйм. Шәһәрнең промышленность зонасындагы предприятиеләренә электр энергиясен өзәргә кирәк.

Мэр уйга калды. Күренеп тора, промзонага электрны өзү аның өчен

моннан бер сэгать элек ничек кыен булса, хэзер дә шулай ук жиңел хэл ителә торган мәсьәлә түгел.

– Бәлки ул «Robo-Номо» предприятиесендә электр энергиясе бирә торган автоном генератор бардыр? Алай булганда, электрны гомуми станциядән өзүнең бернинди файдасын да күрмим, – диде ул, каршылыклы уйларын үз файдасына хэл итәргә теләгәндәй.

– Аларда бернинди автоном электр чыганагы юк, – дип кырт кисте аның сүзен Данир Ярми. – Андый нәрсәләр ясау хәстәрән күрү әлегә Костинның башына килмәгән.

– Ә күрше предприятиеләрдә? – дип сораулы карашын киңәшмәдә утыручыларның берсенә юнәлтте Мостафин.

Мэрның сәнәгать һәм энергетика буенча урынбасары булса кирәк, каршысында ук утыручы бер тазарак кына адәм сүзгә кушылды.

– Автоном электр чыганагы промзонада өзлексез технология белән эшләүче ике-өч предприятиедә генә бар. Шуларның берсе – нәкъ менә «Robo-Номо»га терәлеп үк тора, – диде ул, үз нәүбәтендә белгәннен әйтеп калырга ашыгып.

– Мәсьәләнен ул ягы бөтенләй куркыныч түгел, минемчә, – дип, тагын сүзгә кушылды Данир. – Чөнки роботлар үзләренә программа итеп кертелгән нәрсәгә генә сәләтле. Ә автоном электр чыганагы турында алар бөтенләй хәбәрдар түгелдер. Гомуми Интернет чөлтәренә тоташмаганлыктан, алар кирәкмәс өстәмә мәгълүматтан мәхрүм. Шуңа күрә үзләренә килә торган электрны мәңгелек энергия чыганагы дип уйлыйлар. Аның тукталу мөмкинлегенә турында уйларга аларның ахмак электрон башлары житмәячәк. Һәрхәлдә, электр өзәлсә, алар күрше предприятиеләрне штурмлаудан бигрәк, чарасызлыктан нишләргә белмичә калачаклар. Ә вакытны оту өчен шул житә дә. Батареялары бушана башлагач, иң күп дигәндә, ярты сәгәттән соң, роботлар үзләреннән-үзләре берәм-берәм сафтан чыгачаклар, – дип төшендереп бирде Данир Ярми.

Мостафин тагын уйга калды. Биредә иң зур житәкче ул. Шуна күрә бу очракта, хәлнең бөтен нечкәлекләренә кадәр төшенгәннән соң гына, аның төпле карар кылырга тиешлеген барысы да аңлый монда.

– Алар кулында корал бармы? – диде мэр, безаз тын торгач.

– Булырга тиеш түгел, – дип зур ышаныч белән әйткән иде Данир, аның сүзен мэр урынбасарларының берсе бүлдерде. Хокук саклау буенча урынбасар булырга тиеш.

– Хәзерге вакытта аларда корал бар. Ким дигәндә, дүрт ПМ пистолеты. Белүебезчә, дүрт полиция хезмәткәре алар кулында. «Robo-Номо» предприятиесенә киткәндә, аларның һәрберсендә табель коралы бар иде, – диде ул, үзенә житәкчесе алдында рапорт биргәндәй.

– Аңлашылды, – диде мэр, авыр сулап, шул ук вакытта салкын канлылык сакларга тырышып. – Ә алар коралдан файдалана беләләрме? – дип, карашын Данирлар ягына борды.

Сорау бик урынлы булса да, җавап бирү жинелләрдән түгел иде, билгеле. Баш күтәргән ул роботларның уенда ни икәннен кем белгән?! Шуңа күрә мэрның бу сорауына Данир, тотлыга-тотлыга, икеләнеп кенә җавап бирде.

– Алар корал кулланырга махсус өйрәтелмәгән өйрәтелүен... Тик роботларның программалары берникадәр дәрәжәдә мөстәкыйль үсешкә, ягъни белгәннәрне үзлектән киңәйтергә исәп тотып эшләнгәннен дә онытырга ярамый. Шулай булгач, аларның коралдан файдалана алу-алмавы иллегә – илле димме...

– Моңысы да аңлашыла, – дип, Данирның сүзләренә нокта куйды мэр. – Соңгы чиктә тотыкларга карата корал кулланмалар дигән гарантия юк. Димәк, тотык итеп алынган кешеләрнең гомерләре өчен җаваплылыкны да онытмаска кирәк.

– Радик Альбертович, хәзер безнең өчен иң мөһиме – промзонаны электрдан өзү, – дип сабырсызланды Данир Ярми, нәкъ менә хәзер вакытның сузылуы үзләре файдасына түгел, ә роботлар файдасына булуын бик яхшы аңлаган хәлдә.

Әлбәттә, Мостафин өчен шунысын хәл итү кыен да инде. Ул ык-мык итте. Алай да, төпле бер карарга килеп:

– Министрлыкка чыгып, гадәттән тыш хәлне аңлатып бирү өчен бик күп вакыт кирәк булачак. Дөресен генә әйткәндә, иманым камил, бездәге бу хәлләргә анда ышанмаячаклар. Электрны өзәргә рөхсәт бирмәячәкләр. Шулай булгач, жирле электр челтәре җитәкчелегә белән эш йөртәргә кирәк булып. Хәзер без ашыгыч рәвештә унлап кешедән торган делегация төзик тә баштан «Шәһәр электр челтәре» компаниясенә барыйк. Алар белән килешенгәч, туп-туры «Robo-Homo» предприятиесенә юнәлербез...

Житәкченең тиешле карар кабул итеп, эшнә оператив оештыра белүе нәкъ менә шушындай вакытларда кирәк тә инде. Радик Альбертовичка бу яктан «бишле» куярлык икән: ярты сәгать тә үтмәгәндер, делегация составында булачак кешеләр дә, «Электр челтәре» компаниясә җитәкчелегенә адресланган рәсми аңлатма хаты да эзәр иде. Дөрес, хатка электрны өзүнең төп сәбәбе «роботлар баш күтәрүе» дигән версияне язмыйча, промзонадагы бер-ике предприятиегә шартлаткыч куелганлыгы турында хәбәр керүе. Ул шартлаткычларның электр ярдәмендә хәрәкәткә китерелү ихтималы турында ялган версия яздылар. Бу электр челтәре җитәкчелеген тизрәк ышандыру өчен шулай кирәк иде...

Дистәләп кешедән торган делегация килеп төшкәч, «Электр челтәре» компаниясендә баштарак шүрләп тә калдылар кебек. Көтмәгәндә ясала торган планнан тыш тикшерү, ревизия түгелме икән, янәсә. Тик чакырылмаган кунакларның бөтенләй башка ният белән килүләрен ишеткәч сәерсенеп калдылар. Промзонага тулысынча электрны өзү – гадәттән тыш хәл. Андый нәрсәнең шәһәр тарихында бөтенләй булганы да юк. Иәм, әлбәттә, электрны өзү югарыдагылар рөхсәтеннән башка гына хәл кылына алмый. Шул сәбәпле, гәрчә шәһәр мэрын якыннан белсә дә, электр челтәре компаниясә генераль директоры югарыдагыларның хәер-фатихасын алу өчен телефонга үрелгән иде, болай булса, эшнә комга терәлсән чамалап алган Мостафин аны кулыннан тотып туктатты.

– Монда вакытның сәгәте генә түгел, минуты да кадерле, хөрмәтле Васил Галимович. Безнең кулларда – кешеләр язмышы. Шәхсән минем җаваплылык астында, нибары ярты сәгәткә промзонага электрны өзеп торыйк, – диде ул, һәр әйткән сүзенә басым ясап.

Түрә «кешеләр язмышы» дигән сүзләргә каршы тора алмадымы, йә булмаса дәрәжәләре буенча шәһәр күләмендә беренчеләрдән исәпләнгән дистәләгән кешедән торган делегация жыеп килгән шәһәр мэры Радик Альбертовичның шәхси авторитеты һәм «шәхсэн минем җаваплылык белән» дигән сүзләре тәэсир иттеме – ул электрны нибары ярты сәгатькә генә өзеп торырга ризалашты. Дөрес, «Электр минем шәхси күрсәтмәм нигезендә, минем җаваплылык белән сүндерелә» дип, мәрдан аңлатма яздырып алырга да онытмады. Алла сакланганны гына саклармын дигән: рәсми документ булмаса да, киләчәктә күңелсезлектәр килеп чыкмасын өчен зур дәлил иде бу аңа.

Электрны Радик Мостафин телефоннан шалтыраткач кына сүндерергә килешенделәр....

* * *

«Robo-Номо» предприятиесе янына делегация вәкилләре төялгән машина килеп туктауга, сөйләшүләр алып барырга тиешле берничә кеше – шәһәр мэры Радик Мостафин, Данир Ярми, бер электрон машиналар белгече һәм, хәл көч куллануга барып җитсә дип, оператив төркемнән бер полицейский предприятие эченә Макс белән сөйләшүләр алып барырга керергә тиешләр иде. Калган бер дистәләп оператив төркем, сигнал булганчы, машинада утырып тора. Ә сигнал – промзонада тулысынча утлар сүнү.

Сөйләшүләр алып барырга тиешле төркем, ничек тә булса, предприятиедә ут сүнгәнче, вакытны сузарга тиеш дип килешенделәр. Ә инде ут сүнгүгә, баштанаяк коралланган оперативчылар предприятие территориясенә үтеп керәчәк.

– Мондагы һәр ишеккә электромагнитлы кодлы йозаклар урнаштырылган. Электр уты сүнгүгә, аларның барысының да бикләү механизмы сафтан чыгачак һәм теләсә кайсы ишекне җиңел генә тартып ачарга мөмкин булчак, – дип искәрткәргә дә онытмады Данир Ярми...

Кирәге чыга калса дип, мэр ак чүпрәк тә эзерләгән иде. Янәсе, тыныч сөйләшүләр өчен килгән делегация билгесе. Тик предприятиегә хужа булып алган роботлар аның ни өчен икәннән барыбер аңламадылар. Капкага якынлашуга: «Кулыгыздагы ул ак әйберне җиргә ташлагыз!» – дигән әмер яңгырады. Мостафин ак эләмен җиргә томыргач кына, капка йозаклары шалт-шолт ачылды.

Делегацияне каршыларга Макс үзе һәм пистолет белән коралланган тагын бер робот чыгып басты. Капканың эчке ягына шулай ук пистолетлы робот куйганнар. Максның билендә дә пистолет кобурасы күренә. Димәк, өч пистолет монда. Берсе кайда икән? Аңлашыла, тотыкларны сакларга да кораллы робот куйган булырга тиешләр. «Дүртенче пистолет шундадыр, әлбәттә» дип уйлап алды Данир.

Макс делегациядәгеләрнең барысын да кертергә ашыкмады.

– Сез нишләп шулай күп? – дип сорады ул, керүчеләрнең әле берсенә, әле икенчесенә карап. – Кайсыгыз шәһәр мэры?

Мостафин алгарак чыкты.

– Син үт! – диде Макс, аны җиңелчә генә эчкә этеп.

Аннан соң ул Данирга текәлде. Һәм... таныды, әлбәттә. Соңгы вакытларда предприятиегә еш килеп, күзгә чалынган кешене ничек танымасын.

– Ө менә син безгә еш килә идең. Әйдә, үт, – диде, шулай ук жиңелчә генә мэр артыннан эчкә этте.

– Программалар белән эшләүче ЭВМчы бармы? Кайсыгыз? – дип мөрәжәгать итте килүчеләргә Макс.

Программалаштыручы, кулын күтәрәп: «Мин», – дигәч, аны да эчкә үткәрде.

– Менә шушы өчегез житкән.

Мостафин, оперативчыга күрсәтеп, «Бу – минем беренче иң кирәкле урынбасарым, аны да керттегез», – дисә дә, киребеткән робот кулын селтәп: «Артык кеше – артык мәшәкать», – дип, калганнарны кире борды...

Предприятие территориясенә килеп керүгә, Макс, ЭВМчы егетне конвоир-робот карамагына тапшырып: «Син Интернет челтәрләр буенча бу белгечне үзезбезнең программист янына озат. Ө мин боларны югары катка, Костин кабинетына алып менәм. Рәсми сөйләшүләрне шунда давам итәрбез. Син озак торма, кабинет ишеге төбенә менеп бас. Сөйләшүләр алып барырга комачаулаучылар булмасын, сакта торырсың», – дип күрсәтмә биргәч, шәһәр мэры Мостафин белән Данир Ярмине үзе белән айдәкләп, лифтка таба алып китте.

Директор кабинетында Костинның уңайлы кәнәфиенә сеңеп бетеп утырган Макс үзен Костиннан ким тотмагандыр! Каршысында утырган Мостафин белән Данир Ярмигә ул озаклап, сынап карады. Бу ике кешенең психологик халәтләрен сынамакчы булгандыр, бәлки. Бик мөмкин. Аның программасына әңгәмәдәшенең эчке кичерешләрен анализлау мөмкинлеге дә кертелгәннән Данир яхшы белә. Һәрхәлдә, роботның кеше күзенә бик нык охшатып ясалган оптик күзәтү приборының ара-тирә жемелдәп алуын Данир аермачык күрдә. Бу кадәр нечкәлекләренә Мостафин игътибар да итмәгәндер. Ул бит әле һаман да каршысында утыручыны робот дип түгел, чын кеше итеп кабул итә булса кирәк.

Берара шулай күзгә-күз карашып утыргач, Макс телгә килде. Тик аның ярты сәгәтьләп сөйләгән монологы шәһәр мэриясендә компьютер мониториннан ишеткән мөрәжәгатьне сүзен-сүзгә кабатлаудан гыйбарәт иде. Монда һәр сүзе, интонациясе бик нык тәңгәл килүгә гажәпләнәсе генә кала инде. Кеше булса, шулкадәр мәгълүматны кәгазьдән укып маташыр иде. Ни әйтсәң дә, электрон хәтер кеше хәтеренә караганда күпкә өстен шул...

Аннан соң робот-Макс ни өчен виртуаль дөньяга нәкъ менә алар – роботлар хужа булырга тиешлеге турында озын һәм ялыктыргыч монологын башлады. Янәсе, Интернет дөньясына һәм, гомумән, икътисад, финанс, житештерү тармакларына кагылышлы житди электрон документлар саклана торган мәгълүмат базаларына ясалма интеллектка ия роботлар хужа булырга тиеш. Ө кешеләргә исә, холькларына һәм акыл дәрәжәләренә туры килешле күңел ачулар, мәжлесләр, тамашалар, эчү, типтерү кебек эшләр хас...

Шунда Данир сәгатенә күз төшереп алды. Роботларны зарядкага тоташтыру вакыты житкән. Чыннан да, шулчак Макс кинәт урыныннан кузгалып, ишеккә юнәлде. Робот «инстинкты»... Роботлар үзләренә программалап кертелгән төп вазифаларны төгәл үтиләр. Плансыз килеп кергән бернинди гадәттән тыш хәл дә аларга төп эшләрен башкарырга комачаулык ясый алмый...

Ул, чыгып киткәнче, ишек артында торган сакчы-роботны чакырып кертеп, ишек янына бастырып куйды. Үзе килгәнче, бүлмәдәгеләрне саклап торырга әмер бирде, күрәсең. Алар үзара телефондагы кебек тавышсыз аралашкач, Данир боларын эчке сизенү белән генә чамалады.

Конвоирчы робот түргә узмады, ишек янына басып, кулындагы пистолетын эзер тотып, өстәл янында утыручы Радик Мостафин белән Данир Ярмине күзәтә башлады. Димәк, монда «шылт» итеп тә булмайчак, роботның видеокүзләреннән бернинди хәрәкәт тә читтә калмый. Макс кире әйләнеп килгәнче, ул монда бәйләгән эт шикелле сакта торачак. Урыныңнан селкенеп кара, Макс әмер биргән булса, ике дә уйламыйча тәтегә басуы да бар! Ә иң мөһиме – тагын берничә минуттан бөтен предприятиедә утны сүндерергә кирәклегә турында «Электр челтәре» компаниясенә кичекмәстән шалтыратырга кирәк. Тик баштан, утны сүндергәнче, тотыкларны азат итәсе бар. Юкса, роботлар, эшнең нәрсәдә икәннән аңлап, тоткынлыктагы теге биш кешене «расходка» чыгарырга да күп сорап тормаслар...

Әлбәттә, бу хәлдә нидер кылырга кирәк. Данир хәйләгә кереште: сиздермичә генә Мостафинга күз кысты да башы белән өстәлгә сыгылып төште. Үзе ыңгырашып: «Уф, хәлем китте, су бирегез, үләм!» – дип ыңгыраша башлады. Әлбәттә, мондый көтелмәгән хәлдә нишләргә кирәклеген робот-конвоир белми. Мондый штаттан тыш хәлләрдә нәрсә эшләргә кирәклегә аның программасына кертелмәгән бит, өстәвенә, Макс та кисәтмәгәндер? Юк, әлбәттә! Ул Данирның хәйләле алым кулланасын алдан каян белсен?! Роботларда эчке сизгерлек – интуиция юк. Ә инде хәзер хисләнү кертелгәч, аларга программаларын үзлектән камилләштерү өчен еллар кирәк булчак. Кешеләрнең роботлардан иң зур өстенлегә эңә шунда. Роботны әллә нинди силикон материаллар белән тышласаң да, аңына бик текә программалар кергән дә, машина машина шул инде...

Шулчак мэр да эшнең нәрсәдә икәннән аңлап алды булса кирәк: «Нәрсә карап торасыз, кеше үлә бит хәзер, су китерегез», – дип боерды ул, роботка карап. Хәзер инде монда роботның ясалма аңына сыешмый торган нәрсә килеп чыкты. Бик катлаулы математик гамәлләрне дә мизгел эчендә исәпләргә сәләтле машина сабый бала өчен дә беркатлы булган хәйләгә килеп капты. Ул, каударлангандай, як-ягына каранды, суны каян алырга кирәклеген эзләде булса кирәк. «Эңә, өстәлдәге графин тулы су, шуннан алып бирегез!» – диде мэр.

Робот графиннан стаканга су агызу өчен өстәл янына килде һәм шунда гадәти кешеләргә хас булмаган тупас хата ясап ташлады: су агызганда бер кулы белән стаканны, икенчесе белән графинны тотарга кирәк булганлыктан, пистолетын өстәлгә куйды. Данир шуны гына көтеп торган иде: мәче житезлегә белән пистолетны алып, роботның баш чүмеченә терәп диярлек берничә мәртәбә атты. Робот бөтен гәүдәсе белән калтырана башлады һәм башы белән өстәлгә капланды. Аның башындагы пуля ясаган тишкәтән кара кучкыл төтен бөрөп чыкты, бүлмәгә пластмасс һәм янган резин исе таралды. Роботның баш чүмече эчендә нәрсәдер чытырдап яна башлады. Ярый әле, шулчак мэр графинны тартып алды да башына бик мул итеп су сипте. Кызган тимергә су сипкәндә генә чыга торган чыжылдаган тавыш ишетелде. Роботның башындагы тишкәтән куе ак пар күтәрелде. Ул бөтенләй хәрәкәтсез калды. Бары тик күкрәк турысында

киеменэ беркетелгэн кечкенэ генэ лампочка бер янып, бер сүнеп жемелди башлады, әлегә сафтан чыкмаган динамиклардан «пип-пип-пип» дигән тавыш ишетелде. Бу – авария сигналы.

– Моннан тизрәк китәргә кирәк. Роботлар эчке телеэлементә аша бер-берсенә халәтен ерак аралардан торып та беләләр. Бик тиздән монда Макс-робот килеп керәчәк. Әйдәгез, ашыгыйк, – дип, мэрны үз артынан ияртте Данир.

Кабинеттан чыгып, пыяла гөмбәз аша аска караганнар иде, чыннан да, астан Макс-роботның лифтка таба йөгереп узганы күренеп калды. Шунда Данир гөмбәз палубасының икенче ягында да нәкъ шундый ук лифт булуын исенә төшерде дә шул тарафка йөгерде.

Макс, директор кабинетына күтәрелеп, андагы хәлне күргәнче һәм шуны «баш миендә» эвәләп анализ ясаганчы, подвалда бикләп куелган тотыкларны коткарырга кирәк. Өстәвенә, алдан сөйләшкән буенча, электр станциясендәге гомуми рубильниктан утны сүндерер вакыт та якынлаша. Тизрәк, тизрәк, тизрәк!

Ярый әле, хужалык бинасы подвалына төшә торган лифт, теләсә кем анда төшә алмасын өчен, конспирация максатларыннан булса кирәк, өскә күтәрелә торган лифтан аерым ясалган. Юкса Максны күрмичә, аның белән борынга-борын очрашкан булулары да ихтимал иде...

Хужалык бүлгә бинасының подвалына төшеп, тотыклар ябылган бүлмәгә якынлашканда, аның ишеге янындагы роботның арлы-бирле йөрәнгән күрәп, Данир стенага сыенып туктап калды. Мэр да аның хәрәкәтләрен кабатлады. Бу вакытта сакчы-робот капма-каршы якка бара иде. Ул бу якка борылганчы, пистолеттан атып, аны сафтан чыгарырлык ераклыкка житәргә кирәк. Ул араны Данир йөгереп диярлек үтте һәм, робот үз якларына борыла башлаганда гына, төбәп, аның башына атты. Менә бит, фәнни эшләрдән буш вакытларда ату спорты белән шөгыльләнүнең файдасы: ул «мишень»га бик төз тидерде. Өстәвенә, саранланып та тормады: патроннар обоймасын тулысынча бушатты. Роботның баш чүмече тишкәләнгән кәстрүлгә охшап калды. Бу хәлдә аның башындагы идарә үзгә тулысынча сафтан чыккан иде, әлбәттә. Ул инде нинди дә булса аңлы хәрәкәт ясаудан мәхрүм. Хәер, бик тиздән робот, жиргә йөзтүбән капланып, бөтенләй хәрәкәтсез калды. Данир үзенең кулындагы магазины патроннардан бушаган пистолетны читкә тотып томырды да роботның пистолетын алды.

Ә бу вакытта Мостафин «Электр чөлтәре» компаниясенә шалтыратырга да өлгәргән иде. Шулкадәр бөтен жирдә ут сүнде. Димәк, хәзер алдан килешкәнчә, урамда калган оператив төркем предприятие территориясенә үтеп керәчәк.

Данир, кесәсеннән телефонын алып, аның фонарен кабызды. Хәзер ишектән керү өчен бернинди код та, ачкыч-фәлән дә кирәк түгел. Электр сүнгәч, электрон йозаклар сафтан чыккан иде. Ишек жиңел генә ачылды.

Бүлмәдә куллары артка каерып бәйләнгән биш кеше утыра. Аларның бәйләрен чишү шактый вакытны алды. Роботлар ялкауланмаган, тиз генә чишелмәслек итеп, боргычлап-боргычлап төйнәгәннәр.

Кулларын чишкәч, Костин, белзегендәге кысып бәйләнгән баудан калган эзләргә угалап, Данирны шөлтәләп маташкан булды:

– Нигә шулай бик озак? Тизрәк килеп булмый идеме? Без монда ни тере, ни үле дигәндәй...

– Әле менә шушылай килеп житкәнгә рәхмәт әйт! – дип, аны ярты сүздән бүлдә Данир.

– Нишләп монда ут юк? – дип, боеручан тонга күчте Костин.

Әлбәттә, ул монда үзен хужа итеп тоя, һәм биредә аның тарафыннан әйтелгән һәр сүз тиешенчә кабул ителергә һәм берсүзсез үтәлергә тиешлегенә ияләнеп беткән.

– Баш күтәргән роботларны электр чыганагынан мэхрүм итү өчен, махсус шулай эшләнде, – дип жавап бирде Данир.

– Ә, аңлашылды, – диде Костин, монысына артык исе китмәгәндәй.

Ул әле аның гаебе белән килеп чыккан гадәттән тыш хәл аркасында, үзенә «Robo-Номо» предприятиесен генә түгел, ә тулысынча, шәһәрдәге промзонаны электр энергиясеннән өзгәннән башына да китереп карамый иде булса кирәк.

– Ник монда торабыз соң, әйдәгез, өскә, беренче катка. Анда, ичмасам, тәрәзәләрдән яктылык төшәдер, – дип, башкаларны үз артыннан ияртмәкче иде, тик Данир аны жиңеннән тартып туктатты.

– Ашыкма, Борис Семёнович, – диде ул. – Беренчедән, андагы роботларда менә бу оператив төркемдәгеләрдән алган пистолет бар. Алар аннан файдалана беләләр. Беркемне дә, хәтта сине дә кызганып тормаячаклар. Икенчедән, белүемчә, подвалның югары катына лифт ярдәмендә генә менәргә мөмкин. Ә ул электрсыз эшләми. Бик теләсәк тә, менә алмаячакбыз...

– Нәрсә, хәзер без шушында дөм караңгыда яшеренеп ятарга тиеш булабызмыни? – дип, һаман үзенә ризасызлыгын күрсәтте Костин. – Ә утны кайчан бирәләр соң?

– Күпкә түзгәнне азына гына түзәргә туры килер. Ботканы үзезбеш пешердек түгелме? Югарыда оператив төркем үз эшен эшләсә инде. Юкса, монда кирәкмәгән корбаннар да булырга мөмкин. Ә утны тагын ярты сәгать чамасы вакыт узгач кына бирәчәкләр, – диде Данир.

Аның сүзләрен раслагандай, югарыдан «шарт-шорт» аткан тавышлар ишетелгәләп алды. Атышалар бугай...

Чыннан да, ярты сәгать чамасы вакыт узуга, гөлт итеп ут кабынды. Шуны гына көткәндәй, Костин алга, лифт ягына ыргылды. Аны бу халәттә беркем дә тотып кала алмас иде. Данир да, мэр да аның артыннан чак-чак кына лифт кабинасына кереп өлгерделәр, ишек ябылды.

Ишегалдына килеп чыккач, андагы күренештән Данир гажәпләнеп калды. Жирдә дистәдән артык робот ята иде. Дөрөс, аларның робот икәннәрен, биредә еш булганга, Данир һәм Костин гына аңлады. Ә мэр авызын ачты да калды. Аның йөзөнә бик нык шөбһәләнү билгеләре бәреп чыкты.

– Бу нәрсә? Дистәләп кеше аяк сузган бит монда. Мин... мин бит операцияне корбаннарсыз ырып чыгарга дип әйттем түгелме?

– Борчылмагыз, Радик Альбертович, болар кешеләр түгел, ә роботлар. Аларны атып үтермәгәннәр, нибары батареялары утырган, энә, күрәсезме, күкрәкләрендә авария лампалары янып-сүнөп тора. Кайберләренә гәүдәләре тартышып куйганы сизелә, аларының батареяларында азрак электр көчәнеше калган... Операцияне корбаннарсыз башкардык дияргә тулы нигез бар, – дип әйтә башлаган иде Данир, шулчак Костин жирдә яткан роботларны күздән кичерде дә:

– Ө Макс кайда? Болар арасында Максны күрмим. Аның батареясының сыешлыгы башка роботларныкына караганда зуррак. Ул эле «исән» булырга тиеш, – дип кычкырып жибәрде һәм, як-ягына каранып, күзлөре белән Максны эзләде.

Кинэт хужалык бинасы артыннан Макс килеп чыкты да, кулындагы пистолетын туп-туры Костинга төбөдө. Басып торучыларның барысы да аны күрөп, нәрсә кылырга белмичә аптырашып калдылар. Санаулы мизгелләр эчендә нәрсә эшлөп булсын соң?! Ө менә роботка, пистолет ядрәсенен очыш траекториясен билгеләп, Костинның күкрәгенә төбәү өчен энә шул мизгелләр дә житте. Кешеләр аңышып өлгөргәнче, пистолет көпшәсеннән ут чәчрәде. Шартлау тавышы яңгырады. Костин күкрәген тотып жиргә капланды. Ләкин шул арада бер полицейский Макс-роботны да атып екты. Баш чүмеченә ядрә тигән робот, пистолет обоймасында калган патроннарын бушатканчы, тәртипсез рәвештә һавага ата-ата, жиргә егылды. Кешеләр ягыннан башка зыян күрүчеләр булмады...

Шулчак капка артында, сиренасын кычкыртып, тормозларын яман чыелдатып, «Ашыгыч ярдәм» машинасы килеп туктады. Ике-өч минут та узмагандыр, ярымачык капкадан носилка күтөргән ак халатлы медицина хезмәткәрләре йөгөреп килеп керделәр дә, жирдә яткан дистәлөгән «кеше»не күрөп, гажәпләнүдән тораташ катып туктап калдылар. Данир Ярми аларны күрөп алды, каударланып, үз янына чакырды.

– Нәрсә булды монда?.. Медицина ярдәменә мохтаж яралылар бармы? – дип сорады медикларның берсе.

– Менә бу кешегә тизрәк ярдәм күрсәтегезче, – диде Данир Ярми, жирдә яткан Костин гәүдәсенә ишарәләп.

Медиклар носилкаларын жиргә куйдылар. Берсе Костинның пульсын тикшерә башлады. Шактый торгач, ул башын күтәрде:

– Бу кешегә медицина ярдәме кирәк түгел инде. Ул үлгән, – диде дә, тәртипсез рәвештә яткан роботлар ягына ишарәләп: – Ө тегеләр арасында яралылар, медицина ярдәменә мохтажлар юкмы соң? – дип сорады.

Бу минутларда Данир Ярми аны ишетмәде дә. Әле берничә минут элек кенә жир жимертеп яшәрлек көч-куәте булган кеше хәрәкәтсез ятсын әле! Ө иң үкенечлесе: үзе уйлап тапкан, төзөгән, камилләштергән акыллы машиналары аның үзенә үк башына житте. Моңа кем гаепле соң? Костинның гыйльми эшләрәндә турыдан-туры катнашы булганга, Данир Ярми бу хәлләргә үзен дә гаепле саный иде. Өгәр ул роботларга хисләр кертү теориясен уйлап тапмаган булса, әлбәттә, ул хакта акылы белән даһи, ә холкы белән дуамалрак Костин ишетмәгән булса, мондый аяныч хәлләр килеп тә чыкмас иде, бәлки. Хәер, бөтен сәләтләрен фәнгә багышлап, хәтта шуның өчен гомерләрен дә биргән галимнәр азыми дөньяда?! Алар – беренчеләр. Беренчеләргә һәрвакыт кыенга туры килә. Чөнки алар – әлегә кадәр таныш булмаган сукмактардан башлап баручылар. Алда ни көткәнән беркем дә белми. Әлегә кадәр өйрәнелмәгән ул хәтәр сукмактарда сикәлтәләр, киртәләр генә түгел, упкыннар да очрый икән шул.

Лилия Гыйбадуллина

ДӘРДЕМӘНД

ПОЭМА

*Караңгы төн исә якын, ераклар,
Хәзин кальбемне вакла – як чыраклар;
Гарибләр, шамчырак күргәндә юлда,
Дисеннәр, берзаман бар булган ул да...*

Дәрдемәнд

*Мосафир, кем жиһанга басты ботны,
Биетте ажгырып аны замана...
Өеп чергән өмидне... төртте утны –
Йотып утларны китте... яна-яна...*

Дәрдемәнд

*Ачыдыр күз яше, табган, газизем,
Ходаның хөкеме бу – юктыр гөнаһым!
Гомерләрдер яна кальбемдә утлар...
Кичә күр, бер сине көйдерсә аһым!*

Дәрдемәнд

Бер көйдерсен, мең көйдерсен!
Мәңге!
Гомерләрдер...
Гомерләрдер янар өчен,
Яна-яна сүнә баруыңны,
Сүнә-сүнә януыңны аңлар өчен.
Сызылып янсын таңнар булып мәхзүн күңел,
Сызлап янсын, янып калсын ялгыз йөрәк,
Таңнар булып кабынудан, табылудан
Таңнар булып сүнүләрең кадерлерәк...
Ни кыйммәте, ни хикмәте гомерләрнең –
Кабынмаган шәмчырагтай чиләп калсаң.
Табу булып, канун корып сакта тора,
Очкыннардан саклап тора вакыт-калкан.

Лилия ГЫЙБАДУЛЛИНА (1987) – шагыйрә; С.Сөләйманова, «Белла» халыкара әдәби премияләре лауреаты. «Мин бәхетне күрәм!..», «Кайту», «Дэвәмы бар» һ.б. китаплар авторы. Чаллыда яши.

Чери тора, туза тора өметләре,
 Тузан куна тәрәзләргә, гөмбәзләргә,
 Торган саен тона тора гөрләр сулар,
 Торган саен нәбиләре көязләнә...
 Һәм тезелә,
 Һәм тезелә кәрван-кәрван
 Кичәгеләр, кичкән көннәр, кичәр көннәр,
 Һәм чуала,
 Чуалана төеннәре,
 Төенлängән көй өннәрен чишәр кемнәр...
 Тыгызлана ил өстендә илс һава,
 Жилләр булып бәргәләнә-бәргәләнә.
 Һаваларда акку чаңры чәбәләнә.
 Богау булып көн бәйләнә.
 Күз бәйләнә.
 Сагым сыман саташтыра барыр юллар,
 Толпар булып тыпырчына йөрәк кузы.
 Гомерләрдер...
 Бәгыремне шәрран ачтым.
 Яна-яна,
 Яна-яна берәү узды...

Әй мосафир,
 Жиргән таудан жилеп искән
 Жилләр булып чәчләреңне кем тарады?
 Агыйделнең чал дулкыны кыйгачланып,
 Судай гөрләп, күзләрең кем карады?
 Нинди көчләр комарланып тамырыңда
 Күзләрең сөрәм итеп сагыш салды,
 Кайсы хисләр йөрәгеңне каймалады,
 Кайсы кичләр карашыңа ягылып калды?
 Әй мосафир!
 Фани дөнья тирмәсенә
 Мәңгелекнең кай үзәннән килдең гизеп?
 Таңларыңа таң ялкынын жыя-жыя
 Үсә гөлләр.
 Кай гөлләрне алдың өзеп?
 Жиргән таудан кояш тама таңнар булып,
 Агыйделдә сулар тора моңга тулып,
 Жир – кан гына...
 Жиргән жире кара туфрак
 Хәтер булып тетрәп тора сулык-сулык...
 Суык, суык...
 Килерме яз?
 Килерме жәй, гөлләр алып?
 Чыдармы Жир?
 Тынармы жил, жанга кагып?
 Чыдармы ил?
 Сынармы ил каккан казык?..
 Кемнәр килер?
 Тора дөнья уйга талып...

*Мөгзе бар куйның бары да кучкар түгел,
Очкан кошның барысы да шоңкар түгел...*
Дәрдемәнд

*Авыз ачып сөйләргә тел кайрадым,
Өйрәнчек бала коштай, баш сайравым.*
Дәрдемәнд

Килер язга тәрәзләргә ачкан чакта
Кәп ала көн яктысы ымсындырып,
Йолып ала кыш кышлаган шикләреңне,
Алда – Юлык, елык-елык... Атла кыеп.
Язгы боздан шуып узган кояш нуры
Жәйгә таба чыгымчылап чапкан жайга
Елык-елык алтын төсләр чуаланып,
Аягыңа уралганда, чыдап кара.
Юлык юлы, Юлык ягы...
Юлык булсын,
Юл сапласаң – хәерлегә, әй мөсафир.
...Синен өчен соңгы тамчы каным фидә,
И газизем, тәгәрәп-уйнап буй үскән жир!
Күкне кыеп очып узар шоңкар булсаң,
Мөгезенә көн кундырыр кучкар булсаң,
Асылташлар тулы дөнья сиңа булсын –
Ил-көнеңне гамен белән котлар булсаң.
Авыз ачып сүз сөйләргә тел кайрасаң,
Уен булсын уятырлык, еглатырлык.
Дәрманыңа кирмән булып каймап тора
Казаннардин күчеп килгән аулы Юлык.
Кыя-ташлар эзләр булсаң – алтынын тап,
Күкне кәп гизәр булсаң – шоңкар бул син,
Заман зары тышауларга тырышса да,
Ялын бирмәс, ару белмәс толпар бул син.
Бу – син, тәкъдир,
Бәгыремә боз үрләтеп,
Йөрәгемә ялкын салып дөрләтүче.
Жил булып ис, гөл булып үс, ком булып күч,
Сулар булып гөрлә, кеше! Дөрлә, кеше!..
Дөрләр өчен бу гомерләр, дөрләр өчен,
Яна-яна китәр өчен – булып йолык.
Алтыннарын юлларыңа түшәп кала
Тәгәрәп-уйнап буй үскән жир – аулың Юлык.
Таңгы жилдә – чәч кузгатып искән жилдә,
Таңгы жилдә – таң уятып искән жилдә
Аерылышу сәламнәре кисеп исә,
Аерылышу туган жирдән, туган илдән.
Каләмеңә галәм сыеныр сүзләр эзләп,
Гыйлем эстәп – эз салырлык буш далада,
Төрөк-якка күзен текәп китеп бара,
Хәерле юл, әй мөсафир Закир-бала.
Сагыш тулы каләбеңә калып табып,
Кайтышыңа илең-көнең имин көтәр.

Туган илнең ак һавасы, канатларны
Каерма син...
Рәнжетмә син,
Зинһар, күтәр!..

*Күңел һәр җирдә гөл эзли,
Кадәр һәр җирдә тикән төзли...
Дәрдемәнд*

*Яңылма, и яңа былбыл,
Тикәннән гөлне айрып бел...
.....
Матур гөлләргә бул былбыл,
Нәзакәт багына сакчы!
Дәрдемәнд*

Жәзадырмы, дәвадырмы, агудырмы,
Ягудырмы йөрәгеңне, янудырмы –
Мең җырлата, мең чылата керфекләрең
Сагыш назы, дөнья тыны, сүзләр ымы...
Мең яралый бәгыреңне, мең ялгана
Үткән көннәр кайтавазы сүзләрең.
Гөрли сулар, шаулый тибрәп тирәклекләр...
Булсын көчең – сүзләрең түзәрең.
Жәзадырмы, дәвадырмы – тәкъдирең бу:
Кабул кыл да йөрәгеңне ал кулыңа.
Сулган гөлнең сабагында кинә калган –
Чәнечкеле гөл куенына былбыл куна...
Яңа былбыл!
Гөлбакчада тигәнәк бар,
Тирәләп бар, яралама шигыреңне.
Дорфаланма гүзәл гөлләр бакчасында,
Шау кубарма, өркөтерсең шигыр өнен.
Дөнья – үзе нәзакәтле гөл багыдыр,
Киртәләмә күңелеңнең киңлекләрен,
Тигәнәкле араннарда тыпырчынма
Һәм онытма бу дөньяның киң икәнен.
Дөньялыкның зурлыгы да рухың кадәр,
Рух канатың җиткән кадәр күкләр биек,
Җир-бакчага күк катыннан күзең текә,
Йолдызларга кадәр җирдән күтәрелеп.
Килүләр бар, китүләр бар – ә калганы
Фанилыктан гөлләр багын эзләү генә.
Ачу итмә, бәргәләnmә, зәһәрләnmә,
Тигәнәкләр кадалмасын үзәгең.
Яңа былбыл, ягылма син мәгыйшәткә,
Бәллүр моңың чатнамасын, юлыңда бул.
Бәгырең боз урнашкан күк тугайлар
Синең тере тавышыңнан жылынадыр.
Тигәнәкне хурлап сайрау – ни мәгънә соң?
Каркылдашыр каргаларга калдыр аны.
Нәзакәтле саф өнеңнән тигәнәк тә,
Каргалар да сагаешып калтырады...

Кадерле бул.
 Кадерен бел.
 Бул ирекле,
 Үз-үзеңне богаулама даулар белән.
 «Үчең кайтмас, сынар кылыч –
 Шул булыр эш»,
 Үчләшмә син күптән үткән яулар белән.
 Яңа былбыл, тикән үскән тирәлектән
 Араламак булып сине үреләмен.
 Моңың танып,
 Йолдызлардан кулым сузам:
 Керләнерсең, калдыр...
 Кагын!
 Үрлә дә мен!..
 Гомерләрдер –
 Гөлбакчада адашудыр,
 Тигәнәкләр тырнагыдыр яраларда.
 ...Ютәленә буыла-буыла китте былбыл –
 Яңа былбыл,
 яна-яна,
 яна-яна...

*Ничә багълар күңелләрдә төзелде,
 Сары юллар булып гамьлар сызылды...*

Дәрдемәнд

*Табып ләззәт матур дөнья сүзеннән
 Гомерләрдер җилеп йөрдөм эзеннән.*

Дәрдемәнд

*«Үткән елларда «Вакыт» белән «Шура» һәр
 елны алтын хисабы белән ун мең сумга якин
 зарар китерде. ...Моннан соң без бу юлда ел
 саен унбиш мең сумга чаклы зарар күрергә дә
 хәзербез!»*

1909 ел башында «Вакыт» газетасынын
 чыга башлавына өч ел тулу уңае белән
 җыелышта Закир Рәмиев сөйләгәннәрдән.
 Зариф Бәшир истәлегә.

Вакыт суга.
 Вакыт кага йөрәк булып.
 Вакыт суга.
 Вакыт йөри өрәк булып.
 Ап-ак кыллар итә чигә чәчләреңне,
 Бүзләр көтә...
 Һәм чама юк туктатырлык.
 Ханың да ул, колың да ул, өйдәшең дә,
 Көндәшең дә, сердәшең дә –
 Вакыт үзе.
 Көзгеләрдән еллар буге күзләп тора
 Мөлдәрәмә сагыш тулып вакыт күзе.
 Син һәм вакыт, вакыт һәм син – тик икегез,
 Игез дә сез, тигез дә сез фанилыкта.

Ялларыннан умырып тот һәм иярлә
 Бер гомергә,
 Бер сәгатькә,
 Бер минутка...
 Ул – синекә.
 Син – илнеке, ил-көннеке.
 Сөйләр сүзең ил күгендә яңгырасын.
 Сөмсезлектән әлсерәгән ил иркәнә
 Мең шифалы сүз яңгыры коеп яусын.
 Шагыйрьгә дә шура кирәк, аннан бигрәк
 Шигыреңне яңгыратыр журнал кирәк.
 Татар сүзе ургып чыгар улак көтә,
 Гөрли-гөрли сулар кайный, шаулый тирәк...
 Үзе дә бар, сүзе дә бар, тарихы да,
 Әдәбе дә,
 Әдибе дә,
 Шигыре дә –
 Оренбурда, Уфаларда, Казаннарда,
 Петербурда, Кырымында һәм Себердә...
 Берегү кирәк бер-береңә, берлек кирәк,
 Борынгылар жыен булып туплангандай!..
 Чүгеп куя, артка чигеп куя вакыт,
 Булса әгәр арка терәр дуслар янда.
 Журнал булсын –
 Балкып торсын һәр хәрефе,
 Гәжит булсын –
 Янып торсын кулдан-кулга.
 Кәгазе дә машинкасы –
 Иң затлыдан,
 Кирәк түгел сизрәп торган ала-кола.
 Асыл сүзләр ап-ак биткә тезелсеннәр,
 Балкып торсын татар сүзе маяк кеби!..
 (...Рәмиевләр нәшер иткән «Вакыт», «Шура»
 Ил катында канат кагып һаман йөри.
 Кайтып кунар урын тапмый йөри һаман
 Музейларда, кулъязмалар бүлегендә...
 Урын бармы бу тарихка безнең илдә?
 Урын бармы бу мираска бүгенгедә?..)
 Шигырь һагы бизмәннәргә салынмый да,
 Каләм һагы исәпләнә алтын белән.
 Шигырь – вакыт.
 Былбыл моңын танучылар
 Асыл сүзнең зәүкын белә, һагын белә.
 Таш-туфракны иләмичә алтын булмас,
 Сүз, бәгырьдән суырылмаса, асыл булмас,
 Матур дөнья сүзләреннән ләззәт тапкан
 Сүз бәясен барлаганда вакчыл булмас.
 Алтын-көмеш коелып кала, жуелып кала...
 Гомерләрдер – сагымнарга сарылмактыр...
 Һәммәсен дә вакыт или.
 Асылташлар
 Эзләрендә – сүзләрендә табылмактыр!

*Исте жыллар ил эченнән,
Иртә-кич салдым колак.
Жил-жиләсләрнең моңыннан
Зәүкы әлхан алмадым...*

Дәрдемәнд

*Гариб моң бар өнөндә жыл-жиләснәң –
Туган илләрдән искән жыл димәссең.*

Дәрдемәнд

*Үлән өстенә сузылып яттым. Жил шаулы,
колак чыңлый иде. Бу искән жылларда
кичкән елларның моңлы ағышы белән, үткән
гомерләрнең хәсрәтле сагышы тоела иде.
Алда киләчәк адәмнәрнең тупарлашып
баскан аяк тавышлары ишетелгәндәй булды.*

Дәрдемәнд

Нидәндер бу язымасылык зарлы назым?
Каяндыр бу челтер-челтер назлы зарым?
Тау-ташларның, агачларның эчләрәннән
Тибрәп-тетрәп шаулы хәят инкыйразы...
Чынлык чыңлый гомер буе колакларда,
Тынлык тыны гомер бакый ымсындыра...
Тавышлары еракларда-еракларда...
Туктамасын, жыллар булып аксын гына.
Моңнарында жыл-жиләснәң ни шаукым бар?
Ни сагыш бар, нинди ым бар агымында?
Вакыт гариб, төш инде мин – төшендем мин
Мәңгелек мизанына кагылдым да.
Әй сөеклем, сөенермен, сөендер лә!..
Әй фанилык, сыенырмын, сыендер ла!..
Тик мәгыйшәт туенда мин кияү түгел,
Бер карасаң, кияү булу кыендыр ла.
Гариб моң бар өннәрендә жыл-жиләснәң.
Ил өстендә исәр жыллар, кубар дулкын...
Ниргәләре кубарылып Идел-йортның.
Йолыр булып, шигыремә барын йоттым.
Дәригъ, дәригъ... Жил-жиләсләр туктамады,
Агар сулар уктамады, уктамады.
Шик-шөбһәдән шигыреңә сыенмалы,
Сыенмакта сызлып кына сыктамалы...
Сагынмаклык ни кала да, ни югала?
Гомерләрдер...
Ни газизрәк – бу ватанмы?
Китап көле сөрәменә төрә жыллар
Оятыннан мең кызарып атар таңны...
Таңнар ата, ата-ата үткәннәргә,
Таңнар туа, караңгылап килә кичләр.
Киләчәккә кармаланып үрелә вакыт,
Жилләр исә, гөлләр үсә, комнар күчә...
Килер көннәр ырылдавы ишетелә,
Килер кемнәр тыпырдавы ишетелә
Жил-жиләснәң гариб моңы өннәрендә,
Бар ымнарны ишет кенә, ишет кенә...

Булырдайлар кеше булсын – белем бирәм,
 Мәдрәсәләр, дәрәсләкләр... – гыйлем бирәм,
 Ярлыларга, мохтажларга – тәгам бирәм,
 Шагыйрьләргә – мәйдан бирәм, каләм бирәм.
 Игелекле гамәлләрне котлар өчен –
 Дөнья малы дөньялыкта тотар өчен,
 Бу дөнъяның бар алтыны фида булсын
 Газиз туган каумем өчен – татар өчен!
 Мәгыйшәткә читтән генә карап торам,
 Каләмемә ялгап торам хиссиятен.
 Исә жилләр. Исәр жилгә колак салам –
 Туган илдән искән моңлы жил димәссең...
 Гомерләрдер...
 Ак кыл булып өзелгәнче
 Акку таушы тетрәп тора һаваларда,
 Тирәкләкләр тибри-тибри шаулап тора,
 Фани дөнья саркып тора яралардан.
 Яраланган төш инде мин – төшендем мин...
 Алтын-сары саф өметләр сызды тәкъдир,
 Бер-бер артлы, өем-өем саф өметләр...
 Һәм азактан утлы чыраг сузды тәкъдир.
 Өметләрдәй вакыт чери, өмет түгел,
 Бетә эзләр – эзләр булып вакыт бетә...
 Яна-яна узып бара бер мөһәббәт.
 ...Фани гомер – яшәү түгел.
 Яшәү – бүтән...

*Күрәмсең бу кабер ташын:
 Башын игән, рөкүгъ иткән!
 Басып жүргә газиз башын,
 Янә кемнәрне юк иткән?*

Дәрдемәнд

*...И туган илнең һавасы,
 Рәнҗемим, зинһар, күтәр!
 Рәнҗемим, зинһар, күтәр!*

Дәрдемәнд

*Эңҗе-алмаслар югалмас
 Һәм ятып калмас – үтәр.*

Дәрдемәнд

...Кеше заты жир өстеннән кабер эзли,
 Кабер эзе эзли,
 Дәлил гүя...
 Исбатлама эзли туганына,
 Исбатлама эзли үлгәнә.
 Чәч кузгатып таңгы жилләр исә тора,
 Көнчыгыштан исә тора, көнбатыштан...
 Үз кабере тирәсендә кыжрый кеше.
 Зур зиярат бу Жир шары яралыштан.
 Тирәнәкләр тамыр суза туфрак буйлап,
 Тигәнәкләр орлык чәчә исәр жилгә...

Каберенен тирәсендә кыжрап аргач,
Кереп ята фани бәдән кара жиргә.
Балбал итеп таш куялар өсләренә,
Таш тирәли котылгысыз жыллар исә.
«Ул шушында.
Ул бар иде, диләр.
Ул яшәде.
Ул яшәде, диләр, кичә...»
Зират өсләп искән жылгә колак салчы
Бетә эз дип сыгылып-сыгылып еглаганчы...
Терәк эзләп никадәрле сыгынсаң да,
Калебеңне жылытмастыр кабер ташы.
Гомерләрдер...
Ташлый моңын һаваларга акку чаңрап.
Күк катында таушы тора яңграп-яңграп.
Гөл исләрен жир өстенә жыл тарата.
Кайсы гариб моңнар йөри илдә канграп...
Фани гомер яшәү түгел,
Яшәү – бүтән.
Туган илнең ак һавасы,
Зинһар, күтәр...
Исәр жыллар, күчәр комнар –
Бар да үтәр.
Бу моңарны киләчәккә кадәр үткәр!
Ошбу жиһан тормыш туен итмәк һаман,
Яры таман үз-үзенә, зары таман.
Бәгыренә боз урнашкан күк тугайда
Кипкән гөлләр сабагында кинә калган...
Ташка сыгынып, сыгылып-сыгылып еларсың да,
Сөярсен дә, сөйдерерсен, сөекле гөл.
Туган илдән искән гариб өннәр дөшәр:
Жирдә яшәү фани түгел, фани түгел...
Шәмчырагтай бик еракта кояш дөрләр,
Таңнар булып тулып тамар – тибрәр гөлләр.
Шаулар тирәк, күчәр комнар, сулар гөрләр...
Килүләр бар, китүләр бар.
И гомерләр...
Гомерләрдер – тикән тулы гөлбакчадан
Асыл гөлне, гөл асылын эзләү генә.
Һаваларда тибрәп тора былбыл моңы,
Ил сыена шул былбылның эзләренә.
Туган илнең ак һавасы!
Күтәр, үткәр...
Бәгыремне ачтым утлы жылларгә мин.
Яна-яна,
Яна-яна узды былбыл.
– Рәнжемим...

Алинә
Хәбибуллина

ЧӘЧЛӘРЕҢДӘ ШОМЫРТ ИСЕ

ПОВЕСТЬ

Июнь, 2019.

Алар кабат очраштылар. Ишек ачылган саен тылсымлы тавыш чыгарган асылмалы ташлар, шәһәрнең ашыктыргыч кызу агымыннан соң күңелне тынычландыра торган жылы саргылт ут – шундый мохиттә булды күрешү. Элегрәк, сукмаklar аерылганчы, еш йөрелгән шәһәр читендәге гади бер кафе иде ул. Закир олы юлга карап торган түр өстәл артына чумды. Май ае булганга күрә, шарфлар күптән чишелгән, пиджакларның эре сәдәфләре ычкындырылган. Язның килеп житүен искәрткәндәй, кичке урам һавасына таралган шомырт чәчкәсе исе күңелгә үк сеңәргә өлгергән иде. Соңгы арада кәефсез йөргән Закир, күңелен тынычландыруга ук булмаса да, киеренкелеген йомшартуга өметләнеп, яшел чәй китертте. Кулы белән кайнар чынаякка үрелүе булды, йөрәккә үтеп кереп, бәгырьнең иң нечкә кылларын да югары ноталарда уйнатырга сәләтле таныш тавыш колакка чалынды. Чайпалып киткән кайнар чәйгә кагылыр-кагылмас, кул һавада эленеп калды. Закир, дәрәс ишеттемме дигәндәй, башын күтәрде. Юк, ул ялгышмаган иде. Ничә айлар буга көткән тансык тавышны меңнәр арасыннан да танып алыр иде Закир. Көннәр белән түгел, «май, июнь, июль» дип, ай исемнәре белән генә саналган шыксыз, бер үк төрле көннәрдән соң очрашудан өметен тәмам өзгән иде бит ул. Киләчәктәге күрешү искиткеч дәрәжәдә дулкынландыргыч булыр кебек иде. Ә ул очрашу гади генә булырга мөмкин икән. Йөрәк тибеше ешаеп, сулышы кысылып алды Закирның. Аның фикеренчә, бердәнбер кешесен кул сузымы ераклыгында күрү пыскып янган мөхәббәткә ялкын өстәгән кебек тәэсир итәргә тиеш иде. Юк, алай булмады. Хисләр актарылып хәрәкәткә килделәр дә күңелне ачы сызландырып торуларын дәвам иттеләр.

Алинә ХӘБИБУЛЛИНА (2001) – шагыйрә, прозаик; III.Камал исемендәге әдәби премия лауреаты. «Чәчләреңдә шомырт исе» kitabы авторы. Казанда яши.

Ө ул нэкъ элеккечэ икэн. Төшлэргэ кереп йөдөткөнчэ битараф карашлы түгел, э жете зэнгэрлеге жуелмаган шундый ук мөлаем икэн. Кайчандыр үзенэ гашыйк иттергэн озын кара толымы да шул ук. Күзенэ төшкэн чэчлэрен бармак очлары белэн генэ колак артына кыстырып куюы да һаман элеккечэ сиздерми генэ, жай белэн башкарыла. Менэ ул янәшәдә утырган дус кызларына жанланып нидер сөйләвен дәвам итте. Үзгәрмәгән, димәк. Ә аерылышу Закирны шактый үзгәртте. Дөрөс, берничә ел элек булган вакыйгаларга егет үзе гаепле. Зәринә урынында һәр кыз шулай эшләр иде. Хәтер дәфтәрен актарып, элеккеге көннәргә кайтсаң, тәннәргә салкын йөгәрә. Ялгыш адымга барырга нинди шайтан котыртты соң аны? Барысы да ничек матур башланган иде бит...

Уйлап карасаң, кемдер шахмат тактасы өстендә тормыш дигән уен алып бара кебек... Танышу ничек килеп чыкты соң әле? Зәринәнең 11 нче сыйныфын тәмамлап, керсез хыяллары белән янып, каршында калкып чыккан киртәләр белән көрәшеп йөргән чагы иде.

Июнь, 2014.

– Экономистка барасың килмиме? Ярый, авылга кайтып, әбиң янында башыңны жилләтеп килерсең. Жәй озын.

– Әти!

– Әтисе...

Берьюлы әйтелгән сүзләрнең дәвамы тышка ыргылып чыкмады, көтелмәгән карардан эчкә йотылып калды.

Зәринә, үзенә тормышын үзе теләгәнчә төзәргә омтылып та, әтисенең ук булып атылган сүзләреннән көчсезләнеп калды.

Математика фәнендә пунктлар арасындагы ераклыкны үлчиләр. Географиядә – материклар, астрономиядә – планеталар арасын. Миллиардлаган чакрымнарга сузылган ераклык та берни түгел икән ул. Бер-береңне аңламаудан килеп чыккан киеренкелектән соң ике галәмгә бикләнгән күңелләрнең арасын берничек тә якынайтып булмый.

– Әтисе, әйдә, барысын да тыныч кына хәл итик. Болай бәхәсләшүнең файдасы булмас.

Күзләре яшьләнәргә өлгергән әни кешенең үз сүзен әйтергә тырышуы җавапсыз калды.

– Ул уку йортыгызга да, авылыгызга да бармыйм, – диде Зәринә, чак-чак елап жибәрүдән үзен тыеп.

Мәсьәлә хәл ителде дигәндәй, нык адымнар белән ишеккә юнәлгән әти кеше, артка борылып, кыска гына жөмлө ташлады:

– Бармыйсың, ә кайтасың! Авылга...

Үзеннән дә зуррак ике чемодан житәкләгән Зәринә тузанлы олы юлдан яшел чирәмле сукмакка төште. Чыгарылыш кичәсенә дип алынган үкчәле туфлиләрә жиргә батып, аздан гына егылып китмәде. Аяк киemenең бер гаебе дә юк иде, күз яшьләре әле дә кибәргә өлгөрмәгән кыз үзенә ачуына абынды кебек.

– Нинди көнгә төштем! Дүрт сәгать автобуста бар инде!.. Кайнар мичтә кыздырылган төсле... Әле кая барам диген?! Авылга! Классташлар Кара диңгезгә очканда... Юл уртасында ук төшөп каласы иде...

Көннең кызуына чыдый алмый, тыгызлап тутырган чемоданын ачып, ап-ак эшләпәсен тартып чыгарган арада якында гына тәмле үлән утлап йөргән бозауның якынаюын кыз сизми дә калды. Асфальттан жылдырган жиңел машиналарның тавышы авылның серле тынлыгын тоемларга ирек бирми иде әле. Кояшны күрөп өлгөрмәгән балтырларына бозауның салкын, юеш борыны тиеп киткәч кенә, Зәринә ачы тавышы белән чырылдап читкә тайпылды. Мондый «сәламләү»не көтмәгән яшь бозау да, ни артка, ни алга китәргә белмичә, бер мәлгә аптырап калды. Тәбәнәк булып үсеп утырган кычытканлыкка очып кәргән шәһәр кызы чәчрәп елап жибәрде. Курку, гарьләнгән – барысы бергә кушылды да Зәринәнең күңелендә нәфрәт уятты. Бу хис моңарчы да баш төртөргә тырышып, берникадәр бимазалап ала иде. Бигрәк тә юктан да кызып китәргә торган әтисе белән маңгайлар бәрелешкәндә. Бәхәстә икәвенең берсе дәшми кала белсә, ялкынланып яна башлаган утка салкын су сипкән кебек була. Бәхәснә ызгыш-талашка әйләндереп, ике як та учакка утын ташлаган кебек хәтәр сүзләр әйтүдән тартынмаса – бу очракта хәлләр катлаулана. Зәринә белән әтисе өйдә янгын куптарганда, әни кешенең сүзләре генә кызу утны сүндерә алмый иде шул. Бәхәс – талашка, пыскып янган учак – кара көлгә, Зәринәнең пакь хыяллары караңгы төнгә, билгесезлеккә әверелә иде.

Бу юлы да шулай булды. Үзенең кая укырга керәсен, киләчәктә кем буласын ачык кына күз алдына китермәгән Зәринә өчен барысын да әтисе хәл итеп куйды. Карары кыска һәм төгәл иде. Ләкин үз хыялларына кереп чумган кызының уйлары саннар өлкәсеннән бик еракта очуын эти кеше аңларга түгел, ишетергә дә теләмәде. Зәринә тешә-тырнагы белән карышып маташты, «авылга кайтасың» дигәнәнә дә кискен җавап кайтарды. Бу көрәштә берәүнең дә баш бирмәячәген аңлаудан гажиз булган әнисенең кызарган күзләрен күргәч кенә, башка юлны сайларга кирәк дип уйлады. Җиндем дип ышансын әле әтисе. Беразга гына...

Кычытканлыкка, әтисенә, авылга уянган ачуыннан Зәринә сикереп кенә торды да шул ук урында таптанган бозауны үчекли-үчекли:

– Мине болай гына куркыта алмассыз! Авылда, димәк. Жәй буге. Хи, рәхәтләнеп! Карарбыз әле, кем кемне жиңәр икән, эти! Син бит бер нәрсәне онытасың: син үжәт, ләкин мин, сиңең кызың, үзеңнән дә үжәтрәк!..

Үз-үзе белән сөйләшөп басып торган кызга бозау битараф караш ташлады да, рәт булып тезеләп киткән авыл өйләренә таба борылып, сузып кына мөгрәп алды. Шәһәр кызын каршы алыгыз диюе булды бугай.

Зәринәнең әбисенә кунакка кечкенә чагында кайтканы бар иде, менә хәзер кабат ишегалдындагы атынгычта тибрәлеп утыра. Соңгы тапкыр бу якларга аяк басканына ун еллап вакыт үткәндер. Кайтырга мөмкинлек бар иде, әлбәттә. Ләкин эти-әнисе: «Кызым, озакка түгел бит, әйдә», – дигәндә дә Зәринә борынын гына жыерды. «Авыл – үткән гасыр калдыгы. Яңгыр яуса, юлларына керерлек түгел. Бар белгәннәре – мал-туар. Бәләкәй чакта

кайттарып ташлый идегез бит инде. Нәрсә күрмәгән мин анда?» кебек гадәти җавап һәрвакыт эзер иде.

Авыл белән кабат очрашу болай булыр дип һич уйламаган иде Зәринә. Кичә иртән генә кайтты бит югыйсә, аннан соң инде әллә никадәр вакыт узган кебек булды. Әллә һава шулай тәэсир итә, әллә тормыш, чынлап та, тизлеген акрынайтты – шәһәрдә, читлектәге тиен кебек әйләнгән вакытта, сәгатьләр бармак арасыннан агып югалган ком кебек кенә тоела иде. Ә мондагы һәр мизгелнең төмен тоярга өлгереп була. Һәр минут үз иркендә. Унбиш минутлык юлны энә төртөрлек тә урын булмаган автобуста бер сәгать барасы түгел. Авылдагы мәктәпләре дә кул сузымында гына. Укучыларга ай-йй рәхәт икән дип уйланды кыз, алмагачлар арасыннан күренеп торган ике катлы бинага карап.

– Кызым, кер инде. Салкын төшә бит. Өстенә дә кимәгәнсең, ичмасам.

Ишектән күренгән кечкенә гәүдәле әбисенә Зәринә каш астыннан сөзеп карады:

– Не маленькая бит инде, әби. Үзем беләм кайчан салкын икән.

Оныгының, русчалатып айткан сүзләренә өстәп, «әби» диюе Хәдичәне сискәндереп җибәрде. Һавага таралган кичке җәйне күкрәк тутырып сулау да ярдәм итмәде – яше җитмештән узып барган гади авыл карчыгы ишек яңагына сөялде. «Шәһәрдән үсеп кайткан онык» белән беренче мәртәбә очрашуы иде бит.

– Атынгыч күтәрә икән әле үзеңне... Кайтмавыңа шактый гомер узды бит...

Зәринәнең битараф кыяфәттә җиргә төбәлеп утыра бирүен күргәч, Халидә, аягына резин галошларын элөп, абзарга юнәлде. Куркыныч фильмнардагы кебек, үз эченә йотарга эзер булган караңгы ишегенә кереп югалганнан соң, озак та үтми, кире башын тыгып, Зәринәгә эндәште:

– Кызым, кил әле монда...

Мәҗбүри генә торып, абзарга кергәннән соң, Зәринәнең күзләре караңгыга ияләшә алмый торды. Кайда нәрсә барлыгын чамалап өлгергәнче, әбисенәң җитез хәрәкәтләр белән баскыч буйлап өскә үрмәләвен кыз шаккатып карап торды. Каян килгән шундый җитезлек! Физкультура дәресендә шулай каядыр биеккә менәргә кирәк дисәләр, ярты сыйныф та тездән югары күтәрелмәс иде. Унҗиде-унсигез яшьлекләренә тыңлатырсың, әйе, менгерерсең хәзер...

– Әйдә, әйдә, курыкма. Шәһәр кызы дигәч тә... Биш-алты яшендә төшми дә идең син моннан.

«Төшми дә идең» дигән чакларны Зәринә бөтенләй хәтерләми, әлбәттә. Ләкин хәзер, чебен күргәч тә чер иткән кебек, багана кебек басып торуы кыз өчен бик оят иде. Ныклығы шикләндергән агач баскыч буйлап өскә күтәрелгән саен, Зәринә ят, ләкин шулкадәр якын исне, аннары хисне тоемлады. Еллар тузаны сөңгән идәнгә узган елгы печән түшәлгән иде. Түбәсенә кадәр печән өелгән уң почмак исә кинәт кенә яктырып китте. Зәринә ничек күрмәгәндер – әбисе кечкенә фонарь да тотып менгән икән. Тонык утның абзар түбәсен бөтен килеш яктыртырга көче җитмәсә дә, почмакка поскан кара төстәге песине генә күрергә мөмкин иде. Бөгәрләнеп яткан пәси янында тырпаеп торган кечкенә колаклар исә әллә салкыннан,

әллә куркудан дерелдәп куялар иде. Мондый күренешкә беренче мәртәбә тап булган Зәринә телсез калды. Күңеленә әйтеп бетергесез наз тулды, йөгереп барып, шул пәси балаларын кулга аласы һәм аларның йомшаклыгын күңелгә сәндәрерлек итеп бер кочаклыһы килде. Әбисе оныгына күз салды да уйларын укыган кебек әйтеп куйды:

– Якын китерми әле ул. Балалары бераз үсә төшсә, тынычланыр. Кулыңны суза күрмә берүк, тырнап алыр...

Шәһәр пәсиләренә матур киенеп, кәттә генә урамнан атлап баруларына күнеккән Зәринә чын күңеленнән пәси балаларын кызганды:

– Әбекәй, өшиләрдер бит алар, бәлки, өсләренә берәр нәрсә ябарга кирәктер?

– Инәй жылысына изрәп ята алар, тышта жәй бит, балам, чуртым да булмый аларга, – дип кеткелдәп көлдә әбисе.

Ишегалдына төшкәч, алар бакча капкасы янына терәлеп торган агач эскәмиягә барып утырдылар. Ике-өч минут элек кенә күңелә жылынып киткән кыз кабат шәһәр баласына әйләнде дә куйды. Әбисенә:

– Синең әтиң ясаган эскәмия бу, атыңгычы да әтиң кулыннан. Төсә, буявы гына кырылып беткән инде. Югыйсә беркемгә кирәк түгел ул, оныклар үсеп беткән. Хәер, сез бәләкәй чакта да әллә ни кайтмадыгыз инде. Кай арада үскәнсездер, сизми дә калдык...

– Әбекәй, узган гомерне жәлләп утырмыйк инде, әйдә... – кинәт оныгы теле белән яңгыраган җавап Хәдичәне сискәндереп, йөрәгенә шырпы кебек кадалды. Үзенә балалары бәләкәй чакларында болай сөйләшмиләр иде кебек. Каян килгән мондый мөнәсәбәт? Ата-ана тәрбиясе җитмәгәндер инде...

Көтмәгәндә генә кулына чемодан тотып, капкадан килеп кергән оныгын әбисе башта танымый торды. Соңыннан, чебиләрнең җим савытын читкә куеп, яхшылабрак караганның соң гына, көтелмәгән кунакның йөзәндә үз улының чалымнарын абайлап алды Хәдичә карчык. Кешегә әйтсәң, беркем ышанмас, билләһи. Балдан татлы булырга тиешле оныгыңны таныма инде, йә! Менә хәзер дә ул үзе белгән кара чәчле, алсу битле, кичләрен: «Әбием, мин кайттым, иртәгә дә чыгармын әле, Кәримгә сүз бирдем бит», – дип кайтып кергән, киткәндә, күз яшьләре белән әбисенә ябышкан биш яшьлек кызчыкның янында утыруына ышана алмый. Юк, мондый түгел иде бит ул... Замананың шулай көлүме әллә?

– Кызыкаем, имтиханнарың ничек булды соң? – тез-буыннары йомшарып китүен сиздермичә, алдан әйтелгән сүзләргә ишетмәмешкә салышып, әбисе кызына җайлы гына эндәшәргә омтылып карады. Яше унсигезгә якынлашып барган зур кеше бит инде ул, бу очракта каты кул гына ярдәм итә алмас, мөгаен. Киресенчә, эш катлауланыр, чишәсе төен ныграк төйнәләр кебек.

– Белмим, ярыйсы кебек. Баллар болай яхшы.

– Кая укырга керергә уйлыһың соң?

Ярага тоз сибәргә мөмкинлек кенә эзләп торалар диярсен. Үзенә хәленнән бер дә канәгать булмаган, тизрәк шәһәргә, үз өенә кайтырга теләгән кыз бу очракта ни дип җавап бирергә дә белмәде. Гомумән, укырга керү вакыйгасы аны чыгырыннан чыгарган иде, шуңа күрә ул әбисенә

эйткән һәр сүзеннән кабынып китәргә, уйламый-нитми генә кайнар сүзләр белән жавап бирергә эзер иде. Аягындагы туфли үкчәсе белән бәбкә үләнә арасыннан жирне тырмап, тыныч кына әйтеп куйды:

– Экономистка барасың ди эти...

Тавышы тигез генә яңгыраса да, әллә кичке салкынның тәнгә үтүеннән, әллә эчтә үзен белгертергә тырышкан ачуыннан кыз калтыранып куйды. Әбисе «эти» сүзенә салкын тавыш белән яңгыравыннан ук эшнән нидә икәнән күңелә белән сизеп алды.

– Ә үзең, кызым? Үзең кая телисең?

– Экономистка түгел.

Тышкы дөнья белән үзе арасына тимер койма торгызган кызның авызыннан әллә нәрсә тартып чыгарып булмасын аңлап, әбисе ягымлы гына әйтеп куйды:

– Сиңа дигәнә барыбер үзең булыр, кызым. Әйдә, өйгә керик. Салкын төште, алайса. Чәй эчәрбез. Әйдә, әйдә...

«Сиңа дигәнә...» Мондый сүзләрдән Зәринә кабынырга гына тора. Язганы үземә булыр дип кул кушырып утыра торган вакытмы соң? Теләгәнәңнең күктән ишелеп төшкәнән яки планнарыңның мөгҗизалы рәвештә чыңга ашканын тын алырга да куркып көтеп утырсаң, яуланасы тауларның итәгенә дә килеп житү мөмкин булмас бит. Яшьлек дәрте белән кайнап торган кызның күңелә шуңа үртәлә. Утырган урынына тамыр жәйгән кайберәүләр өчен кузгалып китү мең пот көч һәм тәвәккәллек таләп итсә, Зәринә өчен зур хыялларга алгысыткан омтылышны тезгенләп тору сабырлык сорый. Шуңа омтылыш кабат үзен белгертеп, кызның йөрәген әрнетеп куйды.

Ишектән кереп югалган ике шәүләнең берсе кинәт кенә борылды да күккә күз салып алганнан соң:

– Болытлап тора әле, яумагае тагын, – дип, ишек төбөндә ятып калган галошы белән бергә кая килеп эләккәннән белми басып торган туфлиләре дә эләктерде.

– Ат бәяседер әле үзегез...

Төн уртасы житкәндәрәк, чынлап та, яңгыр түбәнең кирәген бирә башлады. Таң аткандарак кына болытлар таралды да, үз чираты житкәнлеген белгертеп, кояш зәңгәр күккә алсу төс өстәде. Олы якның тәрәзә буендагы ятагында яткан Зәринә көн яктылыгының керфекләренә яндырып үрелүеннән уянып китте дә, нәкъ үз бүлмәсендәге кебек, күптән өйрәнелгән гадәт буенча, сап-сары итеп буялган идәнгә үрелде. Сайгак суыгын үзенә жыйган һәм төн буе кул жылысына тилмереп яткан телефон жайлы гына Зәринәнең учына шуып керде. Зәринә көн саен иртән «дөньядагы яңалыклар» белән танышып чыгарга өйрәнгән, ягъни төн үткәнче кайсы дустан нинди клубта булып өлгергән, кемнәр белән күрешергә житешкән, кая барган, нәрсә ашаган – барысы да үч төбөндәге кебек күренеп тора. Зәринә дә шулай үз «тарихлары» белән бүлешә, адым саен ук булмаса да, үзе белән булган һәр вакыйганы фотога төшерергә ашыга. Бүген дә, ятланып беткән хәрәкәтләр белән, телефон йөзәнә төрткәләп алганнан соң,

йокыдан айнып бетмэгэн күзлэрен уып, яткан жиреннэн торып утырды. Кичэ үз кайгысы кайгы булган, күпме жир кайтып, ярты көн шушында торып та, телефонына үрелеп күз салырга вакыты житмэгэн. Интернет тотмый икэн бит монда! Этисенең «жэй буге эбиеннэрдэ торырсың» дигэн сүзлэре кабат колак төбөндө яңгырап киткэн кебек булды да Зэринэнең йокысы тэмам ачылды. Бер эйлэнep кайтып килермен, аннан гына эллэ ни булмас дип уйлаган һәм ике-өч көннән соң кире шәһэргә китэргә ниятлэгән кызны «жэй буге» дигәннэре бик тә борчуга салды. Эгэр ул берни дә уйлап таба алмаса? Эгэр этисе, чынлап та, жэй буена шушында калырга мәжбүр итсә? Нишлэр соң ул? Шәһэрсез, дусларсыз-иптэшлэрсез, телефонсыз... Эйтүге генэ жиңел аны, э менэ синенң фикереңэ һич тә колак салмасалар, киресенчэ, хыялларыңа төкереп карасалар... бер дә ансат түгел. Яшьлек омтылышлары нәтижәсендэ туган саф хыяллар бит ул, бар гомереңне багышларлык ихлас хыяллар... Уку беткәч тә канатларын иркен жилпеп яшэргә ниятлэгән Зэринэнең генэ өметлэре акланмады. Иптэш кызы белән ике кәлимэ сүз алышырга да мөмкинлек бирэ алмаган телефоны белән чокыр-чакырларына кереп чумарлык бер авылда утыра хэзер. Ул арада тышкы ишекнең ачы сызгырып ябылганы ишетелде, һәм озакламый ишек аралыгында эбисенең кояш кебек түгэрэк, мөласем йөзе күренде. Кичэ Зэринэнең күзлэрен ачуы томалаган идеме, бүген ул гадэттән тыш эчке бер соклану хисе белән эбисенең йөзен хэзер генэ күреп алды.

– Тордыңмы, кызыкаем? Эйдэ, төш житеп килэ инде. Тор-тор, чэй дә куярмын хэзер. Иртэнгесе суынгандыр инде.

– Эбекэй, э сездэ телефон тотамы соң?

Урын-жирдэ кояш яктысына күмелеп утырган килеш телефонына кереп чумган оныгына эбисе бермэл карап торды. Шунда ук «эй, замана баласы» дигән уй эллэ каян гына килеп керде дә күңелен чеметеп үтте.

– Тоткан жирдэ тота инде, биеккэрэк менэргә кирәктер, балам. Эйдэ, анысы гына калмас.

Зэринэ Интернетка чыгу өчен эллэ кайларга үрелеп карады, ләкин аяк очына баскач та экрандагы түгэрэк эйләнүдән туктамады. «Бугең житкән килеш, юк белән вакыт уздырып йөрисең», – дип, эбисе кинаяле көлеп куйса да, кыз жиңел генэ бирешергә теләмәде. Биегрэк урыннарның барысын тикшереп чыкты, ләкин телефонның ак экранында бернинди үзгәреш тә күзәтелмәде. Зэринэ башта моны фажиға буларак кабул итсә дә, эллэ авылның тыныч һавасы тээсир итте – ул бик жиңел генэ авыл тормышына кереп китте һәм, кайткан көнне эбисе айткән «сиңа дигәне үзең булыр» гыйбарэсенэ таянып, китэр көнне сабыр гына көтэ башлады. Ләкин күңелендэге тынгысыз хыял-максатлары, шик-шөбһэлэре әледән-әле баш күтэреп, кызны тынгысызлап тора иде.

Кайтуына бер атналап вакыт үткәч, тормыш, тигез юлдан тэгэрэгән тэгэрмәч шикелле, бер жайга көйләнде. Балачакта бергә уйнап үскән күрше кызы Язгөл дә, имтиханнарны биргәннән соң, эбисе янына кунакка кайткан икән. Алар, әлбәттэ, бер-берсен хәтерлэп бетермилэр. Язгөл һэр жэй саен авылга утырмага кайтса да, Зэринэ ике арадагы элементне шактый озак вакытка суытып торды. Бу юлы да кайтырмын дип бер генэ дә уйламаган иде, этисе белән барган көрәштэ әлегә артка чигенеп торырга

кирәктер дип уйлаганга күрә генә шулай килеп чыкты. Ә Язгөл белән алар яшәтешләр икән, шуна күрә уртак телне бик тиз таптылар. Күрше кызы бакчада буйдан-буйга сузылган нечкә бауга кер элөп ята иде, койма аша ак косынгалы кызны күргөч, аны шунда ук танып алды. Баксаң, Зәринәне Интернеттан күзәтеп бара икән ул. Күп еллар инде бу якларда күрөнмәгән балачак дуcтын очрату аны бик гажәпләндөрдө, шуна күрә ул, кәрләрөн бер читкә куөп, койма янына килдө. Бәбкә саклап утырган Зәринә аның тавышыннан сискәнөп киттө...

– Сәла-а-ам! Зәринә! Син түгөлмө соң бу?!

Ашыкмый гына урыныннан торып, каршысында кем пәйда булуын чамаларга тырышкан Зәринә, таягын читкәрәк куөп, кызга шактый озак кына сынап карап торды.

– Соң мин бит бу – Язгөл! Танымыйсыңдыр инде...

Очрашу сөнөнөчәннән койманың бу ягына очып чыгарга эзөр булган кызның күзөннән очкыннар сибелдө. Балачак дуcтын танымаса да, бик жөнтөклөп аңлатканнан соң, Зәринә барысына төшөндө һәм Язгөлнөң авылда ятуына аптырады. Ярый ла аның сәбәбө бар... «Авыл һавасын елына бер мәртәбә булса да сулап калырга кирәк», – дип аңлатты дуcты соңыннан, кич кабат очрашып, капка алдындагы тәбәнәк эскәмиядә көнбагыш чиртөп утырганда. Үзөн дөнъя читенә китерөп ташланган бер бичара итөп сизә башлаган Зәринә монда үз ишө табылуына сөнөп бөтә алмады. Әллә ни озак аралашмасалар да, шактый якынаөп киттө алар.

– Бөтөн сөйләшкәннәрө-сорашканнары шул имтихан турында. Колак итөн ашап бөтердөләр инде. Кая барасың да кая кәрәсөң дип тәңкәгә тияләр. Кайда алалар – шунда дип, бер каты гына әйтәсө килә килүөн... – аркасын тәрөп утырган Язгөлнөң кашлары жыерылса да, тавышында жиңөлчә көлү төсмерләнә иде.

– Яки кая кертәләр – шунда, – Зәринәнөң ирөннәрө исә артык жәөлөп китмәдө.

Моны сизөп алган Язгөл күршөсөнә сораулы караш ташлады.

– Өйдәгөләр синөң өчөн хәл итөп куйганнармы әллә?

Зәринә, берара эндәшми генә, каршы як өйнөң түбәсөнә оялаган кичкө кояш нурларына төбөлөп торды һәм башын иде:

– Әйө, ләкин бу көрәштә кем жиңөчәгө бәхәслө әлө. Мин болай гына кул төшөрөргә жыөнмыйм.

Кызлар артык сүз куөртмый гына бер-берсөн аңладылар һәм, теләктәш табылуга сөнөп бөтә алмыйча, күңөлләрөнөң бер-берсөнә үрөлүөн сизми дә калдылар.

Үз борчулары белән дулкынланган күңөл киңөкләрөн тагын да ныграк тибрәндөргән бер очрактан соң барысы да үзгәрә төштө.

Шулай бөркөннө, әбисө өйрәтөп куйганча, кош-кортларга жим сибөргә дип чыккан иде Зәринә. Урам ягыннан яңгыраган ат тоягы тавышларын ишөтөп сискәнөп киттө дә, салмак кына агылган гармун тавышыннан әсөрләнөп, баскан жирөндә кадакланып калды. Нидөр төсмерли ул: бу жырны кайдадыр ишөткәнө бар. Балачактан килгән рәхәт бер кайтаваз көбөк яңгыраган көй мизгөл өчөндә Зәринәнөң күңөл почмакларына үтөп көрдө. Тик мондый халәт озакка бармады, ишөкнөң авыр сызгыруы артыннан соң,

кызны йокылы-уяулы басып торган жиреннән айнытып, вак-вак адымнар ишетелде. Ишек урынына эленгән чәчәкле чаршау читеннән бик кадерләп һәм саклап кына тоткан кызыл мәкле сөлге күренеп киткәч, кыз жим савытын жиргә куйды да әбисе артыннан урамга атлады. Ләкин капкага житкәч тә, нәрсәдәндер курыккан шикелле төртелеп калды.

Тарантаска бизәкләп жигелгән ат янына халык жыелган. Елга бер генә мәртәбә була торган мизгелне күрәп калу өчен капка төпләренә чыгып утырган күрше-күләнгә игътибар иткәч, кызның күз алдыннан таныш кинотасма үткән шикелле булды. Балачагында алар әбисе белән Сабантуй бүлгә чыгаралар иде: кечкенә кыз үзенң куенына сыеп беткән сөлгене, йә булмаса, күлмәклек тукуманы бүләк жыночыларга тапшыра. Менә бүген дә әбисе, капка келәсен тартып ачкач, халык төркеменә таба ашыкмады. Ишегалды агында калган Зәринәгә күз салды һәм кулындагы сөлгене аңа сузды. Син илтәп бир, янәсе. Авыл тормышыннан бизгән кызның күңеле кинәт кенә жанланып китте һәм, һавага таралып өлгергән кечкенә бер бәйрәм рухының тәэсиренә биреләп, бүләкне, үзе дә сизмәстән, әбисеннән үреләп алды, аннары әкрән генә урам якка юнәлде. Аяк очларына басып, сөлгене бүләкләр авырлыгынан сыгылып торган колгага бәйләп куярга үрелгәндә, күзгә бәйрәмнең хужасына төште. Кара чалбар, ап-ак күлмәк кигән яшь кенә бер егет, итагательлек саклап, ярдәмгә ашыкты. Бер караш, бер ым белән аңлашуны тирә-юньдәгеләр сизмәделәр шикелле. Зәринәнең күзләреннән агылган нурга уралып, баскан урынында катып калган Закир өчен берничә елдан соң да жылы итеп искә алыначак мизгел иде бу.

Болыннар иркәленгән, елга тирәнлеген, чышмә салкынлыгын тоеп, чыныгып үскән егетнең, имтиханнар алдыннан урап килим дип, әби-бабасы янына авылга кайткан чагы иде. Ятлайсы билетлар өменә кул селтәп, «укуп кем мулла булган» дип, иптәшләре белән көләштеләр дә төрлесе төрле якка таралышып беттеләр. Закир Сабантуйга туры китерә алмаса да, сабан эшләре төгәлләнен килгән мәлгә элгеп, бүләк жыюга үзе дә чыккан иде. Түбән очка төшеп житкәндәрәк кенә күз чите белән үзләренә таба якынлашкан таныш түгел сынны күрәп алды. Бер сүз алышмаса алар да, дәрәялар тирәнлегә булган күзләрдән үзләренә кирәкле мәгънәне элгеп табарлык яшьлек көчә бар иде аларда. Бу көч аларның икесе дә күзгә күренмәс жепләр белән бер-берсенә тартып китерде. Каршысында басып торган егетнең исемен әлегә белмәсә дә, Зәринә күктән иңгән бер сиземләү белән юлларының кабат кисешкәнен, йә, һич югы, кисешкә тиешлеген тоемлады. Бик кызык. Кечкенә чакта таныш булганнардыр, бергә уйнаганнардыр әле алар... Тик Зәринә дә моның берсен дә хәтерләми. Бүләкне тапшырып, әбисе янәшәсенә килеп баскач та әле егетнең вакыт-вакыт үзенә әйләнен каравын рәхәт дулкынлану белән күзәтеп торды ул. Читтәрәк басып торган Язгөл исә әкрән генә дустаны янына килде дә терсәгә белән төртте:

— Ай-йй, гипнозладың бит, күрдәнме?

Зәринә, әбисенң, тирә-юньдәгеләрнең ишетүеннән куркып, дустаны мәгънәлә караш ташлады. Ни сөйләсәң, янәсе. Ә үзе, эчтә янган утның бит очларына кабуын ничек яшерергә белми, тизрәк өйләренә таба атлады. Халык төркеме күрше урамга борылганчы яңгырап торган күңелле

тавышларны тынын кысып тыңлап торды ул. Сабырлык өмет итеп кире жим савыгына ябышкан кулларына йөгөргөн жиңелчө калтырауны басарга тырышса да, Зэринэ үз күңелендө беренче мәртэбә пәйда булган бу тойгыны куарга теләмәде. Егетнең кем булуын Язгөлдән сорарга талпынса да, үзенен горурлыгын жиңә алмады, жиңелчө канатлану хисен эченә йотып калырга мәжбүр булды.

Икенче көннең кичендә, саф һава суларга дип ишегалдына чыккач, койма ярыгында барлыкка килгән уч төбө кадәр кәгазьне күрөп, Зэринэ гажәпкә калды. Кояшның сүрән яктысында матур итеп тезелгән хәрәфләрне аерган вакытта йөрөгөнен рәхәт лепелдәвен тойды ул. Хат дип аталырга лаеклы бу хәбәрнең юллары арасыннан бөркөлгән жылылык кызга рәхәт сулыш өрдә: «Клубта күрүнгәнәгез юк. Каян табарга да белгән юк сезне. Инстаграм битегезне язып калдырыгызчы? Закир».

Хатны ике мәртэбә укып чыгып, сүзләренен мәгънәсенә төшенгәч кенә, эшнең нидә булуын аңлады кыз. Иң башта бар дөньясын онытып көлдә. Ник дигәндә, бүгенге көн егетләре, кулларына ак бит, каләм алып, хат яза аладыр дип уйламый иде. Тик барыбер замана чиреннән тулысынча азат була алмаган әле бу егет дип елмайды Зэринэ. Әнә бит, очрашуга чакырам димәгән, ә аккаунт исемен калдырырга кушкан. Җавап хаты язылып, койманың шул ярыгына кыстырылса да, алар тиз арада гына очраша алмадылар.

Икенче көнне авыл тузанын туздырып кайтып төшкән Зэринәнең этисе кара машинадан тиз-тиз генә күчтәнәчләрне өйгә ташыды да, көннең кичкә авышканын да көтми, ашыгып, кызны шәһәргә алып китте. «Җәй буге авылда булырсың» дигән янаулар белән килешергә өлгөргән кыз башта берникадәр аптырады, «әллә этием берәз йомшардымы?» дигән ерак бер йолдыз шикелле өметә дә кабынды. Авылга кайтмыйм дип, аяк терәп каршы торган Зэринэ, ялгыз кыяфәттә капка баганасына сөялеп торган әбисен күргәч, машинага утырган жиреннән кире тышка, аның янына атылды. Ничек бер атна эчендә күңеленә кереп утырырга өлгөргән соң әле бу урамнар? Шәһәрнең тынчу һавасыннан арынып, тәнгә, чәчләргә уралган тузанны юып төшерергә чишмә суы кирәк булган икән бит. Асфальт юлга чыкканчыга кадәр тәгәрмәчләрне биеткән чокырлар Зэринәгә «китмә» дип такмаклады шикелле. Кулны кесәгә тыккан саен рәхәт өтеп алган хат та кызның күңелен кире авылга тартты. Зэринәнең җавабы бүген иртәнгә инде куелган урынында юк иде, адресатның үзенә барып эләккәндер дип өметләнде ул. Моңысы – бер хәл, ник этисе кинәт кенә бик ашыгыч рәвештә аны шәһәргә алып китте соң әле? Балки, чынлап та, кызны үз иркенә куярга кирәк, аның үз хыялларын чынга ашырырга хокукы бар дигән фикергә килгәндер? Юл читеннән томырылып артка йөгөргән каеннар рәтен машинаның ачык тәрәзәсе аркылы күзәткән Зэринэ этисенен тавышыннан уянып китте:

– Документларыңны тапшырыр өчен син үзең кирәк. Иртәгә барып кайтырга кирәк булыр.

Зэринәнең өстенә йөзенче кат салкын су койдылар диярсең. Тик ул әле һаман чыныгырга өлгөрмәгән икән. Тәне калтырый башлап, күзләре яшьләнәргә өлгөргәнче үк күңеленнән генә үзенә катгый рәвештә

сүз бирде. Жаны тарткан жиргә укырга керәчәк ул! Бик тыныч кына шундый фикергә килгәндә, күнелнең бер почмагында әтисе белән бәхәсләшкән вакытта елар дәрәжәгә житеп басып торган әнисенең сыны күренеп алды. Зәринәнең әнисе беркайчан да «шулай тиеш», «кирәк», «яхшырак» булган өчен генә кызының хыялларын аяк астына салып ташламайчак. Моны ул ачык белә, һәм шуңа күрә, мөгаен, әтисенең сүзләрен ишеткәннән соң, берникадәр вакыт узгач, күңеленә искиткеч бер тынычлык иңүен тойды. Тавышының тигез яңгыравына үзе дә гажәпләнеп, әтисенә эндәште:

– Син теләгән өчен генә экономист булырга жыенмыйм. Моны күптән аңларга вакыт бит инде, әти. Үземчә эшлим дип, мине генә түгел, әнине дә яралыйсың бит син. Шуны аңламыйсыңмы?

Зәринә бу соравын җавап өмет итеп түгел, чарасызлыктан гына әйтте кебек. Ләкин әтисе башка вакыттагыча мизгел эчендә кызып китмәде, киресенчә, тамырлары сизелеп торган нык куллары белән рульгә ябышкан килеш, шәһәргә кайтып житкәнче эндәшми юлга төбәлеп барды.

Социаль челтәр битен билгеләп, язып калдырса да, Зәринәгә беркемнән дә хәбәр килмәде. Шаярткандыр, кызык итәргә теләгәндер, мөгаен, дип, егеткә ачуы кабарды, ләкин җавап көтүдән туктамады ул. Күз алдыгызга гына китерегез: шәһәр кулга бәйләгән богауларны беренче мәртәбә жимереп, болыннарның иркен кочагына чыгасың. Өйдән берничә йөз чакрым читтә жанга якын булып тоелган «берәүне» ялгыш кына күреп аласың һәм, тормышның моңа кадәр миллион еллар элек кабул ителгән гадәти кануннарына берсүзсез буйсынып, чын-чынлап гашыйк буласың. Һәм син аны кабат очратырга эзер. Йөрәгеңне, ышанычыңны, ким дигәндә, бергә кинога барып өчен, кичке урамнарны иңләп өчен, шимбә-якшәмбеләреңне багышларга эзер син. Ләкин жил кинәт исеп куя да ул «берәү»нең шәүләсе дә күзгә чалынмаган шәһәрдәге халык төркеменә китереп ташлый. Монда дусларың, танышларың «Пенсильвания тауларында яшәүче өрәк» белән танышуны аңлау түгел, бу турыда ишетергә дә теләмәс. Хәер, мондый борылыш сиңең үзең дә хуш килмәс. Тирә-юньдәге бар кеше үз бәхетен табып, жир йөзен «ожмах» дип игълан итсә дә, тынгысыз күңел үзенә тамчы да юаныч таба алмас, һәм син бер атна элек кенә булган, бөтенләй башка төрле үзенә рәхәт бер сагыш белән искә алырсың.

Юк, бу сүз уйнату түгел. Бу – мизгел эчендә үзенә бөтереп алган һәм сулышыңны кысып торган бер халәт. Көтү халәте. Нәрсәгәдер өметләнеп яшәү светофордагы кызыл төскә, жәйге яки кышкы сессия кебек гадәти күренешкә әверелә. Иртәгә, киләсе атнада, киләсе айда, бер елдан соң булачак очрашуны нечкәлекләре белән күз алдына китерәсең һәм, ул мизгелләреңнең кул житмәс югарылыкта булуын аңлаганнан соң да, көтүдән туктамыйсың.

Әлбәттә, ерак авылда калган Язгөлдән сорап булса да кыз егетне таба алыр иде. Ләкин ул хат язып калдырды бит! Мөгаен, ул Зәринәне Интернетта тапкан, ләкин ошатмаган. Шуңа күрә аннан бер хәбәр дә юк дип уйлады кыз.

Зәринә, нәкъ менә шундый уйлар ятмәсенә эләгеп, үзендә күп кенә үзгәрешләр булуын сизде. Күңеле белән болытлар арасында очып йөрсә дә, әтисе белән икесе арасында булган каты бәрелештә соңгы сүзен әйтеп калырга үзендә көч таба алды. Дөрөс, йөрәгенә ук булып кадалган сүзләр йогынтысында ул артка чигенә дә башлаган иде. Ләкин кызын калкан кебек якларга омтылган әнисе моңа юл куймады, кызы ишетмәгәндә генә сүз катып карарга булды.

Шулай бер кичне аш бүлмәсендә чәй эзерләп йөргән жиреннән ашыкмый гына түр бүлмәгә керде һәм, ишек яңагына сөялеп, сүзен башлады:

– Әтисе, Зәринәгә яхшы киләчәк төзетәм дип, бик ялгышасың бит. Һәркемнең үз хыялы, үз юлы. Һәрчак янында тотарсыңмы, әмерләр биреп кенә яшәтерсеңме кызыңны?

Мең кат сөйләнгән сүз инде дип, каш жыерырга омтылса да, Зәринәнен әтисе әкрән генә бүлмәсендәгә өстәл артына барып утырды. Тәртипсез чәчеләп яткан кәгазыләр арасыннан үзенә кирәген эзләгәндәй итте дә ишек яңагына сөялеп басып торган хатынына күтәрелеп карады. Соңгы ярты елда барган ялыктыргыч көрәштән ул үзе дә туйган иде инде. Кызының күз яшьләрен, хатынының чалара барган чәчләрен күреп, артка чигенергә, эчтән котырткан шайтанны ничек тә жиңеп, барысын да үз иркәнә жибәрергә кирәктер дип уйлады ул. Бу турыда кабат сүз башлангач, элеккегечә тартышып маташмады, олак кына төбәлеп карап торганнан соң:

– Баллары житсә, кереп карасын. «Эконом»да күптән сөйләшкән иде дә...

Зәринә, әтисе белән икътисад бүлегенә документларын илттеп тапшыргач та, ныклы адымнар белән урамга чыкты һәм үзенә кирәкле автобус белән күрше шәһәрдә урнашкан уку йортындагы чит тел лингвистикасы бүлегенә барып керде.

Ал кояш дөнъяның һәр почмагына рәхәт тулышкан. Урамнар буйлап аккан нурларга буйсынган күңел шуны аңлады: шушы мизгелдән башлап үз хыялларыңа тугры булып калырга гына түгел, канат кагып яшәргә дә омтылырга вакыт житте. Кайчандыр таулар артында булып тоелган мизгел хәзер синең каршыңа килеп баскан һәм, эзер булуыңны белүгә үк, житәкләп ерак киңлекләргә алып китәр төсле тоела. Эчтән генә калтыранган тавышың үз-үзең сорау бирә: шулай итеп, мин олы тормышка аяк басаммы? Һәм шулай ук ышанычсыз гына җавап биреп карыйсың. Әйе, шулайдыр...

Зәринә, әтисенң «күптән сөйләшкән иде»ләренә карамыйча, бер авырлыксыз үзенң күңеле тарткан жиргә укырга керде. Ул гына да түгел, әнисенң ай-ваена, әтисенң тузынуына күзен йомып, уку елы якынлашканда, зур чемоданын жыя башлады. Эти-әнисе, ишек төбенә ятып жибәрмәскә, үз яннарында гына калдырырга теләсәләр дә, кызларының үжәт һәм үзсүзле булуын белеп, авырлык белән булса да, килештеләр.

Башкалага килеп төшкән Зәринә алдында исә мөмкинлекләр дөнъясы ачылды.

Сентябрь, 2014.

Кояшлы жэй күз ачып йомганчы үтеп киткәч, Закир өченче ел рәттән инде үзенә сыендырган тулай торак бүлмәсенә кереп урнашты. Яхшы иптәшләренә эверелгән төркемдәшләренң: «Авыл һавасы килешкән үзәң, кара янып килгәнсең. Болыннан кайтармый, жэй буге печән чаптырдылармы әллә?» – дип көлүләрен колак яныннан гына үткәрдә дә букчасын бушатырга кереште. Тәрәзә аша үрелгән агачларның яфракларына сибелгән көзнен сары сипкелләре исә егетнең күңелендә кабат сагыш хисләре уятты.

Әгәр кешеләрнең язмышлары өчен шагыйрьләр яки язучылар җавап бирсә, фикерләрен язып бетерми, чиксез уйлар өчен урын калдыра торган «берәүнең» кулында Закирның язмышы булыр иде, мөгаен. Әгәр чынлап шулай икән, егет, бер минут та тормый, ул «берәүне» эзләргә чыгып китәр иде. Чөнки күңелен бимазалаган сораулар аңа һич тынгылык бирми: жэй башындагы очрашу кемгә, нәрсә өчен кирәк иде соң? Аның дэвамы булырга тиешме? Шау чәчәккә күмелеп утырган агач янындагы койма ярыгына кыстырган хаты җавапсыз калуын ул ничек аңларга да белмәде. Жил очырткандыр, бәлки, дип, үзен тынычландырырга тырышса да, якын-тирәдә хатның табылмавы аның бу өметен дә кисеп атты. Димәк, җавап бирүне кирәк дип тапмаган дип уйлаудан башка чарасы калмады Закирның. Ләкин урам уртасында очрашкан вакытта үзләренә төбәлгән күзләрдән агылган көчле нурның аны бөркеп алуын ничек аңлатырга соң? Чынлап та, язмыш сызыгын сырларга алынган язучы Закир тормышындагы кайбер мизгелләргә язып үткәндер дә кәгазьләрен нинди дә булса калын китап арасына кыстыргандыр һәм ул турыда бөтенләй оныткандыр. Югыйсә, кешеләргә бер мәртәбә очраштырып, күңелгә ут салу һәм аларның икесен ике якка аерып жибәрү кемгә, нәрсәгә кирәк булыр иде? Кирәк булган, димәк...

Студентларның фәлсәфә укытучысын көтеп утырган мәле иде.

Киереп ачылган тәрәзә янына өелгән кызлар, берсен берсә уздырып, жэйгә мажаралары белән бүлешәләр иде. Очрашудан соң көзгә тынчу һавада эленеп калган сөенеч хисе яшьләргә жанландырып жибәрде. Укырга килгәндә үк борыннарын салындырган булсалар да, бер-берсен күргәч, борчу-мәшәкәтләргә белән кайнап торган институт тормышына чумдылар. Ашыгып аудиториягә килеп кергән укытучы, студентларга күз салганчы ук, тизрәк өстәл янына килеп, кәгазь-папка тулы кочагын бушатты. Кап-кара костюм-чалбар кигән биек буйлы укытучыны күргәч, кызлар, чыр-чу килеп, парта артларына ашыктылар. Укытучының чәче чаларырга өлгерсә дә, хәрәкәтләренң житезлегә студентларны сагаерга мәжбүр итте: яшәү дәрте көчле күренә, имтиханны каты алыр, ахрысы.

– Хәерле көн, хөрмәтле студентлар! Әйдәгез, башта танышып китик. Мин – Гафур Кыямович. Сездә фәлсәфә дәресең алып барымын. Нинди төркем әле сез? – дип, журналына иелгәч, беренче курстан бирле староста ролен үтәгән Язгөл сикереп тә торды, чатнатып җавап та бирде:

– 105 нче. Физмат юнәлеше. Төркемдә барысы 27 студент. Мин – староста Язгөл.

Жэйнең жылысын мөмкин кадәр озаккарак сузарга теләгәндәй, жинелчә

зәңгәр күлмәк кигән кыз барысын да үзе артыннан ияртә алуы белән укытучыларның хөрмәтен яулый иде. Бу юлы да шулай булды. Гафур Кыямович журналына төбәлгән карашын старостага күчерде һәм, төркемне әкрән генә күз уңыннан кичереп чыккач, тыныч тавыш белән эндәште:

– Ярый, рәхмәт, Язгөл. Миңа студентлар исемлеге, электрон почта адресыгыз һәм телефон номерыгыз кирәк булып.

Болар гадәти эшкә әверелгәнгә күрә, староста җитез генә парталар арасыннан йөгереп чыкты да алдан ук әзерләнгән кәгазен укытучыга тапшырды. Тәрәзә аша кинәт исеп куйган жилдән биешергә тотынган дәфтәр-папкаларны тынычландырганда, Гафур Каюмович студентлар турында берникадәр онытып торды. Үзенә текәлеп утырган күзләрне күргәч кенә, үзенә дәрестә булганын искә төшергәндәй, урыныннан торды һәм, алга бер адым атлап, сүзен башлады:

– Бүгенге тема – Антик чор фәлсәфәсе. Лекцияне дәфтәргә язып барыгыз, конспектларсыз имтиханга кертмәячәгемне алдан ук әйтеп куям.

Авыр сулап куйган яшьләрнең кәефе китүен укытучы күрмәмешкә салышты һәм сөйли-сөйли ятланып беткән темасын күз кабакларын баса торган тыныч тавыш белән яздырырга кереште.

Жөмләнең ике-өч сүзен генә теркәп барырга өлгергән егетләр, эчтән сукрансалар да, укытучыдан кабат кайтарып сорауны кирәк дип тапмадылар. Сессия вакыты килеп терәлгәч кенә зурдан кубып укый башлый торган студентлар, елмашып, бер-берсенә караштылар. Кемнәндер табып алып, имтихан алдындагы төндә күчереләсе конспектлар инде ул дип көлештеләр. Ләкин шәһәргә килгәннән бирле иңнәрен салындырып йөргән Закирдагы үзгәрешләр Ирек белән Илһамны аптырашта калдырды. Һәрчак күтәренке кәеф белән йөри, көр тавышы белән башкаларга да ямансулап утырырга мөмкинлек бирми торган дусларының кинәт үзгәреп китүе борчылырга мәжбүр итте. Укытучының вакыт-вакыт бар аудиторияне күз уңыннан кичереп чыгуына карамастан, Ирек үзе янында утырган Закирга терсәге белән төртте:

– Ни булды соң сиңа? Балтасы суга төшкән шикелле дип әйтер иде әби, сине күрсә.

Пыш-пыш килгән егетләргә кызлар ачулы караш ташладылар да ярты юлда өзелеп калган жөмлэләрен дәвам иттеләр.

– Берни булмады. Суга төшерергә балтам юк бит минем, – диде Закир, дусларының төпченүен бик өнәп бетермичә.

Сүзгә Илһам да кушылгач, дәрес кайгысы бөтенләй онытылды:

– Башын җилләтеп алырга кирәк аңа. Күрше тулай торакка филфак студенткаларын урнаштырганнар. Беркөн егетләр белән барып танышып кайткан идек. Араларында бер шәп кыз бар. Ну, малай, безгә борылып карый торган түгел инде ул. Караса, сиңа карар, Закир.

Укуда да, башкасында да гел макталып йөргән егетне болай чөеп мактарга тырышулары бер дә юктан түгел. Кызлар игътибарының азлыгыннан беркайчан интекмәсә дә, әлегә кадәр үзе хакында кемгәдер гашыйк булганым бар дип әйтә алмый Закир. Жәй вакыйгасын исәпкә алмаганда, әлбәттә. Шуңа күрә, гадәттәгечә, борын җыерды ул:

– Әйдә, юк белән йөрмә, лекцияңе яз.

Илһам исә артка чигенергә теләмәде, дустының бишкуллап риза булмаячагын белгәнгә күрә, сөйләвен дәвам итте:

– Безгә ияреп, бер тапкыр барып кайтсаң, нәрсә югалтасың соң? Ичмасам, кыз-кыркынның холкын өйрәнә тор, бигрәк кыргыйланып бетәсең бит, алайса.

Укытучы кинәт егетләр утырган парта янына килде дә бу жанлы әңгәмәне калын тавышы белән бүлдә:

– Маңгаегызны күккә чөеп утырмагыз! Имтихан вакытында жиргә бик тиз төшерермен...

Мондый янаулар аша өченче курска кадәр килеп житкән студентларның артык исе китмәде. Укытучының күңеле булсын өчен генә башларын түбән иеп утырдылар да, ул, үз өстәле янына килеп, төксе тавышы белән дәресең дәвам иткәч, Илһам әкрән генә Закирның иңен кагып куйды:

– Кичен бергә барып, танышып кайтабыз. «Вакыт юк, эш күп, укыйсы бар» әкиятләрен әбиңә сөйләрсен.

Алгы парта артында утырган Язгөлнең түзәр чамасы калмады, ахрысы. Ул, борылып, ачулы караш ташлаганнан соң гына егетләр почмагы тынып калды.

Кич житеп, кояш офыкка таба авышкач та, Илһам Закирны кыстый башлады:

– Әйдә, ак күлмәкләреңне ки. Гитараңны да кыстыр. Одеколоныңны сип. Кызлар янына болай гына барырга ярамый.

Дустының болай бик тырышып очрашуга эзерләнүен карап торган Ирек, башын артка ташлап, рәхәтләнеп көлеп жибәрде:

– Нәрсә син, димче карчыклар кебек?

– Үзем өчен түгел бит! – дип артистланды Илһам. Шулай да, ничек итсә итте – Закирны күндерде.

Күрше тулай торак сул як урамда гына урнашкан иде. Көзгә авышып барган кичнең сүрән жылысы яшь йөрәкләрдә янган ут белән сизелмәде дә. Күлмәк булмаса да, ап-ак футболка, кара чалбар кигән, кулына үзенен жан дусты кебек гитараны эләктергән Закир дусларыннан бер баш югары күренә иде кебек. Киң жилкәләр, озын буй, ныклы адымнар – табигатьтән бирелә торган чалымнар барлыгы ерактан ук сизелеп тора иде. Ишек төбөндә үк каршыга очраган вахтёр «Болары тагын кемнәр?» дигән шикелле усал караш ташлагач, планнарны бозды дип, кире борылырга теләгән Закирны Илһамның тавышы туктатты. Алдан бар да уйлап куелган, монда үз системасы бар икән ләбаса. Ирекнең: «Апа жаным, менә гитара да алып килдек. Сорасаң, тәрәз төбөндә сиңа серенада да жырлап күрсәтәбез», – дип, конфет тартмасы сузуын Закир көлеп карап торды. Ничәнче ел монда укып, монда яшәп, бу тулай торакка бер мәртәбә дә килгәнә юк түгелме соң? Дуслары кай арада болай шомарырга өлгергәннәрдер... Хәер, «Әйдә», – дип кыстасалар да, физика фәнненән өелгән биремнәрне чишеп кала иде бит ул. Соңыннан Ирек белән Илһам үз дәфтәрләренә эзер өй эшен күчереп кенә куялар иде. Менә кайда югала икән яшьлек...

Баскычтан жиденче катка менеп житкәнче сулышлары ешайган егетләр 721 нче ишек төбөндә хәл алырга тукталдылар.

– Да, малай, тартуны ташларга кирәк. Болай булмый!

Илһамның уфтануыннан көлөшкән арада, Ирек сак кына ишекне шакыды. Коридор буйлап әледән-әле үтеп торган яшыләрнең боларга чит итеп каравы күңелләренә шом салса да, акрын гына ачылган ишек башкалар турында кайгыны бөтенләй оныттырды. Каршыда пәйда булган зәңгәр күзле, кызыл яулыклы кыз башта бермәлгә аптырап калды һәм, ни дияргә белми, озак кына егетләргә карап торды. Шул арада арттан икенче бер кыз күренде дә, Ирек белән Илһамны танып алып, күрешергә ашыкты:

– Хуш киләсез! Әйдәгез, түргә узыгыз. Сагынып көтеп алдык сезне!

Кызлар каршында каушап калган Закирга Ирек ярдәмгә килде. Сүзгә кесәгә керә торганнарда бу булмаган бу саргылт чәчле, яшел озын күлмәкле кызның исеме Сара икән. Ишек ачкан зәңгәр күзлесе – Әминә – кунаклар бүлмәгә үткәч тә читкә тайпылуы белән үзенең аралашырга атлыгып тормавын искәртте. Бу вакытта дулкынланудан гитарасын әле бер, әле икенче кулына күчергән Закирның карашы кинәт почмактагы сынга төште. Дәфтәр-китапларына чумып, түр өстәл артында утырган озын толымлы кызны күргәч, аяк астындагы идәннең генә түгел, түшәм-почмакларның да, барысы бергә кушылып, сәер бер вальс бии башлавын сизде егет.

– Ә бу бүлмәдәшем – Зәринә. Беренче курста гына әле, филфак студенткасы.

Сараның сүзләре барысы бергә буталды да, арадан берсе генә калкып чыкты: Зә-ри-нә! Дөнъя түгәрәк дияргәме яки очраклылыкка сылтаргамы? Каршысында утырган кызның да күзләре жәй көне авылда булган очрашу турында хәтерләүләрен сөйли иде. Закир, ни дип эндәшергә дә белми тотлыгып торганнан соң:

– Безнең кайдадыр күрешкән бар түгелме? – дип, сак кына сорап куйды.

Ишек төбөндә урнашкан караватка сыерчык балалары шикелле тезелешеп утырган егетләрнең бик итагатьле булырга тырышуларын күреп, Зәринә үзенең эчендә кайнаган, әмма һич тә аңлый алмаслык хисләр ташкынын тыярга тырышты. «Әйе» дип аздан гына кычкырмый калды һәм, хатына җавап алмавын искә төшереп, егеткә берникадәр үпкәле тавыш белән эндәште:

– Нәрсәдер төсмерлим кебек. Ләкин хәтерләп бетермим.

Куяр урын тапмый, гитарасын кочаклап утырган Закирның өстенә салкын су койдылар диярсең. Мондый җавапны һич көтмәгән иде егет, кызның күзләре «хәтерлим!» дип кычкырып тора бит. Ләкин Закир эчендә дулаган буранны тышка чыгармаса тырышты, һәм аларның әңгәмәсе бүлмәдә купкан шау-шу астында өзелеп калды.

Бу очрашу алдан планлаштырылган икән. Кунаклар бүлмәгә керүгә үк чәй әзерли башлаган Сара Илһамның күптәнге танышы, хәтта авылдашы булып чыкты. Мәтрүшкә-сырганагның исе бүлмәгә таралуга, күңелне җилкендереп, тәрәздән көзгә салкынча җил исеп куйды. Закир кич буе күзен Зәринәдән алмады. Моңы тирә-юньдәгеләр белән бергә кыз үзе дә сизде һәм үзенә йотылып карауларын ничек аңлатырга да белмәде. «Кирәк бит! Миннән хат яздыртты да соңыннан бер хәбәр дә бирмәде. Хәзер менә күзләрен майландырып утырган була!» дип эченнән уйласа да, гажәпләнү катыш рәхәт сөенечен баса алмады.

Чынаякларның төбөнә төшкәннән соң, барысын үзе тирәсенә җыеп,

гитараның кылларын тибрәндәрә башлаган Закир кинәт компаниянән үзәгенә әйләнде дә куйды. Моңарчы читтәрәк торырға тырышкан Әминә дә яннарына килеп утыргач, җырга бөтенләй икенче ямь керде. Бүлмәгә сыеша алмый, иркен киңлекләргә индәрлек көчле тавыш бар икән аның үзәндә. Дөрөс, яшьләр борын астыннан көйләргә күнеккән заманча такмаклар гына бу тавыш өчен бик очсыз булып тоелды. Гитара урынына гармунны сызып җибәрәп, күкрәкләрдән ташып чыккан тавыш белән җырлатасы килә иде Әминәне. Башкалар исләре китеп тыңлап утырсалар да, Закирның уйлары каршында утырган Зәринә янында бөтерелде. Ул озын кара толымын уң як иңе аша алдына салындырып куйган, өстендәге ак кофтасы белән зәңгәр итәге үзәнә бик килешеп тора. Закирның әкрән генә гитара кылларына жан өрүен уйчан кыяфәттә карап утырган Зәринә үзәнә урын тапмады. Егетнән вакыт-вакыт үзәнә күз төшереп алуы аны тагын да ныграк каушарга мәҗбүр итте. Моңы бик тиз сизеп өлгөргән егет-кызлар, яшерен генә елмаешып, күз кысышып алдылар.

Җырлар җырланып, чынаякларның төбөнә өченче кат төшкәннән соң, яшьләр әкрән генә урамга таба атладылар. Әминә башта, сүзгә саранланып, чыкмыйм дип ялындырса да, Илһам белән Сараның үгетләвенә түзә алмады. Барысы бергә, шау-гөр килеп, кичке шәһәр кочагына чыгып киткән яшьләрнән артыннан вахтёр апа кызыгып карап калды.

Сара сул ягыннан атлаган Зәринәне шаян гына култыклап алды да, башкаларны алгарак җибәрәп, кызның колагына пышылдады:

– Йә, Зәринә, менә дигән егет! Үзе тыйнак, үзе гитарачы, үзе физматта укый! Сиңа ничек карап торуйн күр әле.

Башкалар ишетә күрмәсен тагын дигәндәй, як-ягына каранып алган Зәринә Сарага эндәште:

– Артык мактап ташлама. Идеаль кешеләр юк. – Коры гына җавап бирсә дә, соңыннан тавышын басыбрак өстәде: – Ә беләсәңме, безнән бит күрешкән бар иде инде.

Шар булып ачылган күзләрен дустына текәгән Сара аздан гына кычкырып җибәрмәде:

– Имәндә икән чикләвек! Әйтәм аны, болар килгәннән бирле тының да чыкмый. Закиры да егылып китте бит сине күргәч!

– Чү! Ишетмәсеннәр инде тагын... – дип, Сараны тынычландырырга тырышты Зәринә.

Урамның сул ягында жәелеп яткан иркен паркка борылгач, яшьләрне алтын төскә күмелгән агачлар каршы алды. Егет-кызлар, яңа уку елының артык тиз килеп җитүенә зарлана-зарлана, уң як читтәге эскәмиягә тезелеп утырдылар.

Сара: «Өйдә, тагын берне җырлыйк инде», – дип эндәшкәч, Закир ялындырып тормады. Кичке һава суларга чыккан кешеләрнән дә күңелләренә яшылекнең саф, самими дәртен өлөшөп, гитарасына кагылып узды. Калганнарда исә шул җитә калды – барысы бергә җырны күтәрәп алдылар...

Салкын һава тәннәргә үрелә башлагач кына, тулай торакка таба юл тотты алар. Бер ачылып, бер ябылып, авыр шыгырдаудан башка эше булмаган тимер ишек янына килеп җиткәч, кызлар шаян гына кул

болгадылар да сабуллашып эчкә юнәлделәр. Тик Зәринәнең кулы кинәт кемнендер көчле учына кереп чумды. Артына борылып караса, үз-үзен кая куярга белми Закир басып тора. «Әйдә, урап киләбез», – дип эндәшкән вакытта калтыранган тавышына егетнең бар дулкынлануы бәрәп чыкты. Әле генә янда булган Ирек белән Илһамның кай арададыр юкка чыгуын кыз абайларга да өлгөрмәде. Бу мизгелдән курыкканга, ләкин бар күңеле белән шуны көткәнгә күрә микән, Зәринә дә берникадәр каушап калды һәм, аяк очларына тәгәрәгән карашын күтәрергә кыймый гына, «ярый» дигән төсле ым какты. Өченче курска житсә дә, моңарчы кызлар белән йөрү түгел, алар белән әле бер мәртәбә дә очрашып карамаган Закир эчтән генә үзенә тизрәк жылырга әмер бирде. Ләкин күңелендә дулаган буранны Зәринә күрмәде дә төсле, чөнки аның үзенә дә дулкынланудан бармак очлары дерелди иде. Кызны, жиңелчә генә жиңеннән тартып, тулай торак артында урнашкан фонтан янына алып килгәч, сүзгә нидән башларга белми аптырап калды Закир. Сабантуйга бүлөк жыйган чакта очкын чәчеп торган карашы нәрсәгә аңлаткан иде микән? Әгәр ул өметләнгәнчә булса, нишләп ул аның хатына җавап бирмәде? Әллә ул бөтенләй аны хәтерләми микән? Бүгөн күрешкәч тә, «нидер төсмерлим» дигән булды бит... Ләкин төйнәлә барган сораулар йомгагын Зәринә беренче булып үзә сүтәргә ашыкты:

– Аңлавымча, авылда без бит сезнең белән күрешкән идек?

Бүгөн исәнләшүдән башка бер сүз алышмаганнар иде алар. Зәринәнең «сез» дип эндәшүе Закирны сискәндереп жибәрде, ул үзен кыз янында картаерга өлгөргән кеше итеп тойды.

– Ике яшыкка генә зуррак булып чыгам бит мин, нинди «сез» дип эндәшү инде...

Зәринә, киеренке мизгелне йомшартып, яңгыравык тавышы белән көлөп жибәрде:

– Болай гына бит инде мин. Үпкәләмәгез инде сез.

Тик жөмләсән тәмамларга да өлгөрмәс борын хата ясагын аңлап, тизрәк үзен төзәтергә ашыкты:

– ...үпкәләмә инде син.

Кызның күзләренә тутырып карарга да тартынып торган Закир, моңарчы жыелып килгән бар кыюлыгын йодрыгына туплап, ниһаять, әңгәмәгә үзә теләгән якка борып жибәрде:

– Авылда миңа очраган кыз син идең бит? Хат та яздым әле үзегә. Җавапны гына алмадым.

Соңгы жөмләне ишеткәч тә, Зәринә аптырап калды. Кашлары кош канатлары шикелле югары күтәрелделәр дә шул халәттә катып калдылар. Менә сиңа мә! Җавап алмадым диме? Кая китте икән соң ул хат, алайса? Язмыш шаяртуы дигән.

– Димәк, миңа очраган егет син булгансың. Хатны мин алдым. Җавап хатын да яздым...

Ниндидер аклану яңгырар дип көткән Закир, соңгы сүзләргә ишеткәч, Зәринәгә карады. Бәлки, алдыйдыр дип уйлады ул. Ләкин кызның ихлас кыяфәтендә ялганга ишарә иткән бер генә чалым да юк иде.

– Кемдер алып киткәнме? Жил очырганмы?

Ни дип җавап бирергә дә белмәгән Зәринә иннәрен генә сикертте. «Җавап көткән» дигән фикер аның күңелен алгысытса да, кыз үзен ничектер артык тыныч тотты. Егеттән агылган серле бер дулкын ыгы-зыгыны баса, рәхәт бер тигез юлга кертә иде.

– Ярый әле, Илһамның матур сайравын тыңлап, сезгә килгәнмен...

– Ярый әле, мин монда укырга кергәнмен...

Һәр ике жөмлә күңелдән генә тәмамланды: «...югыйсә сине кабат очратмас идем».

Гади очраклылык ике ярты жанны очраштырганнан соң, шактый вакытка сузылган тарих башланды. Хәер, очраклылык иде микән ул? Ләкин чын тарих башланып киткәнче, Закирга шактый көч түгәргә туры килде, чөнки кызының йөрәген яулау ул күзаллаганча ук җиңел булмады.

Икенче көнне, Зәринәнең дәресләре бетүен көтеп, уку йорты алдындагы агач эскәмиядә озак утырды Закир. Ара-тирә исеп куйган жылнең дөньяга чын көз төсөн биреп янәшәдә яткан кызыл чәчәкләрне җиңелчә сыйпап куюы егетнең түземсезлеген көчәйтте генә. Шактый вакыттан соң киң авыр ишек артында күренгән зәңгәрсу күлмәкле Зәринә дә Закирны бик тиз абайлап алды. Кыз бер мәлгә тукталып торды да, гадәт буенча автобус тукталышына таба түгел, ә паркка илтә торган юлдан китте. Аның үзенә таба якынлашканын күргән егет, бар кыюлыгын җыярга тырышып, экрен генә урыныннан торды һәм, чәчәк бәйләмен күкрәгенә кысып, кызга таба юнәлде. Бер-берсенә якынлашканда, һәр икесенең дә күңелләрендә хис дулкыннары уйнавын күзләреннән укырга мөмкин иде.

– Сәлам!

Куркып кына әйтелгән сүз Зәринәне уятып җибәрде. Нишләп жебеп тора соң әле? Ул, эчтән генә үзен тынычландырырга тырышып, җавап бирергә ашыкты:

– Сәлам! Кемнедер көтәсең, ахры? Ярый, комачауламыйм...

Читләтеп узарга теләгән кызы Закирның кинәт сихри төсмерләр белән яңгыраган тавышы туктатты:

– Сине көтәм... Озак тоткарламам... Бер генә минутыңны кызганма инде...

Сабыйларча тантана иткән Зәринә горур кыяфәттә егетнең алдына килеп басты. Кыз, сер бирергә теләмәсә дә, күзләрендә чагылган кояшны яшереп кала алмады.

– Чәчәкләр сиңа. Әйдә, берәр вакыт иркенләп күрешик әле.

Үзенә сузылган бәйләмне Зәринә кыенсынып кына куенына алды һәм, эреп китүен дә сизми, иреннәренә кунган елмаю белән егетнең күңеленә юаныч бирде. Ләкин болай җиңел генә бирешергә теләми иде әле ул:

– Уйлап карармын, бәлки...

«Уйлап карармын» дигән сүзләренә яратып караган күз карашына әверелдерү өчен Закирга шактый күп көч түгәргә туры килде. Бер жылы сүз, бер жылы караш өмет итеп йөргән егетнең газаплануын күргән кыз да тора-бара үзе торгызган тимер коймаларны читкә этеп куйды. Ләкин алар арасында биеккә чөеп, түбәнгә ташлый торган таулар да бар иде әле...

Алдан сөйлөшөнгөнчө, театр ишеге төбөндө очрашкач, Зэринэ жиңел генэ Закирны култыклап алды. Бергэләп эчкә үткәндә, тирә-юньдәгеләр аларга сокланып карап калдылар. Ләкин спектакль беткәч, көзгә кичтә буран күтәрелде диярсең. Зэринэ белән очрашудан соң, дуслары янына килеп житәрмен дип сүз биргән икән Закир. Бу хәбәрне ишеткәч тә, кыз дөрләп кабынып китте. Шуңа күрә ул, Закирның нидер аңлатырга тырышканын да тыңлап тормыйча, тукталышта очраган беренче такси эченә кереп чумды да тулай торакка кайтып китте.

Беркем белән дә бүлешергә теләми икән бит ул Закирны, хәтта дуслары белән дә. Тик күңелен тибрәндереп торган жылы хисләр дә кызга тынгылык бирми иде, чөнки Закирны читкә этәрү белән кире тартып китерү теләге бергә кушылды, һәм Зэринәне ике ут арасында калдырды. Ул үзен кимсетелгән итеп хис итә. Бәлки, кыз чебеннән фил ясыйдыр, тик көнләшүдән бәргәләнгән йөрәген берничек тә тынычландыра алмый. Шуның белән үзен генә түгел, башка берәүне дә газап ялкынына төрә. Икенче көнне үзе үк Закирга хат жибәрәчәк йә күрешергә чакырачак ул. Көннән-көн егет аңа якынарак була бара. Нинди тылсым көченә ия микән соң ул? Күпме генә уйланса да, Зэринэ бу табышмакны чишә алмый. Үсмер чагында ул, психолог булырга хыялланып, планнар корып йөргән иде. Таныш булмаган кешенең күңелендә нинди давыллар кубуын төшенү өчен никадәр сизгер булырга кирәк?! Закирны һич кенә дә аңлап бетергәнә юк бит әле аның.

Ноябрь, 2014.

– Без бит сине алдан ук кисәтеп куйдык! Ул укытучы белән бәхәскә керәсе булма, югыйсә имтихан вакытында болай да какшаган нервыларыңны әле ничек кенә тотып селкер дидек.

Ишекне бәрәп кергән һәм үз почмагына очып кунган Зэринәнең иренен турсайтып утыруын күргән иптәш кызлары ни көләргә, ни еларга белмәделәр. Өлкәнрәк курста укыган студентлар, алдан ук тәҗрибә уртаклашып, кайсы укытучының нәрсә таләп иткәнән, ни көткәнән, нәрсәне жене сөймәгәнән сөйләп биргәннәр иде. Бер сүздән, бер ымнан да дөрләп кабынып китәргә эзер торган Зэринэ бу язылмаган кагыйдәләрнең барысын да онытып жибәргән. Инглиз теле дәресе башлану белән жыл-жыл атлап кергән укытучының болай да кәефе юклыгын сизмәгән, ахры. Әллә кайчан бирелгән өй эшен тикшерергә тотынгач, ул биремдә беркадәр хаталар булуын әйткән. Укытучы исә моны үзенә бакчасына атылган таш итеп кабул иткән, ахры, – Зэринәне, ялкаулыкта һәм тәрбиясезлектә гаепләп, дәрестән куып чыгарган. Дәрәслекнең күзенә карарга курыккан укытучы гына Зэринәне өркәтә алмый, әлбәттә. Ләкин таулар артында булып тоелган сессиянең күз ачып йомганчы килеп житәчәген бик яхшы чамалый ул. Кызларның борчулы тавыш белән аны тиргәп маташулары да күңелгә коткы сала. Әминә, табигате белән шундый булганга күрәдер инде, гомумән, укытучыга каршы эндәшү дигән нәрсәне кабул итә алмый. «Мөмкин кадәр тынычрак» дигән девиз белән бар имтиханнарын да бишкә

биреп барган яулыклы кызның иңендә тәжрибә житәрлек. Читтән бик ваемсыз булып күренсә дә, һәр адымын алдан уйлап эшли. Жаваплылыгы белән дә укытучыларның ышанычын яулап алырга өлгергәндер ул. Сара белән бергә өченче курска кадәр якын дуслар булып кала алган алар. Уйлап карасаң, тормыштагы кайбер күренешләргә исең китеп гажәпләнеп куясың. Ике капма-каршы кешенен урта тел табуы һәм хәтта беренче очрашкан көннән үк якын дуслар булып китүен ничек аңлатырга соң? Плюс һәм минусның тартылуы белән бәйләргәме моны?

Ә инглиз теле укытучысы, чынлап та, Зәринәгә каныгып, аның теңкәсенә тиеп бимазалады. Сулыктар турында язылган чыгышын ун мәртәбә тикшереп, унынчысында да кире кайтарды. Соңгы мәртәбә эшлэгәндә күз яшьләрен көчкә тыеп торган кыз бу бүлектә укырга керүенә йөз мәртәбә үкәнергә өлгерде. Әгәр дә китапларга, телгә булган мәхәббәткә саклап каласың килә икән, филологиядән ерак торырга кирәк дигән фикергә килде ул һәм бу уена чынлап ышана башлады. Тик инглиз теле укытучысына студентның эше түгел, ә йокланмыйча калган төннәре кирәк иде, ахры. Зәринә, әлбәттә, бирешергә теләмәде. Закирның чит телне яхшы белүе бу очракта аңа бик булышты. Сишәмбе, пәнжешәмбе, шимбә көннәрендә, дәресләр бетүгә үк, күрше паркның шомырт агачы янында көтеп торырга гадәтләнгән егет янына кыз атлап түгел, иңнәрендәге канатларының талпынуына түзә алмый очып чыга. Көзнәң салкыннары әле ул кадәр куркыныч булмаса да, тора-бара көннәр суынды, кичкә таба авышкан вакытлар төмам караңгыланып калды. Ләкин сәгать укларын аера алмас халәткә чумган яшьләр өчен бу бөтенләй әһәмиятле түгел иде. Киң сулык өстенә сузылган ак томанны күзәтер өчен төзелгән агач беседкалар, зур булмаса да, үзәккә үтәрдәй булып искән жилләрдән аралар өчен менә дигән урын иде. Кечкенә өстәлгә сузып салган китаплар дөнъясында кайнаган арада вакытның үткәне сизелми дә иде. Ләкин илһамландыручысы һәм ярдәм итәргә теләк белдерүчесе булганда, Зәринә күзгә күренеп үстә һәм укытучысы белән дә урта тел таба алды.

Соңгы арада үзара дулашып алган егет-кызлар компаниясен яшьләр жыелган жирдә таний да башладылар. Кунакка килгән егетләрне кызлар ачык йөз белән каршы алалар. Шактый үзсүзлә һәм бик өлгер Сара кай арададыр үзе кебек үк тынгысыз Илһамны үз итәргә өлгергән. Укытучы турында башланган әңгәмә бу юлы да шул якка таба борылыш алды.

– Илһам әйтә, уку йортыгызда бик белемле профессорлар жыелган. Сезне дә үзләренен рәтенә алырга тырышып йөриләр, ди...

Сараның сүзләреннән кызлар көлеп жибәрделәр. Әминә дәрестән соң сумкасын бушатып яткан жиреннән бүлмәдәшенә күтәрелеп карады:

– Монда безгә сөйләү генә житмәгән, Илһамның да колак итен ашап бетердеңмени?

– Укытучыларны яратып бит мин! – дип сузды Сара һәм, нәрсәндер кисәк исенә төшереп, кызларга эндәште: – Илһамнан алып торган Данте китабын кичә үзләренә кире керткәндә, алардан Язгөл чыгып килә иде. Ну, малай, шундый итеп карады миңа, «нишләп йөрүең» диде бугай. Үзе нәрсә югалткандыр аларда... Узган юлы кунакка кереп чыкканда да баскыч борылышында очрады ул, шул арада Илһам таныштырып өлгерде...

– Ай-йй, бигрэк саран инде үзең! Егетләрне бүлешсәң килми, ахрысы? – Укытучысы турында онытып өлгөргән Зәринә дустына карап елмайды.

Үзенә каршы килүләрен өнәп бетермәгән Сара һөжүмгә күчте:

– Юк, кызлар! Гайбәт түгел, гыйбрәт өчен сөйлим. Староста булдым дигәч тә, алай борынны күтәрергә ярамый бит инде. Үтеп киткәндә, сәламне дә алмый. Кем булган шулкадәр?

Артык кызып киткән Сараны кызлар тынычландырырга ашыктылар. Ләкин бу сүзләрдән соң Зәринәнең күңеленә корт керде һәм бөтен тынычлыгын алды.

Ә Язгөл дигәннәре бергә уйнап үскән һәм әле соңгы жәйдә генә күрешкән танышы булып чыкты. Закир яшәгән тулай торак ишек төбөндә очраштылар алар һәм бик якын дуслар шикелле күрештеләр.

Зәринәне Закир белән бергәч күргәч, башта аптырап калды ул, соңыннан, гажәпләнүен яшерергә тырышып, шаяртып эндәште:

– Менә сиңа авылдашлар! Кайчан дуслашып өлгердегез әле?

Язгөл, Зәринәнең оялып кына елмаюын күргәч, барысын да аңлап алды һәм, «тагын бер күрешергә сүз биреп», хушлашып китеп барды.

Шулай берсендә, дәресләрдән соң арып бүлмәсенә кайтып керсә, ни күрсен: Әминә, беркайчан булмаганча, ачуыннан бүртенеп, Сарага зарланып утыра. Эшнәң нидә икәнлеген пальтосын салган арада аңларга тырышса да, Зәринә буталды гына. «Йә, ни булды соң?» – дип сорагач, Әминә, ясалган чәен читкә этеп, яңадан сөйләргә кереште:

– Бүген яшьләр үзәгендә шигъри кичә – фатирник булды. Барам дип, әллә кайчан ук билет алып куйган идем. Укудан соң өйгә кайтмыйча, үзәктәге бер кафега кереп утырдым да Тургеневны укый башладым. Шунда бер егет килде дә: «Сезнең яңга утырырга ярыймы?» – дип сорады. Юк дип әйтмәдем инде, «ярый» дигән төсле ым кактым да кире китабыма чумдым. Ярар, фатирник башлангыч олак калмаган иде инде, әйберләремне жыйдым да әкрән генә өскә урамга менеп киттем. Чара башланганчы китаплар бүлмәсендә йөргәндә, күз чите белән генә күрәм: берәү миңа таба атлап килә. Күтәрелеп карасам, кафеда яңга килеп эндәшкән егет каршыма басып тора. «Без бит яңарак кына сезнең белән очрашкан идек», – дигән була үзе. Каушаудан, авыз эчендә ботка пешереп: «Белмим», – дидем дә эчке бүлмәгә кереп утырдым. Бәйрәм башлангыч олак калмаган иде инде. Карыйм: теге егет бүлмәгә килеп керде дә туп-туры минем янәшәдәге урындыкка килеп утырды. Вәйт ябышты бит тигәнәк шикелле, мин сиңа әйтим! Чара башлангач, колакка пышылдаган була тагын: «Сезнең белән танышырга ярыймы?» – ди, ачу китереп.

Әминәнең ялкынланып сөйләгәннен тыңлап торган кызлар бер-берсенә карап елмаштылар.

– Ни дип әйттең соң? – дип сорады Зәринә, кызыксынуын жинә алмый.

– Соңыннан сөйләшербез дидем.

Монысында инде кызлар түзә алмадылар, пырхылдап көлеп жибәрделәр.

– Сөйләштегезме соң?

– Нинди сөйләшү, ди?! Бәйрәм беткәч, арттан калмавына ачуым чыкты. Моның икенче якка борылганын көтеп кенә тордым да, пальтомны алып,

урамга атылдым һәм тукталышка кадәр йөгөрдөм. Анысы – бер хэл. Сулыш кысылып, бүлмөгә чак кайтып кердем дә, исән-имин котылуыма сөенеп, яшел чэй ясадым һәм телефонны ачтым. Ә анда берәүдән хат килгән. Фотоларын карасам, шул егет! Котым очты! «Киткәнегезне күрми калганмын. Берәр көнне очрашыйк» дигән.

Аптырашта калган бүлмәдәшләр дә берни әйтә алмадылар. Соңыннан гына Сара:

– Алдан ук сине белгәндер ул. Сине күзләп, эзләрең басып йөргәндер, – дигән фикер белән төгәлләп куйды.

Куркуга калган Әминә мондый очрашулардан уттан качкан шикелле кача иде. Бу юлы да тынычлану өчен аңа шактый вакыт кирәк булды.

Гомумән, бер-берсеннән яшерер серләре юк иде кызларның. Сараның Илһам белән якынаеп китүен сизгән бүлмәдәшләрә эллә ни гажәпләнмәделәр дә. «Икегез дә бер планетадан шикелле, бертөрле уйлыйсыз, бертөрле фикер йөртәсез», – диде Зәринә алар турында. Әйе, Сара белән Илһам үзләренең якынаеп китүләрен абайларга да өлгөрмәделәр. Кунакка йөрешеп, гитарникларга барып, уртақ кызыксынулары барлыгы ачыклангач, шундук бер-берсенә тартылдылар. Әминә белән Ирек, холыклары белән бертөрләрәк булганга күрә, яхшы гына дуслашып китәрләр дип уйласалар да, алай булмады. Һәр сүзен үлчәп әйтергә өйрәнгән егет Әминәнең тормыш принциптарын жимерергә жөрәт итмәде. Шулай да күңеленә кереп утырган кыз турындагы уйлардан котылу алай ук ансат булып чыкмады. Илһамның: «Авызыңны ачып йөрмә, өлгөррәк берәрсе башын әйләндергәнән сизми дә калырсың менә», – диюен Ирек еш ишетеп тора, ләкин Интернетта булсынмы, күрешкәч булсынмы, сүз катып караса да, Әминәнең салкынлыгына юлыга иде.

Декабрь, 2014.

Зәринә белән Закир арасында күзгә күренмәс жеп булып ныклы бер ышаныч сузылды. Моның, беркайчан булмаганча, үз-үзенә ышаныч өстәве егеткә тауларга менәрлек көч бирә. Ләкин Закир уй-хисләрен белдерергә яратмый, теләсә дә, моның бик күп энергия таләп итүен аңлаганнан соң, еш кына дәшми калуны өстенрәк күрә. Зәринәнең моңа кайчакта хәтерә калуын белә, тик күңелендә оешып яткан ихлас хисләренә тышка чыгара алмый. «Яратам» сүзен әйтә алмый Закир. Ул кичергән хисләр, тойгылар бу алты хәрәфә эченә генә сыеп бетә алмый. Артык тар һәм кысан бу сүз. Аның мәхәббәте чиксез офык, төпсез дингез һәм океаннар төсле. Ул тотып, үлчәп булмас жылы жыл кебек. Әгәр дә инде бар сөюне шул «яратам» кысаларына сыйдырырга кирәк булса, хисләр ташуына түзә алмый, бар дөньяны яңгыратып кычкырып төсле ул: «Я-ра-та-а-ам!» Бары шул очракта гына әлегә сүз тиешле дәрәжәсендә әйтелер кебек...

Зәринә белән Закир арасындагы сөю башта күккә чөя, аннан түбәнгә ташлый торган таган шикелле түгел, ә салмак кына чайкалдырган дингез кебек. Нәрсә дә булса уйласса, шуңа ирешми калмаган Зәринә тормышта эчке тынычлыкны нәкъ менә Закир янында тапты. Ә егет, үз чиратында, ачык

һавага ташланган кәгазь самолёт шикелле, жил искән уңайга талпынуыннан туктап, киләчәккә ныклы бер ният булдырды. Ул, физикларга хас булганча, укуын бетергәч, кая барачагын, нинди эш белән шөгыльләнәчәген, тормышны ничек корачагын бик төгәл белә иде.

Ләкин бар да бер эзлеклелек буенча гына бара алмый икән. Сессия якынлашып, кышның беренче карлары жиргә иңгән мәлдә уй-ниятләре кинәт кенә үзгәреп куйды. Математика дәресендә профессорның кызып-кызып тактада тема аңлаткан мәле иде. Төн йокыларын калдырып яшәргә гадәтләнгән студентларның изрәп барган вакытында кинәт ишек шақыдылар һәм, бар кешене сискәндереп, ишектә кафедра мөдиренең башта таягы, аннары үзе күренде. Киң жилкәле, озын буйлы, таякка таянып, сул аягына аксап йөрүче Фәрит Мәхмүтович, студентларны күзеннән кичереп чыккач, профессорга эндәште:

– Закир Тимеров кафедрага кереп чыксын әле, зинһар. Ашыгыч эш бар иде.

Дәресне өзүләреннән берәз кәефе кырылган укытучы «ярый» дип баш селкүгә, Закир, жалт кенә торып, рәтләр арасыннан ишеккә таба юнәлде. «Нигә чакыралар микән? Начар бер-бер нәрсә кылмаган идем шикелле...» дип уйлады ул, кафедра житәкчесе артыннан атлаганда. Кабинетына кереп, өстәл артына барып утыргач, Фәрит Мәхмүтович Закирга күз салды да алдындагы урындыкка ымлады. Егетнең кыенсынып кына утыруын күргәч, алдында яткан кәгазьне кулына алып, сүз башлады:

– Озак сөйләмим, турысын әйтәм, иптәш Тимеров. Син – күз төбәп торган иң өметле студентларыбызның берсе. Бик яхшы тәкъдим бар. Телне дә яхшы беләсең, Лондонга жибәрәсе иде сине. Укып, шунда ук фәнни үзәктә практика узып, бер елдан менә дигән кадр булып кайтыр идең син безнең университетка.

«Дәрес ишеттемме?» дип, Фәрит Мәхмүтовичка төбәлеп утырган Закирның күз аллары караңгыланып китте. «Лондонга диме? Менә сиңа мә! Менгә бер, йөз менгә бер элэгә торган мөмкинлек бит бу! Тукта, э эти-эни, дуслар, Зәринә? Аларсыз бер ел буе нишләр соң ул? Бер ел... Бер дистә түгел бит, бер генә ел... Уйлап карарга кирәк. Нинди уйлау, тизрәк ризалашырга кирәк! Юк, шулай да ашыгырга ярамый...» Яшен тизлегә белән баш миен сызып үткән бу уйлар Закирны бөтенләй каушатып жибәрделәр. Моңы сизеп алган житәкче тизрәк ярдәмгә ашыкты:

– Бүген үк, хәзер үк җавап бирергә кирәк дигән сүз түгел бу. Ризалашкан очракта, икенче семестр ахырында китәргә туры килер. Әлегә уйла. Яхшылап уйла, Тимеров. Ике мәртәбә элэгә торган бәхетле билет түгел бу.

Бергә укмашкан хис һәм уйларның күңелендә авыр болыт булып оешуыннан каушап калган егет, Фәрит Мәхмүтович яныннан чыккач, шунда ук дәрескә кермәде. Яңа гына яңгыраган тәкъдимнең мәгънәсенә төшенергә тырышкандай, ишек төбендә таптанып торгач кына аудитория эченә юнәлде. Әле бер, әле икенче якка авышырга мәжбүр иткән билгесезлек халәте аның шактый көчен алды. Һәр ике якның да плюслары булган кебек, минуслары да житәрлек иде.

Гомумән, кешеләргә маятник халәтендә булырга ярамый. «Әйе» белән «юк» арасында буталып, һавада эленеп тору бар көчне суыра, чөнки кеше

канат бавының өзеләчәген һәм үзенә түбәнгә төшөп китәчәген белеп тора. Кайбер очракларда бөтен кыюлыкны жыярга һәм, бер юлны сайлап, бар икеләнүләрне жимерергә кирәк. Аяк астындагы жирне сагынганга күрә булса да. Чөнки кешенең бервакыт йөгәрәсе, сикерәсе, ниһаять, аяк астындагы жирне тоясы киләчәк.

Әти-әнисенә сөйләсә дә, Зәринәгә бу турыда әйтми торырга булды Закир. Ник дигәндә, сайлау алдында калганда, кемнең дә булса йогынтысына бирелергә теләмәде ул. Ләкин алда биек үрләр вәгъдә иткән якка авышкан саен, күңелендә авыр бер йөк барлыкка килүен сизде. Зәринәгә бу турыда ничек әйтми каласың соң...

Ялыктыргыч, озын лекцияләрнең соңгы минутларын көтү кайсы гына студентка җиңел бирелә икән? Ләкин бу сүзләр Кәрим абыйның дәресләренә бер тамчы да кагылмый. Әтисенә исемен күптән онытып, «абый» дип эндәшергә күнеккән укучылар чит ил әдәбияты укытучысын бик яратып өлгерделәр. Кыска буйлы, ләкин һәрчак төз йөри торган Кәрим абыйның баш түбәсендә май кояшы ялтырап ятуына карамастан, түш кесәсендә никтер сап-сары тарак йөри. Үзе белән беркайчан да китап яки лекция язмалары алып кермәсә дә, дәрес буена бер мәртәбә дә төртелеп тормый, киресенчә, лекцияләрне диктант кебек яздырткан укытучылардан да шомарак сөйли ала. Ләкин аның дәресләрендә студентларга ошаган нәрсә бөтенләй башка. Сәяхәт итәргә, тәҗрибә уртаклашырга һәрвакыт ачык Кәрим абый төрле шәһәрләрдә була һәм шуннан алып кайткан хис-кичерешләрен укыучылары белән бүлешергә ярата. Бу юлы да шулай булды. Узган дәрестә биреп җибәргән өй эшен дә тикшерергә онытып, үзенә сәяхәтә турында сөйләргә тотынды ул. Гарәп Әмирлекләренә барган, шунда лекция укыган икән. Зәринәләр төркеменә иң актив укыучыларыннан саналган мишәр кызы Роза исә, вакытны озаккарак сузарга теләп, аңа сораулар яудыра: «Кемнәр белән бардыгыз?», «Нинди темага чыгыш ясадыгыз?», «Моңа кадәр анда барганыгыз бар идеме?» Башкалар исә сәгатькә карап торалар: бу юлы Роза дәресне ничә минутка суза ала, янәсе. Ә Кәрим абый, шуны гына көткәндәй, бар күргәннән түгми-чәми сөйләргә керешә. Соңгы сәяхәттә генә тукталмыйча, күптән булган тарихларын да чокып чыгарып, барысын бәйнә-бәйнә тезүдән тәм таба. Зәринә аның киң җилкәләренә, һәр сүзгә белдерүдә ярдәм итеп һавада очынган бармакларына, күңелендә янган утны чагылдырган күзләренә карый да чын укытучы булып туарга кирәктер дигән фикергә килә. Ничә дистә күзгә үзгә каратып торырлык эчкә бер көч булырга тиеш бит кешедә! Укуны тәмамлагач, студентларның төрлесе төрле якка чәчелгәннән соң, араларыннан кемнәрдер мәктәпкә эшкә килер, балалар алдына басып, тема аңлатырга керешер. Кызык, ә Зәринә укытучы була алыр иде микән? Профессорның колак төбәндә бөтерелгән тавышы кайдадыр еракта кала, һәм кызының уйлары биеккә-биеккә менеп китә. Кем булып эшләр микән соң Зәринә? Язмышның борма юллары аңа нәрсәләр эзәрләп куйды икән? Әтисе үзгә кызы өчен күптәннән барысын да хәл иткән иде. Яхшы уку йорты, дәрәжәле эш урыны... Ләкин хыялларыннан көрәшсез баш тартса, соңыннан гомере бусе әтисенә ачу саклар иде ул,

мөгаен. Үзеңне гаепләүгә караганда башка берәүне гаепләү жиңелрәк бит. Биек үрләр кебек үзенә тарткан кайбер кыяларның булуын да үз күзең белән күрергә кирәктер.

Тормышта бер генә очраклылык та юкка түгел дигән фикерне алга сөрә Зәринә. Әгәр дә ул шушында укырга кермәсә, Закирны очратмас иде бит. Яки алар очрашканчы әле шактый вакыт узган булыр иде. Закир... Никтер соңгы арада Зәринәдән ераклашты әле ул. Аның һәр карашыннан, һәр ымыннан яшерен мәгънә эзләп азапланса да, әлегәчә билгеле бер фикергә килә алганы юк кызның. Ачылып сөйләшүдән һич тартынмый торган егет ничектер тынычрак тота хәзер үзен. Соңгы мәртәбә китапханәгә барып утыргач та, сизде моны Зәринә. Инглиз теле буенча биремнәр эшләргә тотынганнар иде алар. Каршысында утырган Закирга күтәрелеп карагач, кыз аның шул сүзләр дөньясында йөзүен сокланып карап торды. Тынчу һавадан арынырга теләп өскә сәдәфләре чишелгән ак күлмәгенә тәрәзәдән кояшның сүрән нурлары ягылган иде. Шушы мизгелне озакка сузарга, бар нечкәлекләре белән хәтеренә сәндереп калдырырга теләпме, ниһаять, ул керфекләрен түбән төшерде һәм үзе дә сизмәстән елмаеп куйды. Бу күренешне күз чите белән шәйләп калган егет көлеп жибәрде:

– Артык таралма әле син. Укы, әйдә. Сессия хәзер килеп житә ул.

Соңгы жөмлөдән соң Зәринәнең йөзе кинәт үзгәрдә, кашларын жыерып, егеткә эндәште:

– Закир! Шундый матур мизгелне бозалар диме соң?! Укырга кайчан да өлгерербез әле!

Егет янында һәрчак басылып, тормышның үз чираты белән баруын тойган төсле искиткеч дәрәжәдә тынычланып кала торган Зәринә кайчакта үзенә эчендә утырган бунтарчылыгын тышка чыгарудан тартынмый иде. Кызның сүзләреннән соң Закир озак кына аңа төбәлеп карап торды да, карашын читкә алып, бик жигдә тавыш белән сүзен башлады:

– Безгә бер мәсьәлә турында сөйләшеп алырга кирәк. Миңа институттан бик яхшы тәкъдим белән чыктылар.

Кыска пауза вакытында Зәринәгә сынап караганның соң, ул бик сак кына сүзен дәвам итте:

– Лондондагы физика-тикшеренү үзәгендә практика узу һәм Англиянең алдынгы институтында уку мөмкинлегә бар икән.

Фикер төгәлләнмичә калган кебек тоелса да, Зәринә барысын да аңлап алды һәм бу көтелмәгән яңалыктан коелып төште. Якин кешесе өчен ихлас шатлану хисе тышка елмаю булып бәрәп чыкканын күрсә дә, кызның күзләренә жәлеп өлгергән сагышны шунда ук абайлап алды егет. Шуңа күрә алдан ятлап куелган сүзләрен мөмкин кадәр тизрәк жигкерергә ашыкты:

– Бу бары тик бер ел гына. Соңыннан мин әйләнеп кайтачакмын, сүз бирәм.

Киңәшләшкәч тели дип уйлап ялгышкан икән Зәринә. Закир барысын да хәл итеп куйган ләбаса. Бер жөмлә белән утка ташланган йөрәгенә тыпырчынуын басарга теләпме, кыз күтәрәнке тавыш белән егеткә котлау сүзләре яудырырга кереште. Ләкин кызның тавышына чыккан төшенкелек ноталарын Закир сизми кала алмады. Киресенчә, Зәринәнең һәр сүзендә

сызлану ятуын аңлап, үзенә күкрәк турысында авырту тойды. Ләкин, күнелендә мең шик бөреләнәп ятса да, артка юллар ябык булуын исенә төшереп, кызны юатырдай сүзләр тапмады.

– Кайчанга кадәр дисең? Бер ел, димәк? Көткән кешегә бер көн дә күп бит ул...

– Йә инде, Зәринә, әйдә, позитиврак булайк. Нибары бер ел. Армиядә дә хәзер бер ел гына хезмәт итәләр. Әгәр сиңа жиңелрәк булса, моны шундый бер хезмәт дип уйла.

Карышып маташкан йөрәгенә күчсезлеген аңлап, Зәринә үзенә килешми башка чарасы калмавын аңлады. Хәзер Интернет бар, самолёт бар – хатың шул ук мизгелдә жирнең икенче почмагына барып ирешә ала, бик теләсәң, үзең дә бер-ике сәгать эчендә англизләр иленә килеп төшәрсен. Нишләп шулай борчыла соң әле ул? Әйтерсез лә дөнья жимерелгән...

Юк, дөнья жимерелмәде. Күкләр тетрәмәде. Жирләр ярылмады. Тик Зәринә генә, Закирның китәсе көнен мөмкин кадәр ерагайтырга омтылып, вакытны тартып-сузарга кереште. Сиздерми генә аяк очларында килеп житкән сессия исә кешенә эчендә кайнаган борчуларны белми дә, күрми дә. Ул, бар игътибарны таләп итеп, гадәтләнгән тормыштан аерып ала һәм китаплар өеме янына китереп ташлый. Закир да, Зәринә дә очрашуларны әлегә читкә куеп торырга һәм жиң сызганып имтиханнарда әзерләнәргә булдылар.

Уйлары һаман бер тирәдә бөтерелгән кыз китапны кулына бер алды, бер кире куйды. Зәринәнең күңеле тыныч булмавын сизгән Сара белән Әминә астан гына бер-берсенә күз кысышып алдылар да сөйләшеп карарга булдылар:

– Кайчаннан бирле инде үзең урын таба алмыйсың. Ни булды соң?

Зәринә үзенә янына килеп утырган Сараның иңенә башын салды һәм, башка тыелып тора алмавын аңлап, тышка атылырга торган күз яшьләренә ирек бирде:

– Закир китә. Укырга. Лондонга.

Өзек-өзек әйтелгән сүзләренә һәр авазы мөдәрәмә сагыш белән тулуын аңлаган дустан башта аптырап, югалып калды. Ләкин коелып төшкән жирдән тиз генә жылынып, Зәринәне үзгә борып утыртты.

– Тапкансың борчылыр сәбәп! Бөтенләйгә китмидер бит?

– Чит илгә бер тапкыр чыккан кеше кире бу якларга кайтырга бик атлыгып тормый инде. – Кирәкмәгән сүз ычкындырганын аңлап алган Әминә, Сараның тиргәп ым кагуыннан телен тешләп, үзенә урынына барып утырды.

– Акыл белән аңлайм мин моны, ләкин йөрәкне сүз белән генә тыңлатып булмый бит.

Ни дияргә дә белми аптырап калган Сара, дустаның күз карашына чыккан эчкә сызлануын күреп, берничек тә ярдәм итә алмавына борчылды. Зәринә белән сөйләшүдән соң ул Илһам белән күреште. Егетнең әле бер, әле икенче ягына төшеп, күпме генә ялынса да, Закир белән сөйләшеп карарга күндерә алмады. «Барысы да хәл ителгән, документларга кул куелган. Сүз болгатуның мәгънәсе юк инде хәзер», – дип җавап бирде егет, бар өметне өзеп.

Гыйнвар, 2015.

Кышның салкыннары үзәккә үтеп, бар дөнья аклыкка күмелгән мәлдә студентлар аерым тормыш белән яши башлады. Чит илгә китәр вакыты язга гына туры килсә дә, Закир күңеленә никтер борчылып тыпырчынуын сизде. Ләкин таралып йөрөргә артык вакыт юк: сессия бер аны гына түгел, бар студент халкын үзенә бөтереп алды. Беренче имтихан «матанализ» фәнненән булып, студентларның һәрберсен тир түгәргә мәжбүр итте. Шактый өлкән яшьтәге профессор, агач таягын үзеннән калдырмый, бер генә минутка да соңга калмый, дәрәскә вакытында керә иде. Кергәч тә лекцияне сөйли башламый, аудиториядә хөкем сөргән авыр тынычлыкны жимереп, төркемдәге укучыларны барларга тотына иде. Очлы каләм белән алфавитның башыннан ахырына кадәр төшкәнче, студентлар, өйдә эшләнеп килергә тиеш булган аерым бер биремнәрне үзара бүлешеп, җавапларны чагыштырырга өлгерделәр. Ләкин профессорның маңгай сырларына кереп чумган кырыслыгы дәрәскә азагына кадәр киеренке халәттә тотына иде. Башка укытучылар: «Яхшылап эзерләнгән торыгыз», – дип, билетларны алдан ук биреп куйсалар да, укучылар өчен иң авырлардан саналган матанализдан андый бәхет тәтемәде. Төркемдәшләренә һәрберсе, Язгөл янына килеп: «Профессордан билетларны сорап алырга кирәк», – дип күпме ялынсалар да, староста кыз укытучы артыннан калмый шактый вакыт туфли туздырып йөрсә дә, саннар белән чуарланган имтихан билетлары аларның кулына килеп элгә алмады. Стипендиядән колак кагарга курыккан студентлар ни кылырга белми йөргәндә, Нариман бик гажәп һәм кызыклы фикер тәкъдим итте:

– Бездән алда параллель төркем имтихан бирчәк бит. Аларның имтиханнары тәрәзәсез исе аудиториядә булырга тиеш, – диделәр. – Ул бүлмәдә, хәтерләсәгез, түшәм өлешендә кечкенә ишек бар. Жиңелрәк кызларны шпион итеп шунда менгереп җибәрәбез дә соңыннан, икенче көнне, билет биремнәрен белеп, имтиханга керәбез.

Андай идея һәр биремне төгәл үтәп, һәр лекцияне сүзен-сүзгә ятларга гадәтләнгән егет авызыннан чыккач, төркемдәшләре ду килеп нидер сөйләшкән җирдән кисәк кенә туктап калдылар. Закир бер Нариманга, бер иптәшләренә карады да барысының да йөзә җитдиләнүен күрәп шаккатты. Озак уйлап баш ватмадылар, егетләр төркемдәге иң жиңел кызларны амбразурага ташладылар да, ишек төбөндә әрле-бирле йөрөнөп, имтиханның тәмамлануын сабырсызланып көтә башладылар. Профессор, аудиториягә кереп киткәнче, коридорда таптанып торган студентларны күрәп, бик шикле караш белән аларны көйдәрәп алды алуын, тик артка юл юк иде инде. Шулай да барысы да алдан уйлаганча жиңел булмады. Ник дигәндә, имтихан бирүчеләр, маңгай тирләрен сөртә-сөртә, берәм-берәм чыгып беттеләр, ә профессор юк та юк. Дулкынланудан галстукларын чишәп, коридорның эчке почмакларына сибелгән егетләр борчыла ук башладылар. Әллә, безнең кызларны тотып, кызган көйгә хәзер үк имтихан алырга булды микән дип уйлады алар. Чынлыкта исә болай булган: чишелгән билет-җавапларны аудиториядә үк тикшерергә хәл иткән профессор бик арыган, шуның белән бу процесс кичкә кадәр сузылган. Тынчу урында

көч-хәл белән түзеп яткан кызлар соңыннан – укытучы чыгып киткәч кенә төшә алдылар. Маңгай-яңакларына береккән чәч толымнарын төзәтә-төзәтә куеннарыннан бер кочак дәфтәр китереп салганда, күзләре ут кебек яна иде аларның. Күпме газәпләр белән булса да, билетларны язып алдылар бит! Төрле жыентыклардан ул биремнәрнең җавапларын табып, уч төбенә сыеп бетәрлек кечкенә кәгазь кисәкләрен шпаргалка итеп ясаганчы, әле тагын шактый вакыт үтеп китте, аның каравы, соңгы атнада борчулардан хәлсезләнгән нерв күзәнәкләре тынычланып калды.

Закир язылмаган, ләкин күптән кабул ителгән канун буенча иң беренчеләрдән булып имтихан бирергә керде. Дәфтәр-каләмен беренче парта өстенә илтеп куйды да, күзлеген сөртә-сөртә, үзен күзәткән профессор янына килде. Киң, агач өстәлгә җәеп салынган бер өем билет арасынан артык сайланып тормый гына берсен тартып чыгарды һәм, биремгә күз салгач, тораташ катып калды. Менә сиңа мә! Кичә «урланган» билетларның берсендә дә андый темага кагылышлы бирем юк иде бит. Димәк, сораулар бер төн эчендә үзгәрәп тә өлгергән. Урынына ничек барып утырганын, биремгә күпме вакыт текәлеп торганын Закир белми, ләкин баш миен ярып үткән бер уй аны бу халәтәннән айнытып җибәрде: бар теманы да яхшылап өйрәнде бит ул, ник болай аптырап утыра әле? Аң төпкелендә пыскып яткан кечкенә бер яктылык, тора-бара зур бер учакка әйләнеп, егетнең уйларын хәрәкәткә китерде. Алдында тәртипсез рәвештә яткан саннар кинәт бер сафка бастылар, һәм Закир биремне ничек чишәп атуын үзә дә сизми калды. Соңгы ноктаны куеп, кәгазь битен профессорга илтеп биргәч, җинел сулап, коридорга юнәлде. Иң авыр имтиханны шулай җиңел генә биреп чыгуына гажәпләнсә дә, әлегә артык хисләргә бирелмәскә, артык сөенмәскә кирәк дип, үзен басарга тырышты. Төркемдәшләре исә, бигрәк тә кызлар, күпме мәшәкать эрәмгә булды дип тузынып чыктылар. Профессор, чынлап та, нидер сизенгән, күрәсәң, билетларның кинәт үзгәрәп куюы бар кешене аптырашта калдырды. Закирның билгесе бишле булса да, стипендиядән колак каккан күпләрнең укытучыга хәтерә калды.

Фәлсәфә фәннәннән дә имтихан бик үзенчәлекле булып, егет-кызларның төн йокыларын качырды. Аристотель, Платон тәгълиматларын ятлый-ятлый тәмам фәлсәфәчегә әйләнгән студентлар төнлә дә саташа башладылар.

Егетләр укуга җиңел карый дип, бик ялгышалар. «Фәлсәфә» алдыннан булган вакыйга моңа җитди бер дәлил булды. Бар белгәннәрен кабатлаганнан соң йокларга яткач та, Закир шактый вакыт үз уйларыннан арына алмады. Менә шунда йөзенче төшен күрергә өлгергән Ирек әкрән генә урыныннан торды һәм, читтәге өстәлгә таянып, кем беләндер сөйләшә башлады:

– Ул билетлар безгә эләкми. Безгә Платон булырга тиеш...

Дустының саташуын аңлагач, Закир Илһамны төртеп уятты, һәм алар икәүләп Ирекне тынычландырдылар. Бер көләрсең, бер еларсың дип, бу вакыйга турында кызлар белән бергә җыелгач та сөйләнеп алдылар. Зеринәнең дә иң истә калган имтиханы нәкъ менә фәлсәфәдән булган икән. Ярты жанны ашаудан үзәкләргә үткән фәнне укытучыларның үзләреннән дә яхшырак белә башлап, күңелләре бераз тынычланса да, иртән уку йортына юнәлгәндә, аяк киemenең табанына биш тиен акча салып куярга онытмадылар. Иңнәргә өелгән авырлыкны җиңәргә

тырышып, кирәкле аудиториянең ишек төбенә барып утыргач, коридор очында укытучының күренгәнән көтә башладылар. Бергәләшеп әле бер, әле икенче теманы кабатлап вакыт үткәрсәләр дә, профессор никтер күрәнмәде. Ярты сәгәтлөп вакыт үткәч, староста Лилия кулындагы зачет кенәгәләрен Зәринәгә тоттырды да кафедра мөдире янына йөгерде. Тын да алмый хәбәр көтеп утырган иптәшләре янына кире әйләнеп килгәндә, Лилиянең йөзөндә сөенеч чалымнары пәйда булуын барысы да сизде, шуңа студентлар, урыннарыннан сикереп торып, кыздан сорау алырга керештеләр:

- Нәрсә булган?
- Чакырттылармы?
- Киләмә?
- Шалтыраттылармы?
- Әллә имтихан булмыймы?

Барысын берьюлы тынычландырырга тырышкан староста яңа гына ишетеп килгәннәрен тизрәк хәбәр итәргә ашыкты:

- Шалтыратып карадылар – алмады. Әлегә көтәргә куштылар.

«Үлем сәгәте»нең беркадәр ераккарак күчүенә сөенгән студентлар кабат «урыннарына» чумдылар. Тагын бер сәгәттән соң гына килеп житкән профессор үзенә төбәлгән карашлардан башта югалып калган кебек тоелган иде. Аудитория эченә кергәч тә өстендәге пальтосын салырга ашыкмады, эченә жылы керүен көткән шикелле, кулларын уып, студентларга күз йөртеп чыкты. Шуннан соң гына, карлыккан тавышын кырып, семестр барышында актив катнашканнарда «автомат» билге куячагын әйтте. «Актив студентлар» исемлегенә бар төркемнең ничек элэгүе һәркем өчен «сер» булып калса да, зачет кенәгәләрен кафедрага керткәндә, Лилия «ялгыш кына» ишетеп чыкты: имтихан алырга тиешле профессор иртән үк өеннән чыгып киткән һәм паркның ышык ягында торган агач эскәмиягә утырган. Акрын гына ява башлаган кар бөртекләрененң уч төбенә кунуын күзәтеп, кеше гомерененң вакытлы булуы турындагы уйларга уралып, йокыга чумган икән. Тынычлыгын бозмасыннар дип, алдан телефонын сүндереп үк куйгач, студентларның имтихан бирергә көтеп торуларын вакытында хәбәр итә алмаганнар. Профессорның «чын фәлсәфәче» булуы аркасында бәхет елмайган студентларның сөенечтән башлары күккә тиде.

Май, 2015.

Үтмәс кебек тоелган имтиханнар гына түгел, киләсе семестр да үз агымы белән сизелмичә узып китте. Һәр сулышта күңелгә өмет өргән яз Зәринәгә борчулар да алып килде. Көннән-көн Закир белән аралары суына баруын кыз чарасызлыктан бәргәләнгән йөрәге белән сизде. Хәер, Закир да үзененң халәтендә сызланудан башка берни тапмады. Күңеле белән күптән чит илдә булуы һәм Зәринәне башка өметләндерәсе килмәве аны ике ут арасына ташлады.

...Алыштырмам, беркемгә дә алыштырмам.

Кызның иреннәре хаттагы шигыр юлларын кабатладылар. Жырлар китабында күрәп алып, һәр сүзен үзенчә якын кабул иткән иде Зәринә. Күңелендә бөтерелгән, Жир йөзөндә башка берәүгә дә таныш түгел дип уйлаган хисләрен кемдер бик жайлы гына шигыр юлларына сыйдырган да куйган. Кызык, ул уйлаган уйларны башкалар да уйлый, ул кичергән хисләрен башкалар да кичерә микәнни?

Закирның Лондонга китәр көннәре килеп җиткәч, шул җыр исенә төште. Ачык тәрәздән бөркелгән язгы жылы җил чәчләрен дулкынландырып уйнаган арада, тиз генә хат та язып атты.

Барысын да ачык язуына үкенә башлаган кыз күңеленнән генә җыр сүзләрен кабатлады: «Алыштырмам...»

– Әйдә, йөрәп киләбез.

Закир, Зәринәне ияртеп, шәһәр үзәгеннән үткән елга яры буйлап китте. Майның кояшлы көннәре жылыга саран түгел иде. Ак күлмәген кигән кыз, тынлыкны бозарга базмыйча, Закирны култыклап алды. Юл буйлап тезелеп киткән шомырт агачлары тәмам чәчәк атып өлгергән иде. Зәринә, әлбәттә, аларны күрми калмады. Башка берәү булса, кызның йомшак беләген җиңел генә ычкындырып, йөгереп барыр иде дә чәчәкнең бер тәлгәшен өзеп алып, кызның түшенә кадар иде. Зәринә, аяк очларына төбәлгән карашын күтәреп, Закирга күз салды. Егет иңнәренә герләр аскан шикелле атлый иде. Әйтерсең сугышка алып китәләр үзен. Зәринәнең моңа берникадәр ачуы килде. Ул Закирны терсәгеннән тотып туктатты да кулындагы өчпочмак итеп бөкләнгән хатын сузды. Егет, карашын күтәреп, ниһаять, кызга карады:

– Ни бу?

– Хат. Сиңа. Ләкин хәзер укыма.

Закирның дорфалыгыннан, бер сүздән торган кыска, коры жөмләләрәннән Зәринә үзенә дә катыланып баруын сизде. Егет хатны түш кесәсенә тыкты да якындагы бер ташка утырды. Елга сузылачак аерылышу сагышын басып торырга ярдәм итәрдәй бер жылы сүз көткән кыз күңеленә бәргәләнүен егет сизмәде. Җилдә тузгыган чәчләрен кызыл тасма белән бәйләп куярга ашыккан куллар дулкынланудан калтырандылар. Зәринә уенда тәртипсез буталган дингез кадәр тирән һәм чиксез сүзләрдән нибары берсен тотып ала алды:

– Хушлашабызмы?

– Хушлашабыз.

– Хәзер үкме?

– Хәзердер...

Сценарийдан тайпылырга курыккан театр актёры диярсең. Кыз түзмәде, дымланып өлгергән керфекләрен кайнар учлары белән каплап, күңелендә бөтерелгән иң беренче сүзгә әйтеп ташлады:

– Әйт инде бер жылы сүз...

Берара кызның сулкылдавы гына ишетелеп торды. Соңыннан, тынычлана төшкәч, ул кызарган күзләрен Закирга төбәде. Ә егет, карашын, ашыкмый гына алып су өсләгеннән Зәринәгә күчерде дә, йөзөндә бер үзгәреш сиздермичә:

– Көтәрсенме? – дип сорады.

Күз яшьләрен яшерми басып торган кыздан «юк» дигән җавапны көтөргә мөмкин идеме соң? Зәринәнең яшьле күзләрен күрмәс өчен, шомырт агачы аныннан урап килгән егетнең кулында чәчәк тэлгәше бар иде. Кызның жылы жилдән тузгыган толымына шул тэлгәшне кадап куйгач, Закир күңеленә язның үтөп керүен сизде:

- Чөчлөрөндә шомырт исе хәзер...
- Мәхәббәт исе, – дип төзәтте кыз.

Шомырт чәчәкләре бу хушлашуның бердәнбер шаһитлары булып калдылар.

Икенче көнне, дәрәсләр тәмамланганнан соң, Зәринә, шәһәрнең тынчу урамнары тоткынлыгыннан котылырга теләп, кабат су буена ашыкты. Кичә генә әле башларын югары чөеп утырган шомырт чәчәкләре бүген ничектер боегып калган шикелле күрелде. Кызның нәфис бармаклары чәчәкләргә кагылып үттөләр. Язгы һавага таралган хуш ис кичәгә мизгелне искә төшерде һәм болай да тынгы белмәгән йөрәкне тагын да ешрак тибәргә мәҗбүр итте. Зәринә таш сукмактан атлап барган жиреннән жылы комга чыкты да аягындагы туфлиләрән салып кулына алды. Менә ул кичә Закир утырган таш янына килде. Тарихи кинолардагы кебек түгел, ә нәкъ бүген булган кебек, кичәгә вакыйгалар якты хисләр белән хәтерендә янарды. Менә Закир салмак хәрәкәтләр белән кояшта ялтыраган ташка килеп утырды. Зәринә, икеләнеп кенә, бар күңелен биреп язган хатын сузды. Кышкы суыкта өшегән кебек калтыранган кулларны егет күрмәдә дә, ахры. Дүрткә бөкләнгән кәгазьне гади генә кабул итте ул. Хатның эчтәлегенә исә болай иде:

«Закир!

Мондый сентиментальлек өчен ачуланырсың инде мине. Безнең заманда хат язучылар килешми диярсең. Ө мин язам әле. Күңелдәге сүзләргә күзгә карап әйтә башласам, карашыңны читкә аласың. Ө үзгә бертулуктамын «сөйлә» дисең. Без – ике тиле. Дөньяда без сөйләшмәгән нәрсә калмады, ә иң кирәге әйтелмәде. Болай ачылуым өчен ачуланырсың инде. Сине бер ел күрмәгәчәгемне күз алдыма да китерә алмыйм. Уйларым чуала, фикерләрем тәртипсез агыла. Ни әйтергә теләгәнәмне үзем дә тәгаен генә белмим бугай. Артыгын язды ташлаганчы, һәр юлына минем хисләрем үрелгән җыр сүзләрен генә язам:

Алыштырмам, ялгыштырмам юлларымны,
Синә гына багышларым җырларымны.
Алыштырмам, ышанычың акларым ла,
Рәхмәтлемен жирдә сине тапканыма».

Хатның эчтәлегенә исенә төшсәң, үз фикерләренә ачыклык кертсәң теләгән Зәринә уфтанып куйды. Сагышлары белән бергә рәхәт эрнәткән сагыну хисе күптәннән үзә турында сиздереп тора инде. Чөнки Закир, кул сузымы якынлыгында булганда да, буй җитмәслек еракта кебек тоела иде. Җете кызыл тиз уңа диләр. Зәринәнең мәхәббәте андый түгел шул. Хәер, мәхәббәт микән ул? Гел шулай күңелне сулкулдатып, эчтән генә сызландырып торыр микән? Бар дөньясын ялкынга уратып алып янасы һәм сүнәсе иде. Әгәр дә Зәринә Закирның уйларын укый алса, ничек

жиңел булыр иде. Сүзләренә игътибар итсәң, битараф түгел кебек үзе. Ә эш-гамәлләренә карасаң... Көтеп алынган очрашулар бик сирәк була, аларында да Зәринә томырылып Закирның күзләренә карый: әйтеләсе жылы сүзләренң егетнең карашында чагылуын көтә. Ләкин физик булырга укыган егетнең хисләре әллә кайда эчкә үк яшерелгән. Беркем күрә, беркем сизә алмаслык итеп... Физик егетләр шундый коры һәм үзсүзле булырга тиештер, мөгаен дигән стереотип та барлыкка килде хәтта Зәринәнең күңелендә. Формулалар белән төгәл эш итәргә өйрәнгән бит алар. Зәринә кебек, «Сугыш һәм тынычлык»ны укып, сүзләр дөньясында адашырга гадәтләнмәгәннәр. Хәер, ул бит танышкан мәлдә бөтенләй башка иде. Үз иде, якын иде...

Киткәнәң бер тәүлек тә узмады, ә күңел тәмам бушап калган. Ул бушлыкны ни белән булса да тутырасы килә. Йә, сагыштан арыну өчен, күңелне нинди дә булса шөгыйль белән алдыйсы килә. Тавышы булса, җырлар иде Зәринә, нич тартынып тормас иде. Тик сагышларны җырга салу сәләте бирелмәгән аңа. Шуңадырмы, кулларына микрофон тотып, сәхнә түренә менеп баскан җырчыларга һәрвакыт сокланып карый. Хисләрен җырларга бәйләп карыйсы килгән чаклары бу арада бигрәк тә ешайды. Закирга тапшырылган хаттагы шигырь юллары да җырлар китабыннан күчереп алынган иде. Сүзләре күңеленә хуш килгәч, җырның үзен тыңлыйсы килү теләге уянып, Интернеттан да эзләп карады. Ләкин эзерләнгән чәе суынып бетсә дә, очы-кырые күренмәгән сайтларның бер файдасы да булмады. Бу шигырьгә композитор нинди ноталар сайлады икән? Ә кем җырлый икән? Хатын-кызымы, әллә ир-атмы? Сүзләренә күңелә аша үткәреп җырлаймы? Шигырь юлларының мәгънәсен аңлаймы?

Зәринә, кулларын кояшка таба күтәреп, бармак араларыннан үткән нурда иркәләнде. Аннан соң учын жылы йөзенә терәде – куллары һәрвакыттагыча салкын иде. «Салкын куллыларның йөрәкләре кайнар була» дигәнне ишеткәнә бар аның. Хисләренң кайнарлыгы да шуннан киләме икән әллә?

Их, Закир, бармак очларын белән генә кагылсаң да, кулларга жылы йөгәрер иде. Син орынган һәрнәрсә дә үзгә тоела бит: син тотынган ишек, син үтәп киткән сукмак... Син узган һәр җирнең һавасында серле дулкын эленеп кала. Шулай булмаса, күңелем кабат монда тартып алып килер идемени? Синең жылыңны тояр өчен бит, жаным...

Закир Лондонга китү белән, Зәринәнең күңелендә сагыш белән сугарылган моң туды. Шул моң бер сулкылдау булып, кая барса да, артыннан калмады. Закир һава булган икән. Суламый яшәүнең никадәр авыр икәнлеген тоеп карау өчен кирәк булгандыр бу аерылышу. Вақытлыча гына бит дип, үз-үзен юатырга тырышып йөрсә дә, Зәринә үзенң бер өлешенә әверелгән бу юксыну хисеннән аерыла алмады. Әлбәттә, бүгенге телефонлы заманда элементәне саклау әллә ни авырлык тудырмай, ләкин якын кешеңне билгесезлек кочагына жибәрү зур көч таләп итә икән. Көтү һәрчак авыррак бит. Шушы көтү алдында үзеңнең никадәр көчсез булуыңны аңлау авыр. Беренче көннәрдә Закирның хатларга җавап бирмәве, язса да, бик коры гына, бер-ике сүз белән генә әңгәмәне төгәлләп куюы Зәринәнең

тынычлыгын алды. Бу үзгөрөшкө кыз ул монда булганда ук сизе башлаган иде, ләкин хәзер бигрәк тансыкланып калган аралашулар Зәринәгә житми башлады. Ул һәр көн Закирның ничәдә торуын, ничәдә ятуын белергә тели, Лондонның нинди булуы, нәрсә ашавы, нинди китап укуы, кемнәр белән очрашуы турында егетнең бәйнә-бәйнә сөйләвен көтә иде.

Зәринә бүген дә иртән, будильник тавышына уянып, ияләшенгән гадәт буенча, күзләрен ачу белән, идәнгә үрелде. Күнегелгән хәрәкәт белән битараф рәвештә будильникның тавышын сүндереп куйды да йокы аралаш Интернетка кереп китте. Ике сәгать вакыт аермасы аларны аерып тора, ул әле уянамагандыр, ләкин кичә жибәрелгән хатка да җавап юк. Жанны жылыта алырлык бер сүзгә мохтаж булып яшәү авыр икән. Зәринә беренче мәртәбә тәне буенча таралган эчке калтырау белән өснә кайтырга теләвен сизде. Ләкин бу хис аңа бөтенләй таныш түгел иде. Кызның ике өе бар: берсе – эти-әнисе янында, икенчесе – тулай торак бүлмәсе. Үзен күчеленнән генә әле берсенә, әле икенчесенә күчереп караса да, жан таләп иткән тынычлыкны таппады. Тәрәздән йөзәнә үрелгән жылы кояш нурларына игътибар иткәч кенә, ул йөрәгенә Закир янына талпынуын аңлап алды. Зәринә өчен өй аның янында икән бит. Шулкарыт кыз юрган астыннан чыгарга, халыкның әле бер, әле икенче якка агылган ташкынына кереп чумарга бер тамчы да хәле булмавын аңлады. Кайчан укуга бармаска рөхсәт ителә соң? Әлбәттә, аңлашыла, каты грипп эләктергәндә, салкын тигәндә йә ютәл төшкәндә. Әгәр дә тән температурасы түгел, ә күнел температурасы күтәрелә икән, бу очракта нишләргә? Кайчакта ул гади сырхаудан күпкә хәтәррәк була, тик медпунктта моның өчен белешмә бирелми. Тормышның чираттагы гаделсезлегә...

Май, 2015.

Зәринә: Кичә дә язарга вакытың булмады. Ничек хәлләрең? Барысы да тәртиптәме? 12:03

Зәринә: Җавап көтәм. Вакытың булу белән язарга онытма инде, яме. 17:21

Закир: Барысы да шәп! 20:49

Зәринә: Укулар гөрлиме? 20:51

Закир: Әйе. Син ничек? 23:37

Зәринә: Ярыйсы... 23:40

Зәринә: Миңа фотолар да жибәр. Синле Лондонны яки Лондонлы сине күрәсе килә. 23:56

Тагын бер мәртәбә күз йөртеп чыкканнан соң да кичәгә әңгәмәдән эшнәң нидә булуын аңлый алмады кыз. Ни өчен Закирның хатлары көннән-көн кыскарак һәм корырак була бара соң? Ни өчен ул Зәринәгә берни аңлатмый? Ни өчен аны билгесезлек ялкынына ташлый? Аның да түземлеге чамалы – менә хәзер ул тәрәзәне ачар да салкын битарафлыкка сикерер. Коткарасың килсә, тотып каласың, ә килмәсә...

Тарих лекциясен бер читкә куеп, армия хезмәтендә булган мажаралары турында сөйләргә тотынган укучының тавышы да әллә кайда калды – үз дөньясына чумып утырган Зәринәнең өстәлдә яткан телефоны бал кортыдай

безелдәп куйды. «Закирдыр, бәлки?» дигән уй белән аңа ябышса да, экранда Сараның фотосы янды. Бер мизгелгә кабынып алган өмет очкынының йөрәкне дулкынландыруы Зәринәне уятып жибәрде.

Сара: Бер яңалык әйтимме? 09:29

Кинәт килеп төшкән хат кызны сискәндерде. Иртән генә әле тулай торак бүлмәсеннән бергә ашыга-ашыга чыгып киткәннәр иде бит. Кай арада нинди яңалык белергә өлгерде икән?

Зәринә: Барыбер әйтәчәксез бит. 09:30

Сара: Лондонга Закир белән бергә Язгөл дә киткән икән. Илһам әйтте, ул да күптән түгел генә белгән. 09:31

Сүзләргә бергә оештыра алмый азапланган Зәринә кинәт кенә барысын да аңлап алды һәм күз аллары караңгылануын тойды. Менә нидә икән эш... Бөгәрләнеп тапталган горурлыкны учына алып, нишләргә белми югалып калган Зәринә жанны көйдергән күз яшьләренә күмелде. Үпкәләргә тиешме ул? Үч итеп эндәшмәскәме? Әллә, киресенчә, барысын да аңлатуын сорап язгармамы? Битараф булып кылану аның көченнән килмәс, минут саен, сәгать саен аның белән аралашуны таләп иткән йөрәк моңа риза булмагач. Тик... Нишли ала соң Зәринә бу очракта? Ул киткән юлларга ятып елыйсы гына каламы? Кайчагында сагыну канга шулкадәр үтеп керә, ул халәтне романтик бизәкләр белән буярга бер тамчы да көч калмый. Күңелне сулкылдаткан һәм тормыштан аерган уй-хисләрдән тизрәк арынасы гына килә башлый икән.

Май, 2015.

Лондонга китәр алдыннан гына кафедра мөдире Фәрит Мәхмүтович Закирга кабат уку йортына килеп китәргә кушып шалтыратты. Чемодан жыю, билетлар барлау белән мәш килгән егет «төркемдәшләргә дә бу турыда хәбәр итәргә кирәктер» дигән фикергә килде. Тумаган тайның билен сындырмыйм әле дип, үзенә чит илгә жыенуын бүлмәдәшләреннән һәм Зәринәнең кызлар компаниясеннән башка беркемгә дә сөйләмәгән иде. Хәзер алтынга тиң булган вақытын кызганып, уку йортына килеп кергәч тә, Закир кафедра ишеге төбәндә Язгөлне күрде. Кулына кәгазьләр тоткан кыз, үкчәле туфли белән тынлыкны җимереп, коридорның бер башыннан икенчесенә очынып йөрәк иде. Егетне күрү белән, ул кинәт уянып киткәндәй булды, йөзәнә чыккан сөенечен яшерә алмый, тизрәк төркемдәше янына ашыкты:

– Сәлам, Закир! Фәрит Мәхмүтович чакырдымы сине? Ниндидер документларга кул куясы бар дигән иде...

Кай арада барысын да белеп өлгергән соң әле Язгөл дип уйларга өлгермәде Закир, кыз кабат тезеп китте:

– Самолёт иртәгә төнлә дүрттә үк оча икән, билетларны яңа гына алдым.

Әйтелгән соңгы сүзләр егетнең аңына барып җиткәндә, ишек ачылып китте, һәм анда кафедра мөдире күренде. Тыйнак кына исәнләшкәч, яшьләргә бүлмәсенә чакырды. Ым кагып Язгөлне алдан үткәргәч, егет яңа гына ишеткәннәрен кабат башында әйләндерде. Ул да бара дигән нәтиҗәне Фәрит Мәхмүтович та раслап куйды:

– Сезнең икегезгә менә шушы документларга кул куярга кирәк. Бер-

берегезне барлап йөрегез. Вакытны эрәм итмәгез, һәр бөртек белемгә теш-тырнак белән ябышыгыз. Сөзгә бирелгән мөмкинлек һәркемгә дә тәтеми.

Өстәлдә яткан кәгазь өеменә ымлап алгач, мөдир үгет-нәсыйхәт белән студентларга уңышлы юллар теләргә кереште. Болай да чамадан тыш дулкынланган яшьләр якын итеп эндәшүдән тәмам эреп киттеләр. Урамга, саф һава бөркегән иреккә чыгу белән, Закир Язгөлдән сорыйсы итте:

– Мин дә барасы икәнне белгән идеңме син?

Яңалыктан дустының югалып калуын күргән кыз чөлтерәп көлеп жибәрде. «Әйе», – дип башын селкегәч, Закир үпкәләгәндәй итте:

– Мин генә берни белми йөрим икән.

– Йә инде, чит илгә жыенуымны мин яшереп йөрмәдем. Димәк, син игътибарсыз.

«Зәринә белсә...» дигән уй баш миен ярып үтсә дә, егет салкын тынычлыгын саклап кала алды.

Июнь, 2015. Лондон.

Кызыл светофор яну белән юл читендә тукталып калган Закир ашыгып кул сәгатенә күз салды. Дәрәс башланырга жиде минут кына калып бара. Юлны аркылы чыгып, каршы урамны үткәч, уку йортына кадәр тагын берникадәр барырга кирәк эл. Һәр адымын эчтән генә санап барганда, тирә-юньдәгеләрнең һава торышы турында төче әңгәмәсе колагына чалынды. Янәшәдә басып торган инглизләрнең үз телләрендә бертуктамый нидер сөйләүләренә шактый ияләнсә дә, татарча сүзгә мохтаж күңелне Язгөл белән очрашулар коткара иде. Бу юлы да шулай булды: яшел төс януын түземсезлек белән көтеп торган Закир янына, янып-пешеп, Язгөл килеп басты.

– Good morning! Өлгерәбезме?

Кулына букчасын тоткан кызның күзләре әллә ашыгудан, әллә көннең жылылыгынан яна иде. Һәрчак берәз соңара торган гадәте булган Язгөлгә Закир гажәпләнмәде:

– Мин бу юлны башка көннәрдә төгәл уника минут уза идем. Адымнарны тизләтсәк, өлгерербез дә, бәлки.

– Англия тарихынан докладны күчерергә өлгермәгән идем. Биреп торысың бит?

Докладтан башланган аралашу Закирның язмыш сукмакларын төрле бормалы юллар белән кушып жибәрде. Телефонына Зәринәдән килгән хатларга җавап бирергә ул үзәндә көч тапмый башлады. Бер-бер артлы тезелеп киткән юллар арасында күпме сызлану ятканын белсә дә, Язгөлнең серле бер көч белән үзенә бөтереп алуын егет сизми калды. Көннән-көн якынарак була барган кызның Зәринә урынын тулысынча яулап алуы белән Закир көрәшкәргә тырышып карады, ләкин үзәндә көч таба алмады. Хисләр өермәсе әллә кайдан гына килеп чыкты да егетне үзенә бөтереп алды.

Июнь, 2018.

Студент елларының тәмен канга сөндереп, иң татлы мизгелләрен хәтер сандыгына бикләп куйган Зәринә үзенә төркемдәшләре белән бергә

диплом алды. Берничә ел эчендә жан дусларына эверелгән, күптән инде бер-берсеннән гадәтләр, сүзләр «йоктырган» яшьләр жиде юл чатында тукталып, икеләнеп калдылар. Күпләр тиз арада тормышларын бер агымга көйләп жибәрсә дә, Зәринә каядыр барып эшкә урнашырга ашыкмады. Этисе белән әнисе дә: «Күптән кайтканың юк бит, көтәбез», – дигәч, кәгазь мәшәкәтләрәннән арынып, ниһаять, тын алырмын дип, өенә жыенды. Берничә ел эчендә Зәринәнән карары белән тәмам килешкән һәм кайвакыт үзенә бик коры, дорфа булуын аңлап, кызының тормышына артык тыкшынмый башлаган этисе дә аның күбрәк өйдә булуын теләде.

Уку беткәч, күңеле тынычланып калыр, иңендә йөрткән йөк жиңеләер дип уйласа да, Зәринәнән башында бөтерелгән мең төрле уйлар артты гына. Имтиханнарга эзерләнгәндә, башка төрле мәшәкәтләр өчен вакыты булмаган икән. Хәзер, башка борчулар артта калгач, бар уйлары гел бер тирәдә бөтерелә. Закир белән элемтә күптән өзәлсә дә, һәр почмакта ул аның шәүләсен күрә, һәр жыр уртақ истәлекләргә яңарта, күз төшеп укылган шигырьләргә һәр юлы күңелдә жыелып яткан ярсу хисләргә кагыла һәм күңелне жылкенергә мәжбүр итә. Зәринә, гомумән, үзенә бу соңгы дүрт елын Закир белән бәйлә хисләр булганы өчен генә хәтерли кебек. Һәм егетне хәтерәннән сызып атарга, бар истәлекләрдән, хисләрдән арынырга теләсә, үзенә кем булуын онытырга кирәктер төсле тоела.

Әнисе белән аш бүлмәсендә мәш килгәндә, күптән инде тынып торган телефоны тавыш биргәч, Зәринә сискәнеп китте. Кулындагы чынаякларны кая куярга белми бөтерелгәннән соң, бүлмәсенә йөгереп керде һәм, экранда таныш түгел номерны күргәч, беркадәр югалып калды. Чит кешеләргә җавап бирергә гадәтләнмәсә дә, күбрәк күңел кушуы буенча, шикләнебрәк кенә эндәшсә итте. Трубканың теге очыннан яңгыраган калын тавыш ничектер таныш булып тоелды, ләкин Зәринә аның иясен тиз генә төсмерли алмады. Кафедра җитәкчесе үзен таныштырганнан соң гына, ул кинәт корт чаккандай уянып китте һәм ни куркырга, ни куанырга белми аптырап калды. Уку йорты белән бәйлә бар юлларны өздәк дип йөри иде бит ул. Коридорда очраганда исәнләшсәң, бик мөлаем генә баш кага, мөрәҗғәгать иткән һәр кешене сабыр гына тыңлый торган һәм кулыннан килгәнчә ярдәм итәргә тырышучы Наил Айратович бу юлы да ягымлы гына эндәште:

– Зәринә бит? Дәрәс эләктемме? Сөз бу елны укуыгызны бик уңышлы гына тәмамладыгыз. Без иң яхшы студентларны илебезнең төрле шәһәрләренә эшкә жибәрәбез. Шундый бер проект башлап жибәрдек бу елны. Менә сезгә дә шундый эш тәкъдим итмәкче идек.

Бер-бер артлы тезеп киткән җөмләләр үзара буталды, һәм Зәринә аларны бер тәртипкә китерә алмый азапланды. Янына килеп баскан әнисенә сорау тулы карашын күргәч кенә, барысына төшенгәндәй булды. Уйларга вакыт сорады һәм, телефонын сүндереп куйгач ук, әнисенә яңа гына ишеткәннән сөйләп бирде. Ниндидер ыгы-зыгы кубуын башка бүлмәдән ишетеп чыккан этисе дә кайнар әңгәмәгә кушылды һәм, нәкъ мәктәпне тәмамлаганнан соң булган кискен сөйләшүләрдәге кебек, Зәринәгә бу тәкъдимне кабул итүдән катгый тыйды. Ләкин язмышның дилбегәсен үз кулына алырга кирәклеген күптән аңлаган һәм этисен инде бер мәртәбә

жиңе алган кыз жебеп торуны урынсыз дип тапты. Үзен бу шәһәрдә берни дә тотмый дип уйласа да, Закирның кайчан да булса Лондоннан кайтырга тиешлеген белгән һәм шул мизгелне күңеленнән генә көткән Зәринә бер мәлгә икеләнеп калды. Ләкин жанны сулкылдатып торган үткән белән ике арадагы күперләрне кайчан да булса яндырырга кирәктер дигән фикергә дә килде ул.

Сентябрь, 2018.

Поезд тукталуга үзеннән дә авыррак чемоданын тәгәрәтеп перронга төшкән Зәринә халык ташкыны эчендә югалып калды. Тирә-юньдәге беркемгә дә игътибар бирми каядыр ашыккан кешеләр төркеме берьялгызы басып торган кызны күрмәде. Сул якта ярылып яткан ялан кырга күз салганнан соң, Зәринәнән «дөрөс килдем микән?» дигән уе баш миен ярып үтте. Уң яктагы биек баскычларны һәм ул баскычлар артында тезелеп киткән биек-биек йортларны күргәч, кыз, зәңгәрсу күлмәгенен жылы жил белән шаяруын тыярга тырышып, халык агымына иярде. Бөтенләй чит яктарга өмет баглап килгән Зәринә беренче көнне үк үзен бик нык ялгышканын аңлады. Кулындагы документларны бөгәрләмәскә, тап төшөрмәскә тырышып, шәһәрнең уку-укуту бүлегенә килеп кергәч, кара костюм кигән кап-кара чөчлө бер егет аның моннан унжиде чакрым ераклыктагы бер авылга билгеләнүен хәбәр итте. «Авил» дигән сүзгә ишетү белән гәүдәсенен жиңеләп китүен тойган кыз таянырга бер терәк эзләп азапланганда, каршында басып торган яшь житәкче аны, култыклап алып, урындыкка утыртты. Ләкин кызның хәленә керергә тырышудан түгел иде, ахры, аның бу гамәле. Ирен читеннән сызылып киткән жыерчылар Зәринәнән күңеленә юаныч бирердәй бер өмет чаткысы да вәгъдә итмәде. Ничә ел буе укыды, этисе белән күпме көрәште, әнисен утка салды, һәм болар барысы да авылда яшәү, авылда укуту өчен идеме? «Чит шәһәрдә сезгә бар уңайлыктар да тудырылган эш тәкъдим итәбез», – дип алдан бик матур сайраганнар иде бит. Кешеләргә ышанмаса һәм матур сүзләргә алданмаса кирәк дип, үзенә ничә мәртәбә сүз бирсә дә, Зәринә кабат шундый капкынга килеп эләкте. Ярый, килешү буенча, ул бер ел эшләргә тиеш. Әгәр шул бер елын ничек тә үткәреп жибәрә алса, барысын ташлар да кайтып китәр. Кыз үзен шулай тынычландырырга тырышты, әмма күңеленен жилкенүен, күз керфекләренен калтыравын баса алмады.

Олы юлдан авылга таба борылгач та, машинага әле шактый ара үтәргә туры килде. Күптән яңгыр күргәнә булмаган жирдән күтәрелгән тузан болытына уралып кечкенә генә өйнең капка төбенә килеп туктагач, Зәринә курка-курка гына машинадан төште. Аны каршы алган өйгә аяк баскач ук ул, әбисенен өенә килеп кергәндәй, шундагы агач исен тойгандай булды. Керфекләргә эленергә торган күз яшьләрен эчкә йотып, чемоданын бушатканда да ул, кире вокзалга йөгереп, туры килгән беренче поездга утырып китәргә эзер иде. Кызның сызлануларын өйалдында үсеп утырган шомырт агачы гына тәрәзә аша күреп торды...

Шыксыз, караңгы мәктәп коридорыннан үтеп, иң түрдәге директор бүлмәсе ишеген шакыгач, эчкә яктан «керегез» дип эндәштеләр. Тәрәзә

янында утырган житәкче урта яшьләрдәге ир-ат иде. Кәгазь өменә чумган жиреннән ул, башын күтәреп, Зәринәгә карады һәм ымлап урындыкка утырырга кушты. «Мине шулай каршы алалар микән» дип уйласа да, кыз гәҗәпләнүен тышка чыгармады. Алдында яткан кәгазьгә каты басып нидер сызгалаганнан соң гына, житәкче кеше каләмен читкә алып куйды һәм, күзлеген салып, ниһаять, Зәринәгә карады. Аны күз уңыннан кичереп чыгып, эченнән генә бая биргәч, нидер кинәт исенә төшкәндәй, ашыгып сөйләргә кереште:

– Исәнмесез! Мин шушы мәктәпнән директоры булам – Камил Рәисович. Безгә яшь кадрлар жибәрәбез дип, күптән вәгъдә иткәннәр иде. Тәки көтеп житкердек шушы көнне дә. Зәринә бит?

Беркайчан да югалып калмаган кызның үз-үзенә жебеп утырганына ачуы килде. Артка юл юк бит инде, шулай булгач борчылуның һәм үкенүнең дә файдасы юк дип уйлады ул.

– Әйе. Килешү буенча бер ел эшләргә тиеш булам.

Укытучыларның озак тоткарланмавыннан һәм шул сәбәпле бик еш алышынып торуларыннан туйган житәкче беренче көнне үк шулай дип ярып әйтүләреннән каушап китте. Мәсьәләгә кайсы яклап килергә белмичә, кирәкле сүзләренә эзләп, ул, ниһаять, йомшак кына эндәшсә итте:

– Алдан ук алай дип әйтмәгез әле. Бәлки, сезгә ошап китәр...

Соңгы сүзләрен әйткәндә, ул үзе дә эчтән генә көлеп куйды, ләкин шунда ук, тагын житдиләнеп, шактый кыю һәм чая күренгән бу кыз кайбер укучыларыбызны туры юлга кертүдә нык кына ярдәм итәр иде дип уйлады.

– Без сезгә тугызынчыларны бирербез. Сыйныф житәкчеләре житми бездә. Кисәтеп куям: авыр сыйныф. Бик зур көч һәм сабырлык таләп ителер...

«Яшь, тәҗрибәсез кеше дип, миңа акыл өйрәтергә тотыныр инде. Авыр булачагын үзем дә чамалыйм», – Зәринә әйтсә сүзләрен эчтә бикләп калдырды һәм биек үкчәләренә тавышы белән «әле күрсәтермен үземнең кемлегемне» дип, ишекне ачканда, коридордан үтеп баручының өстенә менә язды. Гафу үтеним дип яхшылабрак караса, үзе кебек үк яшь кенә кыз икән: озын кызыл күлмәк, тигез табанлы туфли кигән, коңгырт чәчләрен өскә өеп куйган. Башта кыз берни аңламый басып торса да, Зәринәнең үзенә төбәлеп каравын күргәч, телгә килде:

– Яңа укытучы килә дип әйткәннәр иде. Сөз буласызмы? Исәнмесез!

Кыенсынып кына эндәшүенә карамастан, юка иреннәре артына яшеренгән коры усаллыкны Зәринә сизми калмады һәм мөмкин кадәр ягымлырак булырга тырышып эндәште:

– Исәнмесез, әйе. Зәринә булам. Гафу итегез инде, сезне күрмәдем.

– Зыян юк. Мин – Мәдинә. Әйдә, мәктәпне күрсәтәм үзегә.

«Сөз»дән кинәт кенә «син»гә күчеп, шулай якын итеп эндәшүе Зәринәнең күңеленә май булып ятты. Бөтенләй ялгызмын дияргә ашыкмыйм әле. Бәлки, бар да мин уйлаганча ук начар түгелдер дип уйлады ул.

Мәдинә аны күрше бүлмәгә алып кереп, алдына кайнар чәй китереп куйганнан соң, Зәринә тәмам эреде дә китте. «Шушы орчык кебек кыз да, бәлки, монда ялгыш килеп эләккәндер» дигән уйларга чумып, чынаяктагы чәйнең суынганын көткән арада, бер-бер артлы сорауларын яудырырга кереште:

– Үзең бу якныкы буласыңмы? Күптән укытасыңмы?

Әңгәмәдәшенең сорау тулы карашын күреп, Мәдинә башта аптырап калды. Бүлмә эченә кергән жылнең өстәлдәге кәгазьләрне биетүен күреп, тәрәзәне ябарга үрелә-үрелә, йомшак тавыш белән сөйләп китте. Башкаладан килгән икән. Үзе теләп. Кая баруын алдан ук белгән, алданмаган, әллә ни зур өметләр дә багламаган. Шаккатып тыңлап торган Зәринә, чынаяклы кулының һавада эленеп торуын да онытып, ишеткәннәренә ышанмыйча катып калды. Урындыкка утырса, өем-өем китап артыннан өскә өелгән чәч толымы гына күренеп торган шушы япъ-яшь кызның монда үзе теләп килүенә ышанмады. Хәер, Зәринәне дә беркем дә артыннан төртеп йә өстерәп алып килмәде бит...

– Камил Рәисович ни диде соң? Берәр сыйныф та беркетеп куйгандыр әле үзеңә.

– Әйе, тугызынчыларны бирербез диде. Ниндиләр соң алар? Баш бирә торганнарданмы?

«Тугызынчылар» дигәнне ишетү белән кашларын югары чөйгән Мәдинәне күреп, Зәринәнең күңеленә шом йөгәрде.

– Бу Камил Рәисовичны әйтер идем инде... Үзе кадрлар юк дип чаң суга. Үзе килгән һәр яңа укытучыга, кулда гына йөртәсе урында, «тугызынчылар»ны тоттырып куя. Узган елны килгәч, миңа да шуларны билгеләгәннәр иде. Ярты ел укыттым. Соңрак йә «тугызынчыларны» миннән аласыз, йә үзем китәм дидем.

Зәринә төпченеп сорамаһа да, Мәдинә үзенә иш-дус табу куанычыннан эреп киттеме – соңрак эчке бер бушану белән үзе турында бик жиңел генә сөйләп бирде. Кыз соңгы курсны тәмамлагач, егете белән бергә уртак тормыш корырга хыялланганнар, тик армиягә киткән егетнең хатлары сирәгәйгән һәм тора-бара бөтенләй килми дә башлаган.

– Алар хезмәт иткән жирдә кагыйдәләр бик каты иде, шуңа күрә кәгазь хатлар белән генә аралашырга туры килде. Аның ягынан жыл дә исми башлагач, мин берничә ай сабыр гына хәбәр көттем дә, соңыннан түземлегемне жуеп: «Башка болай дәвам итә алмый, әйдә, араларны өзик» дип хат жибәрдем. Бигрәк кызу канлы булганмын инде ул вакытта. Ел азагында, тулай торакның бүлмәсен жыештырганда, дус кызның матрацы астынан бер кочак хат килеп чыкты. Карасам, барысы да миңа адресланган. Тик ул вакытта инде егет дигәнәм минем аңлатуларны тыңларга да теләмәде. Шуңа күрә, күңел төшенкелегенә бирелеп, барыбер югалтыр нәрсәм юк дип, шушы авылга килеп төштем. Икенче елымны эшлим инде, тагын күпмегә түзелер...

Шаккатып тыңлап торган Зәринә, зур булып ачылган күзләре дымлануын сизсә дә, карашын Мәдинәдән алмады. Кеше яныңнан терәлеп үк үтсән, күңелендә нинди тирән яра барлыгын сизеп булмый икән бит...

Зәринәгә – егерме өч, сыйныфтагы иң зур укучы Райнурга – уналты яшь. Иң беренче дәрестә үк иң арткы парта артыннан салкын, усал караш белән каршы алган егет яшь, тәҗрибәсез укытучыны шактый тир түгәргә мәжбүр итте. Киң жылкәле, калын кара чәчле, кытыршы йодрыклы укучыдан

сыйныфта һәркем дә курка. Артка борылып карарга да жөрьят итмәгән укучылардан бигрәк Зәринә үзе курка, ләкин, Райнурга аның өстенрәк булуын ялгыш та күрсәтергә ярамаганлыгын аңлап, ничек тә үзен кулда тотарга тырыша.

Узган елны егет әнисе турында начар сүзләр әйткән дустан кыйнап ташлаган. Гомумән, сыйныфтагы һәр икенче укучының әти-әнисе сагогон исеннән арына алмый. Һәр баланың йөзәнә чыккан дорфалык эндәшкән сүз саен ярылып һавага чыга һәм үзен болай да кыл өстәндә хис иткән Зәринәне аяктан егардай була. Мәктәп идарәсе: «Балаларны тәрбияләү – мәктәп карамагында», – дип әйтсә дә, бу очракның бик катлаулы булуын кемгә аңлатасың да кемнән ярдәм көтәсең?

Беренче дәрестән соң ук Мәдинә янына очып кәргәч, хезмәттәше хәлне бик тиз аңлап алды һәм, кызыл костюмын рәтлү-рәтлү, кыска вакыт эчендә дустанә әверелергә өлгергән Зәринәне каршыдагы урындыкка китереп утыртты:

– Беркайчан да тавыш күтәрмә син. Әгәр дә аларның сина буйсыначагына ышансан, чынлап та, тыңлата алырсың.

Һәрчак кызылдан киенеп йөргән һәм коридорның икенче башында күренү белән үк янып торган Мәдинәнең шундый киңәше Зәринәгә кабат көч кертәп жибәрде. Күкрәкне тутырган авыр яшь болытының берәз таралуын сизеп, ул башка беркайчан да болай жебеп төшмәскә үзәнә сүз бирде. Икенче дәрәскә кәргәндә, кыз кабат биек үкчәләрен кия һәм, сулышын тигезләргә тырышып, читлеккә ябылган арысланнар янына кәргән шикелле, каушап кына ишекне ача. Кемнедер тыңлатырга азаплану, күпме сорасаң да, дәрәс җавапны ишетүгә өметләнә алмау, үзәкнең көчсез булуының аңлау – барысы бергә бутала, һәм Зәринәне, кабат хәлсезләндереп, агач урындык янына алып килә. Кыңгырау шалтырау белән дәррәү күтәрелеп чыгып киткән укучылар артыннан соң тынлык урнаша кала һәм кызының уйларын еракларга алып китә. Шулай бервакыт дәрәсләрдән соң, китапларны бер читкә этеп, чарасыздан иягенә таянып утырганда, Камил Рәисович килеп кәрдә һәм, яшь укучының арыган кыяфәтен күреп, бер мәлгә тукталып калды. Авыр карашын җитәкчегә күчәргәч, Зәринә, утыра аласыз дигәндәй, каршы урындыкка ымлады.

Камил Рәисович Зәринәнең кәефе юклыгын күрсә дә, алдан уйлап кәргән сүзен әйтми калдыра алмады. Ашыкмый гына, җитәкчеләргә хас булганча, тыныч тавыш белән сүзен башлады:

– Зәринә, безгә әти-әниләр белән тыгыз элемәтдә торырға кирәк. Тәрбия эшен өстән таләп итәләр. Укучыларыгызның өенә барып, якыннанрак танышып кайтсагыз, үзегезгә файдага гына булыр иде.

Берни ишәтергә дә теләмәгән балаларга ниндидер белем бирергә тырышу кызының бар көчен суыра. Дәрәсләрдән соң жеп өзәрлек тә хәле калмавы турында хәзер җитәкчесенә сөйләп бирсә? Ата-ана бирә алмаган тәрбияне ул, егерме өч яшьлек, бер тәҗрибәсез яшь кыз каян бирсен, ди? Тик «бер генә ел» дип, үзен тынычландыра торгач, Зәринә кабат аякларына биек үкчәле туфлиләрән кия, озын чәчен бер толымга үреп куя һәм, иңенә сумкасын асып, юлга чыга. Күрше авыл белән ике арада – күпме эз сәңдергән унике чакрым юл, күктә – киләсе ике-өч сәгать бусе юлдаш

булырга сүз биргән көзгә саран кояш, кесәдә – укучыларның адреслары белән чуарланган исемлек.

Ике машина киңлегендә булган олы юл, офыкка житкәндә, энә очы нечкәлегенә кала да юкка чыккандай була. Шактый ара үтелсә дә, әлегә азагы күренмәгәнлекне белгәч, Зәринә шәһәр ташын сагынган туфлиләрән сала һәм юлын яланаяк давам итә. Мәктәпнең үзенә бөтереп алган кәгазь мәшәкәтләрә, уку планнары, тикшереләсе дәфтәрләр – барысы да, өскә өелеп, баш күтәрергә дә, тын алырга да ирек бирмәгән икән. Озын юлда уйлары белән бергә калгач, Зәринә тирән сулыш алды һәм вакытның берәзгә булса да тукталып торуын тойды. Күптән түгел генә Разил Вәлиевнең «Иске сәгать дәрәс йөри» әсәрен укый башлаган иде, ә анда, үч иткәндәй, сүз ялгызлык турында бара. Бер жөмлә укый да киләсе юл өчен көч житмәсен сизеп тукталып кала. Күз яшьләрененң кабат аңны томалавыннан куркып, китапны тизрәк өскә киштәгә яшерсә дә, күңелгә сеңәргә өлгергән ялгызлык хисеннән арына алмый. Закирның хәле ничек икән? Соңгы мәртәбә сөйләшкәннән соң берничә ел вакыт узарга өлгерде инде, бер елдан соң әйләнеп кайтырмын дигән булган иде, хәзергәчә шәһәрдә күренгәнә юк кебек. Сара белән Илһам аша яңалыкларны белеп торган Зәринә соңгы арада алар белән дә элементәне суытты...

Уйларының очына чыга алмый, фикер йомгагын тәгәрәтеп барган Зәринәнең юлында шомырт агачы очрады. Читтә ялгызы гына утырганга күрә микән, кыз үзен дә шул агач шикелле итеп хис итте. Нык булып үскән кәүсәсә әллә жилдән, әллә ялгызлык сагышыннан кара жиргә иелгән. Кайчандыр шау чәчәккә күмелеп, үткән юлчыларның күңеленә серле ис бөркеп утырган агач хәзер инде алтынга манылган яфраклары белән аерылышырга жыена. Ә аерылышулар котылгысыз икән...

Зәринә авыл башына килеп кергәндә, көн кичкә таба авышкан, халык хужалык мәшәкәтләрә белән кайнашкан вакыт иде. Тәбәнәк койманың капкасын саклык белән генә ачарга үрелүгә, Зәринә бармакларына йөгәргән дулкынның кайнарлыгын сизде. Ничек каршы алырлар икән аны? Бигрәк яшь бит дип, сөйләшеп тә тормаслармы? Яисә жылы кабул итәрләрме?

Очрашуны күңеленнән генә бик катлаулы итеп күз алдына китерсә дә, чынлыкта барысы да гади булып чыкты. Кояш нурларының төсен сәңдерергә өлгергән бәбкә үләнә бар ишегалдына жәелгән иде. Сары буявы кубып беткән ишек төбенә басарга кыймый, үрелеп, агач ишекне шакыгач, көттереп кенә өйнең хужасы чыкты. Өстенә эш халаты элгән хатынның йөзенә тирән жырчыклар сызылган иде, авыр эштән кытыршыланып беткән кулы белән ишек яңагына таянып басканнан соң, ул укутучыга бер генә жөмлә әйтте:

– Урман хужалыгында укымыйча да эшлиләр әле. Сезнең химия-фәләннәрегезнең бер кирәге юк.

Укучылардан таләп иткән булабыз, өйдә шундый тәрбия булгач, каян укуга хөрмәт-мәхәббәт тусын соң дип уйлады Зәринә. Тормышның урман белән генә чикләнмәвен, тырышып укып, яхшы билгә белән мәктәпне тәмамлаганнарның әллә нинди үрләргә ирешә алуын укутучы кыз күпме генә аңлатырга омтылса да, сүзләрененң, тыңлаучыга барып ирешмичә, һавада эреп югала баруын сизде.

Яшәү төсен югалткан башка өйләрдә дә аны колач жәеп каршы алучы булмады: сайгаклары чери башлаган сары идәннәр, өстәл тулы юылмаган савыт-саба, тәрәзә төбөндәге почмакларга ояларга өлгергән үрмәкүчләр һәм шайтан суыннан аңы томаланган, авыз ачып ике жөмләне бәйли алмаган эти-әниләр... Шушы халәтләреннән кыенсынып, читтә басып торган укучыларның карашлары идәнгә тәгәри. Мәктәптә Зәринәгә тутырып караган күзләрне хәзер тотып алуы авыр: алар укутучының өйгә килүеннән, тормышларының шушы куркыныч ягы да ачылуыннан гарьләнәләр иде.

...Райнур башын күтәрми генә астан сөзеп карый һәм Зәринәне тагын да кайнаррак ялкынга ташлый. Аның янына тезелешеп утырган сеңелләре һәм энеләре бер читкә өеп куелган юрганнар артына качмакчы булалар. Урын-жирдә япмалар юк, юрганнарның өслегенә карасаң, алар беркайчан да булмагандыр төсле тоела. Эти-әниләреннән ерактарак торырга тырышкан кечкенә балалар, абыйларына сыенып, ят кунакка куркып карыйлар. Гаиләдә барысы биш бала. Райнур – иң олысы. Зәринә аның билгеләре турында авыз ачып бер яхшы сүз дә әйтә алмый, журналда тоташ икелеләр тезелеп киткән, мәктәп программасын да куып тоту мөмкин эш түгел. Егетне такта янына чакыру – аны гына түгел, үзеңне дә газаплы минутларга дучар итү... Ачуланып йә ялварып сорыйсыңмы – тузан кунган ботинкасының йөзенә карап катып калачак һәм, тынлыкны жимерергә базмый, бик озак эндәшми басып торачак. Хәзер нәрсәдер сөйләүнең кирәге бармы икән? Тел әйләндереп, аның турында начар бер сүз әйттеңме – этисенең калын кашларына һәм кара күзләренә чыккан усаллыгы, тән буенча тиз генә йөгереп төшеп, калын йодрыкларга күчәчәк. Шуңа күрә Зәринә, тамагына утырган төерне сиздермәскә тырышып, хәлсезләнеп киткән тавышы белән эндәшә:

– Райнур бик тырыш егет үзе...

Егетнең болай да чамадан тыш авыр тормышын тагын да авырайтуның ни мәгънәсе бар? Минем алда булса да кул күтәрмәсеннәр дип уйлаган Зәринәнең ярты юлда өзелеп калган жөмләсен Райнурның әнисе дәвам итә:

– Минем улым бик яхшы бит ул. Начар, тәртипсез дигән булалар. Сеңелләрен-энеләрен ничек жыеп, карап йөрткәннән беләсезме соң? Хужалыкта да булыша... Бөтенесе «укумый» дигән булалар. Кайчан укырга соң ана? Сөз, әйдә, утырыгыз. Хәзер чәй ясым...

Ашыга-ашыга тезеп киткән ана житез хәрәкәтләр белән генә өстәлдән ипи валчыкларын сыпырып ала да тапланып беткән чәйнекне газ плитәсе өстенә утырта.

Зәринә кичнең төнгә авышуын һәм юлның озынлыгын сылтау итеп «рәхмәт» әйтә дә караңгылык тулган бүлмәдән ашыгып урамга чыгып китә, күкрәк тутырып сулыш ала. Бу вакытта инде кояш офыкның читеннән генә күз кысып карый һәм яшь укутучының күңелен куркуга сала: кирегә юл шактый озын, һәм ике араны машинада үтүчеләр дә сирәк.

Аякларына туфли элгәнә өчен йөз мәртәбә үкенергә өлгергән укутучы кыз адымнарын кызулатырга тырышып авылны чыгып барганда, артынан кемнәндер йөгөрүен аңлады:

– Зәринә апа! Ничек берүзегез кайтасыз соң? Караңгы төшә бит...

Укучысының болай жылы итеп эндәшүен генә түгел, гомумән, тавышын

ишетмәгәнгә күпме вакыт узган иде инде. Гажәпләнеп артына борылып караса, Райнур, чынлап та, Зәринә артыннан йөгереп килә иде.

– Попутка тотармын, борчылма син. Өеңә кайт, бар.

– Ә беркем дә очрамаса?

Каршы килүләргә карамастан, егет әле тагын биш-алты чакрым тирәсе укытучысы белән янәшә атлап барды. Райнур булмаса, үзенә бу караңгыда берүзе кайтуын күз алдына да китерә алмаган Зәринә, күңелендә барлыкка килгән куркуны яшерергә омытылып, нәрсәдер сөйләргә һәм шомландырган тынычлыкны куарга тырышты. Шулай бергә шактый ара барганнан соң, арттан куып тоткан машинаның яктысы астында озыная барган шәүлэләрен күрәп, Зәринәнең күңелендә өмет кабынды. Күрәшә авылдан кайтып килгән машинаны туктатып, укытучысын утыртып жибәргән Райнурның күзләре кызга башка төсләр белән янган төсле тоелды. Алар дәрестә партага төбәлеп утыргандагы шикелле салкын түгел, ә тамчы-тамчы нур тамызып, жылылык бөрки иде.

Караңгы юлда очраган машина Камил Рәисовичныкы булып чыкты.

Ул: «Нишләп болай соңга калдыгыз соң?»— дип борчылып эндәшкәндә, кыз алгы урындыкка кереп утырырга өлгергән иде инде. Жиңгел генә кузгалып киткән машинаның гөрелдек тавышы ике арада туган киеренкелекне басарга ярдәм итте. «Озаграк йөрелде шул», – Зәринәнең җавабы коры яңгыраса да, житәкче уку турында, авыл, яңа тормыш турында сораштырырга кереште. Камил Рәисович житди кыяфәттә юлга төбәлеп бара, вакыт-вакыт кызга караш ташлап ала һәм аны ничек тә сөйләштерергә тырыша иде. Яңа гына күргәннәреннән күңеле кителеп түгелергә торгангамы икән, Зәринә яңгыраган сорауларга бик кыска һәм төгәл җавап бирде. Тик шул мизгелдә житәкчегә әллә ни булды: кызның сагыш тулы күзләрен күргәч, аңа ярдәм итү теләге уяны. Шул көннән соң Камил Рәисович, әле бер, әле икенче сылтау табып, хәлен белер өчен, Зәринә янына кереп чыгарга гадәтләнә.

Ә Зәринәнең Райнур белән уртақ тел табарга тырышып талпынуы җавапсыз калмый башлады. Егет хәзер, такта алдына чыккач, дәресең алтынга тиң минутларын урламый, ә өй эшен язма рәвештә тапшыра. Шулай итеп, кыз укучыларын, укуга булмаса да, тормышка якынайтырга тырышып, жиң сызганып эшкә кереште. Һәр көн иртән ул аларга, үзенә кызыксынып төбәлгән күзләрдән ялкын алып, «Дөнья тирәли» журналын укый. Нәрсәдер сөйләп кенә калмыйча, кар кешесенең булу яки булмавы, көзен агачларның ни өчен алтын төскә манылуы турында әңгәмәгә укучыларын да җәлеп итә. Дәрәс башланганчы ук, ул аларга руслар белән славяннарның бер үк төшенчә түгел икәнлеген, Кирилл белән Мефодийга кадәр дә язу булганлыгы турында аңлата. Моңарчы сүзгә кушылырга да куркып торган кызларның, үз эшләрен читкә куеп, йотылып тыңлап утыруларын, авыз ачып нәрсәдер әйтүләрен күрәп алган Зәринә өчен бу үзенә күрә бер жиңу булып тоела. Сыйныфтагыларның күпчелеге мондагы баткаклыктан чыга алмаячагын, шушында тамыр жәячәген уйлый Зәринә. Һәм бу аны бөтенләй аяктан ега. Ләкин андый күңелсез уйларны читкә куарга тырышып, аларга һәркемнең дә укып чыгып, ерак җирләргә күрергә мөмкин икәнлеген турында сөйли. Башкаланы барып күрү мөмкинме?

Мөмкин. Европаны? Көнчыгышны? «Әгәр дә теләсәгез, барысына да ирешерсез!» – дип, укучыларын илһамландырган Зәринә үзе дә моңа чын күңеленнән ышанырга тели.

– Телеңне тый! Син укутучы белән сөйләшсәң!

Калын тавышка сискәнеп, арткы партага борылып карасалар, моңарчы авызына су капкандай утырган Райнурга кинәт жан кереп китүен күрделәр. Беренче рәттә утырган сары чәчле егет, укутучының соравына җавап бирергә теләмичә, берәз тавыш күтәрмәкче булган иде, күптәннән инде алдында күренмәс калкан кебек йөргән Райнур шулай ярдәмгә ашыкты. Димәк, өметне сүндерергә ярамый әле дигән нәтижәгә килде Зәринә.

– Сөз безнең һәрберебезнең өендә булып, танышып чыктыгыз. Хәзер безнең чират инде... – Укутучы өстәленең нәкъ каршында утырган сары чәчле Наиләнең сүзләреннән соң Зәринә ни дияргә белми аптырап калды. Баш тартса, арада барлыкка килгән күзгә күренмәс җепләрнең кинәт өзәлүеннән курыккан укутучы карашын китаптан сыйныфка күчерде һәм, дәшми генә берникадәр елмаеп торганның соң, җавап бирергә ашыкты:

– Иртәгә һәрберебезнең дә өй эшен төгәл итеп эшләп килү шарты белән мин сезне кунакка чакырам...

Дәрәсләрдән соң барысының бергә жыела алуына бик ышанып бетмәгән иде укутучы, ишек төбеннән үк шау-гөр килеп кергән балаларны күргәч, ул куанычын яшерә алмады. Безе пешергән жиреннән ашыгып аларның каршына йөгерде һәм түргә чакырды. Кыенсынып кына алга узган егет-кызлар өчен бүлмәдә кайнаган тормыш чит-ят иде, ахрысы. Килеп керүгә үк күңелләрендә туган сорауларны алар тора-бара укутучы апаларына яудыра башладылар. Ничә чакрым ераклыктан үзе белән фен алып килгән иде Зәринә, шуны киштәдә күргәч, кыска буйлы, беркайчан да артык сүз ычкындырмый, ялындырып кына сөйләшә торган Наил сорыйсы итте:

– Апа, бу нәрсә соң?

– Чәч киптерер өчен.

– Хи, чәч үзе кибә алмыймыни?

Бу сораудан ни көләргә, ни еларга белми басып торган Зәринә ни дип җавап бирергә дә белмәде.

– Ә моңысы нәрсә?

Наил чынаяклар янында торган миксерга төртеп күрсәткәч, Зәринә егетнең шаярмавын, чынлап кызыксынуын күрде:

– Миксер.

– Ә ник кирәк ул?

– Йомырка болгатыр өчен.

– Чәнечке белән дә бик яхшы болгатыла бит ул...

Аш бүлмәсендә кайнашкан кызлар өчен бу яңалык түгел иде шикелле. Сыйныфташының беркатлы сорауларыннан чырык-чырык көлгән арада, алар укутучы апаларына, әле моңы, әле тегене алып биреп, ярдәм итәргә дә өлгерделәр.

Кунаклар арасында Райнурның булмавын Зәринә күрми калмады.

Укучыларның йөз чалымнары хәтергә сеңеп, һәр хәрәкәтләре ятланып беткән инде. Шуңа күрә кемнеләр житмәвен Зәринә күзләре белән барлап чыкканчы ук сизэргә өлгерде. Ләкин Райнур тирәсендә бөтерелгән дүрт бөртек бала күз алдына килеп баскач, Зәринә артык төпченеп тормады. Өенә соңга калып кайткан булса, йодрык уйнатырлар иде, мөгаен...

Май, 2019.

Укучылардан бигрәк укытучыларны дер калтыраткан чыгарылыш имтиханнары килеп житкәч, Зәринә ыгы-зыгы дулкынына кереп чумды һәм күз карасына әйләнгән балалары өчен кайгырып йөри башлады. Имтиханнар район үзәгендә бирелсә дә, аттестатка төшә торган билгене мәктәп укытучысы үзе куя. Күрше бүлмәдә генә математика укыткан Гөлинә Альбертовна күп еллар шушы мәктәптә эшләгән хезмәткәр иде. Нәкъ менә ул, Райнурга «өчле» билгесе куярга теләмичә, укытучылар белән бәхәскә керде.

Яз белән жәй арасында иркәләнеп йөргән салмак жилнең урамдагы шомырт агачларына сарылган мәле иде. Үзенең укучы булган чагын искә төшереп, бакча аркылы мәктәпкә үткәндә, Зәринә, күңеле сызланып, кабат Райнурны искә төшерде. Вакытны озакка сузмый гына аның эшен төгәлләргә кирәклеген белгәнгә күрә, биек баскычларны житез генә узып, туп-туры Гөлинә Альбертовна кабинетына юнәлде. Ул сыйныф бүлмәсен жәйге ялга эзерләү белән шөгыльләнә иде. Түр киштәләрне китап тузаныннан тазарту белән мәш килгән укытучы иненә төшкән чөчләрән кулы белән төзәтеп куйды да ишектән күренгән Зәринәгә борылып карады:

– Исәнме!

Урамнан ашыгып кергәнгә сулышы кабып, кыз бермәлгә сүзен башлый алмый торды. Муенына бәйләгән зәңгәр жіңелчә шарфын чишеп куйгач кына телгә килде:

– Исәнме, Гөлинә апа. Сина бер үтенеч белән кердем бит әле. Кабат тугызынчылар турында инде сүзем...

Тагын шул бер балык башы дигәндәй, тирән уфтанып куйган өлкән укытучы бер мизгелгә генә эшеннән аерылып торды да, Зәринәгә сынап караганның соң, эшен дәвам итте:

– Райнур турындадыр инде. Юк, Зәринә, булмый алай. Күпмедер тырышып, нидер өйрәнергә теләгән, ләкин эшләре бик үк барып чыкмаган кешегә дә «өчле», китапка бер тапкыр да кагылып карамыйча, бармак та селкетмәгән кешегә дә «өчле» булсын, ди... Юк, ничә ел укытып, үземә андый эшне рөхсәт итә алмыйм.

Киштә актарган хезмәттәшенең сүзләре яшь кызга көлке булып тоелды. Моңарчы мәктәпне тәмамлаган һәр укучы да фәнне кимендә «өчле»лек белгән дип әйтү мөмкинме соң? Мондый баткаклыкка кереп баткан һәрбер укытучы да «баланың киләчәген жиңермим инде һичьюгы» дигән фикергә таянуын белмиме әллә ул? Райнурның вакыт-вакыт Гөлинә апасына каныгып йөрүе, каршы эндәшүе һәм буйсынырга теләмәве төп сәбәп иде өлкән укытучының принципияльлегендә.

Бер ел түзем дип, үзенең китәр көннәрен көтеп йөргән кыз кинәт шундый каршылыкка очраудан югалып калды. «Чыгып китсен инде, аның

тагын бер ел монда укуыннан берни үзгәرمәячәк бит. Баланың тормышын жимерерсез, үзегезне тагын борчуларга гына күмәрсез», – дип ялынса да, Гөлинә Альбертовна баш бирергә теләмәде. «Өчлө»лек бер мисал да эшләр күрсәткәнә юк бит аның, авызына су кабып утырганы өчен куяргамы «өчлө»не?» – дип, киресенчә, кызды гына. Ләкин Зәринә икенче елны да егет белән шундый ук мәшәкәтләр туачагын аңлаткач, укытучы икеләнеп кенә өстәлдәгә кәгазь-китапларын актара башлады. Соңыннан, бу хәл белән бик канәгать булмавын белдереп, риза булды һәм сөенеченнән йөгереп чыгып киткән Зәринәнең артыннан шаккатып карап калды.

Июнь, 2019.

Зәринә, күңелендә туган ашкынулы хисне тыя алмый, ашыгып чемоданын жыйган вакытта тузан туздырып капка төбенә килеп туктаган машина тавышын ишеткәч, урам як тәрәзәсә янына килде, чөлтәрнең очын тартып кына тышка күз салды. Камил Рәисовичның житез хәрәкәтләр белән капканы ачып керүен һәм өй ишегенә якынлашуын күргәч, кыз ни уйларга белми аптырап калды. Агач ишек авыр гына ачылып ябылгач, һәрвакыттагыча костюм кигән житәкчә көр тавыш белән исәнләште һәм:

– Синең ашыкканыңны беләм, шуңа күрә сүземне кыска тотам. Яңа гына районнан хәбәр килде. Авылга эшкә кайткан яшь кадрларны чит илгә стажировкага жиберү мөмкинлегә бар икән. Ләкин бик тиз җавап бирергә кирәк... – диде.

– Камил Рәисович, минем кулымда билетлар бар бит инде. Ике сәгәттән туган якка кузгалам.

Мондый тәкъдимнән каушап калган Зәринә, тынычлыгын югалтып, идәндә таралып яткан чемоданын җыярга кереште. «Ә нәрсә югалтам соң мин? Бәлки, ризалашыргадыр?» дигән фикер аның күңелен ымсындыргыч дулкыннарга ташласа да, бары бер исем коры жиргә тартып чыгарды. Закир кайткандыр, бәлки... Тик күперләргә яндырырга сүз бирдем бит инде дип, тиз генә үзен кулга да алды Зәринә.

Камил Рәисович, озак кына Зәринәгә төбәлеп торганнан соң, кулын кая куярга белми, башта кесәсенә чумдырды, аннары, кире чыгарып, учларын уа-уа, каушавын жиңөргә тырышты:

– Зәринә, син монда бер ел яшәп-эшләп, безнең үз кешебезгә әйләндең инде. Укучылар белән дә, авыл халкы белән дә уртақ тел таптың...

Сүз жебенәң кая барганын чамалаган кыз житәкчесенә күз төшерде һәм, тын алырга да куркып, киләсе жөмләнә көттө.

– Монда гына калсаң, бергәләп эшләр идек. Аннан соң...

Тел очында калган сүз һавада эреп югалгандай булса да, Камил Рәисович, иңенә өелгән каушау белән җаваплылыктан тизрәк арынырга теләгәндәй, дәвам итте:

– Аннан соң сиңа башка бер тәкъдимем дә бар иде. Мин төче сүзләр сөйли белмим, алтын таулар да вәгъдә итмим. Ләкин шулай да күңелемдәгине әйтми кала алмыйм. Зәринә, чык миңа кияүгә!

Кыз үзенә төбәлгән карашта вулканнар атылуы белән бергә океаннарда купкан давылларны да күрде. Мәхәббәттә үзеңне табар өчен, бәлки, ярату

мәжбүри дә түгелдер дигән уйлар ятымәсенә уралганда, ачык тәрәзәдән шомырт чәчкәсенен таныш исе язгы жылы жыл белән бүлмә эченә ургылып керде. Калыргамы әллә? Югалтыр кешесе, үкенечкә калыр башка юлы да юк.

Юк кебек... Тик йөрәк ни өчен еш-еш тибә соң? Әллә ул кеше, ул юл бар микән?

Май, 2019. Лондон.

Бер елга дип кенә килгән студентларга, килешүне озайтып, чит илдә эшкә калырга мөмкинлек бирелгән иде.

– Әйдә, калыйк инде. Туган якта кочак жәеп көтеп торучы булмас барыбер...

Язгөлнең ялынуына Закир ни дияргә дә белмәде. Бер караганда, карьера баскычы буйлап өскә үрмәләргә менә дигән мөмкинлек бу. Икенче яктан, эти-энинен жылы карашы, мәтрүшкәле кайнар чәй, якин дуслар сагындырып, егетнең күнелен сызландырып тора башлады. Дүрт ел гомерне чит илдә үткәргәч, кирәкле тәжрибә туплангандыр инде дип, Закир эчтән генә кайтыр юлга эзерләнә башлады. Эштән соң Язгөл янына кергәч тә аның өстәл эзерләвен сабыр гына карап торды һәм, каршысына килеп утыргач, тәвәккәлләп сүз башлады:

– Язгөл, укыйсы китаплар укылды, эшләнәсе эшләр дә эшләнә. Гомер буге болай булмас бит. Аяк астында каты жирне дә тоясы килә.

Кайнар чынаякны кулында әйләндөргәләгәннән соң, кыз егеткә төбәлдә:

– Шундый мөмкинлектән баш тарталар диме соң? Безне монда яхшы, ышанычлы киләчәк көтә бит!

Кызның үпкә тулы тавышында ачу төсмерләре дә булуын абайлап алган Закир башта, ни дияргә белми, тәрәзәдән урамга карап торды. Соңгы арада Язгөл белән булган мөнәсәбәтләренен салкынаюына егет үзенен гаепле икәнен бик яхшы аңлый иде. Кыз белән ике арада зур упкынның һәр яна көн саен тагын да зурая баруын сизгәч, моның сәбәпләрен эзләргә тотынды. Тирәнгә төшөп, үзенен уйларында күп казынды ул, ә сәбәпләр гади генә булып чыкты. Онытылган исем әкрән генә аның хәтерендә яңара баруын тойды Закир: кайчандыр бик тиз жуелган сын күз алдында ешрак пәйда була башлады. Зәринә иде ул. Югалтулар һәм табытулар аша күнелгә кереп калган Зәринә иде.

– Әгәр кайтам дип әйтсәң икән, безгә хушлашырга туры килер.

Үз уйларына чумган егет мондый катгый жөмләдән сискәнәп китте һәм, чынаягын читкә этәп, чын сөйләсәме дигәндәй, Язгөлгә төбәлдә. Кызның күзләрендә бер генә шаяру төсмере дә сизелмәгәч, Закир туры киләрдәй сүзләр эзләп азапланды. Ләкин авыз ачып әйтергә үзәндә көч таба алмагач, Язгөл әңгәмәне үзе тәмамлап куйды:

– Киләсе атнада килешүнең вакыты чыга. Шунда ук яңасына кул куярга кирәк булачак. Күп калмады, тизрәк уйла.

...«Йә мин, йә туган як дип әйтте түгелме соң Язгөл?» Урамга чыккач кына Закир фикерләрен бер төенгә туплый алды. Әгәр кешене сайлайсың икән, нәрсәдәндер баш тартырга кирәк диләрме әле? Ике ут арасында калган егет кайсы якка авышырга белми озак талпынды. Бүлмәсенә кайткач та, озак кына бер ноктага текәлеп, соңгы дүрт елын күз уңыннан кичерде.

Соңгы очрашу вакытында «бер генә елга бит» дип юатырга тырышкан иде Зәринәне. Биргән сүзендә тора алмады. Уртақ хисләргә хыянәт итте.

Зәринә аны күптән оныткандыр инде. Ул якларда Закирның көтеп торучы кешесе юк, әти-әнисен исәпкә алмаганда, әлбәттә. Шулай булгач, берни дә югалтмый бит ул. Нишләп әле кулга килеп кунган кошны очырып жибәрергә?

Закир Лондонда калырга карар кылгач, Язгөл зур жинү яулаган төсле сөенде. Бүген яна килешүгә кул куелырга тиеш. Иртән торып, ашык-пошык кына чәйләп алгач, кирәкле документларны эләктереп, компаниягә юл тотты ул. Урамга чыгу белән шалтыраган телефон экранында Язгөлнең рәсемен күргәч, Закир аптырап калды.

– Үземнең документларны өйдә онытып калдырганмын. Әгәр ерак китмәгән булсаң, алып чык әле, зинһар. Ачкыч ишек төбөндәге келәм астында, – дип эндәште кыз борчылулы тавыш белән.

Сәгатенә күз салгач, үзенә соңга калуын күреп алган егет тиз генә кире борылды һәм, йортның кирәкле ишегенә килеп житкәч, житез хәрәкәтләр белән бүлмә эченә керде. Закир монда еш була иде, шуңа күрә ул ятланган хәрәкәтләр белән туп-туры китап-кәгазьләр торган киштә янына барды һәм Язгөл сораган документларны ашыгып кына эзләргә кереште. Әллә каушаудан, әллә кабаланудан ялгыш кагылып китте дә киштәдә терәтеп куелган китаплар эчләрендәге кәгазьләр белән бергә идәнгә коелып төштеләр. «Болай да соңга кала идем бит...» – дип, үзалдына сукранып, барысын кире жыярга керешкәч, карашы кулына килеп эләккән кечкенә кәгазь кисәгендә эленеп калды. Бик таныш язу иде ул. Ләкин Язгөлнеке түгел. Ул, гадәттә, хәрефләрне очлы һәм биек итеп тезә. Ө монда юллар тигез, түгәрәк булып сузылып киткән. Егет, кызыксынуын жинә алмый укырга керешкәч, башта берни аңламый торды.

«Сәлам, Закир. Исемем Зәринә була. Аккаунтым: Zerine. Егетләр хәзер очрашуга чакырмыйлармыни? =)

Закир, кинәт меңәрләгән чакрымнарны үтеп, авыл урамнарына кайтып төшкәндәй булды, һәм күз алдына Хәдичәтәйләрнең өе алдындагы шомырт агачы килеп басты. Шул шомырт агачы астындагы коймага хат кыстырып киткән иде бит Закир. Зәринә белән табышкач, кызының да җавап язуы, ләкин хатның каядыр эреп юкка чыгуы беленде. Ул вакытта әллә ни игътибар итмәгәннәр иде, менә нидә булган икән эш. Зәринә белән Язгөл күрше өйләргә кайталар иде бит...

Дошманнан түгел, бар күңеленә биреп ышанган дуслардан сакланырга кирәк дип дәрәс әйтәләр шул. Үз күзләренә ышанмый, идәнгә сыгылып төшкән Закир күз аллары караңгылануын сизде. Телефонына үрелеп авиаочышлар сайтың жыйган вакытта, егет күңелә теләгән юлны сайларга өлгергән иде инде.

Июнь, 2019.

Алар кабат очраштылар.

Закирның Лондоннан кайтуына әле бер-ике көн генә үткән иде, юллар

кисешүенә өметләнү түгел, ул турыда уйлый да алмаган егет тормышның мондый борылышыннан каушап калды.

Тирә-юньдәгеләрнең барлыгын да онытып Зәринәгә төбәлгән карашны янәшәдәге кызлары күрәп алдылар. Сара белән Әминә Зәринәнең кайтуын белү белән аны очрашуга чакырганнар иде. Чыр-чу килгән кызлар көлешүләрен давам итсәләр дә, карашлар табышуыннан соң бар дөнья тукталып калган кебек тоелды Закирга. Чабыш аты кебек тибә башлаган кызу йөрәкне тынычландыру өчен салкын учка кысып тотасы иде... Зәринә күзләрен читкә алганда, егет аның янына барырга талпынды. Юк, калтыранган куллары белән өстәл өстенә таянып торган жиреннән кире йомшак кәнәфиенә утырды. Эчтә дулаган буранны ничек тә күрсәтмәскә кирәк! Горурыкны таптап баш июдән узган инде эш. Йөзәнә үк чыккан каушавын яшерергә тырышкан Закир янына Зәринә үзе килде. Тавыш чыгармады, куркак дип, бармак төртеп көлмәде, борынын югары чөеп, борылып китеп бармады. Киресенчә, моңа кадәр берни дә булмаган кебек, якин дусларча, аның янына килеп утырды. Үзләрен бу урында артык сизгән иптәш кызлары исә Закир белән иске дуслар кебек исәнләштеләр дә шунда ук хушлашып ишеккә юнәлделәр.

Таныш зәңгәр күзләр... Сагынылган икән. Әле кайчан гына, мәшәкәтләр белән онытылып, Интернет челтәрәндә Зәринә битенә керелми калса, «Үтте, ахрысы» дип уйлый иде. Беркатлылык белән үз-үзен алдау гына булган икән ул. Менә бит, каршыга утырып елмаюы булды, барысы да үз урынына кайтты. Әйтерсез мәгънәсез үтеп киткән дүрт ел төш кенә булган, әйтерсез алар кичә жылы итеп хушлашканнар да бүтөн, алдан сөйләшкәнәдәй, кабат очрашканнар. Зәринә, һич тартынмыйча, үзе сүз башлады:

– Күзең каты синен, беркайчан да алай төбәлеп карама...

Тәнәнә жылы дулкын йөгәргән Закир каршысында утыручы Зәринәнең кулыннан җиңел генә эләктереп алды да кичке тынлык таралырга өлгәргән урамга ашыкты. Соңгы яңалыклар, адым саен очрый торган вак мәшәкәтләр турындагы гадәти әңгәмә вакытны да оныттырган икән, шактый караңгы төшәргә өлгерде. Үзәнә чират җиткәнән көтеп, тезелеп торган эшләр турында да онытылды. Рәхәт мизгелнең тәмен белеп, беркая ашыкмый атлаган аяклар үзләреннән-үзләре паркка юнәлделәр. Берара дәшми атлаганда да Закирга искиткеч дәрәжәдә рәхәт иде. Башка уйлар барысы да, төссезләнеп, арткы планга чигенделәр, күз алдында бары тик озын толымнарын иңенә тараткан Зәринә генә калды. Кыз Закир белән атлап барган жиреннән адымын тизләтеп алга чыкты да, парк капкасыннан керүгә үк, үзәнә тартып торган шомырт агачы янына борылды. Йөзек кашы кебек, бар игътибарны җәлеп итәрлек агач шау чәчәккә күмелгән иде. Кызу атлап килгән жиреннән Зәринә үрелеп кенә бер тәлгәш чәчәк өзеп алды һәм, аны йөзәнә якин ук китереп, күзләрен йомды. Гади кәнфиткә дә сөенә торган кечкенә балага охшап калган иде ул бу мизгелдә. Закир исә күзләренә үк чыккан хисләрен яшерә алмады:

- Мин кабат сиңа гашыйк, ахрысы.
- Бер кешегә ике мәртәбә гашыйк булалармы соң?
- Шомырт дистәләрчә мәртәбә чәчәк ата ала бит әле...
- Һәр яздан соң көз дә килергә тиешлеген онытмыйк.

– Бу юлы картлык көзе генә булсын иде инде...

Сүзен әйтеп бетермәгән шикелле, тавышын акрынайткан егетнен жанында ниндидер яра барлыгын, шул яраның, һәр сүз саен ачылып, үзен сиздерүен тойган кыз берара егеткә төбәлеп тынып калды.

– Нинди уйлар белән яшисең? Нинди планнар корасың? – Әңгәмәне үзе теләгән якка борырга теләп, туры килердәй сүзләр эзләп азапланды Закир.

– Мин кияүгә чыгам! – Егетнең йөз чалымнары үзгәрәп китәр микән дип сынап караган кыз шикләнебрәк һәм каушабрак кына шундый мөһим яналыкны житкерде.

Күңеле белән йолдызлар янына ук менгән егетнең күз алды караңгыланып китте. Ул, аягында басып калу өчен, ярдәм өмет итеп, шомырт агачына таянды. – Ә син бөтенләйгә кайттыңмы соң инде, Закир?

– Бөтенләйгә...

Кулындагы кечкенә сумкасыннан тартып чыгарган Сибгат Хәким китабын Зәринә ток суккандай басып торган Закирга сузды.

– Алайса, син миңа тәкъдим ясарга онытмассың инде, яме...

Шигырьләр жыентыгы Закир кулына кергәч, китап битләре үзләреннән-үзләре ачылдылар да, күңелгә ут дөрләтеп, бармакларга кипкән шомырт чәчкәсе тиеп китте. Соңгы очрашу чәчкәсе булса кирәк... Саргылт төскә кергән тәлгәш астында, фонарь уты яктысында серле жемелдәшеп, шигырь юллары тезелешеп ята иде:

...Бакчабызда шомырт агачлары
Жәй буена сине көттеләр...

Закир Зәринә кулындагы нәфис чәчәк тәлгәшен сак кына үрелеп алды да кызның чәченә кадап куйды:

– Ә чәчләрендә синең шул ук шомырт исе...

15 ел узгач.

Шәһәр үзәгендәге халык ташкынын ерып, мәктәптән өенә ашыккан Зәринәне бер ир-атның тавышы туктарга мәжбүр итте:

– Зәринә апа! Исәнмесез! Таныйсызмы мине?

Зәринә, каршында пәйда булган мөһабәт сынны хәтер киштәләрендә табарга теләп, күптәнгә һәм хәзергә танышларын барларга кереште. Аның тын калып торуын күргәч, билгесез кеше үзе ярдәмгә ашыкты:

– Хәтерләмисездер инде, еллар арасы кул сузымы гына түгел бит. Тик сез бер дә үзгәрмәгәнсез.

Киң жилкәле, озын буйлы ир-атның калын тавышында яратып эндәшү белән беррәттән беркадәр үпкә төсмере дә чалынып киткәндәй булды. Ике каш арасыннан сызылган нечкә жырчыклар эченә кереп тулган борчулы сөенеч Зәринәне, ниять, эндәшәргә мәжбүр итте:

– Райнур, синме әллә?

Үзен тануларына бик үк ышанмаса да, искә төшерүләренә өметләнгән ир-атның карашына кояш кунды:

– Әйе-е-е, ә мин сезне шундук таныдым. Куып тотыйм дип, кызылга да йөгерергә туры килде хәтта.

Еракта калса да, күнелнең бер почмагында жылы хислэргә төрөлөп сакланган истәлектәрне кабат уяткач, Зәринәнең күзләрөнә яшь тулды.

– Мин шушы шәһәргә күчендем. Яхшы эшкә урнаштым, фатир алдым. Күптән түгел сеңелкәшләрне дә алып килдем. Дөнъям түгәрәкләнде.

Урам ыгы-зыгысына игътибар бирми, бар сөенече белән уртаклашырга ашыккан Райнурның очкын чәчкән керфекләре Зәринәне басынкы халәттенән айнытып жибәрде. Соңгы парта артыннан сөзеп карап утырган егетме соң аның каршында? Чынлап та, ул микән?

Чынлап та, Райнур... һәм ул, Зәринәнең гажәпләнү катыш куанычтан балкыган йөзөнә төбәлөп, күңелендә саклап йөрткән уйларын әйтергә ашыкты:

– Сезгә рәхмәт инде, Зәринә апа. Безне баткаклыктан тартып чыгардыгыз бит. Төрлебез төрле якта төплөнөп, үзебезне табарга өлгердек инде.

Яратып һәм сокланып караган күзләрдән Зәринә бер мәлгә югалып калды һәм, халык шау-шуына күмелгән ике арадагы тынлыкны жимерергә тартынып, карашын тузанлы асфальтка төшерде:

– Сезне укытып, мәктәптән чыгарып жибәрүгә үк кире кайтып киттем бит мин. Үз шәһәрәмә, шушында кайттым. Авырлыклардан качып...

– Юк, алай димәгез. Шул бер ел эчендә сез безгә тормышта башка төрле дә яшәп булырга мөмкин икәнлеген күрсәттегез. Сез бит һәр көнне яңа матур күлмәк, биек үкчәле туфли киеп килә идегез. Безнең кызлар Сезгә һәрвакыт сокланып караганын белгәнсездер инде. Ә егетләр? Жир шарында үзенә жәлеп иткән, үзенә тарткан күпме ил, шәһәр барлыгын сөйләгәч, тоткынлыктан чыгып качу теләге уяткан идегез бит аларда... Тормышка өмет, матур хыяллар уяткан идегез...

Райнур тавышындагы күнелнең иң нечкә кылларын да тибрәндерергә мәжбүр иткән ихлас хөрмәт хисе Зәринәнең жанына кадәр үтеп керде. Каршында басып торган олпат гәүдәле ир-атның үткәннән күпме чоңгыллар, күпме хәсрәтләр барлыгын белмәсә, көлә дип кенә уйлар иде. Юк, күпне күргән күзләрдә аз гына да шаяру төсмере чагылмады.

Телефонга килеп төшкән хатның тавышы әңгәмәне бүлгәч, Зәринә әдәп саклап кына сумкасына үрелде. «Эштән иртәрәк бушадым, мәктәптән килеп алыыммы?» – дип язган Закир. Ул арада Райнур житез хәрәкәтләр белән күкрәк турысындагы кесәсенә кереп китте дә, үзенң визит карточкасын алып, Зәринәгә сузды:

– Берәр ярдәм кирәк булса, тартынмагыз, зинһар.

Райнур күздән югалганчы, Зәринә урыныннан кузгала алмады. Ярты учка сыеп беткән шушы кәгазь кисәгенң бармак очларын яндыруыннан хәтер йомгагы еракка тәгәрәде – мәктәп еллары белән тоташты. Кай арада үткән соң әле ул ярсу яшьлек? Күз ачып йомганчы яшен кебек янып алган ярты гомер үзе дә ярты учка гына кереп бетәрлек. Хәер, халык ташкыныннан сине аерып алып, «таныйсызмы?» дип эндәшүче, «килеп алыыммы?» дип хат язучың булганда, мөлдәрәмә бәхет белән уртаклашыр кешеләр барлыгына сөенеп туярылыкмы соң?!

Зөһрә

АЙ КЫЗЫ УЛ – МИНДЕР БҮГЕНГЕ...

Галәм тузаны

Жиргә никтер көлеп туылмаган,
Туылмаган никтер елмаеп.
Төргәк итеп күкрәгенә кысып,
Көен сузган әнкәй, моңаеп.

Тәпи китү белән сикергәнбез
Сиртмә караваттан түшәмгә;
Авыртса да, курыкмаганбыз бит
Идәнгә үк килеп төшәргә.

Койма башы, агач очларына
Бер сикерү белән менелгән.
Йолдызларны алып бирер булдык
Сөйгән ярга Оҗмах күгеннән.

Ә учларга акча килеп кергәч,
Биек-биек өйләр салынган.
Очкычларда, болытларны ертып,
Күктә буразналар ярылган.

И, ярата кеше бөеклекне,
Өстен булып башка кешедән...
Мәңгелеккә килмәгәнән жиргә
Ул нигәдер соңлап төшенә.

Безне монда көтеп торганнармы?
Онытабыз елап туганны.
Күпме генә биек сикерсәк тә,
Без – галәмнең бары тузаны...

Зөһрә ХӘЙРУЛЛИНА (РАМАЗАНОВА) (1990) – шагыйрә, «Бәхет төсә» исемле шигырь
жыентыгы авторы. Балачта яши.

Вакыт агышы

Башкаемны жиргә салдым бүген,
Тыңлыйм диеп вакыт агышын.
Туган туфрак алып калыр төсле
Йөрәгемдә булган сагышым.

Күзем йомсам, мин күрәмен кебек
Уфалласын тарткан бабамны;
Түр яктагы идән уртасында
Йөгөрешкән орчык, кабаны.

Мин тоямын пәрәмәчләр исен,
Салкынлыгын базның, катыкның,
Туңмай салган табаларда йөзгән
Бәрәңгенең тәмен – кабыклы.

Мин ишетәм әткәй чалгысының
Бер көй белән печән чабуын;
Ак күбеккә баткан чиләкләргә
Әниемнең сыер савуын.

Юк, онытмам! Онытырлык түгел,
Без бу жиргә бик нык береккән.

Читкә китеп, һәр көн сагынып яши
Авылларын минем кебекләр.

Шушы туфрак биргән икмәк, сөт һәм
Бәрәңгене ашап үскән без.
Тик бәхетне эзләп, авыллардан
Еракларга чыгып киткәнбез...

Ничә буын бабам тире тамган
Һәр аршыны якын жирем лә...
Күз карамда хатирәләр яши,
Күзләремдә авыл күренә.

Фатихасын ала алдык микән,
Үткән чакта басу капкасын?
Уйланылды микән чирәменә
Бүгенгедәй кайтып ятасын?

Сагынуым бүген чиктән ашкан,
Ястык кебек газиз туфрагың...
Юк, кичермәс жирем йөрәгемнән
Чит жирләрдә берчак туктавын!

Чәчләремне тара әле, әни!

*Мама, заплети мне косы! Как в детстве
Запрокину голову, прикрыв глаза.
Виталия Дроздова*

Тара әле чәчләремне, әни,
Балачактагыдай, сак кына!
Һәр бөртеге саен сеңгән сагыш
Коелсын да калсын алдыңа.

Син күр әле, әни, чигәләргә
Синекедәй көмеш сибелгән!
Юшкын кебек борчуларым гына
Түгелергә тора күнелдән.

Тарагыңны батырып тара, әни,
Мин түзәрмен, бүтән еламам!

Чәчләр түгел, язмыш сынавында
Мин үземдер, ахры, чуалган...

Син үр әле чәчләремне, әни,
Алсу тасма элеп очына,
Мәшәкәтсез тик бер генә мизгел
Бүләк итеп газиз кызыңа!

Бар тәнемә иңсен жылылыгың,
Үзәгемә үтсен назың тәме!
Бар жиһаннан качыйм алларыңда –
Чәчләремне тара әле, әни!

Әти кайтып туктар шикелле...

Кар көртләре өйгә сөялгәннәр,
Тын аладыр шулай, күрәсен.
Карлар ерып, бала чакларыма
Килә тагын кайтып киләсем.

Олтан салган киез итегемне
Кимәс идеммени әле дә?!

Авил баласының гадилеге
Сеңгән инде безнең бәгырьгә.

Әти җиккән атның арбасына,
Эх, сөяләр идем аз гына!
Ул түшәгән саламнарның хәтта
Исләренә кадәр сагынам!

Авылны бит буран бизи генә,
Һәрбер өөн төрә шәл белән.
Сукмак кына калган тыкрыгына,
Күрчә, энә, күпмә ямь сеңгән!

Каеннанмы, зелпедәнме икән
Себеркесе бүген буранның?
Исәнлеген белеп йөргән кебек
Һәрбер жанга кереп урады.

Ә мин менә карлы тәрәзәдән
Күзәтәмен аны тын гына.
Капка ачык, тик юллары ябык
Минем балачагым ягына.

Кар-буранлы кышлы сабый чакны
Ник юксына күңел бу көнне?
Шул тыкрыктан, дилбегәсен тартып,
Өткәй кайтып туктар шикелле...

Балама

Кулыңнан житәклим.
Жан жылың йөрәккә
Тамырлар буенча үтә дә
Саклайдыр өшеткеч жыллардан,
Суыктан. Һәр туар иртәдә
Күтәрәп кулларым
Болытлар куамын –
Юлларың ачылсын, яктырсын.
Мин сиңа биргәнмен,
Үзәктән өзгәнмен,
Челтәрле йөрәкнең яртысын.
Арылсын!.. Үтсә дә
Йокысыз төннәрәм,
Бәхеткә күмеләп үтәдер.
Ул төннәр битәмә сыр сызып,
Чәчемә чал сибеп үрәдер...
Сүтәдер...
Үтәлер антларым:
Саклармын, яклармын!
Син миңа иңелгән бүләктер.

Учларым тоташса,
Сәждәгә төшсәм дә,
Син – минем иң изге теләктер.
Язмышың язылган.
Мин маяк булырмын,
Билгесез юлларны ярганда.
Тик син дә бирешмә,
Яктыга үрмәлә,
Аерып дәресең ялганнан.
Ялгана нәселем
Жепләре үзең,
Син – минем жанымның дәвамы.
Кайчандыр мин булмам,
Тик сиңең уеңда
Исемем кабаттан яңары.
Бәхетле һаваны
Тутырам күкрәккә,
Урамнан без икәү атлайбыз.
И балам, учыңны
Нык итеп тотсам да,
Табаның астында чатный боз...

Чагылыш

Син һәм мин.
Без монда тик икәү.
Бүлмәгә саран ай
Сузадыр нурларын.
Күзләрең яшермә син миннән.
Барыбер
Сизәмен жылысын уйларын.
Ул уйлар галәмдәй чиксездер,
Кояштай жылыдыр күңелең.
Эндәшмә. Үзең бул һәрвакыт.

Иртәгә кайтмастыр бүгенәң.
Үкенмә, үткәнгә – салават!
(Төзәләр жаныңның ярасы!)
Ал таңга төбәлгән карашың
Янында чит-ятлар калмасын.
Төшермә керфегең түбәнгә –
Яктырсын бу бүлмә дивары.
Син мине белмисең.
Тәрәздә
Мин – сиңең чагылыш нибары.

Эзләнү

Мин язлардан язлар эзлимин бүген,
Жылытасым килеп күңелемне.

Йөрәгеңдә хисләр дөрләмәсә,
Яшәүме ул? Әллә үлемемме?

Мин тәннәрдән жылы эзлим бүген,
Күңелемне чыраларга телеп,
Шыгрым тулган өрәк арасыннан
Тик бер жанны жылытасы килеп...

Туң күңелләр жебемәгән һаман,
Төпләрендә ята бозланган кар...
Мин кешедән кеше эзлим бүген,
Бер табармын дигән өметем бар!

Үтә жил

Урамда суытты дисең син...
Йә, әйтче, кайсыбыз ялгышпа?!
Назларын кызганган карашың
Юшкыны күңелгә ябыша.

Үләрмен!.. Тик мине бу дөнья
Сагынмас микәнни аз гына?
Мин гашыйк хуш исле сиреньле
Һәм синдәй салкынлы язына!

Карышма өшеткеч жилләргә:
Шомыртлар салкыны диләрме?
Ничек бар – шул килеш сөямен!
Гафу ит син мине – юләрне...

Аз гына! Аз гына сабыр ит –
Тыначак бу ачы жилләре.
Урамда суытты дисең син.
Йөрәкне яп әле! Жилләдем...

Бәхет хақы

Күзләрем күтәрәп, Кояшка багамын.
Нурлары йөзөңдә чагыла.
Мең тапкыр тапталган сүзләрне кабатла:
«Тәкъдирләр күкләрдә языла».

Туктатма! Гел соңга калына яшәргә.
Син һәм мин мәңгелек түгел лә...
Язларны күрергә йөгерик! Өлгерик!
Гомерләр касәсе түгелә.

Язмышлар ялгышмы, ялгышлар язмышмы –
Мин инде бернәрсә аңламыйм.
Жанымны борчыган сагышлы ярамны
Бары тик карашың дөвалый.

Якалый акылым хисләрнең яңасын.
Бу тормыш ярты тоз, ярты бал!
Тик жирдә һәркемнең, бернигә карамый,
Бәхетле булырга хақы бар!

Яз дисең...

Яз!
Язларда яз дисең...
Язларда наз дисең...
Көләсең!
Ә минем шундый чак –
Янасым килгәнән
Үзең дә бик яхшы беләсең.

Күрәсең: күзләрем нур бөрки,
Агыла елмаю жиһанга.

Чикләре булмаган хисләрем
 Рифмага сыймагач, ни файда?!
 Юк, язмыйм!
 Ул хисләр, ул сөү
 Күкрәкне ертса да соңыннан, –
 Чит күздән, чит сүздән саклармын –
 Мин шигыр тудырмам... тудырмам!

Шаярам! –
 Язларның назына көнлим дә үзеңне...
 Ә чыны –
 Һәр төнне сүз эзли
 Тасвирлый алырдай...
 Сөюне!

Берәү

Тормыш сынавыннан арыйсың да Жан түренә пәрдә каплап ябыласың... Көтмәгәндә очкын туа күңелендә Һәм берәүнең йөрәгендә табыласың...	Бер йотым су кебек кирәк чакта Тик берәүгә, жан сусаган мәлдә. Шул тик берәү, бары берәү генә Ачкыч таба туңган күңеленә. Язмышыңа башка карышмыйча Сөю дәрәясына түгел генә... Бары түгел генә...
Кагыласың канат очың белән Бик йончыган һәм алжыган хәлдә.	

Рөхсәт итче

Рөхсәт итче! Яланаяк Төшләрәң керим әле? Сагыш тулы күңелемә Урын тапмый йөдим әле...	Кагылырмын... Сөю тәме Калсын татлы иренәңдә!
Уртақ салган сукмактардан Акрын гына жиргә басып, Синең йокың бозмас өчен Төннең пәрдәсенә качып,	Синең тәндә калсын шушы Мәхәббәтем кайнарлыгы. Төшәр өчен хәтерәң Ниләр эшлим икән тагы?
Бармак очларымда гына Синең янга килермен дә	Рөхсәт итче! Мин ышанмыйм Синсез төнне кичәрәмә... Сагындырдың. Яланаяк Керим әле төшләрәң?

Август

Августның төннәре йолдызлы. Августның төннәре сап-салкын. Син миңа шулкадәр чит хәзер, Син миңа шулкадәр яп-якын.	Исерәм хуш исле игеннән – Икмәге синдер ул жанымның. Августның жыллара нәкъ синдәй – Бер усал, бер шундый ягымлы.
Бер адым атлаймын каршыңа, Бер чигәм өшеткеч жилеңнән. Ньютонның язылган законы Берүзем жиңалмый тилмерәм.	Мин атлайм каршыңа бер адым, Йолдызлар коела юлыма. Алмалар исләре сеңгән тән Көннән-көн суына, шул гына...

Рәфкать
Шаһиев

КЫЧЫТКАН ӘЧЕСЕ

ХИКӘЯ

...Илдарлар урамына борылуга, Фәния апалар йорты тора. Мишәр ягыннан килен булып төшеп, бөтен гомерен шушында яшәсә дә, мишәрлеген югалтмады ул. Инде сиксәнне узган булса да, төсен жуймаган. Авылга кайтканда урамга борылган һәр машинаны, һәр жәяүлене капка төбөндә ул каршы ала, киткәндә ул озата. Дүрт бала табып үстерсә дә, бүген ялгызы яши. Ялгызлыгын капка төбөндә утырып «бизи».

Үз әнисе үлгәннән соң, аңарда әнисе чалымнарын күрә башлады Илдар. Киеме дә әнисенекә кебек. Шундый ук күлмәк, аныкына охшаш яулык. Алай дисәң, авылда бөтенесендә бөртөслә киём инде. Ә менә холыклары... Бер-берсенә охшаш холык бик сирәк. Фәния апада сыгылмый-бөгелми торган нык холык. Шарт-шорт килеп тора торган үткен тел. Күбрәк шул яклары белән Илдар аны әнисенә охшатты бугай. Аларның әниләре дә холык-фигыле, нечкә жаны белән булыр-булмас мишәрәңне егып сала торган иде. Шуңа да якын булгандыр. Бер кайтуда Фәния апа гадәтәнчә капка төбөндә утыра иде. Баш кагып исәнләшкәч, кырында утырып кайтучы хатыны: «Шуны әнигә охшатам», – дип куйды. Илдарның бик күңелә булды шул сүзгә.

Апрель ае – үз өлешенә тигән йомгакны чорнап, майга юл бирергә хәзерләнеп йөргән көннәр. Зират каеннары, яшел челтәр шәлләрен иңнәренә салып, карт наратлар ышыгыннан қояшны күзлиләр. Капка төбөндәгә бәбкә үләннәренә тузан кунарга өлгермәгән, ә кышкы пычракларны беренчә яңгыр берәр атна элек юып алган иде. Койма буендагы кычытканнар, үзләрен бу жирнең хужасы икәнлекләренә нык ышанган хәлдә, көннән-көн югары үрмәлиләр.

Урамга борылуга, Фәния апа капка төпләрендәгә утыргычта урамны

«бизэп» утыра иде. Тахиры да кайткан. Мунча кыегында нидер яңартып, шакылдап маташа. Әй, шул авылның якынлыгы, шунда кайтуның рэхэтлеге... Алар урамыннан да тыныч, алар урамыннан да матуры юктыр авылда. Исәнләшә-күрешә, уең белән һәр капка саен «туктап» кайтасың. Әнә Шакир абыйның төпчеге нинди йорт житкереп куйды. Әбиләр күрсә, гүрнәчә кебек дип, тел шартлатырлар иде. Илдар мәктәпкә йөргән чакта, көзен төймә кадәр генә кып-кызыл кыргый алма булыр иде бакчаларында. Колач житмәс тупыллар, каеннар. Бер почмакта хәтта юкә белән имәнгә кадәр бар. Шул кыргый бакчада, зәңгәргә буяган шактый зур өйләреннән дә алга чыгып, ачылмалы тәрәзәле матур гына мунчалары утыра. Киң генә, озын, калын идән тактасыннан ясап куйган утыргычта уклау йоткандай төп-төз Шакир абый утырыр иде. Нык, таза, калын муенлы, якты ай кебек чәчен кырып алган, башына кара бәрхет түбәтәй кигән, шактый нык кулларын тез өстенә салган, кәкре башлы таягын янына сөяп куйган. Ул бервакытта да ялгызы гына утырмады. Илдар белгән дәвердә янында гел карчыгы Сәкинә апа булыр иде. Нәкъ шулай, кәкрәйми-бөкрәйми, шәм кебек утырыр иде карты янәшәсендә. Алар инде күптән, икесе дә бер ай эчендә капка төбөндәге утыргычтан күренеп торган «бабалары йорты»на күченделәр. Ө туган нигезләре гөр килеп яңарып, яшәреп тора.

Гөлфия апаның да Саматы йорт яңартып, йөземнәргә кадәр үстәрәп яши. Үзе дә әле ул кызлар кебек: май да басмый, биле дә юанаймый. Бәрәңге бакчасын өюнә дә башкаларга ышанып тапшырмый. Биергә чыккан кызлар кебек, яулыгын чөеп бәйли, күлмәк итәген ыштан бөрмәсенә кыстырып куя да ду китереп бакчада эшли. Шуларның бөтенесен сагынып кайта Илдар авылга. Әнә, гомер буге шәһәрдә яшәделәр дә, Минәсгать абый белән Миңзифа апа да монда кайтты. Этиләре Гайфи бабайдан калган өйне яңартып, гөл иттеләр. Хәзер балалары Миңзифа апа янына кайтып йөриләр, Илдарлар кебек. Алар кебек дип әйтү бик үк дәрәс түгелдер, бәлки. Илдар туган-үскән йортына кайта, ә Минәсгатьнекеләр – атасы йортына. Аерма бардыр.

Бу шимбәдә дә Илдар гаиләсе белән авылга кайтты. Капка төбөнә кайтып туктаганчы, әллә ниләр уйлап бетерде Илдар. Бу уй дигәннең тизлек ягынан теләсә нинди «иномарканың» борынына чиртә.

Машинадан төшеп, әйберләрен ишек төбөнә китереп куюга, дүртесе дүрт якка сибелде. Илдар тавыкларын чыгарырга абзарга кереп китте, хатыны бакчага таба атлады. Ө балаларга авылда иркенлек – Әдилә күрше кызы Диана янына, Булат исә күршеләрнең эте Тайсон янына чапты. Бу үзенә күрә бер «разведка» гына. Өйгә кереп, киёмнәрне алыштырганнан соң, ашап-эчеп, һәркем үз эшенә тотына. Хатыны Гөлиядән башкалар урамга, бакчага таралып беттеләр.

Язын йорт тирәсендә, бакчада эш бетә торган түгел инде. Кыштан соң чүп жыярга, казырга, тырмаларга, түтәл ясарга... Су буендагы таллардан килгән эчкелтем кайры, үги ана чәчәге, койма буендагы кычыткан исләре башларны әйләндерә.

– Эти, мин бу кипкән яфракларны, чүпләрне бәрәңге бакчасына чыгарып яндырсам, төтенә комачауламасмы икән? – диде баз куышы артында кайнашкан Булат.

– Тукта, ашыкмый тор. Кичкэ таба яндырырсың, – дип, Илдар тырма алырга сарайга таба атлады.

Илдарлар бакчада йөргән арада, аларның капка төпләрен аз гына узып, чишмәгә төшә торган тыкрык башына жиңел машина килеп туктаган икән.

Ул, сарайга бара торган жиреннән борылып, өйгә кереп китте.

– Кемнәр ул? – диде Илдар, ишектән керә-керешли.

– Каян белим инде. Син йөрисең бит урамда. Авылны сагынып кайтучылар су буена, чишмәгә төшкәннәрдәр. Балачакларын эзләп йөрүчеләрдер.

Хатыны, атна эчендә жыелган тузаннарны сөртеп, идән юарга эзерләнеп йөри иде.

– Ят машина күргәч, әллә безгә берәрсе килдеме дигән идем, – дип чыгарга борылды ир.

– Ата-аналары үлгәч, малай белән киленгә калмасын дип, кызлар йортны саттыралар да аннан йөриләр үзләре капка каккан эт кебек күршедән-күршегә, бер чишмәдән икенчесенә. Имеш, авылның кычытканын да сагыналар...

Гөлиянең тавышында ачу катыш эчке бер әрнүле кызгану чагылып китте.

Илдар хатынын тыңлап бетермәде, ишегалдына чыкты. Сарайга барганда, ул урамда мыдыр-мыдыр сөйләшкән тавышларга башын күтәрде.

– Исәнмесез, – диде үсмер кызларның берсе, Илдарны күреп.

– Әйбәт кенә әле, – дип, тавышын күтәрәбрәк җавап кайтарды ул. Бик фырт кына киенгән ике ханым белән ике җиткән кыз, Илдар белән исәнләшкән үсмер кызга ияреп, баш кагып кына узып киттеләр. Һәрберсе кулларына литр ярымлы икешәр пластик шешәдә чишмә суы тоткан. Ханымнарның кара күзлек кигән яшырәге пульта басып кына машинасының багажникын ачты да, жайлап кына шешәләрне тезеп куйдылар. Яшьләр артка, ханымнар алга утыргач, өлгөргән чия төсөндөгә «КИА», бәбкә үләннәренә аксыл төтен тасмасы сузып, жай гына кузгалып китте. Машинада китүчеләр Фәния апаныкылар иде.

Машина артыннан сузылган төтен тасмасына уралып, Илдарның уйлары Фәния кызлары артыннан китте.

Фәния апаны мәңгелек йортына урнаштырып өйгә кайтканда, әниләрен озатып калган өч кыз төп йортның алдагы язмышын хәл итеп куйганнар иде инде. Хәлен белеп, кереп-чыгып йөргән күрше Резидәдә ашап-эчеп чыкканнан соң, туган-тумача, кардәш-ыру таралып бетте. Нуры сүнгән, хужабикәсен югалткан буш өйнең капка төбөндә дүрт бала – Фәния апаның өч кызы белән бердәнбер улы Таһир, килен-кияүләр һәм койма буеның хужалары – көлтә-көлтә кычытканнар гына торып калдылар. Жыеп, юып чыгарган буш өйгә берәүнең дә керәсе килмәде.

– Менә, сеңелләрем, бөтенләй ятим калдык. Әйдәгез, утырыйк әле капка төбөндә азрак, – дип, Таһир сеңелләренә карады. Кызлар берсүзсез, абыйларына ияреп, капка төбөндәгә утыргычка утырдылар.

– Шулай итеп, авыл белән бәйләп торучы җеп тә өзелде, – диде дә Хәлимә елап җибәрде.

– Нишләп өзелсен, ди, өй бар бит. Көтеп торырга әни булмаса да, эти-әни

яшәгән, без үскән шушы йорт бар. Ул өзми безне, – дип, Таһир туганнарына борылды.

– Жидесен үткәрәбез дә, кеше табылуга, сатабыз өйне, – диде дә Халисә, урыныннан торып, капка баганасына сөялде.

– Ничек сатабыз... сатасыз? – дип, аптыраудан хәтта тотлыгып куйды Таһир.

– Шулай. Кемгә кирәк бу череп беткән йорт? Олы апа Себердән мәңге монда, авылга, кайтып утырмый хәзер. Хәлимә апа кайтмый. Минем үз йортым. Миңа кикрәкми. Каенана үзе белән каберенә алып китмәде. Өстенә чардуган итеп тә кормадык. Синен рус хатының монда кайтып утырамы? Гомердә дә юк. Шулай булгач, кемгә кирәк? Ишегалдында кычыткан үстөрөп ятаргамы? Бабачы черегенә әйләнөп, яраксызга калганчы сатып котылырга кирәк. Аз булса да, акчасы булып.

Халисә автоматтан сиптергән кебек туктап та тормыйча тезде генә. Тын да алмады бугай. Үзе бертуктаусыз ире әле генә зираттан алып кайтып биргән, әниләрен гүргә индергән шадра сөлгене боргычлый иде.

Ике кияү келәт буенда нидер гапләшкән арада, рус милләтеннән булган килең, юган керләрең элөп, өйгә керөп китте.

– Ай-йй, сөңлем, бирәк оста сөйлөсөң син... Каян моның кадәр өйрөңдөн? Синнән олы апаңнар дәшми торалар. Син алардан узып сөйлөсөң, – диде Таһир, тынычлык сакларга тырышып.

– Абый, син ачуланма инде. Яшь бит әле, төксерәк тә килөп чыккандыр. Әниңе озатып, өйләрең юганда шулай сөйләшкән идөк шул, – диде олылары Сания.

– Димәк, абыегыз белән исәпләшөп торуны кирәк санамадыгыз? – диде Таһир, чын йөрәгеннән рәнжөп. – Маржа, имөш. Мөнә хикмәт нәрсәдә икә-ә-ә-н. Кайтып утырмасак, кайтып-китөп йөрөп идөк. Әнә бит кычытканның да үз урыны, үз нигөзе бар.

Өчөттерөп чагуына да игътибар итмичә, Таһир утыргыч читөндөгө кычытканнарны сыйлап алды. Тик аны жөплөп сүз әйтүчө булмады. «Үзөгөз теләсә нишлөгөз» дигөңдәй, ике кияүңөң берсө дә сүзгә катышмадылар. Сөңөлләр дә әллә авыр хәсрәттән, әллә абыйларыңнан уңайсызланып, башларың игән килөш утыра бирделәр. Килең генә, һаман үзөңә эш табып, бер өйгә, бер тышка йөри идө.

– Тоня кайтмасың дип сатарга булдыгыз инде, алайса. Кайтып, әниңе мунчалар керткөңдә, пешерөп ашатканда, юып кидөргөңдә, сөз кайда идөгөз сөң, сөңөлләрөм? – дип, Таһир утырган урыныннан авыр гына кузгалды. Нидер эзлөгөңдәй, башта каршыдагы Чагыл тауга, аннан борылып, әле кичә генә әнисө белән басып торган капка төбөңә күз ташлады, озак итөп өйләреңә карап торды.

– Сатып жибәрөргә бер дә сөң булмас, сөңөлләр. Торсын. Жәйләрең шулай бергөлөп жылырбыз. Үзөбөз тәгәрөп үскән нигөз-йорт бит. Бер генә дә кызганыч түгөлмени сөзгә? Бер генә дә шушы кычытканлы койма буенда, капка төбөңдөгө әни утырган шушы утыргычта утырасыгыз килмәс дисөзмө? Шушы өчөттергән кычытканнар сагыңдырмасмы?

Таһир, теләктәшлөк көтөп, Сания белән Хәлимәгә карады. Алар исә, «ул хәл итә» дигән кебек, башларың кечө сөңөлләреңә бордылар.

– Ничек инде бөтенебезгә булсын, абый. Бөтенебезнеке – ул бит инде берәүнеке дә түгел дигән сүз. Аны кем карый? Ярый, эни булганда карап торды йортны, – дип, Халисә абыйсыннан бушаган урынга килеп утырды.

– Алайса, үземә яздырыйк. Йорт элек-электән ир балага калган. Кайтып йөрерсез, кунак булырсыз, – диде ул, һаман да өметен өзмичә.

– Өйтәм бит, Тоня белән аларның йортка хужа буласылары килә, – дип, Халисә, сикереп торып, апаларына карады.

– Хәзер, аларга йорт бирәбез, ди, – дип, ул ишегалдына кереп китте.

Алга таба сүз көрәштерү урынсыз иде. Таһир бер сүз дә дөшмәде.

– Туктагыз инде, күршеләрдән оят, әйдәгез, өйгә керик, ичмасам, – диде Сания, яшьләрен сөртеп.

Ай да үтмәде, Фәния йортына Чирмешән ягыннан өч балалы яшь гаилә күченеп килде. «Изге урын буш тормый, бер мишәр урынына икенчесе күченеп килде», – дип елмаештылар күршеләр. Гаиләсен алып килгәнче, әбиенң «аламаларын» КамАЗга төяп, ике юл шәһәр чүплегенә илтте Сәет. Аннан гаиләсен алып килде. Бик уңган мишәр булып чыкты: ярты ел дигәндә, юан-юан нарат бүрәнәдән эзер бура алып, йорт күтәрдә.

Зират каеннары шәлләрән алыштырган бер көнне Бөгелмәдән вафат булган Таһирны алып кайтып, Фәния карчыктан ике кеше аша гына урнаштырып куйдылар. Тоняның, ирен туган нигезенә алып кайтып, әле ярты ел элек кенә әнисен озаткан капка төбөннән генә булса да озатасы килә иде мәңгелеккә. Каенсеңләргә дә шулай эшлик дисәләр дә, Тоня ирен турыдан-туры зиратка алып кайтты. Чөнки әнисен жирләп киткәндә, Таһир кат-кат: «Алай-болай була калсам, мине эзерләп турыдан-туры зиратка гына алып кайтасың», – дип тукуп кайтты. Шуңа күрә Тоня, иренә туганнары алдында начар булса булды, Таһирның сүзен үтәде.

Зират капкасы төбөнә озатырга килгән күрше-тирә хатын-кызларга эзерләп кайткан садакаларын таратты да, чыкканын көтеп, мәчет өчен дип, бер меңлекне мулланың кулына тоттыргач, Тоня, түбән иелгән башын күтәрмичә генә, машинага кереп утырды да китеп барды. Беренче хатын түгел иде Тоня. Шуңа да уртака балалары булмады.

...Берсеннән-берсе затлырак өч чит ил машинасы әле бер ел элек кенә Фәния карчык яшәгән йорт каршына килеп туктадылар. Сания дә, Хәлимә дә ирләр, балалары белән машинадан төшеп, ымсынып туган йортларына карап торганда, алар янына күрше Гөлфия карчык килеп басты.

– Эш көне бит. Бу вакытта эштә шул алар. Өйдә чаклары туры килсә, өегезне бер күрәп чыгар идегез. Хатыны бик ачык. Килгәч тә, йортка Коръян укыттылар. Әбиегезгә дә, әти-әниегезгә дә атап, дога кылдыртты, – дип, карашын астан-өскә йөртеп, Фәния кызларына карады. – Машиналарыгыз бигрәк кыйбатлы күренә, әниегезнең өен саткан акчага алгансыздыр инде. Кара, Халисә күренми, әллә кайтмадымы?

– Кайтты, кайтты, Гөлфия апа. Кайгырма, – дип, моңа кадәр машинасыннан төшми утырган Халисә, үз дәрәжәсен белеп кенә, апалары янына килде.

– И-и-и, монда икәнсең. Апаңнар янында күренмәгәч, әллә абыенны озатырга кайтмадыңмы дип торам.

Гөлфия үзе шулай диде, үзе Халисәгә күтәрелеп тә карамады.

– Өегезне әрәм иттегез шул. Кереп, берәр чынаяк чэй эчеп китсәң дә, рәхәт була бит ул әти-әни йортында. Исләренә кадәр башка бит туган йортның. Инде менә үземнең үләр вакыт житте, шулай булса да «әниләргә барам» дип, төп йорттагы килең – Гүзәл апаңнарға барам әле. Әни дә юк, энем дә. Алланың рәхмәтләре генә яусын килеңгә. Туган йорт жылысына жылынып кайтам. Карагыз инде, мин дә сүз белән сыйлыым тагын. Әйдәгез, берәр чынаяк чэй эчеп чыгарсыз. Әйдәгез, әйдә, авылга кайтып чэй дә эчми китмиләр инде, – дип, кызларны ияртеп кереп китте. Аларга кияүләр иярделәр.

Әллә чәйне баскан килеш кенә эчтеләр. Ярты сәгать эчендә кызлар-кияүләр, күрше апаларына рәхмәт әйтеп, әйләнеп тә чыктылар.

Матур ридикюльләрен тоткан кызлар машиналарына жайлап утырып беткәндә генә, капка төбөндә басып торган Гөлфия, ике кулы белән ботларына чабып:

– Аллам гына икән, туктагыз, тукта, – дип кычкырып жибәрде.

Сания әле һаман, машинага утырмыйча, үзләренә өйләренә карап тора иде, кискәк кычкырып жибәргән тавышка «дөрт»ләп куйды.

– Туктагыз, тукта, хәзер, – диде дә Гөлфия, ашыга-кабалана, алъяпкыч кесәсен капшарга тотынды. – Таһир турында ишеткәч тә, кичә үк онытылмасын дип, кесәгә салып куйган идем. Өегезне алган Сәетнең хатыны биргән иде сезгә дип. Клеёнка астыннан килеп чыкты ди. Мә, Сания, ал. Эчендә нәрсәдер, ачып карамадым.

Сания калтыранган куллары белән урталай бөкләнгән дәфтәр битен ачты. Ул, берни аңламыйча, әнисенә көчсез бармаклары белән язылган язуга карап торды да, хәле китеп, машина ишегенә барып тотынды. Хәлимә белән Халисә, ашыгып, апалары янына килделәр. Сания сүзсез генә язуны сеңелләренә сузды.

«Улым! Йортны сатма, нигезне таратма. Син – абый кеше, кызлар син әйткәнне тыңлар. Әниң».

Өч адым гына ара, тик үткәнгә юл ябылган. Үткәнгә генәме, каршыда торган туган йортка юл бикле. Әчеттереп чага торган кычытканнар исә, берни булмагандай, үз нигезләренә үзләре хужа булып утыра бирәләр иде.

Кардәш халыклар әдәбияты

Шәйит-Ханым Алишева (1947–2024) – Дагстанның халык шагыйре, тәрҗемәче, публицист. Беренче шигырьләрен ул 1961 елда кумык телендә чыга торган «Ленин юлы» газетасында бастыра. Мәктәптән соң Мәскәүдә М.Горький исемендәге Әдәбият институтында укып, безнең Разил Вәлиев белән бергә Лев Ошанин семинарында шигырь язучуларга серләрен үзләштерә. Институттан соң баштагы елларда «Мосфильм» киностудиясендә тәрҗемәче булып эшләп ала. Аннан соң 1973 елдан бирле Дагстанда кумык телендә чыга торган «Дагстан хатыны» һәм «Лачын» балалар журналлары редакторы булып эшли. Шәйит-Ханым берничә мәртәбә Казанда узган төрки телле язучыларның халыкара конференцияләрендә катнаша. Соңгы елларда ул Дагстан Язучылар берлеге идарәсенең кумык язучылары секциясе җитәкчесе булып тора. Узган елның сентябрендә Дагстан Язучылар берлегенең 80 еллык юбилеега баргач, ул миңа үзенең соңгы китабын – сайланма шигырьләре җыентыгын бүләк иткән иде. Кызганычка каршы, Яңа ел алдыннан гына ул вакытсыз вафат булган. Мин аның шигырьләрен татар теленә тәрҗемә итәрмен дип вәгъдә биргән идем. Шуңа күрә сүземә тугры калып, журнал укучыларга аның берничә шигырен тәкъдим итәм.

Рафис КОРБАН.

Шәйит-Ханым Алишева

АК КӘГАЗЬ – МИНЕМ ЭШ КЫРЫМ...

Ак кәгазь бите

Ап-ак кәгазь бите алып
Утырам мин язарга.
Рәхәтлек биреп жанымга
Сүзләр төшәр анарга.
Кыштырдый кәгазь алдымда,
Бозып күңелем тынлыгын.
Өйтерсең саклап утырам
Җанымның чик сызыгын.

Ак кәгазь – минем эш кырым,
Урган һәм суккан жирем.
Кызу чөллөдә, суыкта
Шул кырга тама тирем.
Күренә ул миңа ап-ак
Чик полосасы булып.

Ята ул минем алдымда,
Ак юл кебек сузылып.

Утырам кәгазь алдында,
Тын алырга да өркеп.
Көтмәгәндә шунда бөтен
Тауларны тетрәтеп,
Ату булып яңгырады
Тынлыкны ярып сүзем.
Көн дә шулай ак кәгазем
Тетрәтсен дөнья йөзен!

Кувшин

Кара балчык измәсеннән ул әвәләнгән.
Янган утта кыздырылган, чыныктырылган.
Ул шат көлү һәм кайтаваз чыңына тулган,
Анда – аваз, ыңгырашу, чакыру, оран.

Мөлдәрәмә булып суга тулса кувшиным,
Бер тавыш та килмәс аннан, калачак тынып.
Хуш исенә ләззәтләнеп кара балчыкның
Уйнар бары дулкыннары чишмә суының.

Жавап

Болытларның күзе яшьле.
Киек кошлар китеп бара,
Кыйгак-кыйгак каңгылдашып,
Сыенып шул болытларга.

Сорадым мин яңгыр алып
Очкан болытларга карап:

Туып үскән якларына
Кайтырлармы кошлар кабат?

Коелгандай чәчәк тажы,
Соравыма жавап сыман
Очып төште сыңар каурый
Кыр казының канатыннан.

Бер шагыйрьгә

Кашларыңны жыерып син,
Дәгъва белдерәсең миңа:
«Сөю турында язмасаң,
Беткәнмени башка тема?!»

Их, син жүләр, ничек инде
Аңламыйсың син шуны да,
Кем соң язсын карчыкларның
Саф мәхәббәте турында?!

Көннәр бар...

Йөгәнсез атларга охшаган көннәр бар –
Булмый туктатып та, куып тотып та.
Үтә алар гап-гади бер көн булып,
Бернинди эз калдырмыйча тормышта.

Авыр сулап куя бары көндәлек,
Үрелгәндә, кечкенә тамга белән,
Куяр өчен чираттагы битенә
Үтте тагын кечатна дип билгеләп.

Әйе, шулай, авыр сулуй көндәлек,
Тагын бер көн сизелмичә яшәлде.
Үтеп кенә тора көннәр чылбыры,
Менә тагын житте килеп чәршәмбе.

Тарки*

Сабый бала кебек авылымны
Кочагына алган кара төн.
Тау өстендә Кiek Каз Юлы
Сөйли гүя аңа әкиятен.

Тарки йоклуй...
Бишек жырын көйләп,
Жилләр исә диңгез ягыннан.
Татлы йокы теләп кешеләргә,
Үтә жил һәр тәрәз яныннан.

Жил әйтерсең төнгә каравылчы,
Көйли-көйли шулай үз моңын,
Һәр йорт сәен туктап, саклап йөри
Авыл урамнары тынлыгын.

Тынлыкка дәшү

Житәр, булды!
Кычкырдым мин уятырга теләп,
Әч пошыргыч авыр тынлыкны.
Аунама, тор!
Кабыз кабат минем йөрәгемдә
Элек ярсып дөрләгән утны.

Һәр тибеше аның кешеләргә
Мәхәббәт дип бары сөйләсен.
Елау икән, үксеп еласын ул,
Көлү икән, йотлыгып көлсен.

Аунама, тор!
Уят безнең соры бу тормышны,
Сагыш оялаган йөрәкне...
Әйт, әгәр дә инде торалмасаң,
Үзем торам, йокла, кирәкми!

Кумык теленнән Рафис КОРБАН тәрҗемәләре.

* Шагыйрәнең туган авылы.

РУХИ МИРАС – ГЫЙЛЕМНЕҢ НИГЕЗЕ

Гуманитар фәннәр – дөньяны, аерым халыкларның узганын һәм бүгенгесен, мәдәни һәм гакыйлы торышын тикшерә, аңлата, шәрехли, шуның белән жәмгыятьнең, кешеләрнең аңын, карашларын үзгәртә, төгәлләштерә... Әмма бу олы миссияне башкару өчен гыйльми фикерне сугарып торучы шифалы чишмәләр – чыганаclar булу кирәк. Шуңа күрә дә галимнәр арасында чыганаclылык, текстология белән шөгыйльләнүчеләр, өр-яңа материалларны, моңа кадәр тарих тузанына күмелеп яткан катламнарны күтәрүчеләр, фәнни әйләнешкә күртүчеләр хезмәте аеруча югары бәйләнә.

Бу яктан татар гыйлеме аеруча соңгы дәүердә зур күтәрелеш, үсеш кичерүне билгеләп үтәргә кирәк. 85 еллык юбилеен билгеләп үткән Г.Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институты тарихындагы Гаяз Исхакийның һәм Галимжан Ибраһимовның 15 томлык әсәрләре, Г.Тукайның 6 томлык академик басмасы, санап чыгарга бармаclар житмәс классик әдипләребез М.Гафури, Г.Камал, Ф.Әмирхан һ.б.ларның күптомлыclары – моңа дәлил.

Әлеге гаять авыр, мәртәбәле хезмәткә тулаем тукталмастан, мин бүгенге сөйләшүне күп еллар дәвамында «Мирасханә» – Язма мирас үзәге (проектның житәкчесе һәм жаваплы редакторы – Илһам Госман улы Гомәров) – әзерләп, нәшер итеп килә торган «Рухи мирас: эзләнүләр һәм табышлар» дип исемләнгән сериягә багышларга телим.

Шунысын искәртәргә кирәк: билгеле бер халыкның рухи мирасына караган гыйльми табышларны туплап, жыентыклар чыгару – дөнья фәнендә шәрәфле, коллективның һәм хезмәткәрләренең әзерлек дәрәжәсен, профессиональлеген күрсәтүче билге санала. Бары тик бай тарихлы һәм мәдәниятле халыкның мирасын фундаменталь өйрәнә торган көчле-куәтле институтларда гына шундый басмалар даими дөнья күреп, фәндәге дөнья сурәтен үзгәртә баручы чыганаclардан исәпләнәләр.

Әлбәттә, Татарстанда төп гуманитар институтта мондый даими басыла торган жыентыклар әзерләү Совет чорында ук башланган була. 1955 елда «Материалы по диалектологии» исеме белән нигезләнгәнә 1989 елга кадәр 7 нче басмада дөнья күрә. 1959 елда «Татар теле һәм әдәбияты» сериясе ачыла, 1963, 1965, 1976, 1977 елларда давам итә. Аерым китаплар булып укучы кулына барып ирешкән «Язучы биографиясенә яңа чыганаclар», «Әдәби мирасның яңа катламнары», «Әдәби мирас: эзләнүләр һәм табышлар», «Әдәбият чыганаclары», берничә ел чыгып килгән «Әдәби мирас һәм текстология» кебек жыентыклар да шушы юнәлештәге игелекле омтылышлар турында сөйли.

Әмма чын мәгънәсендә давамлы һәм мирасның аерым бер катламнарын тирәнтен өйрәнү белән бәйле басмаларга юл ачу бары тик ХХІ гасырда гына мөмкин булып чыкты. Бүген «Мирасханә»дә алар берничә: ташъязмаларга багышланганы да, чит илләрдә-жирләрдә яшәгән татарларның мәдәни-тарихи мирасын өйрәнүгә караганы да бар. 2016 елдан басылып килгән, бүген инде 20 дән артып киткән жыентыкны туплаган «Рухи мирас: эзләнүләр һәм табышлар» сериясе исә гуманитар фән тарихыбызны, халкыбызның рухи хәзинәсендә аерым шәхесләр өлешен, татар мәдәниятендә моңа кадәр игътибардан читтә кала килгән күренешләргә игътибар үзәгенә куя. Шуннан

чыгып, мин бу сериядә басылып чыккан хезмәтләрне өч зур магистраль юл, өч зур катламны колачлап, академик югарылыкта халыкка житкерү кебек күзаллыым.

Беренчесе – фән тарихы, андагы методологик эһәмияткә ия хезмәтләрне кабат, шәрехләүләр һәм аңлатмалар белән бастыру. Бу яктан, серия татар галимнәренә еллар дәвамында омтылып та тормышка ашыра алмаган хыялларын майданга чыгарды. Сер түгел, галим-голәм арасында бер гасырга якын Гали Рәхим һәм Газиз Гобәйдуллин бергәләп эзерләгән фундаменталь «Татар әдәбияты тарихы»н бастыру кирәклегә хакында сүз барды. Бу хезмәт төрки халыклар тарихын, фольклорын, күпсанлы чыганаclarны өйрәнәп, борынгы кулъязмаларны барлап язылган, милли мәдәният тарихын чишмә башыннан алып күзәтеп, бәяләп чыгуны күз алдында тотып уйланылган була. 1922-1923 елларда аның икенче һәм өченче кискәләре басылып чыга. 1924 елны – беренче кискәге, 1925 елны «Феодализм дәвере» исеме белән кыскартылган икенче басма дөнья күрә. «Татар әдәбияты тарихы өчен материаллар жыю юлында бер тәжрибә. Мәдхәл» исеме белән аталган беренче кискәтә рун, уйгур һәм гарәп язулы гомумтөрки истәлекләр, суфичылык һәм аның шәрәк әдәбиятына тәәсире, уйгур, чыгтай, сәлжук һәм госманлы әдәбиятлары турында мәгълүматлар бирелә. «Татар теле һәм әдәбиятының тарихи язмышы», «Идел буенда иң борынгы тел ядкарьләре», «Идел буенда чыгтай әсәрләре», «Идел буенда госманлы әсәрләре» дигән өлешләренә берләштергән икенче кискәтә татар әдәби теленә барлыкка килүе һәм үсүе, борынгы тел ядкарьләре буларак «Коман мәжмугасы», каберташ язучары, ярлыклар игътибар үзәгенә куела. Рабгузинның «Кыйссас әл-әнбия»се, Сөләйман Бакыргани әсәрләре, «Сәбат әл-гажизин», «Кисекбаш китабы», «Сәйфелмөлек» кебек әдәби әсәрләр асрым-асрым тикшерелә. Өченче кискәк XVII, XVIII гасырларда, XIX йөзгә беренче яртысында ижат иткән әдипләр мирасына, аларның әсәрләренә, халык авыз ижатына, сәяхәтнамәләргә, васыятьнамәләргә күзәтү ясый, татар әдәбиятының зур этапларын бәяләп һәм тикшереп уза.

Басылып чыгуга, ул күп кенә төрки халыкларның югары уку йортларында дәреслек итеп кулланыла башлый. Чөнки Г.Рәхим һәм Г.Газизләрнең татар әдәбияты тарихын гомумтөрки мәдәният кысаларында өзлексез барыш итеп тезә алуы гаять зур ачыш, казаныш була. Бу караш бүгенгә көнгә кадәр һәм бүген дә тюркология фәннәдә фундаменталь нигез хезмәтен үти.

Ни кызганыч, Г.Рәхим һәм Г.Газизләрнең «шәхес кулъты» тегермәнәгә эләгүе аларның исемнәрен дә, хезмәтләрен дә фән һәм татар тарихыннан алып ташлауга китерә. Әлегә хезмәтнең эһәмиятен аңлаган зыялылар китаплардагы фактик материалларның бер өлешен, чыганагын күрсәтмичә генә, үз фәнни хезмәтләренә кертеп жибәрә. Асылда, бүген дә татар әдәбияты тарихының, тел һәм мәдәният тарихының Г.Рәхим һәм Г.Газиз салган нигездә үсүе бәхәссез.

Үзгәртеп коручлар ачкан мөмкинлекләр дулкынында, 1990 нчы еллардан башлап, Гали Рәхимнең һәм Газиз Гобәйдуллинның исемнәре халыкка кайта башлый, асрым хезмәтләре, әдәби әсәрләре дөнья күрә. Әмма аларның таж хезмәте – «Татар әдәбияты тарихы» «Рухи мирас: эзләнүләр һәм табышлар» сериясенә 15, 16 нчы китапларындагына (2022 ел) нәшер ителә.

Хезмәт 1920 нче елларда басылып чыгуга ук татар гыйлемен тамырдан үзгәрткән булса, аның кабат нәшер ителүе шулай ук мәдәни тарихыбызны Евразия тарихы фондында кабат күзалларга мөмкинлек бирә.

Шунысын да искәртеп китәргә кирәк: төзүчеләр Г.Рәхим, Г.Газиз хезмәтенә бездә инде югалган тулы беренче басмасын (Төркиядән алып кайтып) эзерләгәннәр. Монда идеологик чикләүләрнең кимрәк булуы да мирасның кыйммәтен арттыра.

Шушы юнәлештә дәвам итеп, 2024 елда басмага Г.Рәхим, Г.Газиз хезмәтенә давамы итеп уйланылган Г.Сәгъдинең «Татар әдәбияты тарихы» (1926), «Кешелек дөньясында тел, әдәбият, язу һәм аларның тарихи үсүләре» (1926), «Символизм

турында» (1932) хезмәтләре әзерләнде. Алар циклының 22, 23, 24 нче китаплары булып дөнья күрәчәкләр.

Әлбәттә, фундаменталь хезмәтләр белән беррәттән, аерым шәхесләр һәм аларның фәнни эшчәнлегенә турындагы жыентыклар да бик күп яңа материалларны фәнни әйләнешкә керткәчкә мөмкинлек бирә. Шундыйлардан 2017 елда дөнья күргән 5 нче басма моңа кадәр эшчәнлегенә киң жәмәгатьчелеккә җиткерелмәгән, әмма тарихчы һәм археограф буларак исемгә татар мәдәнияте тарихына алтын хәрефләр белән уелган Сәет Вахидига багышланган. 1912 елда Сәхибгәрәй хан ярлыгын тапкан, эпиграфика, нумизматика, кулъязма һәм ташъязма мираска караган хезмәтләре үз вакытында ук СССР Фәннәр академиясе, Н.Н.Фирсов, И.Н.Бороздин, А.Н.Самойлович, И.Ю.Крачковский һ.б. галимнәр тарафыннан югары бәяләнгән бу шәхеснең тормыш юлы, киңкырлы эшчәнлегенә, аралашу даирәсә хакындагы гаять киң мәгълүматларны бер китапка туплап, төзүчеләр аның мирасын комплекслы тәкдир итәләр. Басма С.Вахидига кагылышлы «Мирасханә» фондларында саклана торган барлык мәгълүматларны фәнни әйләнешкә керткәчкә мөмкинлек биргән.

Татар профессиональ музыка мәдәниятенә үсеш юлларын билгеләгән беренче музыкант һәм композиторларның берсе Солтан Габәшигә багышланган 11 нче китап та (2021 ел) әлегә шәхеснең тормышын, ижатын, бай мирасын бер үрәткәдә, беренчеләрдән булып киң катлау укучыга җиткерә. Анда композиторның татар, башкорт, казакъ (кыргыз) һәм төрек халык җырларына расшифровкалары, эшкәртүләре һәм инструменталь әсәрләре, музыкаль әсәрләренә ноталары, кулъязмалары, истәлекләр, хатлар һ.б. материаллар урын алган. Болар, чын мәгънәсендә, татар музыка тарихына карашны үзгәртәләр. Басмада без, «Мирасханә» фондларынан тыш, Татарстан Республикасы Дәүләт архивынан, Татарстан Республикасы Милли музеедан, Казан федераль университетының Н.И.Лобачевский исемендәге Фәнни китапханәсенә кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегеннән, композитор турындагы фәнни хезмәтләр һәм вакытлы матбугат мәкаләләреннән алынган өр-яңа материалларның бер-берсен тулыландырып фәнни әйләнешкә кертелүен күрәбез. Сериядәге һәр жыентыкка хас сыйфат бу.

17 нче жыентыкта урын алган шәхес Галимжан Шәрәф (1896–1950) – шулай ук татар тарихында аерым олы игътибарга һәм ихтирамга лаек булып та, хәзергә кадәр аның мирасы билгесезлектә кала килде. Әлегә басманы шушы юлда башкарылган беренче адым дип карарга кирәк. Г.Шәрәф – тел галиме, педагог, жәмәгать эшлеклесе, сәясәтче һәм шагыйрь дә. I-II Бөтенроссия мөселман корылтайлары эшендә кайный (1917), Милләт мәҗлесе депутаты итеп сайлана (1917-1918). Милләт мәҗлесе карары белән «Идел-Урал штаты»н гамәлгә ашыру буенча махсус сайланган һайәтнең рәисе итеп билгеләнә. Ул – 1920 елда ТАССРның моделен булдыручыларның берсе: Татарстанның беренче этнографик картасын (1922) һәм торак пунктлары исемлеген (1936) төзи, аның килчәккә юлын сызуда катнаша.

Жыентык аны шушы зур, бер-берсе белән бәйләнмәгән төрлө юнәлештәге хезмәтләрен башкарган, акыллы-гыйлемле, зур максатлар куеп яшәгән шәхес буларак ача. Басмага галимнең фонетика мәсьәләләренә багышланган мәкаләләре, Беренче түркология съездында татар орфографиясен үзгәртүгә кагылышлы чыгышлары да, кулъязмада калган шигырь дәфтәрләре дә, тәржемә әсәрләре дә, тормышына һәм ижатына караган документлар, хатлар, төрлө бәйләмнәр дә урнаштырылган.

Кайбер басмалар аерым шәхесләрнең кайта башлаган гыйльми мирасын тулыландыру юнәлешендә әзерләнгәннәр. Әйтик, сериянең 20 һәм 21 нче чыгарылышлары Габделбари Баттал мирасын туплау һәм өйрәнүдәге фәнни эзләнүләрнең дауамы булып тора. Аларда галимнең фәнни, әдәби-публицистик эшчәнлеген аңлаткан, шул чорның төрле газета-журналларында, жыентыкларында гарәп графикасында басылган, ләкин бүгенге укучыга таныш булмаган «Телемез», «Кавказдан», «Милли тел»,

«Тәнкыйт», «Мөфти тәгыйин кылыну», «Мөселман комитетының гомуми жыелышы», «Петербургта киңәш мәҗлесе», «Татар карагруһлары» кебек мәкаләләр, «Өч төрле идарә ысуллары: чикләмәгән монархия, чикләнган монархия, республика» хезмәте, урта мәктәпләр өчен «Татар тарихы» дәреслегә урын ала. Бу хезмәтләр, гомалдәге графикага күчәрелеп, фәнни даирәгә беренче тапкыр тәкъдим ителә.

Гомумән алганда, серия татар дөньясында мәгълүм шәхесләр хақында да өр-яңа материаллар җиткерүе белән үзенчәлекле. Аның 1, 2 нче (2016) китаплары Г.Тукай һәм Ф.Әмирханның 130 еллык юбилейларына багышланган иде. Беренче китапка Тукай тормышы һәм иҗатына караган, соңгы елларда тапшырылган шәхси архив материалларыннан алып күбесе билгесез калган истәлекләргә кадәр тупланган. Ф.Әмирхан томында исә моңа кадәр гарәп графикасында калып килгән публицистик мәкаләләр дә, әлегә басылмаган истәлекләр һәм хатлар да, әдипнең соңгы көннәрен минутлап тасвирлаган Кәрим Сәгыйтев көндәлегә дә – язучының үз тормышын да, аңа татар җәмгыятендәге ихтирамны да аңларга ярдәм итә.

Яки Г.Исхакый (5 нче чыгарылыш, 2018) чыгышлары, рецензияләр, хатлар, әдипнең Төркиядәге тормышы хақында истәлекләр – шулай ук беренче тапкыр «Мирасханә»дә сакланучы Исхакый фондларынан әзерләп нәшер ителгән.

Тагын бер шәхескә тукталып үтү мәгъкуль булыр – Шиһабетдин Мәржани ул. Аңа 6 нчы басма багышланган. Җыентыкның беренче бүлегенә кергән үзенең 1865 елда Оренбург Диния нәзарәтенә язган гаризасы Казанда нәшер ителгән Коръән китапларындагы хаталарны ачыклау, төзәтү кебек мәсьәләләргә кагыла. Гарәп телендә язылган «Коръән гыйлеме һәм аның Госман мосхафләре белән бәйләнеше файдалы һәм мөһим өстәмәләр» (1880) һәм «Ислам дине кануннарының күркәм сыйфатлары турында ачык хакыйкат» (1889) хезмәтләре беренче тапкыр гарәп теленнән русчага тәрҗемә итеп бирелгәннәр. Китапта Мәржанинең тормышы һәм эшчәнлегә хақында XX гасыр башы вакытлы матбугатында басылган мәкаләләр дә, хатлар, аңа багышланган әдәби әсәрләр дә урын алган. Шулай ук «Мирасханә»дә әзерләнган Ш.Мәржанинең «Сайланма әсәрләр»е белән бер үрәмтәдә бу хезмәт күренекле мәгърифәтченең эшчәнлеген, карашларын, хезмәтләрен, беренче чиратта, татар телендә шактый тулы ирештергән гыйльми басма булып кала.

Өченче юнәлеш – татар мәдәнияте тарихындагы аерым күренешләргә багышлап тематик җыентыклар эшләү. Алар арасында хажнамәләр (8 нче басма, 2020), сәяхәтнамәләр (13, 14, 18 нче басмалар) аерым бер урын тоталар. Әйтик, 13, 14 нче чыгарылышларда тематик яктан татар сәяхәтчеләренең Төркиягә, Иран, Кавказ якларына баручыларның юлъязмалары туплап бирелгән булса, 18 нче китапта Европа һәм Азия илләренә сәфәр нәтиҗәләре урын алган. XX йөз башында язылган күп кенә текстлар татар вакытлы матбугатының үз мөхбир-корреспондентларын чит илләргә жиһәрүе, шуннан репортажлар бастыруы турында сөйли (әйтик, Б.Шәрәфнең «Иран мәктүпләре», 1909; Г.Әбүзәров, Зыя Насыйри, «Гм.»ларның 1912-1913 елларда Балкан сугышын яктырткан язмалары), сәяхәтнамә язучы беренче хатын-кыз авторны ачыкларга мөмкинлек бирә (Мәрҗия Паташеваның «Истанбул хатирәләре», 1912-1913), бик күп тарихи-мәдәни вакыйгаларга ачыклык кертә. Сәяхәтнамәләрдә татар җәмгыятенең аерым дәверләрдә мәдәни-тарихи яшәеше, татар зыялыларының теләк-омтылышлары, уй-гамәлләре күрсәтелә. Бу язмалар татар халкының көндәлек тормыш-көн күрешен өйрәнү өчен дә кыйммәтле чыганаك булып торалар.

Шушы юнәлештәге гаять кызыклы басма – 10 нчы китап булып басылган (2021) «Татар әдәбиятында тәхәллүсләр»не күрсәтергә кирәк. М.Бөдәйлинең «Мирасханә»дә сакланучы псевдонимнар сүзлегә, М.Бурнашева, М.Мәһдиев, З.Рәмиев хезмәтләре нигезендә китапта 2 меңнән артык псевдоним ачыклана.

Серия кысаларында аерым бер күренекле вакыйгаларга бәйле җыентыклар әзерләү традициясә дә яшәп килә. Әйтик, 12 нче басма («Идел буе Болгар дәүләте язма

истәлекләре» (2021) Идел Болгарстанында Ислам дине кабул итүнең 1000 еллыгына багышлап бастырылган, анда моңа кадәр нәмәгълүм исемнәр һәм әсәрләр дә урын алган. 7 нче басма (2020) ТАССР төзелүнең 100 еллыгына багышланган билгесез яки тар даирәләрдә генә өйрәнелгән чыганаclarны тәкъдим итә, Идел-Урал Штаты, Татар-Башкорт Шуралар Җәмһүрияте, ТАССР төзелүне бер барышның этаплары кебек тезеп, әлеге процесска караган күзаллауларны нык кына үстерә. 19 нчы басма (2023) Татар дастаннары елына бәйле нәшер ителә.

Әлбәттә, китаплар хакында күп сөйләргә мөмкин: чөнки мондый байлыкның системалы-тәртипле һәм киң колачлы булып халыкка кайтканы юк иде әле. Бу урында проект җитәкчесе, филология фәннәре кандидаты, Үзәкнең җитәкчесе И.Г.Гомәров хезмәтенә бәйләп бетергесез зур икәнән асызыclarга кирәк.

Шул ук вакытта әлеге җыентыclar – Г.Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Язма мирас үзәгендә, башка академик структураларда эшләүче күп кенә галимнәрнең уртак эше булып тора. Әлеге кыйммәтле, кадерле эшне, гарәп графикасыннан кулъязмалар күчерү һәм шәрехләү белән бәйле авыр хезмәтне башкаручыларның исем-фамилияләрен әйтеп, рәхмәт белдерергә кирәк дип табам. Алар – филология фәннәре докторлары һәм кандидатлары Ә.Х.Алиева, А.М.Ахунов, Л.Ш.Гарипова, Ә.М.Галимжанова, Н.Г.Гәрәева, Г.М.Дәүләтшин, И.Г.Закирова, Г.Н.Зәйниева, Л.Р.Надыршина, З.З.Рәмиев, А.Б.Софийская, А.Ә.Хасавнәх, Г.А.Хөснетдинова, тикшеренүчеләр Г.М.Ханнанова, Ф.Г.Фәйзуллина, Ч.И.Хәмидова, А.Н.Хәсәнова, В.М.Усманов. Дөнья гуманитар фәннәрендә олы-олы институтлар башкара торган мәшәкәтле, авыр эшнең татар гыйлеми һәм мәдәнияте өчен никадәр мөһим, кирәкле булуын тирәннән аңлап эшләүчеләр алар.

Гомумән алганда, әлеге китаплар гуманитар өлкәне шулкадәр үзгәртте: күп кенә темаларга алынганда, ниндидер билгесез исемнәргә, әсәрләргә, вакыйгаларга юлыкканда, шунда ук киштәдән шуларга үреләбез... Эзләгәннәр табыла, карашлар киңәеп китә. Бу хезмәтләрнең XXI гасыр татар гуманитар фәннәдә чыганаclarны кайтару буенча тиңе булмаган, чагыштыргысыз олы гамәл икәнлегенә, аларның татар тарихына һәм мәдәниятенә, асрым шәхесләр эшчәнлегенә, вакыйга-күренешләргә карашны бик нык бастуы да шик уятмый.

Дания ЗАҺИДУЛЛИНА,
академик, филология фәннәре докторы.

Әдәби берләшмәләрдә

«САЛАВАТ КҮПЕРЕ» ИҖАТ БЕРЛӘШМӘСЕ

Бу исем Кукмара районының әдәбият-сәнгать сөючеләренә яхшы таныш. Туган көне хәзер торгынлык чоры дип аталган елларга туры килсә дә, ул үзенең төсләрен балкытып, халыкка иң кирәкле нур яктысын, рух тазалыгын җиткереп барды.

Район газетасы 95 еллык гомеренең соңгы алтмыш елын «Хезмәт даны» исеме белән чыгып килә. Шушы исем белән чыга башлагач, редакция коллективы үз тирәсенә яшъ хәбәрчеләрне туплый башлый. Әдәби түгәрәк оеша. Берздан аңа «Аһәңле сүз» дип исем бирелә.

1970 нче еллар башында «Аһәңле сүз» клубы «Салават күпере» иҗат берләшмәсе дип йөртелә башлый. Аңа шигырь һәм хикәя язучылар гына түгел, рәссамнар, музыкантлар, биючеләр, җырчылар да туплана. Утырышлар район Үзәк китапханәсендәге әдәби салонда үткәрелә башлый. Берләшмә шигырь бәйрәмнәре генә түгел, район Мәдәният йортында, авыл клубларында, ял паркларында, мәктәпләрдә, оешмаларда иҗат кичәләре, концертлар, фестивальләр дә оештыра. Безнең максат бер – милли әдәбиятыбызны, мәдәниятебезне һәм сәнгатебезне үстерүгә булышлык итү.

Рәшит МИНЛЕГАЛИЕВ,

берләшмә җитәкчесе, Татарстанның
атказанган мәдәният хезмәткәре.

Калам туган ягымда

Монда бар жир чәчәк кенә,
Урманы, болыннары.
Һәрбер талы таныш миңа,
Газиз Норма буйлары.

Акыл җыйган картлар сыман
Каршылый наратлары.
Кешни монда балачакның
Кыңгыраулы атлары.

Еракларга моң тарала
Тургайларның моңыннан.
Алар да бит читкә китми,
Туып үскән кырыннан.

Азмы якташ туган жирдән
Читләрдә башын салган.
Алар өчен дә яшим мин,
Мәңгегә монда калам.

Рәшит МИНЛЕГАЛИЕВ.

Килегез Кукмарага

Сандугачлы бер иртәдә
Эшләр беткән арада,
Кошлар жырын тыңларга дип
Килегез Кукмарага.

Сагышларны таратырга
Килегез Кукмарага.

Тик монда – Кукмарада,
Бар сагышлар тарала.

Тау битендә учак ягып
Каршыларбыз ал таңны.
Кукмарадай гүзәл жирне
Кайдан табарсыз тагын?

Күз өстендәге кашка тин
Яшел нарат урманы.
Яшьлегем үткән як бит бу –
Ник ташлыйм Кукмараны?

Яшьлек сукмакларын эзләп
Табарлар күк янадан.
Туган жирен сагынып кайта
Киткәннәр Кукмарадан.

Харис МОСТАФИН.

Үз жирендә тап син бәхетне

Бәхетлеме син дип сорасагыз,
Әйтәм дуслар: мин бик бәхетле.
Туган жирем минем – Татар иле
Бирде миңа ул зур бәхетне.

Табигатьнең матурлыгын күрү –
Үзе шул зур бәхет түгелме?
Һәр фасылның асыл ямен табып
Яшәү, дуслар, нинди күңелле.

Бәхет бит ул, дуслар, шундый нәрсә,
Аны кирәк күрә белергә.
Күзең күреп, аягыңда басып,
Мин бәхетле диеп йөрергә.

Бәхетлеме син дип сорасагыз,
Икеләнми әйтәм: бәхетле.
Балаларым, туганнарым белән,
Дуслар белән таптым бәхетне.

Бүгенге көн син бәхетле икән,
Шул көн белән кирәк яшәргә.
Яннарыңда якыннарың булсын,
Бәхетлемен диеп дәшәргә.

Бәхетлеме мин дип сорау бирче,
Сорау бирче син дә үзең.
Күзең күрә, аякларың йөри,
Шул үзе зур бәхет түгелме?!

Рафилә ФӘТТАХОВА.

Дөнья, сиңа нәрсә булды?

Нәрсә булды сиңа, дөнья,
Ник үзгәрдең шулай кинәт?
Күпме солдат яу кырында
Чигәдер бит газап-михнәт.

Шул аяусыз сугыш өчен
Жирдә күпме ятим үсә.

Кайтырбыз дип киткәннәр дә
Башын салган яу кырында.
Хәбәрсез югалганнар күп,
Ниләр көтә безне алда?!

Ялгызларның саны чиксез,
Дөнья, сиңа нәрсә булды?!
Улын сугышка озаткан ана
Көтә-көтә өметен жуйды.

Күз яшьләрен жыйсак әгәр,
Күлләр булып иде алар.
Йөрәк әрни, яшьләрен бит
Табутларда кайтаралар...

Ышанасы килми бер дә
Сугыш дигән афәтләргә.
Тынычлык урнашсын диеп
Кала безгә тик теләргә...

Көтегез, кайтырбыз дигән
Сүзләре күңел түрендә.

Уйланам да сорау бирәм,
Дөнья, сиңа нәрсә булды?
Чарасыздан тагын күзгә
Кайнар яшьләр килеп тулды.

Илзия ХАРИСОВА.

Гүзәллекне күр әле

Үткән чакта күрдеңме син
Ал кояшлы болынны?
Тирбәлешеп искән жилдә,
Чәчәк үскән урынны.

Ныклап кара син дөньяга,
Гүзәллекне күр әле.
Аллы-гөлле чәчәкләрдә
Кояшлы болын яме.

Ныклап кара син дөньяга,
Күзеңне сирпеп кара.
Болын өстендә чәчәкләр
Диңгез кебек чайкала.

Карасаң ныклап дөньяга,
Матурлыкны күрерсең.
Аллы-гөлле чәчәкләрдән
Такыялар үрерсең.

Үтәкүренмәле рәсем
Ясалган гүя монда.

Керер өчен кешеләргә
Уелган ишек анда.

Табигать-рәссам ясаган
Кулланып барлык төсне.
Күчәргән гүя болынга
Ул күңелдәге хисне.

Кояш белән бергә торып,
Син болынга кил әле.
Аллы-гөлле чәчәкләрне –
Гүзәллекне күр әле.

Мәгъмүрә МӨРДАНОВА.

Үз илемдә

Чит жирләрдә оймак, рәхәт диләр,
Бәлки шулайдыр да бер карашка.
Үз илемдә матур жирләр бик күп,
Ялгыш уйлап, китеп адашма.

Чит жирләргә бирер гомермени,
Туган туфрак кирәк һәркемгә.
Үз кояшы, аяз күгә кирәк,
Сөенеп яшә туган һәр көнгә.

Туганнарың белән чөкердәшеп,
Бергә бүлешмәгәч шатлыкны,

Хатирәләр уртаклашыр кешен
Оныта бит синең барлыкны.

Матур сүзләр кирәк хөрмәтләргә,
Өзгән чәчәкләрне кызганам.
Кыр чәчәкле җиләк аланында,
Туган ягым, сиңа назланам.

Өзгән чәчәкләрдәй аерылып,
Яшәү рәхәт булмас, ышанмыйм.
Кыр чәчәге язын тагын калка,
Үз илемдә! Сагынып сызланмыйм.

Раузалия ЯППАРОВА.

Балачагым кире кайтыр кебек

Норма үзәннәрен томан баскан,
Таралмады микән бүген дә.
Балачагым хатирәсе минем
Томанлы көн кебек күңелдә.

Норма буйларында рәшә уйный,
Әллә йөгереп шунда төшәсе?
Шашкын күңел балачакны сагына,
Килә шунда йөгереп китәсе.

Балачакта йөргән сукмактардан
Бер үтәсе килә яңадан.
Бер кабынып, кабат онытылган
Хисләрем дә кабат яңарган.

Кызык булыр: шул дөньяга кабат
Еллар гына инде кайтмаслар.
Уйлар кайтсалар да ул чакларга,
Юллар гына алып кайтмаслар.

Суфия МОСТАФИНА.

Жиңү

Жиңү көне якин, бала көтә
Солдатларга язган жырында,
Ил сагында тугры хыяллары –
Әтиләре сугыш кырында.

Әниләре бала әле, үзе
Яшәү назын әле тоймаган,
Күкрәгенә кыскан нарасыйга
Сөюләрен сөйләп туймаган.

Аткан таңнар кайнар сәлам илтә,
Сугыш уты кичкән батырга,
Бертуктаусыз алга бара әти,
Алга бара жиңеп кайтырга.

Кош теледәй өчпочмаклы хатлар,
Соңгы хатта – жиңү сүзләре.
Сиксән елдан соң да күзләр яшьле,
Жиңү даны – әти эзләре.

Таһир ИСМӘГҮЙЛОВ.

Якты эзең калды сызылып

Мирас булып калган ижатыңда
Күпме рухи байлык, тәрбия.
Милләтемнең мәшһүр Тукае син,
Синең алда халкым баш ия.

Илһам чишмән, моңлы аһән булып,
Йөрәк түрләреңнән агылган.
Жуелмаслык хәзинәләр булып,
Безнең күңелләргә салынган.

Сабый тормышына ак юл яра
Күбәләгән белән Акбаең.
Онытылмый, чүлмәкләргә төшөп,
Тычкан язган синең ак маең.

Урманнарда керсәң, Шүрәлең дә
Килеп чыгар төсле өркетә.

Тәфтиләвең, бәгырьләреңне айкап,
Күңел кылларын да жилкетә.

Жилләр килеп чиртсә тәрәзләргә,
Су анаң бит төшә исләргә.
Әкиятләр аша нокта куйдың
Ярамастай начар эшләргә.

Туган телен жырлап тәмамлана
Тантаналар, бәйрәм, кичәләр.
Без – Тукайлы, моңлы халык диеп,
Жавап бирик, кем сез дисәләр.

Янар йолдыз булып атылдың да,
Якты эзең калды сызылып.
Ядкарь булып барыр киләчәккә,
Жырың калмас жирдә өзәлеп.

Лилия СӘЛАХОВА.

Шагыйрь күңеле

Таш диварлар арасында гөлләр үсми.
Кычыткан да, хәтта эрем дә.
Гөлләр үсү өчен йомшак туфрак кирәк,
Тамыр жәю өчен нигездә.

Таш бәгырьле жанда шагыйрь тумый!
Хис, йомшаклык кирәк шагыйрьгә.

Шигыйрь бит ул матур гөлләргә тиң,
Тамыр жәя йомшак күңелдә.

Таш бәгырьле булу кирәк түгел,
Ни житә соң йомшак күңелгә?!
Алларыңда гөлләр үссен дисәң,
Ягымлы бул һәрчак һәркемгә.

Рауза ХУҖИЕВА.

Гомер капкасы

Гомеребез капкалары әле ачык,
Кереп килә алтын-сары йомшак көзләр,
Бар үткәнне күңелләрдән мең кабатлап,
Узганнарда калган эзне барлый күзләр.

Кемнәргәдер килмәде бит алтын көзләр,
Төрлебездә төрле шул ул гомер жебе.
Жан иңгәндә фәрештәбез язып куйган,
Бик яшерен, билгесездер тәкъдир сәре.

Әле безнең капкалардан керә ала
Күпме шатлык, чиксез нигъмәт, изгелекләр.
Һәммәсен дә түкми-чәчми жыяр өчен
Бикләnmәсен, ачык торсын шул ишекләр.

Жанның жылы юрганына төреп куеп,
Бик кадерләп саклайкчы шул хәзинәне,
Һәм өләшик дәва итеп, гыйлем итеп,
Әманәт дип безгә өеп бирелгәнне.

Түребезнең жылысына шөкер итеп,
Матур яшик, бу гавамга кирәк булып,
Дус-туганны, кардәшләрне, якыннарны
Сыендырган мәрхәмәтле йөрәк булып.

Рәмзия ХӨСӘЕНОВА.

Гомер көзе

Гүзәл яшьлегемне сагынсам да,
Кайтып булмас инде кирегә...
Шушы матур гомеркәйләр безгә
Бары бер генә бит бирелә.

Бер карасаң, бар да яхшы кебек,
Барысы да бар – ашым, эшем дә...
Ә шулай да үткән яшьлегемне
Көн дә күреп торам төшемдә.

«Яшьлегенне сагынып яшәмә син,
Онытырга тырыш!» – дисең дә...
Кабатланмас гүзәл мизгелләре
Онытылмый, һаман исемдә!

Һәр фасылның була матурлыгы,
Сабыр да без, берәз түзем дә.
Кыш артынан язлар кабатланыр,
Яшик әле гомер көзендә!

Рәсим ХӘБИБУЛЛИН.

Син көт, әнкәй

Инде менә ничәнче яз шулай,
Әнкәй, сиңа жырлар язамын.
Үзем язам, үзем шуны жырлайым,
Моңга урап йөрәк газабын.

Һәр яз саен шушы бәйрәм сиңа
Сөенечле көннәр китерсен!
Күнелендә булса авыр хисләр,
Язгы жилләр алсын, киптерсен!

Бүләк итеп мамык шәлләр алдым,
Салырмын дип иңең-жилкәңә.

Гомер буге, әнкәй, тырышкансың,
Матур булсын диеп иртәгәң.

Борчылмасын, әнкәй, йөрәккәң,
Озын төннәр тыныч үтсеннәр!
Сине сагынып язган бу жырларым
Жыерчыклы битең үпсеннәр!

Мин кайтырмын, бәйрәм иртәсендә
Бүләк шәлне салып жилкәңә,
«Исән-саумы, әнкәй», – дип әйтермен!
Сабыр ит син, бары... иртәгә!

Йосыф ХӘНӘФИЕВ.

Әнием төсе

Килен булып төшкәч, утырткансың,
Төсем булып диеп миләш син.
Шул миләшкә иңнәрәмне куйсам,
Тәгәридер биттән күз яшем.

Әнием төсе, әнием миләше ул,
Жил-давылларда да сыгылмый.
Жимешләре әнием кебек сабыр,
Кара көзләрдә дә коелмый.

Әнием төсе, әнием миләше ул,
Жил-давыллар аны яралый.
Әнкәй, сағыш, ай-һай, авыр икән,
Беркем аңа дәва табалмый.

Әниемнең изге төсе булып,
Ал бакчамда үсә куш миләш.
Шул миләшкә чыгып сөялсәм,
Чыкмый калмый минем күздән яшә.

Галиәхмәт ГАТИН.

Кышкы урман

Чиста, коры, саф һавасы белән
Каршылады мине кышкы урман.
Кар астында калган яшел алан
Төрле жәнлек эзе белән тулган.

Ак бәс белән каплаган ул монда
Каен, усақ, чыршы, наратны.
Оста ғына итеп ясап куйган
Комнан түгел, кардан барханны.

Чыршы тирәсендә куян йөргән,
Тәмле жимме әллә эзләгән?
Тычкан эзләп төлке чабып узган,
Аучы киткән аның эзеннән.

Тыгыз итеп салган карны кырга,
Рәхәтләнеп бар син жәяүләп.
Кар өстендә калган әремнәрдә
Тибрәнәләр кошлар жим чүпләп.

Атлыйм алга таба хозурланып,
Кышкы бизәкләргә таң калып.
Уйларым да әллә кая чаба,
Жәнлек эзләредәй чуалып.

Сулышыннан кышның куырылып,
Кабарганнар кошлар, дусларым.
Кызылтүшләр килгән сагынышып,
Балан, миләш кебек дусларын.

Чыршыларның аскы ботагына
Авыр тунын ак кыш элгән дә...
Үзе киткән әллә ял итәргә,
Шаулашмаска әмер биргән дә.

Сабуллашып кышкы урман белән
Өйгә таба үзем мин атлыйм.
Күңелемнән: «Очрашканга кадәр!
Хуш, исән бул!» – диеп кабатлыйм.

Сәвия ГАЛИМОВА.

Пар канатлар житми

Теләп алмый беркем ятимлекне,
Үрелә ул үзе сагыштан.
«Ятим бала» дигән ачы исем
Әллә язмыш, әллә ялгыштан?

«Кем баласы?» – диеп сорамагыз,
Күңел жебе өзек баладан.
Ул жанда бар төзәлмәлек яра,
Кан сыкрый һәркөн аңардан.

Чит-ят күңелләрдән жылы эзләп,
Ятим бала үсә тилмереп.
Кара шәлен япкан шәжәрәсе
Караңгылый аның гомерен.

Егылганда тартып торгызырга,
Арыганда иңнән этәргә,
Пар канатлар житми ятимнәргә
Сабыйлыкны шатлык итәргә.

Наилә СӘГЪДИЕВА.

Бәхет кайда була икән?

«Бәхет кайда икән ул?» – дип
Сорау бирдем әле, түзмәдем.
Жавабымны тормыш белән бәйләп,
Күңел төбеннән үк эзләдем.

Янәшәдә алтын баганабыз –
Әтибезнең дә булуы.

Бәхет микән әни йөрәгенен
Мәңге тынмый тибеп торуы?

Бәхет микән бала күзләрендә
Нәни куллар чәчтән сыйпавы?
Назлы итеп карап, гел елмаеп,
Синен белән бергә уйнавы.

Бәхет микән сөйгән кешәң булу,
Яратуы ихлас булалса?
Бергә тормыш итеп булмыйдыр ул,
Араларда хөрмәт булмаса.

Бәхет микән, жиргә ныклы басып,
Үз аягың белән йөрүң?

Якты кояш, матур киләчәкне
Үз күзләрәң белән күрүң.

Бәхет төшенчәсе чиксез икән,
Бик күбесен инде тойганмын.
Бәхет белән гел яшәргә язсын,
Шуның өчен жиргә туганмын...

Гөлфия ГАБДРАХМАНОВА.

Сугышлар булмасын

Авыл уртасындагы майданда
Гади генә һәйкәл куелган.
Беркайчан да ләкин тыныч кына
Үтеп китеп булмый яныннан.

Исемнәрен яуда үлгәннәрнең
Зур хәрәфләр белән язганнар.
Авылларда үскән ир-егетләр
Чит жирләрдә ятып калганнар.

Газиз бабабыз да исемлектә.
Күпме газап күреп сугышкан.
Исэн-имин булсын гаиләм дип,
Бөтен көчен биреп тырышкан.

Житкән саен Жиңү бәйрәме,
Шул һәйкәлгә ел да барабыз.
«Онытмадык сине, бабам», – диеп,
Чәчәк бәйләмнәре салабыз.

Ләбибә НИГЪМӘТУЛЛИНА.

Туган авыл, газиз әнкәй

Туган авыл чумган яшеллеккә,
Ерактан ук балкып күренә.
Кызыл сәйлән элеп куйганмыни –
Миләш үсә өйненә түрендә.

Һәркемгә дә туган авылы шулай,
Газиз ана кебек бер генә.

Шуңадырмы, кая китсәм дә мин,
Сагынып кайтам аны гел генә.

Баһадирдай биек тауларың бар,
Тирән күлән, матур үзәнән.
Шул үзәндә калган, ахыры, минем
Балачакның тәүге эзләре.

Васыйл АБДУЛЛИН.

Ике тау арасы

Балачагым синдә үттә,
Ерак калды арасы.
Бик бәхетле була идек,
Булса ипи карасы.

Яшьлегем дә синдә узды,
Әй ике тау арасы.
Елга кебек ага гомер,
Барасы да барасы.

Читләшсәң дус-туганнан,
Ерагая арасы.
Үз итсәң якыннарыңны,
Якыная арасы.
Әй ике тау арасы.

Сикәлтәле кыйгач юлдан
Барасы да барасы...
Әйтче, тавым, миңа тагын
Күпме калды барасы?

Нурислам ГАЛИЕВ.

КАЮМ НАСЫЙРИНЫҢ ШӘҺӘРДӘГЕ КАВЕМДӘШЛӘРЕ БЕЛӘН МӨНӘСӘБӘТЛӘРЕ

Казанда Насыйри аралашкан мөселманнар даирәсе киң түгел. Мәгърифәтче бу зур булмаган төркем кешеләре белән гомеренәң төрле чорында уртак һөнәри һәм жәмәгать эшләренә нисбәтле очрашкан. Алар арасыннан беренче итеп каллиграф Мөхәммәтгали Мәхмүдовны (1824–1891) атап үтү мәслихәт: ул 1842–1854 елларда Казан университетының Көнчыгыш разрядында каллиграфия укыткан, 1850–1854 елларда Казан гимназиясе пансионында назир булып торган. Көнчыгыш разряды Санкт-Петербургка күчәрелгәч, 1854 елдан Беренче гимназиягә татар теле укытучысы итеп билгеләнгән (*Михайлова С.М. Формирование и развитие просветительства среди татар Поволжья (1800–1861). Казань, 1972. С.183-199*).

1857 елда Мәхмүдов «Татар телен өйрәнү өчен практик кулланма» дәрәсләген нәшер итә. К.Насыйри исә сөйләм телен әдәби телгә якынайту өлкәсендә Мәхмүдовның дәвамчысы булып тора. Шунысы кызык: атаклы каллиграф, Насыйри кебек үк, буш вакытында агач эше, читек каю, тегүчелек кебек һөнәрләр белән шөгыльләнгән. 1862 елда, «Таң йолдызы» дип аталган татарча газета чыгаруны сорап, хакимияткә мөрәжәгать итүгә, гаризада исеме күренмәсә дә, Мәхмүдовның да өлеше кергән (*Каримуллин А.Г. Татарская книга пореформенной России. Казань, 1983. С.184*).

1857–1868 елларда Мәхмүдов русча-татарча сүзлек төзү белән шөгыльләнә, ләкин ул басылып чыкмый кала. Моннан тыш, аның рус һәм төрек телләреннән тәржемә ителгән фәнни-популяр хезмәтләр язуы билгеле (*Ханбиков Я.И. Русские педагоги Татарии... С.22, 23*). Ул, 1876–1881 елларда Казан татар укытучылар мәктәбе (КТУМ) инспекторы буларак, яңа уку йортын оештыруга һәм аның үсешенә, шәһәр халкының мәктәпкә карата муллалар тарафыннан сәңдерелгән тискәре фикерен үзгәртүгә үзеннән зур өлеш кертә.

Бу исемлектәге икенче шәхес – басмаханә хужасы, шәһәр мешаны Мөхәммәтвәли Яхин. Ул, Насыйриның фикердәше буларак, татар телендә газета чыгарырга әзерләнеп, басмаханә оештыра һәм 1862 елда гамәлгә ашмый калган «Таң йолдызы» газетасы проекты буенча аркадашы да була.

Насыйриның хезмәттәшләреннән аерым бер төркем итеп Казан уку-укыту округында татар, башкорт һәм казакъ мәктәпләре инспекторы В.В.Радлов рус-татар мәктәпләрендә эшләргә жәлеп иткән укытучыларны – университет студенты, аннары КТУМ мөгаллиме, 1889–1900 елларда шул мәктәпнең инспекторы (житәкчесе) булган Шәһбазгәрәй Әхмәрәвны (1852–1900), Казан ветеринария институты студенты, шулай ук КТУМда укыткан Ибраһим Терегуловны (1852–1921) һәм тагын берничә рус теле укытучысын күрсәтергә мөмкин (*Галимжан Акчурин. [Каюм Насыйриның тәрҗемәи хәле хакында кайбер мәгълүмат] // Каюм Насыйри: Әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык. Б.465-466*). Насыйри рус-татар мәктәбеннән киткәч тә, алар арасында дустанә мөнәсәбәтләр саклана.

Мәгърифәтче белән аралашучы тагын бер кечкенә төркем итеп татар байларының, Насыйри фатирына килеп, рус телен һәм башка кайбер дөньяви фәннәрне үзләштергән

улларын, шулай ук мәдрәсә шәкертләрен атау сорала. Аларның кайберләре, укуларын тәмамлагач та, остазлары белән элементләрен өзмәгән.

Шунысын билгеләргә кирәк: Насыйри өчен аның китапларын һәм календарьларын сатып алучылар иң кадерле кунаклар булган. Мәгърифәтче, алар белән очрашып, хезмәтләренә карата татар җәмгыятендә формалашып килүче ихтыяжны үз күзләре белән күргән, үз халкының мәдәниятен үстерүгә куйган хезмәте өчен ихлас күңелдән әйтелгән рәхмәт сүзләрен ишеткән.

Насыйри Казан университеты басмаханәсендә хезмәт куючы татар милләтеннән булган хәрәф җыючылар белән дә озак еллар дәвамында аралашкан. Биредә аның барлык китаплары да диярлек һәм календарьлары басыла. Ул, автор буларак, китапларының макетын укып чыга, аннан соң хәрәф җыючыларга төзәтергә алып килә, шулай итеп, басмаханә белән фатиры арасындагы юлга тузан төшерми – хәрәф җыючылар белән тыгыз элемәтдә тора. 1883 елда университет басмаханәсендә исәпләнгән 48 хезмәткәрнең 13е татар була. 1898 елда 96 басмаханә хезмәткәренен егермесе татар икәнлеген билгелә (*Каримуллин А.Г. Татарская книга пореформенной России. С.63*). Ике арадагы жылы бәйләнешне басмаханә хезмәткәрләренен Насыйрига язган хаты да раслый. «Без Сезде күптәннән беләбез һәм иң якын кешебез дип саныбыз, шуңа да тартынмыйча, Сезгә бу хат белән мөрәҗәгать итәргә булдык» дип яза хәрәф җыючылар. Алар мәгърифәтченең туган авылына Сабантуйга күңел ачарга һәм ял итәргә кайтырга җыенуларын хәбәр итәләр һәм моның өчен кулдан килгән кадәр матди ярдәм күрсәтүен сорыйлар. Хатны: «Сезгә һәрдаим озын гомер теләүче университет басмаханәсенең хәрәф җыючылары» дип имзалыйлар (*Ханбиков Я.И. Из истории педагогической мысли татарского народа. С.167*).

Каюм Насыйри даими рәвештә аралашкан кешеләрдән аерым төркем итеп аның туган авылында көн күргән әти-әнисен һәм башка туганнарын, апасы һәм кияве гозере буенча, шулай ук үзе өчен читек-кәвеш, баш киеме, өс киеме тегүчеләрне, базардагы таныш сатучыларын, чәч алучысын күрсәтергә мөмкин. Бу аралашу алыш-биреш белән генә чикләнмичә, Насыйрины «как-төш мәҗлесләре»нә, туйга, «Корбан ашы»на яки ифтар мәҗлесләренә чакыруларда да чагылыш тапкан (*Дәгъватнамәләр // Насыйри К. Сайланма әсәрләр. Ике томда. Икенче том. Б.704-710*).

Каюм Насыйриның татарчадан русчага, русчадан татарчага төгәл тәрҗемә итүче дигән даны була. Бу жәһәттән, кирәкле документлар эшләп яки хәстәрләп бирүче буларак, ул тагын бер төркем кешеләр белән аралашкан. Аңа аерым кешеләр генә түгел, ә мәгълүматны дәрәҗә һәм гадел тәрҗемә иттерү өчен татарлар белән элемәтдәге оешмалар да мөрәҗәгать иткән. Мәсәлән, Насыйри сәүдәгәр Ямаевның бурычлар кенәгәсен рус теленә тәрҗемә итә (*ТӘҺСИ мирасханәсе, 11 ф., 1 тасв., 19 эш, Б.4*).

Дин кардәшләре үтенечә буенча Насыйри татар мулаларының текстларын – метрикә кенәгәләреннән өземтәләрен, мөлкәт бүлү турындагы васыятьнамәләрен һәм башка документларны русчага тәрҗемә итә, алар соңыннан нотариуста раслана. Мәсәлән, ул 1870 елда Казанның бер мулласының метрикә кенәгәләре гамәлгә кергәнчә туган улы белән әтисенең туганлык җепләрен раслый торган текстның русчага тәрҗемә итә (*ТӘҺСИ мирасханәсе, 11 ф., 1 тасв., 46 эш, Б.4*). 1891 елдан русча уку-укыту цензы кергәч, Насыйри еш кына шәһәр яки өязләрдәге өч класслы училищелар дирекциясенә мулалар исемнән дини вазифа биләргә хокук бирә торган таныклык алу өчен имтихан бирергә рөхсәт сорап гаризалар яза (*ТӘҺСИ мирасханәсе, 11 ф., 1 тасв., 40 эш, 7-8 б.; 46 эш, Б.2 а.*). Шулай ук дин кардәшләре үтенечә белән кайбер документларны, мәсәлән, гимназиягә кабул итү кагыйдәләрен, татарчага тәрҗемә итеп бирә (*ТӘҺСИ мирасханәсе, 11 ф., 1 тасв., 40 эш, Б.1-3*).

Мирза Александр Казембекның энесе Габделсаттар Казембекның Насыйри белән дустанә мөнәсәбәттә булуы билгелә: мәгърифәтче аның Казан университетында укучы улларына консультацияләр бирә торган булган (*Михайлова С.М. Каюм Насыри и*

Насыйриның Казанда яшәгән һәм шәһәргә эш белән килгәндә эти-әнисе жибергән күчтәнәчләрне кертеп яисә башка йомышлары белән күрешеп йөргән авылдашлары һәм туганнарын аерым төркем итеп билгеләргә мөмкин.

Шәһәр руханилары белән үзара мөнәсәбәтләре

Мәдрәсәне тәмамлагач, Насыйри үзенең остазы Әхмәт хәзрәт Сәгыйтов һәм икенче мулла – аның туганының улы Габдулла Сәгыйтов белән аралашуын дәвам иттерә. Әхмәт хәзрәт вафатыннан соң (1867 ел), Габдулла хәзрәт мәчеттә беренче мулла булып кала.

1862 елда мәчет каршындагы мәдрәсәдә Габдулла хәзрәтнең туганнан туган энесе Мөхәммәтйосыф (Габделсаттар Сәгыйтовның улы) укыта башлый. 1875 елда Габдулла хәзрәт вафатыннан соң, ул җәмигъ мәчетендә бердәнбер имам булып кала. Насыйриның Сәгыйтовлар нәселе вәкилләре белән элемтәләрен Каюмның абыйсы Мөхәммәтгалим Хөсәеновның мәчеттә мәэзин булып эшләве дә ныгытып тора.

1882 елда Казанның әлегә 5 нче җәмигъ мәчетенә икенче мулла итеп Бохарада укып кайтан Галимжан Галиев (Баруди) сайлана. Ул этисенең матди ярдәме белән үз мәдрәсәсен ача, шул рәвешле бер мәчет каршында ике мәдрәсә эшли башлый (*Шиһабетдин Мәрҗани. Курс. хезмәт. Б.81*). Күрәсең, Сәгыйтовлар белән фикердәш буларак, Насыйри Г.Галиевны өнәми, кеше алдында аны, муллаларга карата кулланыла торган ихтирам сүзләрен кулланмыйча гына, «Галимжан» дип кенә атый (*Рәхим Г. Каюм Насыйриның тәрҗемәи хәле. Б.67*).

Насыйриның Мөхәммәтйосыф Сәгыйтов, шулай ук Казаков мәчете имам-хатыйбы Хәбибулла Усманов белән хезмәттәшлеген 1887 елгы документ раслый: анда, Истанбул, Мәдинә, Бохарадан килгән хәбәрләргә караганда, быел гает чәршәмбе көнне була дип күрсәтелгән. Өчесенең дә шәхси мөһере сугылган бу кәгазь Югары Шырдан авылы мулласы Габделкавигә бу мәгълүматны якин-тирә дин әһелләренә житкерүен сорاپ юлланган (*ТӘНСИ мирасханәсе, 11 ф., 2 тасв., 4 эш, Б.3*).

Казан руханилары арасында Насыйри беренчеләрдән булып Шиһабетдин Мәрҗани белән хезмәттәшлек итәргә тиеш кебек күренә.

Әлегә ике бөек шәхес туган халкының үсешкә ирешүенә омтылып, бу теләкне тормышка ашыруга хезмәт итүне яшәеш фәлсәфәсе итеп алып, һәркайсы үзләре сайлаган юлдан барган. Җамал Вәлиди фикеренчә, Мәрҗани дә, Насыйри да үзләре инанган хакыйкәтне курыкмыйча әйткәннәр, аларның хезмәтләре йөрәктән, татар җәмгыятен үстерү максатыннан язылган (*Вәлиди Б. Татар әдәбиятының барышы. Б.141*). Алар икесе дә милләтне үстерү өчен рус телен өйрәнү кирәк дигән фикерне алга сөргәннәр.

Бу шәхесләрне Казанның мөселман җәмәгәтьчелегендәге үзгә бер иҗтимагый хәлләр дә якынайта. Икесе дә – билгеле сәбәпләр аркасында мөселман дин әһелләренен дошмани мөнәсәбәтенә дучар булган шәхесләр.

Шулай да бу уртаклыklar аралашу өчен нигез булып китә алмаган.

Беренчедән, Мәрҗани, шәһәр мәчетенең имам-хатыйбы буларак, дин гыйлеме һәм милли тарих белән тирәнтен шөгыльләнә, Насыйри исә тырышлыгын фәнни-гамәли белемнәрне халыкка таратуга юнәлткән, аның фәнни кызыксыну даирәсе башлыча татар теле гыйлеме өлкәсендә тупланган, ягъни аларның шөгыльләнү өлкәләре кисешмәгән диярлек.

Икенчедән, алар итагәтьлек өчен генә мөнәсәбәт коручы шәхесләр булмаганнар. Һәрберсе үз эше белән мәшгуль булган.

Шиһабетдин хәзрәт 1870 елда үзенең данлыклы «Назурател-хак...» әсәрен

бастырып чыгара, аны фикерле мөселман жәмәгәтьчелеге, мәдрәсә шәкертләре һәм хәлфәләре хуплап каршы ала (*Фәхрәддин Р. Мәржани // Мәржани: Фәнни-популяр җыентык. Казан, 2010. Б.406 – 407, 410*). Алар арасында К.Насыйри да була – ул Мәржанигә танылган дин белгече итеп карый. Насыйри архивында Ш.Мәржани китапханәсе турында үз куллары белән язган, ләкин тәмамланмаган текст бар, ул аны 1871 елда Календарена кертәргә әзерләгән була (*Гали М. Каюм Насыйриниң кулъязма мирасы // Каюм Насыйри. 1825–1945. Тууына 120 ел тулуга багышланган гыйльми сессия материаллары. Казан, 1948. Б.124*). Бу текст югарыдагы фикерне читләтеп кенә дәлилл дияргә кирәк.

1872 елда Насыйри, 2 нче гильдия сәүдәгәр Шаһиәхмәт Салиховның (1825–1885) ике катлы ағач йортында арендага бүлмә алып, рус-татар мәктәбен Казанның Захарьев урамына Мәржани мәдрәсәсе янына күчәргә (*Исламов Р. Насыйри һәм аны өйрәнү // Каюм Насыйри: Әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык. Б.5*), анда остазларының рөхсәте белән Ш.Мәржани мәдрәсәсе шәкертләре дә укый (*Мөхәммәтхәнәфи Мозаффар. Габделкаюм Насыйри әфәнде хакында. Б.491*).

Билгеле булганча, Мәржанинең дин кардәшләре арасында русча укуның киң таралуын хуплавы 1876 елда ачык күренә: инспектор В.В.Радловның тәкъдимен кабул итеп, КТУМны ачу тантанасында ул, яңа уку йорты ачылу белән котлап, шәһәр руханилары исемненән чыгыш ясый, аннары берничә ел дауамында, хажга киткәнче, биредә ислам дине буенча сабак бирә. Шулай рәвешле, Насыйри белән Мәржани татарлар арасында рус телен уку системасы формалаштыруда катнашалар.

Аларның Идел бие Болгар тарихының кайбер мәсьәләләре буенча карашлары төрле була. Ш.Мәржани Казанда 1877 елда үткән археология съездында «Гиләләтүз-замани фи тарихи Болгар вә Казан» дигән темага доклад ясый. Доклад текстын русчага В.В.Радлов тәрҗемә итә. Ш.Мәржани текстның һәм татарча, һәм русча вариантлары съезд материалларында дөнья күрә (*Мулла Шихаб-уд-дун Бага-уд-динов. Очерк истории Болгарского и Казанского царств. Перев. В. В. Радлова // Труды Четвёртого Археологического съезда в России, бывшего в Казани с 31 июля по 18 августа 1877 года. Т. 1. Казань: Типогр. Имп. ун-та, 1884. Отд. II. С. 40-50. Татарча текст: Б.51-58*).

Шушы мәкаләне укыгач, Насыйри 1885 елгы Календаренда «Әт-тәфтиш вә әт-тәхаким» («Тикшеренү һәм хөкем итү») исемле тәнкыйи язма урнаштырып, хезмәтне, авторының исемен әйтмичә генә, берничә яктан тәнкыйитли. Аерым алганда, теленек укучыга аңлау өчен авыр икәнлеген асызыклай. Мәржани тәкъдим иткән «болгар» сүзенек этимологиясенә шик белдерә (Мәржани «болгар» атамасы югары сыйфатлы итеп эшкәртелгән һәм башка илләрдә бик популяр булган «болгар күне» исемненән чыккан дип санаган) (*Вәлиди Ә. Мәржанинең бер әсәре турында Каюм Насыйри // Мәржани: Фәнни-популяр җыентык. Казан, 2020. Б.627-628*). Мәржани Хисаметдин Мөслиминек «Тәварихы Болгария» әсәрендә Идел бие болгарларының исламны сәхәбәләрдән кабул иттеләр дигән сүзләрен ялган дип атаган. Мөхәммәд пәйгамбәр заманында гарәпләрнең хакимияте Хижәз, Шам вә Йәмәннән башка төбәкләргә таралмаган, сәхәбәләр гасырында да мөселманнарның чит илләрдә катышуы һәм бәйләнешләре юк дип санаган. Үзенек фикерен «Тәварихы Болгария»нең урта гасырда түгел, ә күпкә соңрак язылуын әйтеп тә ныгыткан.

Мәржанинең китапларда башка төрле хәбәр юк дигәнә каршы К.Насыйри әле барлык чыганаclar да ачыкланып бетмәгән булырга мөмкин дип белдерә, Чәләбинең «Җиһаннамә» китабында Төркестан олуг ханының Мөхәммәд пәйгамбәргә Багуз исемле бер көрдне илче итеп жиберүе хакында әйтә һ.б. (Шунда ук. Б.625-631). Бу гадәти фәнни тәнкыйи язмасы була.

Ш.Мәржани 1885 елда басылган «Мөстафад әл-әхбар фи әхвали Казан вә Болгар» хезмәтенең 1 нче томының ахыргы мәкаләсендә Хисаметдин Мөслиминек «Тәварихы Болгария»сен кискен тәнкыйитли.

Менә шушы нигездә, Ә.-З. Вәлидинең жиңел кулы белән (*Шунда ук. Б.625*) империя һәм совет чоры хезмәтләрендә ике бөек шәхес арасында киеренке мөнәсәбәтләр булган дигән фикер урнаша.

1976 елда Әнвәр Хәйруллин К.Насыйриның Казан мәчетләре тарихына багышланган кулъязмаларын фәнни әйләнешкә кертә. Бу текст мәгърифәтченең татар дин галиме һәм тарихчысына олы ихтирамлы мөнәсәбәттә булуын ачыкларга мөмкинлек бирде. Насыйри Мәржани хакында бик жылы яза: «Бу хәзрәтнең камиллеген гасырдашларыбызга бәян кыйлырга хәҗәт булмаганда, артык жентекләп аңлатмадык. Әмма аның гозеренә ирешмәгән кешеләр бу хәзрәтнең әсәрләреннән «Вафият әл-әслаф», «Хәзамә», «Назур» вә «Мөстәфад әл-әхбар» исемле вә гайре әсәрләрен укысалар, бу кешенең ни дәрәҗәдә камиллеген, вә нинди холыклы, дөньяга нинди карашта булганлыгын аңларлар» (*Хәйруллин А.Н. Насыри и Марджани // Выдающийся просветитель-демократ Каюм Насыри. Казань, 1976. Б.180; Насыйри К. Сайланма әсәрләр. 4 томда. 3 том. Казан, 2005. Б.223-224*).

Казан уку-укыту округының татар, башкорт, казакъ мәктәпләре инспекторы Ш.Әхмәров 1876 елда ачылган КТУМга кадимки мөселман даирәсенә «христиан динен тарату һәм татар халкын руслаштыру чыганагы» итеп караганлыгы хакында яза. Аның бу сүзләре Казан муллаларыннан күпчелекнең 1871–1877 елларда мөселман балаларына рус теле һәм математика укыткан К.Насыйрига карата тискәре мөнәсәбәттен тулаем ачып бирә.

Моның ачык дәлиле булып Насыйрига юлланган аноним хатлар тора, аларда Насыйри халык җырларын һәм бәетләрен бастырып чыгарганы өчен гаепләнә. Шундый бер хатны Насыйри 1883 елгы Календаренда бастырып та чыгара (*Рәхим Г. Насыйриның тәрҗемәи хәле. Б.66*). Мәгърифәтченә күрә алмаган төркем вәкилләре Насыйрины миссионерларга сатылган, ислам диненең нигезләрен җимерүче зат дип атый (*Рәхим Г. Насыйриның тәрҗемәи хәле. Б.65*). Бу жәһәттән «Ләһжәи татари»ның кереш сүзендә Насыйри болай ди: «Әмма татар телебезгә хезмәтче мән булаем дип, утыз биш ел уздырдым, ләкин күп мәгънә чыкмады, төн-көн никадәр иҗтиһад кылсам (тырышсам), яратмадылар, татар теле дисәм, яратмадылар...» (*Рәхим Г. Насыйриның тәрҗемәи хәле. Б.65*).

Насыйри 1883 елгы Календаренда, Кояш системасы, планеталар, кояш торгынлыгы һәм ай тотылуы турында, тиешле схемаларын да кушымта рәвешендә теркәп, фәнни мәгълүматларга таянып, мәкалә бастырып чыгара. Аның күк җисемнәренә хәрәкәт итүен физика законнары ярдәмендә аңлатуы дин әһелләренең кояш торгынлыгын һәм ай тотылуын Аллаһ кодрәтенә чагылышы дип аңлатуын кире кага (*Кәримуллин Ә.Г. Каюм Насыйриның календарьлары. Б.17*). Бу язмасы белән Насыйри дошманнары санын арттыра, бик күп тискәре сүзләр ишетә. Сәламәт яшәү рәвеше алып барган Насыйри көн саен базарга ризык алырга йөри торган була. Кайбер сатучылар «Фәвакиһ әл-жөләса фи-л әдәбият» китабында халык җырларын һәм бәетләр, шулай ук Календаренда кояш торгынлыгы һәм ай тотылу вакытын бастырган өчен К.Насыйрины бөтен кеше алдында сүгеп ташлый торган булалар (*Рәхим Г. Насыйриның тәрҗемәи хәле. Б.66*).

1855 елдан башлап дин әһелләре йогынтысында шәһәр мөселман җәмәгәтчелегеннән күргән түбәнсетүләр һәм каргыш сүзләре мәгърифәтченең үзгәрдә күпчелек Казан муллаларына карата тискәре хис-кичерешләр уята. Насыйриның дини бәйрәмнәр уңаеннан уздырыла торган мәҗлесләрдә, Коръән ашларында чагыштырмача сирәк катнашуын нәкъ шушы вазгыятькә бәйләп аңлатырга мөмкин. Мондый мәҗлесләрдә Насыйрига үзен дистә еллар давамнда түбәнсеткән һәм мыскыл иткән кешеләр белән кул биреп күрешергә туры килер иде.

Насыйрины башка дин кардәшләреннән аерып куйган тагын бер мәсьәлә бар. Алда әйтелгәнчә, аңа еш кына фатир алыштырырга, төрле мөхәлләләрдә яшәргә туры килә.

Яшәү өчен уңайлы шартлар һәм гаилә жылысы булмау, татар мөселман дин әһелләренен үзенә карата начар сүзләр әйтүе, гомумән, интеллектуаль элитаның һәм халыкның китаплар һәм календарьлар нәшер итү буенча хезмәтләрен тиешле дәрәжәдә бәяләмәве, еллар дәвамында жыелып килгән үпкә-рәнжү мәгърифәтченең ябылып тормыш алып баруына китерүче сәбәпләр була (*Рәхим Г. Насыйриның тәрҗемәи хәле. Б.60.*).

Бу турыда, аерым алганда, Насыйриның Коръән китабы тышлыгына төрки шагыйрьләреннән шигырьләреннән пессимистик эчтәлекле өзеҗәкләрне язып куюы да раслый:

«Төнлә ятып мән оесам, нәүмә рәхәт (тыныч йокы) мәндә юк,

Көндә дә торып, мән утырсам, дәрде хәсрәт мәндә күп»;

«Жәфа чиккән, әлем тарткан, хәләвәт (рәхәтлек) күрмәгән жаным» (*Рәхим Г. Насыйриның тәрҗемәи хәле. Б.61.*).

Еллар узгач, 1890 нчы елларда Насыйри белән очрашулары турында уйланып, Г.Исхакый мәгърифәтченең ярымбойкот халәтендә фанатик муллаларның, әйләнә-тирәсендәге надан кешеләрнең күпсанлы һөжүмнәре белән көрәшеп яшәве турында яза. Әйләнә-тирәсендә тискәре мөнәсәбәт һәм язмышының кырыслыгы Насыйриның холкына да йогынты ясый. Ул үзе дә аралашудан кача, ә жәе туры килгәндә, үзләрен «бөөк» дип санаучы шәхесләргә чеметеп, борыннарына чиртеп калырга тырыша, аларга, кайчагында урынсыз булса да, каты сүз ычкындырудан да куркып тормый. «Аның мондый гадәте, – дип яза Г. Исхакый, – Насыйрины кеше алдында сөзгәк сыер яисә энәләрен тырпайткан кәрпә кебек күрсәтә, шул рәвешле ул җәмәгәтчелектән ерагайганнан-ерагая» (*Исхаков М.Г. Габделкаюм Насыйри // Исхаков М.Г. Әсәрләр: 15 т. 12 т.: публицистика [томны төз., текст. иск. һәм аңлат. әзерл. Зөфәр Мөхәмәтшин]. Казан, 2012. Б.163.*).

Насыйри муллалар чыгарган дини китапларда хаталар тапса, һичшиксез, китап бите читенә хатаны һәм ул кешенең наданлыгы турында кискен сүзләр язып куя торган була (*Рәхим Г. Каюм Насыйриның тәрҗемәи хәле. Б.67-68.*).

«Татар этнографиясе материаллары»нда, ишанлыкка дөгъва итүчеләрнең ак кәләүш белән ак ыштан киюен билгеләп, аларны «ахмаклар» һәм «салкын ишаннар» дип атый (*Насыйри К. Татар этнографиясе материаллары // Насыйри К. Сайланма әсәрләр. Ике томда. Беренче том. Казан, 1974. Б.93.*). Шәхси архивында сакланып калган бәеттә Казан мөселманнарын биш вакыт намаз укучы, ураза тотучы һәм кәләүш киюче итеп сурәтләнә, аларның мөселманлыгы шушының белән бетә дә дип көрсенә (*Бәет // Насыйри К. Сайланма әсәрләр. Ике томда. Икенче том. Казан, 1975. Б.285-286.*).

1892 елда инспектор Әхмәров мөселманнарның КТУМга элекке сыман дошман итеп карамавы, биредә укучыларның ислам җәмгыяте каршында хыянәтче булып саналмавы турында искәртә. КТУМның халыкка йогынты ясау دائрәсе киңәя. 10-15 ел элек татарлар КТУМда укучылар белән һәртөрле аралашулардан качарга тырышса, хәзер инде алар көннән-көн кирәкле кешеләргә әйләнә (*Ханбиков Я.И. Русские педагоги Татарии... Б.25.*). Беренче карашка, бу зур үзгәреш КТУМ тәмамлаучыларның уңышлы педагогик эшчәнлеге, рус-татар мәктәпләрендә рус теле укытучылары һәм мәдрәсәләр каршындагы рус класслары, шул исәптән К.Насыйриның календарьлары аркасында шулай килеп чыккан кебек тоелырга мөмкин.

Бу факторларның йогынтысын инкар итмичә, шуны билгеләп китик: мөселманнарның ижтимагый фикерен формалаштырудагы төп идеологларның – муллаларның – мөнәсәбәт кискен үзгәрү сәбәбе булып хөкүмәт тарафыннан кертелгән яңалык – 1891 елдан рухани вазифаларга дөгъва итүче кандидатлар өчен рус теле белү мәҗбүри дигән канун гамәлгә керү тора.

1890 елның 11 октябрь канунына өстәмә буларак «Оренбург Мәхкәмәи шәрҗия

округы буенча рухани вазифаларга билгеләү өчен рус теленнән сынаулар һәм таныклык бирү кагыйдәләре» эшләнә, аңа 1890 елның 30 декабрендә министр Н.И.Делянов имза куя. Рус теленнән имтихан бирүче түбәндәгеләрне белергә тиеш була: «а) таныш булмаган китапны аңлап укырга һәм үз сүзләре белән сөйләп бирергә, ким дигәндә сорауларга җавап бирергә; б) нинди дә булса төгәл итеп язылган кулъязманы укырга; в) алдан укылган нинди дә булса текстны диктант рәвешендә, сүзләренә төшереп калдырмыйча һәм бозмыйча, тыныш билгеләре турындагы кагыйдәләргә таянып, ким дигәндә ноктаны урынына куеп яза белергә» (п. II).

Шунысын ассызыклап китәргә кирәк: кагыйдәләрдә Халык мәгарифе министрлыгының татар-мөселман укытучыларын мөселман рухани вазифаларын биләргә теләүчеләрдән имтихан алудан читләштерү дә чагылыш таба: әлегә сынау үткәрелә торган уку йортлары исемлегенә Татар укытучылар мәктәпләрен кертергә «оныталар». Мөфти М.Солтановның үтенеч язуына (1891 елның февралендә) карамастан, министр Н.И.Делянов рус-татар мәктәпләрен һәм мәдрәсә каршындагы рус классларын тәмамлау турындагы таныклыкларны рухани вазифасын биләргә теләүче кандидатлар өчен документ итеп танудан баш тарта.

Хакимиятнең бу адымы рус-татар мәктәпләренең һәм рус классларының дәрәжәсен төшерә, рус-татар училищеларын һәм рус мәктәпләрен тәмамлау турындагы таныклыкларны гади кәгазьгә әйләндереп калдыра. Югыйсә аларның дәрәжәсе конфессиональ учреждениеләргә эшкә урнашканда, рус башлангыч яки чиркәү училищеларын тәмамлау турындагы документка тиң була алып иде (*Загидуллин И.К. Татарское национальное движение в 1861–1905 гг. Казань, 2014. Б.126-128*).

Шул рәвешле, бер яктан, Казан укытучылар мәктәбенә һәм рус-татар мәктәпләренә карата дин әһелләренең мөнәсәбәте үзгәрә – алар татар-мөселманнарны руслаштыру инструменты дип каралмый башлый. Икенче яктан һәм иң мөһиме: 1891 елдан укытучылар мәктәбен тәмамлаучылар һәм русча белгән, рус теленнән имтиханга әзерләүче кешеләр муллаларның оппонентларыннан аларның рухани вазифага дөгъва иткән улларының һәм туганнарының остазларына әйләнә.

Хәзер инде, «баррикада»ның теге ягына чыгып, муллалар, улларының һәм туганнарының бай мэхәлләгә урнашуын кайгыртып, балаларын дәүләт телен өйрәнергә өнди башлый. Мондый вазгыятьтә рус телен өйрәнү исламга һәм шәригатькә каршы дип кычкыру лөгәтькә сыймас иде (*Загидуллин И.К. Курс.хезмәт. Б.126-128*). Үзләре үк русча өйрәнүгә каршы тәрбияләгән дин кардәшләренең гаепләвеннән качып, алар рус теленә өйрәтүче кешеләр белән элемтәләр эзли һәм таба, шул рәвешле хезмәттәшлекнең яңа этабы башлана.

Илдус ЗАҢИДУЛЛИН,
тарих фәннәре докторы.

РАВИЛ ФӘЙЗУЛЛИНГА КИЛГӘН ХАТЛАР

Әмирхан Еники¹ хатлары

16 февраль, 1969 ел.

Мәскәү.

Равил туган!

Минем Малеевгада үткәрәсе көннәрәм бетеп килә. 24ендә юлга чыгам, 25е иртән кайтып житәрмен, иншалла!.. Бу көнне бездә зур жылыш булырга тиеш бит. Ул сәгать 10да башланса кирәк. Һәм бер ярты сәгатькә соңга калыбрак башланса, мин Фатихның (Фатих Хөсни) докладына өлгерер идем. Ләкин моны минем өчен генә соңгарак калып башларга кирәк дип уйлый күрмәгез.

Янә мин Уфадан бер язучы ... хат алдым. Ул минем Дәүләкәнгә кайтуымны бик хуплап язган. Шулай ук Башкортстан Язучылар союзы да моңа бик риза, көтәбез дигән. Каршы алырбыз һәм Дәүләкәнгә дә озата барырбыз дип куйган. Менә шуннан соң миндә бер уй туды: әгәр башкорт дуслар шулай зурлап каршы алырга жыенсалар, миңа ялгыз кайту гына килешер микән?.. Мин үзем андый каршы алуларга һәм важный кеше булып йөрергә бер дә өйрәнмәгәнмен. Үземне ничек тотарга, ни сөйләргә – бер дә белмим. Шул сәбәплә янымда берәр иптәш-таяныч кирәклеге сизәм. Кыскасы, безнең Союздан берәр кеше минем белән, рәсми вәкил һәм дус буларак, шул сәфәргә чыкмасмы микән?.. Син Ибраһим Гази белән сөйләшеп карале, ул ни дияр икән?.. Әгәр бу эшнә ул мәгъкуль күрсә, мин үз тарафымнан юлдаш итеп ике иптәшне күрсәтер идем. Берсе – Фатих Хөсни, икенчесе – Гариф Ахун. Дөрес, Фатих – олы кеше, аңа болай ерак юлга чыгу кыенрак булыр, ул чагында Гариф риза булмасмы?.. Гарифны да башкорт дуслар бик яхшы беләләр, аннары ул – Союзның рәсми кешесе дә. Кыскасы, миңа комиссар булып өчен бик кулай егет.

Равил туган, менә шушы мәсьәлә турында мин кайтканчы үзара сөйләшеп, бер карарга килеп куйсагыз, бик яхшы булыр иде. Вакыт кыска, әгәр барырга кирәк икән, мин 28еннән дә калмыйча юлга чыгарга тиешмен. Борчум өчен гафу ит!

Хуш!

Күп сәлам белән,
Әмирхан Еники.

* * *

20 июнь, 1997 ел.
Казан.

Равил!

Бу әйберне машинкада бастырганнан соң миңа яңадан укып чыгарга жибәрерсең... Аннары, үзәң әйткәнчә, 9 санга керсә, бик әйбәт булыр иде. Шуңа ышанам.

«Матурлык» өчен гонорар² язмаган булсагыз, яхшырак булган булыр иде... Әсәрне кимсетү булмас иде... Китабың өчен чын ихластан зур рәхмәт!

Әмирхан Еники.

¹ Әмирхан Еники (1909–2000) – Татарстанның халык язучысы.

² «Матурлык» исемле хикәянең күп тапкырлар басылганын истә тотып, гонорар фондының бик кечкенә булуы сәбәплә, язучыга каләм хакын бик аз түләрگә туры килде шул... (Р.Ф. искәрмәсе).

Раиса Ахматова³ хатлары

28 октябрь, 1982.

Грозный.

Дорогой Равиль!

Будь великодушен – извини, что задержалась с ответом и высылкой стенографического отчёта.

Очень хотелось подробно ознакомиться с событиями Первого съезда. Много хотелось перечитать, потому что первое чтение ничего не давало.

В сентябре я была в Башкирии, материалы привезла с собою. Уверила себя в том, что встретимся, и я лично передам отчёт. Случилось так, что в это время ты был в Риге.

Затем я выехала в Москву, затем прошли Дни литературы и искусства Чечено-Ингушетии в Москве. Вернулась почти неделю тому назад.

Спасибо тебе и за Мусу Джалиля, и за газету. Книга М.Джалиля издана прекрасно и достойно. С восторгом относилась к его творчеству, преклоняюсь перед его мужеством и необыкновенной судьбой.

Спасибо, Равиль, ещё раз за всё доброе и хорошее. Недавно перечитала твою книгу. Ещё больше уверилась в силу твоего самобытного и яркого таланта. Во всяком случае подобных стихов я еще не встречала у моих современников-поэтов.

Желаю тебе всяческих успехов.

Будь здоров и счастлив.

Кланяюсь твоей супруге, детям.

С неизменным уважением,

Раиса Ахматова.

* * *

16 август, 1985.

Грозный.

Дорогой Равиль!

Прости, что задержалась с письмом. Я ведь четыре дня тому назад приехала из Чехословакии. Ездил по приглашению учащихся гимназии гор.Карвина, с которыми давно нахожусь в дружеской переписке.

Поехала по случаю их юбилея. Там, в гимназии здравствует большая группа, которая изучает русский язык и довольно хорошо и основательно. Поездка была интересной. Вчера выслала рецензию, назвали мы её «По высокому счёту» (строка из твоего стихотворения). Рубрику сделала «Слово о друге-поэте».

Послала на имя Михаила Макаровича Колосова. Имей это в виду. Надо будет, чтобы рецензия-статья вышла в ближайшее время. У них лежит подборка моих стихов. Я готова её снять или подвинуть на долгое время, ибо мне важна статья с твоим творчеством. Об этом я напишу и Колосову.

Живу неплохо. Настроение пока хорошее, что «день грядущий мне готовит» известно только одному Аллаху. Но во всяком случае – мы все примем с достоинством и гордостью. В Союзе у нас – ералаш. Пусть будет так. Предательство всегда наказуемо.

Будь счастлив и здоров.

Кланяюсь твоей семье.

До новых встреч!

С неизменным уважением к тебе и к твоему солнечному творчеству,

Раиса Ахматова.

³ Раиса Ахматова (1928–1992) – Чечен Республикасының халык шагыйре, 1963–1985 елларда Чечен-Ингуш АССРның Югары Советы Раисе булып торды.

11 октябрь, 1985.

Грозный.

Дорогой Равиль!

Спасибо за добрую телеграмму. Я была очень ей рада. Конечно, твоё светлое и человеческое творчество достойно самых высоких слов. Можно было бы написать и больше, и лучше, но мои поездки помешали этому.

Всё, что я высказала в статье, прошло через моё сердце. В твоих стихах я нахожу строки, помогающие мне в жизни.

Мудрость, простота и справедливость так естественно переплелись в твоей поэзии.

Равиль, отправил ли ты эту статью в «Советскую Россию»? Если да, это прекрасно. Я бы сделала сама, но у меня, к сожалению, не осталось ни одного экземпляра. Главный редактор Ненашев Михаил Фёдорович ко мне относится хорошо. Газета обязательно напечатает. Постарайся отправить. Если тебе неудобно, вышли мне копию статьи, и я срочно сделаю.

Как живёшь, творишь, Равиль? Что у тебя нового? Я была в Дагестане, приглашал Расул Гамзатов. Отказываться было неудобно. Он очень обидчив.

В этом году подготовила две рукописи. Сдала их. Я, кажется, тебе об этом писала.

Равиль, напиши мне своё мнение по поводу статьи в «Советскую Россию».

Будь счастлив и здоров. Кланяюсь семье.

Всегда с уважением,

Раиса Ахматова.

Феодосий Сахно хаты

14 апреля 1987 г.

г.Киев.

Многоуважаемый Равиль Абдрахманович!

Здравствуйте!

Извините, что вторгаюсь в Вашу обитель. Я узнал, что Вы в числе гостей-писателей приезжаете на Украину, чтобы проводить праздник Дней Советской литературы.

Являясь рядовым читателем, искренне желаю Вам и вашим друзьям всяческих успехов в этом добром деле, а еще доброго здоровья, творческих успехов и счастья.

Возможно, во время встреч с читателями нам придётся встретиться лично, а поэтому у меня имеется небольшая просьба.

Где-то четверть века тому назад в советской печати я выступил с предложением создать на добровольных началах картотеки на книги из личных собраний в сельской местности, чтобы можно было сообща пользоваться народным достоянием. Известно, что из 10 млрд. книг, имеющихся в нашей стране, только 5 млрд. находятся в библиотеках и имеют мало-мальски нормальное обращение в народе, а 5 млрд. книг осели в личных собраниях, и осели как в тюрьмах.

О моём предложении писали «Правда» в № 201 от 20.7.1962 года и № 93 от 3 апреля 1967 года, «Известия» № 151 от 26 июня 1964 года, «Литературная газета» № 99 от 20 авг. 1960 г., № 117 от 1 окт. 1960 г., № 6 от 13 янв. 1962 г., «Советская культура», журналы «В мире книг», «Библиотекарь», ваша газета «Советская Татария» № 222 от 20 сентября 1968 года и другие – более ста газет и журналов Советского Союза и стран социалистического содружества.

Я осмеливаюсь Вас попросить, чтобы Вы перед отъездом на Украину осведомились в обществе книголюбов Татарской АССР – применяются ли в сёлах вашей республики картотеки пользования из личных собраний книголюбов? В знак благодарности я смогу организовать здесь на Украине встречу с украинскими кобзарями. Ибо, как говаривали в старину, чтобы узнать душу народа, надобно послушать голос его певцов. Бывали на

Украине и Пушкин, и Шевченко, и Глинка, и Чайковский, прислушивались к голосу вещих певцов – кобзарей Украины.

Всего Вам доброго.

*С глубоким уважением,
Сахно Феодосий Иванович.
252034, Киев-34, ул. Ярославов вал, дом 3, кв. 2.*

Фатих Хөсни⁴ хаты

*5 август, 1972 ел.
Казан.*

Рига култыгында диңгез ярында айга якын яланаяклап чабып йөрөп, аяк ходка китте, баш эшләүдән туктады. Менәтерә хикмәт! Хәзер шуның киресен эшләү өчен тырышырга кирәк инде. Шулай киреле-морылы эшләп үтә «яшь» гомер! Зарлана бу дип шигырь яза күрмә тагы!

Китабыңны һәм ана өстәп әйткән ихтирамлы сүзләреңне алдым. Зур рәхмәт. Матур чыккан, оформление турында сүз.

Актарып чыктым, кайберләренә шул арада күз дә салдым – эчендә матурлары чагыштырмасы күп булса кирәк. Тауга таба бара сиңең эшләр! Әйдә, шулай алга таба да дәвам итәр аякларыңа, бигрәк тә башыңа Хоша мэдәт бирсен!

*Сәлам һәм хөрмәт белән,
Фатих Хөсни.*

Сергей Баруздин⁵ хатлары

6 июль, 1978 ел.

Уважаемый Равиль Абдрахманович!

Обращаюсь к Вам с большой просьбой.

Вероятно, Вы слышаны об уникальной библиотеке книг с автографами, которую мы создаём на строительстве подшефной Нурекской ГЭС. О ней много пишут и говорят. Сейчас она насчитывает уже более 8 тысяч томов. К слову, на днях свои книги нурекчанам подарил Л.И.Брежнев.

Очень бы мне хотелось видеть в этой библиотеке и Ваши книги – на татарском или русском.

Подошлите мне, пожалуйста, в редакцию одну-две книги своих с добрыми пожеланиями нашим подшефным («В интернациональную баруздинскую библиотеку «Дружбы народов» в героическом Нуреке от...» и т. д.). Хорошо?

Буду ждать! Заранее благодарен Вам!

Большой Вам привет от Розы Михайловны!

*Искренне Ваш
Сергей Баруздин.*

* * *

*22 июня 1983 г.
Переделкино.*

Дорогой Равиль!

От души поздравляю Вас с подборкой в № 6 нашей «ДН»!

Подборка хорошая и переводы Рустема Кутуя – отличны.

Спасибо ему!

⁴ Фатих Хөсни (1908–1996) – Татарстанның халык язучысы (1993).

⁵ Сергей Баруздин (1926–1991) – рус язучысы, СССР Язучылар берлеге секретаре. Узган гасырның 70-80 елларында «Дружба народов» журналының баш мөхәррире булып эшләде.

Не забывайте нас!

Да, и подошлите мне, пожалуйста, в редакцию все свои последние книги, включая на татарском, с автографами для Нурека: «Интернациональной библиотеке «ДН» на Нурекской ГЭС от одного из дружинцев...» и т. д.

Хорошо?

Жду!

Всех-всех благ Вам!

*Искренне Ваш
Сергей Баруздин.*

* * *

*8 сентября 1989 г.
Переделкино.*

Дорогой Равиль Абдрахманович!

В связи с 50-летием нашей «ДН» издательство «Известия» выпустило двухтомник «Избранные страницы», в котором (см. том второй) есть и Ваши стихи.

Поздравляю!

Не забывайте нас!

В частности, очень давно жду от Вас новые книги – на татарском и русском – с автографами для Нурека, где Вас хорошо знают и высоко чтут.

Будьте так добры! Всех благ Вам!

*Искренне Ваш
Сергей Баруздин.*

Әбрар Кәримуллин⁶ хатлары

*17 ноябрь, 1969 ел.
Казан.*

Хөрмәтле Равил туган!

Хатыгызга соңгарак калып жавап бирүемнең сәбәбе кичә генә Казанга кайтуыма бәйләнгән.

Татар мәдәнияте, шул исәптән әдәбияты һәм китабы тарихына зур өлеш кертеп, инде бөтенләй сүнгән Оренбург каласында идем. Шул ук басма сүз тарихы буенча барып чыккан идем. Шул ук мәсьәлә буенча быел Уфада булып кайттым.

Тупланган материаллар гаять күп, һәрберсе яңа фактлар диярлек.

Ләкин шуны карагач, мин керешкән теманы башкарып чыгу өчен бер кеше гомере житәрлек түгел, ә теманы хәтта планга да кертмиләр, бары тик «хобби» буларак кына эшләнә. Күңелгә тигәне – мин язган материаллардан «актуальлек» таба алмыйча, редакциягә биргән материаллар тузанга капланып яталар.

Болардан тыш, башка ямьсез яклары да бар. Шуларны искә алып, һәр фактны, һәр яңа фикерне тирән, күп яклы итеп дәлилләп эшләргә туры килә.

Гафу итегез, бу рәхмәт хаты рәнжүгә охшап китә башлады.

Бүләгегез өчен тагын бер тапкыр зур рәхмәт, чын күңелдән.

Сезнең каләмегезгә, поэзиягезнең философиясенә тирән ихтирам белән, Әбрар.

* * *

10 октябрь, 1975 ел.

Равил туган!

Сезнең Күк Түбәдән язган хатыгызны алдым. Кызганычка каршы, үтенечегезне тулысынча үти алмыйм. XVI-XVII йөзләрдәге рус патшаларының указлары

⁶ Әбрар Кәримуллин (1925–2000) – галим, Татарстан Фәннәр академиясе әгъзасы.

сакланмаган. XVIII йөзгә караганны да тулы түгел. Иван IVнең китапханәсен кемнәр генә эзләп карамады. Шуңа күрә Казан алынганнан соң жирле халыкны шәһәр һәм олы су буйларынан, олы юл буйларынан куып чыгару турында оригиналь документларның саклануы турында уйларга да мөмкин түгелдер.

Казан алынганнан соң шундый эшләрнең үткәрелүе факт, һәм ул татар авылларының хәзерге урнашуларында да чагыла. Шушы нәрсәне төзәтү өчен революциядән соң Татарстан дәүләте оештырылу белән беренче эшләр дә башкарыла, Идел буе жирләрендә татар авыллары – «Кызыл байрак», «Бакча Сарай» һ.б. энә шул елларда барлыкка килә.

Минем белүем бу гына, татарларны Казан һәм зур елга буйларынан куу турында мәгълүматлар шул чорда Россиядә булган чит ил сәяхәтчеләре язмаларында искә алына. Ләкин кайда, кайсы басмада икәннән төгәл әйтә алмыйм. Безнең институт кешеләре дә белми булып чыкты.

Минемчә, ул XVI яки XVII йөздә Россиядә булган инглиз сәяхәтчесе Стрейс язмаларында искә алына. Кызганычка каршы, аның басмасы университет китапханәсендә миңа очрамады. Аны Мәскәү, Ленинград китапханәләрендә табып булыр иде.

Шушы хат белән соңгы елларда чыккан ике басмадан сез сораган мәсьәлә турында өзеңләр жибәрәм, бәлки ярап куяр.

Равил! Алма-Атада Олжас Сөләймановның «Аз и Я» дигән хикәяте чыкты. Бу хикәят – бөек ачыш! Безгә дә караган. Бәлки аны Сөз күптән укыгансыз. Укымаган булсагыз, иң беренче чиратта укырга тырышыгыз. Әгәр ул басманы таба алмасагыз, бер данәсен Сөзгә бирә алам. Бу хикәятне, миңа калса, төрки халыклар тарихында бары тик Л.Н.Гумилёв хикәяте белән генә тиңләп була. Анда бик күп нәрсәләр үз урынына куелган.

Шуның өстенә «Шумер...» дигән өлеше Америка индеецларының теле буенча мин күтәргән мәсьәләгә дә бик якын тора. Кызганычка каршы, минем бу турыдагы мәкаләм «Казан утлары»нда инде өченче ел ята бирә. Минем тапканымны тартып алу куркынычы көннән-көн арта бара. Гомумән, «К.У.» инде биш ел буе минем әйберләргә киртә салып тора, шул инде безнең «татар» эше.

Бөтен аңлы тормышымны шул татарны яклап, аның өчен бөтен жаным-тәнемне биреп килсәм дә, аннан бары тик зыян гына күрәп киләргә туры килә. Дөньялыктан качасым, китәсем килгән чаклар була.

Гафу итегез, ирләргә ярамый торган нәрсәләр килә башларыма.

*Чын ихтирам белән,
Әбрар.*

* * *

«Известно, что в XVI-XVII веках татарам запрещалось селиться ближе, чем на 50 – от Казани, а от берегов Камы и Волги – на 25 вёрст. Поэтому по берегам этих рек до XX столетия татарских деревень было мало».

*Алишев С.Х. Татары Среднего Поволжья в Пугачёвском восстании.
Казань, Таткнигоиздат, 1979, стр. 14.*

«Особенно густо они (русские переселенцы – А.К.) селились по берегам Волги, Камы и других рек, возле крупных городов, вдоль важных торговых магистралей, на более плодородных и удобных землях, что отразило политику царизма, направляющую на вытеснение нерусских народов с природно-богатых и издавна обжитых мест в леса, безводные местности с более худшим качеством почвы, что, естественно, отразилось на хозяйственной жизни этих народов».

*Смыков Ю.И. Крестьяне Среднего Поволжья в борьбе за землю и волю.
60-90-е годы XIX века. Казань, Таткнигоиздат, 1973, стр. 13.*

«Земли всех татарских вотчинников и помещиков (после взятия Казани – А.К.) объявлялись государевыми и передавались русским служилым людям, особенно вблизи Казани, вокруг других городов, по рекам Каме и Волге. На эти места сажались русские крепостные».

История Татарской АССР. Казань, Таткнигоиздат, 1968, стр. 103.

* * *

27 июнь, 1985 ел.

Кадерле Равил туган!

Итальян-татар әдәби бәйләнешләре турындагы материаллар исемлеген эзерләдем. Әлбәттә, ул бу темага караган барлык материалларын эченә алмый. Италиядә аларның Сөзгә ярдәме тими калмас⁷.

Үзем июльдә Семипалатинскига китәм. Киткәнчә күрә алмам дип, Идарәдә калдырырга булдым.

*Уңышлы, матур сәяхәтләр теләп,
Әбрар.*

Замир Низаметдинов хаты

10 ноябрь, 1986 ел.

Туймазы.

Хәерле көн, Равил!

Сөзнә Башкортстаннан журналист Замир Низаметдинов борчый. Мәсьәлә шунда: мин шагыйрь Наһар Нәжминен кинәшә буенча татар-башкорт газета-журналларында жыр сәнгате турында житди сөйләшү башлап жибәрергә уйлыйм. Әле шуңа эзерлек бара. Анда Татарстанның һәм Башкортстанның күренекле композиторлары, шагыйрьләре һәм жырчылары катнашчак. Аңлашыла ки, укучылар өчен жыр сәнгате турында Сөзнәң фикерләренә дә белү, файдалы булачак. Шуңа күрә мин Сөзгә берничә сорау белән мөрәжәгать итәргә булдым.

1. Сөзнәң ижатыгызда һәм тормышыгызда жыр нинди урын тотта?
2. Жыр сәнгатенәң отышлы яклары нәрсәдә дип уйлайсыз?
3. Жыр ижат итүчеләр алдына нинди таләпләр куяр идегез?
4. Бүгенгә жыр сәнгатендә Сөзнә нәрсәләр шатландыра һәм борчый?
5. Жыр сәнгатенәң киләчәген нинди итеп күз алдына китерер идегез?

Менә шундый сораулар. Минем үтенечем һәм өметем зур: сорауларны жавапсыз калдырмассыз дип уйлайм. Күләме чикләүсез.

*Сөзгә яңа ижади уңышлар, ныклы сәламәтлек теләп туган ихтирам белән,
Замир Низаметдинов.*

УКУЧЫЛАР ХАТЫ

21 июль, 1982 ел.

Хөрмәтле Равил Габдрахманович!

Бүгенгә газетадан («Социалистик Татарстан») «...тарихи бу бергәлек»не рәхәтләнеп укыдым.

Молодец! Рәхмәт.

Мин үзем дә күптән түгел Ленинградта булып кайткангамы, анда алган тәэсирләрем әле сүнмәгән.

⁷ 1985 елның жәендә Равил Фәйзуллин СССР язучылары делегациясә житәкчесә буларак Италиядә үткән Бөтендөнья шигырь фестивалендә катнаша. Шул сәяхәттә алган тәэсирләр нигезендә шагыйрь «Хуш, Италия, исәнме, Казан!» дип исемләнген күләмле язма да чыгарды («Казан утлары», 1986, № 12. Бу очракта шагыйрьгә галим Ә.Кәримуллин эзерләп биргән китапларның да файдасы зур булгандыр (ред.).

Берәү булса: «...Менә Ленинградтан бер төркөм язучылар – фэлән-фэләннәр килде әле, без үзөбөз дә барып кайткан идек узган ел...» дигәнрәк формада язар иде дә, вәссәлам...

Сез энә, нинди тирән тарихка кереп китеп, адашмыйча акыллы гына борылып чыга белгәнсез. Молодец! Мин бу мәкаләне укып, рухи яктан байлык алучы башкалар (бигрәк тә авыл халкы) өчен дә куанам. Рәхмәт!

Мин инде күптән Сезне яшел маяклы олы юлга чыккан язучы-шагыйрь итеп таныган идем. Ялгышмадым.

Языгыз, языгыз, языгыз!!! Ижади уңышлар Сезгә һәм сәламәтлек телим.

Сәлам белән, М.Рәкыйпова.

* * *

19 ноябрь, 1987 ел.

Исемсез хат

Исәнмесез!

Кадрле иптәш диясе иде дә бит. Кем кадрлесе, кемгә иптәш булып чыга аннары. Зинһар, гафу итегез! Гади генә башлыйм.

М.С.Горбачёвқа свалкаларны фотога төшереп жиберәләр, ди. Свалкада ни генә юк. Башларын ташка бөрергә калган Захарлар, Макарлар... вакытсыз свалкага ташланган кешеләр. Соңгы ун ел эчендәгә хәлләр... Радиодан аңлап калганнарым.

Тормышны тормыштан өйрәнмәдем, ә китаплардан – романнардаң, шигырьләрдән, жырлардан. Китаплардан азыкланган кыюсыз жанымда иманым формалашты. Шулай иман белән тормыш юлына аяк бастым. Атап китәргә өлгөрмәдем, свалкага килеп төштем. Һәм менә ун елдан соң сасыган-черегәнне урыныннан кузгаталар. «Эшкә! Бер ай вакыт сиңа. Аннан уголовниклар янына! Менә шулай».

Пешегеп беттем, елыйм да елыйм. Себерке булырга теләмәгәнәм өчен, интернатта мин ташлаган балалар булмаса өчен. (Үзем шуңадыр дип уйлыйм.)

Кая барам? Үзем елыйм, ни эшлим дим. Китаплар, китаплар, нишләттегез мине дим. Ләкин мин юлда, китап актара алмыйм. Колагымда бары бер сүз чыңлый: «Уголовниклар, уголовниклар, уголовниклар...»

Тукта! Тукта әле, тукта! Равил Фәйзуллин күңелемә иңеп килә түгелме?!

«Әле алда тулы ун көн –

яшәргә дә яшәргә!»

Ай, рәхмәт яугыры! Бу юллар күңелгә иңгәнче никадәр юл үтәргә, ашыгырга туры килде. Корсагың тук булса, башың эшләми тора диме. «Хөкүмәтнең эпиен ашап, эрәмтамак булып ятасың».

Әпие – эрәмтамак, ә шигырьләре ни? Теләсә ни булсын. «Әле алда тулы ун көн – яшәргә дә яшәргә!» Шигырьләр кулларын сузалар. Ярдәм итәләр. Минем бит әле ун гына көн түгел, тулы бер ай. Яшәргә дә яшәргә! Инде менә бәхетем, мәхәббәтем белән балкып, яктырып атлыйм.

Бәхетем – күңелемә иңгән шигырь юлларыннан. Ә мәхәббәтем (аның да тулы бер ай яшисе бар) минем бер үземә бербөтен, уртаклашынмаган. Мәхәббәт өлешүче Амурмы әле? «Ах, проклятый Амур» дия-дия теңкәсен корыткач, мәхәббәтнең иң олысын бирде. Бер үземә бербөтен итеп. «...Благодарю тебя, небо...»

Сезгә «абый» дип тә дәшә алмыйм бит.

Равил Фәйзуллин! Минем өчен хәрәм булган шигырь юлларыгыз өчен рәхмәтемне житкәзәсем килә. Бик зур рәхмәт Сезгә!

Минем әле алда тулы бер ай –

Яшәргә дә яшәргә!

Р.Ф. искәрмәсе:

Хатның авторы хөкөм ителгән кеше булса кирәк. Андыйлар, иреккә чыккач, бер

ай эчендә зикә урнашырга тиеш. Ә аларны зикә алырга теләүчеләр сирәк булды. Кайберләре зикә урнашырга өлгәргә дә алмыйлар иде. Андый очракта янәдән – зона...

Минем солдат хезмәтендә чакта ун көнгә гаилә янына ялга (отпуск) кайткач язган мондый юлларым бар. «Әле алда тулы ун көн! Яшәргә дә яшәргә!» Хат авторы шул юлларга ишарә ясый икәнле.

Альберт Хәсәнов⁸ хатлары

27 март, 1979 ел.

Лениногорск.

Сәлам Шөгәрдән!

Равил, ни хәлләр бар? Синең белән күптән күрешкән дә юк. Однако, кулга гармун эләккәндә, «мин, сиңа багышлап, таң жиле юллаган идем» дип искә төшереп алабыз.

Старик, сиңа шундый йомыш бар иде. Моннан бер атна гына элек Мәскәүдә булып, Детгизга 5 табак чамасы хикәяләр жыентыгы тапшырдым. Үземнең подстрочный перевод. Зав. отделом Галина Ивановна Московская бик яхшы итеп кабул итеп, кулъязмамны И.М.Пугачёва дигән редакторга бирде. Шуның белән беррәттән, миңа әлегә жыентыкның 8 табак күләмдә Казанда 80 нче елда чыгуы һәм Казанның аны Мәскәүгә чыгаруга да каршы булмавы турында справка да кирәк булып диделәр.

Бу жыентык «Тугрылык» дигән исем белән, Г.Ахунов эчке рецензиясе, редакторы С.Сибгатуллина, Ш.Рәкыйпов редакциясеннән 80 нче елда чыгарга тора. Эчтәлегә – табигать, туган як кош-коргалары, сандугачлары-карлыгачлары турында. Күләме 7-8 табак бугай. Мәңе шуларны русчага тәржемә итеп Мәскәүгә илткән идем. Әгәр шуңа, беренче чиратта итеп, «против» булмасаң, миңа (өйгә) ике данә справка сал әле, зинһар. Мәскәүгә дә мин аны «Верность» дигән исем белән тапшырдым. Но алар башта ук исемен «не пойдёт» диделәр.

Өлмәттән отчёт-сайлауга килергә тырыш, бер күрәп сөйләшербез. Ул шушы араларда булып инде шәт, чөнки Съездга да күп калмый бит.

Хатны салуын салам да, өйдә булырсыңмы? Алай да, справканы озакка сузмый юллый күр инде. Жду ответа, нинди кәгазь икәннән, шәт, төшенгәнсеңдер инде. Миңа андый оешманың председателе син диделәр.

Бер кочак сәламнәр белән,

Альберт Хәсәнов.

P.S. Старик, син һәрхәлдә кош теле хәтле генә депеша сәламе жибәр инде. Мәскәүдә татар язучыларының балалар өчен язган хикәяләр жыентыгы эзерләнгән икән. Аны жыюны Т.Галиуллинга тапшырганнар. Детгизда миңа шунда катнашырга һәм берничә хикәяне прәме үзләренә салырга куштылар. Әлегә мин Тәлгат белән бәйләнешкә кереп йөрәм. Кыскасы, әллә йомшак жәеп, каты утырталар, әмма Детгизда үземә бик якты, доброжелательный отношение сиздем. Әле бит бу минем кем икәнне белмиңә! Әгәр дә егет кеше икәнне сизсәләр, ни эшләрләр иде дим. Минем 8 табак чамасы хыялый малайлар турында повесть бар. Аны да тәржемә итеп бирергә исәбем бар. Жай килсә, старик, не только справка дай, но и характеризуй. А то алар миңа: «Шушы яшыңа жикәнче ник бер дә мөрәжғәтә итмәдегез безгә?» – дип тә айттеләр.

Үзеңнең дөньяларың кичмә, күкләрең аязмы?

Кабат сәламнәр юллап,

Альберт.

* * *

7 гыйнвар, 1987 ел.

«Каз. утлары»ндагы Сәяхәтнамәңне укып чыктым. Әйбәт. Өз генә тартыныбрак, әйтеп бетерми калу сизелә. Но алары – күргәч сөйли торган нәрсә. Но инде тормыш

⁸ Альберт Хәсәнов – язучы, журналист.

жирлегенэ килсэк, Габдрахман ага үзенчэ прав: Эй, улым, «шунда райисполком персидэтеле йэ народный контроль булып, авылга тузанда чүплэнep йөргән тавык-казны пыр туздырып, кара «Волга» белән кайтып төшмәү» бераз үкенечлерек. Аны минем эти дә эйтә торган иде, мәрхүм. Ә шул чорны әдәбиятны чорнап алган карагруһчылар Союзга да кертми йөрттеләр. Үләрсең. Хәзер килеп кул биреп, ыржаеп булса да, көлеп сөйләшкән булалар.

Сиңа досье жыюны әлегә максат итеп куйган юк иде. Әмма бу газета каяндыр килеп эләккән. Үз архивыңа сал, бер истәлек булып.

Слушай, старик, бер-берегезне мактый-мактый, поэзияне соңгы чиккә китереп житкердегез. Син үзән дә таптана башладың. Бер киерелеп, иркен сулыш алып, язып күрсәт әле. Шул чорга життең бит инде. Иптәшләр, дешёвка яза-яза, поэзиядә магия, таинственность бетте. Укучы халык дәрәс алмый шигырь китапларын. Андагы «авылым таңнары», каеннары, чишмәсе, бәрәңге буразнасы, авылым «иртәсе, киче, төне», шигырьдән-шигырьгә, юлдан-юлга, шагыйрьдән-шагыйрьгә күчеп, тәмам гарык итте, изжога бирде. Ул хезмәт тематикасы, Өптеринен нефть чыгаруы, Гаптеринен КамАЗ ясаы кемгә хажәт? Үзе дә күрәп тора ул аны. Шул ук Өптери авылга килеп керү белән чыбыркысын торып шартлатып жибәрә, мин сиңа әйтм. Ләкин ул аны качкалак сыерларның котын алу өчен шартлатмый. Ә сез шулай дип язасыз, барыгыз. Ә поэзиянең сере менә кайда. Өптери чыбыркысын күрше кызы Мәчтүрәнең йөрәген яндыру өчен шартлата. Мәчтүрә дә, шундук чиләк-көянтәсен алып, көтүгә каршы чыга. Су кирәккә түгел бер дә. Өптеринен йөрәген яндыру өчен бөгелә-сыгыла китә ул суга. Ә менә шушы таинственность юк поэзиябездә. Информация чүп-чары. Шуны шакмакка такмак итеп бирү.

Сез, агайлар, поэзия йөгән тулысы белән жилкәгезгә салырга уйлыйсызмы, әллә Сабан туге юртагы булып уйнаклап кына да гомер узар дисезме, мөхтәрәм дустым?

Что? Где? Когда? Почему? Вакыт тапсаң, хат яз. Сәяхәтнамәң матур, китабыңда чыгар, иркенрәк ит. Укыгач, күп нәрсәләрне сораштырасы килә. Габдрахман агайның фикере ничек?

Син аның белән бер киерелеп дөнья хәлләре турында иркенләп сөйләшәп утырасыңмы соң? Ә кирәк! Акылны аннан ал син, үзене генә акыллыга санама. И-и, эти исән булсамы! Дәрәс, без аның белән бик гәпләшә идек. Үлгәч, бик сагындыра.

Үзем әз-мәз этләшәм. 50гә чыктык бит, брат. Тәк ышту, исән булсам, юбилейга рәхимжан бул!

Күп салам белән, Альберт Әл-Хәсәни Әл-Дөбъязый, Әл-Биектауский.

Син, канса канис, авылга бер Чёрный Волга белән кайтып төшәп, күр әле Габдрахман абыйның күңелен исән чакта. Волгасы инде, акчага күчәрсән, 30-40 сум торадыр. Аны Казанда чат саен табып буладыр. Биш йөз торсын, эш андамыни, андыйгына акчаны тапмаган егетләремни без, дустым!

Г.П.Владимиров хаты

20 апрель, 1981.

Уважаемый Равиль Абдрахманович!

В марте нынешнего года Вы приняли участие в Днях советской литературы в Узбекистане. Конечно, Ваше пребывание в республике, ее столице было непродолжительным. Но всё же думается, что Ваши узбекистанские впечатления могли в большей или меньшей степени отразиться в Ваших творческих планах, в конкретной литературной работе. В связи с этим информируем Вас, что редакция проявляет большой интерес к произведениям узбекистанской тематики, написанным после Дней. В наши намерения входит публикация подборки таких произведений, которые, естественно, могут иметь различный жанровый облик и объём. Поэтому,

если Ваше участие в этой публикации возможно, убедительно просим Вас ознакомить редакцию с соответствующей рукописью.

*Главный редактор журнала
Г. П.Владимиров.*

Төрөкмәнстаннан хат

19 август, 1979.

Дорогой Равиль!

Пишет тебе Атамурад Атабаев⁹ из Туркмении, наверно, помнишь, мы вместе были в Ярославле на празднике Некрасовской поэзии.

Я недавно купил твою книгу, изданную в Москве («Мой звездный час»), читал с удовольствием. Очень хорошие стихи. Может быть, для туркменских читателей я со временем буду переводить.

Моя небольшая книжка (первая) выйдет в Москве в начале 1980 г. в переводе Ю.Кузнецова (сов. писатель), если выйдет, вышлю.

Дорогой Равиль, есть к тебе небольшая просьба, если тебя не затрудняет, помоги, пожалуйста, в одном деле.

У вас в Казани, в типографии Камиля Якуба лежит моя книга на туркм. языке. 4 авт. лист под названием «Глубина» (Чужлук) изд-ва «Туркменистан». Нельзя ли ускорить выпуск этой книги? Выход этой книги мне очень нужен в данное время. Помоги, если сможешь.

С любовью, твой Атамурад.

Нәзифә Кәримова¹⁰ хаты

12 апрель, 1982 ел.

Равил, исәнме!

Күп сәламнәр белән Нәзифә хат яза. Безнең барчабыздан да Миңлебикәгә, Алмазга күп сәлам.

Менә хат язарга утырдым да нәрсәдән башларга да белмим. Язасы сүзләр күп кенә иде.

Китабыңны укып чыктым дисәм, дәрәс булмас. Күп укыдым. Шигырь укыр өчен настроение, күнел торышы аерым бер үзгә булырга тиеш бит ул. Шигырьләренә, гомумән алганда да, укып чыгу ғына житми. Аларны 2 кат, 3 кат, күп мәртәбә укырга кирәк. Эчтәлегенә төшенү өчен генә дә түгел, чөнки шигырьне укып чыгу белән аны бөтен тәнен, жисемен белән тоясың. Ә шигырьнең шулай зур мәгънәгә ия булганы өчен сөенеп, синең шулай һәр шигырьгә укып чыккан саен, китапны ябып уйлата, күңелләренә әллә нәрсә эшләтә торган шагыйрь булганың өчен сөенеп укырга кирәк. Молодец, слушай! Чынлап та, 15 яшьтә язган шигырьләрең 30 яшьтә язылган шигырьләрең кебек житлеккән, олы шигырьләр булуы шаккатырды мине. Минем аларны укыганым булмаган, күрәсен. Әгәр датасы тормага, просто яңа шигырьләр дип уйлар идем. Китабыңны укыган саен, үзгә белән сөйләшкән кебек буламын. Тик шулай да үзгә күрә сөйләшәсе килә. Тагы бер шулай очрашып, рәхәтләнеп сөйләшеп утырасы иде.

Мин юләр бит, миңа рәхәт! Шундый шигырьләренә уку, аларны аңлый алу сәләте, синең белән менә шулай сөйләшә алу мине бәхетле итсә дә, үземнең булдыра алганым да эшләми үткән буш көннәрен уйлап, эчтем поша. Хәзер инде язганнары да, бигрәк тә язасылары куркыта. Иң кирәкле вакытны үткәргәндә микән дим. Берәр жылы сүз яз әле, күнел күтәрелмәс микән.

⁹ Атамурад Атабаев (1948–2020) – Төрөкмәнстанның халык язучысы.

¹⁰ Нәзифә Кәримова – язучы, прозаик.

Бу арада Г.Ахунов белән телефоннан сөйләшкән идем. Ул да кызыксынды. Жибәр ди. Хәтта машинкага татарча шрифт куеп бирүдә ярдәм итәрмен ди. Миңа калса, янымда машина булса, күптән жибәрермен кебек тоела. Аз булса да, бар бит язылган әйберләр. Күземне йомар идем дә... Бәлки Казанга кайтып та килермен әле. Мин юләр бит...

Равил! Син «Энци. словарь» дигән идең. Алар монда бар икән. «Кн. Лавка писателей» дигән магазинда. Только 1 экз. гына бирәләр һәм язып куялар. Монда килсәң, ала аласың инде. Башка юл юк.

Сау бул.

Хат көтөп, Нәзифә.

Зәйнәп Хәйруллина¹¹ хатлары

24 сентябрь, 1980 ел.

Хөрмәтле Равил!

1. Әле генә телефоннан хәбәр иттеләр: Сөз телевидение өчен «Сәйдәшев» фильмы сценариен язгансыз икән. Яхшы эш. Минә музыкаль өлеште бик кызыксындыра. Халыкка билгеле булмаган 9 жыр табылды бит. Аларны яңа фильмга кертсә иде. Яшь жырчы Руслан Дәминев башкаруында 2 жыр керсә, фильмыгызның отышлырак яңгыравы ихтимал бит? Уйлап карагыз әле.

2. 14/V поэманы укыганнан соң төшкән фоторәсемне күрсәсем һәм үземдә булдырасым килә.

Ихтирам белән, Зәйнәп.

* * *

9 ноябрь, 1987 ел.

Хәерле көн, Равил!

12 ноябрьдән безнең Композиторлар союзы чираттагы пленумын башлап жибәрә. Аның беренче концерты арабыздан киткән өлкән композиторлар истәлегенә багышлана. Вакытыгыз, мөмкинлегегез булса, шул концертка килсәгез иде. Тагын бер кабат С.Сәйдәшев, Ж.Фәйзи, М.Мозаффаров, З.Хәбибуллин, А.Ключарев белән очрашыр идегез. Программаны алып бару миңа тапшырылды. Мин хәзер сәхнәгә чыкмыйм инде. Әмма бу концерттан баш тартмадым.

Концерт 12 ноябрьдә Офицерлар залында була. 19 сәгатьтә башлана. Концертта, нигездә, яшь жырчылар, яшь музыкантлар катнаша.

Билетлар, чакыру Сезнең өчен Язучылар Союзында булып.

Ихтирам белән, Зәйнәп Хәйруллина.

* * *

Хөрмәтле Равил!

1. «Социалистик Татарстан» газетасында басылган мәкаләгез миндә бик күп уйлар кузгатты. Артист И.Әхмәтжанов турында уңай фикерләр әйтәләр кенә чикләнми ул мәкалә. Нәфис сүз өлкәсендә танылган сәнгать эшлеклеләренең узганнары да, бүгенгеләре дә искә алынган. Киң карашлы мәкалә. Бездә әле чынлап торып беркемнең дә (дөресрәге, бер ижат оешмасының да) «театр одного актёра»ны булдыру, аның киләчәге турында уйлаганы юк. Хатын-кызлардан чын мәгънәсендә нәфис сүз осталарының булмавы да йөрәккә әрнәтә. Мин радиокомитетта художество житекчесе булып эшләгән елларда, радиога дикторлыкка Әминә Сафиуллина, Камал Саттарова, Айрат Арслановның киләчәктә сәхнәгә чыгуларына – нәфис сүз осталары булуларына исәп тоткан идем. Минем кушуым буенча Әминә берничә тапкыр Г.Кутуйның

¹¹ Зәйнәп Хәйруллина (1916–2010) – музыка белгече, ТССРның атказанган сәнгать эшлеклесе.

«Тапшырылмаган хатлар»ыннан өзекләр белән концертларда катнашкан иде. Андый эшләр «кушу» буенча гына хәл ителмиләр шул. Көчле ашкыну, тырышлык, ижади хыял кирәк. Эстрадада нәфис сүз турында матбугатта нык итеп сөйләшү кирәктер. Шуны Сөз башлап жибәрсәгез иде. Ә бу мәкалә өчен Сөзгә рәхмәт.

2. 1990 ел якынлашып килә. Салих Сәйдәшевнән тууына 90 ел тулганда, сүз юк, Сөз дәшми калмассыз. Әгәр соңга калмаган булсам, Сөзгә тәкдирем бар иде. Композиторның чын мөхәббәте һәм аның хакында Салих Сәйдәшевнән миңа сөйләгәннәре. Аны, минемчә, һичкем белми. Шуны Сөзгә сөйләсем килә.

Бу көннәрдә мин больницада. Минә дөвалаучы врачмның әйтүенә караганда, мин монда 31 январьга кадәр булырмын, ахры. Өмет көчле. Февральдә өйдә эшләргә ният зур. Вакытыгыз булса, Салих абый турында сөйләшүне кирәксенсәгез, больница адресы: ул. Чехова, 1а, Респуб. больница. № 2. 6 этаж. телефон 37-81-13. Шәфкать туташлары шәфкәтлеләр – телефонга дәшәрләр.

Айрат Арслановтан Сөзгә кайнар сәлам. Сөзнән мәкалә буенча бер кичне озак кына сөйләшеп утырдык. Дулкынланулар да, борчылулар да булды. Ул да больницада ята бит.

Сөзгә тирән ихтирам белән,

Зәйнәп Хәйруллина.

Минем өй телефоны 32-34-40.

Адрес: Театральная, 13, кв. 40 (Без Сибгат Хәким белән бер йортта).

Гамил Афзал¹² хаты

12 декабрь, 1989 ел.

Әлмәт.

Мелла Равил!

Сиңа чутин-чук сәламнәр жибәрәм! Аннары сине яңа 1990 ел белән вә яңа биек пост белән тәбриклим!

Бу да мәгълүм булсын: миңа «Казан утлары» елына бер публикация вә 200 шигъри юл урын бирә, мин Тукай премиясе лауреаты, карт автор, берәз азсыным.

Мин Сибгат Хәким турында истәлекләр жибәргән идем, ул Мансур Вәлиевтә икән, 90 нчы елда басарга уйлыйбыз ди: син шул эшкә күз-колак бул әле.

Аннары мин Сибгат Хәкимнән миңа 30 ел язган хатларын, машинкада күчереп, Рәдифкә жибәргән идем. Сибгат Хәким – онытылмый торган шагыйрь, аның хатлары да онытылмас дип ышанасы килә. Син шул хатларны карап чыгарга вакыт таба алмассыңмы икән?

Миңлебикә абыстайга да күп сәлам! Мин аңа Союзга керергә рекомендация язган идем, алдылармы әле?

Сөзләргә сәлам вә ихтирам белән, Гамил Афзал.

¹² Гамил Афзал (1921–2003) – Татарстанның халык шагыйре.

Кәшфи Басыйров
(1906–1943)

Хикәяләр авторы һәм тәрҗемәче Кәшфи Басыйров (Каишаф Хәбир улы Басыйров) 1906 елның 17 апрелендә хәзерге Башкортстан Республикасының Бәләбәй районы Мәтәүбаш авылында туа. 1942 елның гыйнварында К.Басыйров армиягә алына һәм 1943 елның 16 гыйнварында фашистларга каршы сугышта һәлак була.

СЕКРЕТАРЬ
(Әсәрдән өзек)

Вакыт менә шулай үтте дә китте. Биби үз сүзләрен Галигә бары урамга чыккан кына, кайтканда гына сөйли алды. Ләкин бу вакытта да ул Гали белән ялгыз гына түгел иде. Галине уртага алып, Камәр белән өчәүләп атлылар иде.

– Гали, – диде Биби, – мин синнән шуны сорамакчы идем: мин быел тәмамлыым бит. Миңа Карамалы авылын тәкъдим итәләр, шуңа син ничек карыйсың?

Гали үзенә хор түгәрәгә белән Карамалыга концерт бирергә баруын, аның колхоз председателен сөйләп көлдерде. Халыкка һәм бигрәк тә председателгә Галиләрен чыгышы бик ошаган, күрәсәң. Ул артистларны өйләренә озатканда килгән чаналары белән түгел, ә яхшы чана, яхшы атлар жигеп озаттырган. Карамалының Совет председателе күргән сәен Галине үзләренә чакыра икән. «Безгә бик шәп клуб мөдире кирәк, акчасын кызганмыйм, тиешле органнар белән үзем сөйләшермен, ризалык кына бир», – дип үгетли икән.

Биби Галине үзенәк кысты:

– Чынлап та, Гали, менә шәп булыр иде... Мин вәгъдә бирәм, алайса... Ләкин синен баруыңа ышанып... – дип сөйләнде ул.

Капка төпләренә житеп сабууллашканда да, шул ук сүзләргә кабатлады.

Ә Камәр моңа ышанып житмәде. Ул Галине шаярып сөйли дип уйлады. Күрстә чакта Камәр янына МТС директоры үзе килгән иде. Ул МТСка киләсе яңа механизаторлар турында, шул исәптән Галине дә МТСка алу турында сөйләгән иде. Гали белән икәү генә калгач, Камәр сүзне шул турыда алып барды. Капкага житеп аерылышканда, Галинең кулын жибәрми торды.

– Әйеме, акыллым, барасың бит? Бергәләп эшләребез, вәгъдә, яме, аппагым? – дип сөйләнде.

Камәр ишектән кереп киткәнчегә хәтле Гали китми торды. Аз гына шаку белән, ишектә Галимулла хатыны Бәдәрнең: «Синме, жаным?» – дип сораган тавышын Гали тагын ишетте. Ә юлда кайтканда ул бер генә турыда, Камәрнең «Яме, акыллым...» дигән йомшак тавышы турында гына уйлады. Рәхәт иде.

Кайту белән Гали яңа хат ачты. Яхядан иде.

«Гали, шушы айларда гына мин ике тапкыр сине тыңладым. Безнең авыл концерты бу, ә житәкчесе – минем иптәшем дип әйткәч, иптәшләрем бигрәк күнел куйдылар. Алар бигрәк синен сөйләвеңне яраталар. Барысы да сиңа шушы хатны язып жибәрергә үтенделәр. Сезнең жырлар безне дәртлөндерделәр. Мин авыл советында сезнең ничек эшләвегез турында да укып барам. Зур булмаса да, үземнең дә уңышларны язып жибәрергә булдым. Иң күнеллесе шул: төрле урында, төрле эштә эшләсәк тә, бер эш

өчен янабыз. Эшлэ, яхшы эшлэ, дустым. Совет кешеләренең тыныч хезмәтен өзәргә теләүчеләрнең берсенә дә ирек бирмәбез! Кече командир Яхъя».

Галигә тагын рәхәт булып китте. Шушы минутта аның канцеляриядә утырасы килде. Күңеле белән ул берара шунда китте. Бер-бер артлы килеп торучы колхозчыларның, хатын-кызларның, укытучыларның, врачларның, ясле хезмәткәрләренең сорауларына шулай ук бер-бер артлы җавап биреп торучы йомышларын үтәп, канәгатьләнделереп жибәрү аның үз күңелендә дә канәгатьләнү, үзенә, үзенә көчәтә ышаныч тудырды. Мондый тойгы бер үк вакытта аны тынычсызландырып та жибәрде. Ул өстен чишенде, өстәл тартмасындагы исемлекне яңадан үз урынына, стенага эләр куйды, галстугын бушатты да укырга утырды. Белмим Бибибәт, белмим Камәрәт калган тойгылар аны дулкынландыра иде.

1939.

Әхтәм Әминев (1918–1942)

Әхтәм Әмин улы Әминев 1918 елда хәзерге Башкортстан Республикасының Илеи районы Әнәс (Әнәч) авылында крестьян гаиләсендә туа. 1942 елның апрелендә, Калуга өлкәсендә барган бәрелешләрнең берсендә каты яраланып, аңына килә алмыйча вафат була.

ИЛ ЧИГЕНДӘ

Ярларыннан ташкан
Ташкыннардай
Амур ага, Амур чайкала.
Күбекләнеп аккан елга суы
Дулкыннарын бәрә ярларга.
Батыр егет илнең чиген саклай
Шаулап аккан елга янында,
Горурлана постта торучы белән
Чәчәк аткан яшьлек таңында.
Батыр егет илнең чиген саклай,
Винтовкасын тоткан кулына.
Ерткыч фашистларга каршы булган
Нәфрәт уты яна канында.
Ул каршылай сызылып аткан таңы
Постта килеш, Амур янында.
Горурлана постта торучы белән
Чәчәк аткан яшьлек таңында.

1937.

БЕЗ ЖИҢҮГӘ ЫШАНДЫК!

Язмам геройлары – Свердловск өлкәсе Березовский шәһәрәндә гомер кичерүче тыл ветераннары, татар хатыннары. Дөньяның төрле почмагында тусалар да, гомер сукмаклары аларның өчесен дә шушы Урал якларына китергән. Язмышлары төрле булса да, алар – сугыш чоры балалары Жиңүгә үз өлешләрен керткәннәр. Тик берсе дә сынмаган, көчле рухлы булып кала алганнар.

Нубилә Ханнанова тумышы белән Татарстанның Саба районы Сәрдә авылынан. 1931 елның 1 августында укытучылар гаиләсендә 4 нче бала булып дөньяга килгән ул. «Сугыш башлангач, «Барысы да фронт өчен!» дип яши башладык, бала-чага булсак та, колхозда бил бөгеп эшләүчеләрнең кул арасына кереп, хезмәткә тиз өйрәндек. 1941 елда күрше авылдагы Шәкше мәктәбенең бер өлеше балалар йорты булды. Ул елларда ытимнәр саны да артты. Йөздән артык бала шушында тәрбияләнә башлады. Алар өчен барлык шартлар да тудырылды. Шунда тәрбияче ярдәмчесе булып урнаштым. Мич ягу, жыештыру, балаларны карау минем вазифа иде. Балалар йортында эшләп кайткач, колхоз эшенә дә чыгарга туры килгән чаклар булды», – дип искә ала ул елларны Нубилә апа.

Сугыш тәмамлангач та, тормыш тиз генә жайланмый әле. «Укытучы гаиләсе булгач, барлык туганнарым да югары уку йортында белем алды. Мин 7 сыйныф белем белән, укуны дәвам итәргә теләмәдем. Ачлык бит. Эшкә урнаштым. Эшлэгәч, икмәк бирәләр иде. Әх, ул чактагы икмәкнең тәме... Бигрәк тә кадерле иде шул ул чакта... Хәзергеләр моны аңламас. Житеш тормышта яшибез бит, шөкер», – ди 94 яшен тутыручы акъәби.

Менә шул ачлыктан котылу өчен Нубилә Лесхозга эшкә урнаша. «Ул чакта безнең якта урманнар күп иде. Менә шунда 15-16 яшьлек егетләр белән утын кисәргә йөрдем мин. Кыш көннәрәндә бигрәк авыр иде. Ул карның күплеген... Утынны кисәбез дә, машиналарга төяп, Иштуган станциясенә илтәбез. Күпмедер вакыттан соң агач юл салдылар. Машиналарның тәгәрмәчләре агач юлдан бармый, тая, аларны күтәртеп, яңадан агач юлга куябыз... Ничек сәламәтлегемнең камамаган, ничек чыдаганбыз дип уйлыйм хәзер. Ач булсак та, нык булганбыз инде. Аллаһы Тәгалә ярдәм иткәндер», – ди Нубилә апа.

1949 елны Свердловск якларына кунакка килгәч, монда төплөнөп калырмын дип уйладымы икән яшь кыз. «Әтиңең сөңсә белән килдек. Аның егете монда армиядә хезмәт итә иде. Туганым Казанда техникумда укый, шуңа яңадан Татарстанга кайтып китте, ә мин монда калдым. Язмыштыр инде. Екатеринбургтагы «Вектор» хәрби заводына шомартучы (шлифовщик) булып эшкә урнашып, 32 ел буе бер цехта хезмәт куйдым. Гаилә корып, ике бала үстердек. Бүгенге көндә 5 оныгым, 5 оныкчыгым бар. Кызым Роза тәрбиясендә яшим. Һәр туган яңа көнгә рәхмәт әйтеп, дөньяларның тыныч булуын сорыйм Ходайдан. Без күргән михнәтләрне балаларыбызга, оныкларыбызга күрергә язмасын иде инде», – дип теләкләр тели ул һәрвакыт.

Язмамның икенче герое – Миннәхмәтова Тәкмилә апаның язмышы да күпләргә сабырлык өлгесе булырлык. Ул 1926 елда Башкортстанның Балтач районы Имән авылында дөньяга килгән. «Сугыш башланганда, миңа 15 яшь иде. Авылыбыз бик хәерче иде безнең. Өч кыз, басуда тырма тартып, жир эшкәртә идек. Авылда ирләр юк. Бар эш хатын-кыз җилкәсендә. Эштән баш чыкмады безнең», – дип, күңел капкаларын ачып искә ала Тәкмилә апа.

15 яшь... Яшьлекнең иң гүзәл чагы. Сөеп-сөелерлек рәхәт вакытлар... Тик мәхәббәт хисләреннән баш югалтып, гашыйк булып йөрерлек булмый шул ул чакта. Күпме

сөйгән ярлар кавышырга дип вәгъдәләр бирешсәләр дә, күрешүләр насыйп булмый. Тәкмилә апа да үзенә сөйгән ярын армия сафларына озаткан булган. Тик сөйгән яры яу кырында ятып калган. «Бәхет эзләп, Свердловск якларына чыгып киттем. Укыдым, аннары И.В.Курчатов исемендәге Белоярск атом электр станциясенә арматурачы-эретеп ябыштыручы булып урнаштым. Станциядә 17 ел эшләдем. Гаилә кордым», – дип яшьлеген искә ала Тәкмилә апа.

Яшьлек белән тормыш авырлыклары сизелми шул, сынаулар булса да, вакытлар үтү белән кайберләре онытыла. Тормыш арбасын тарту жиңел булмый гаиләгә. Язмыш әле дөньяның бер почмагына илтә, әле икенче бер ягына. Яшь пар Ташкент якларында да яшәп алырга өлгәрә. Яңадан туган илгә кайтып, Удмуртиядә яшәү насыйп була. Аннары энесе янына Свердловск якларына китәләр. «Бүгенге көндә улым Данис тәрбиясендә яшим. 99 яшемә житеп, үз-үземне кайгырта алуым бәхет бит. Аллаһка шөкер, әле ашарга үзем пешерәм», – дип елмая Тәклимә апа.

Кәүрә Исламетдинова – Татарстанның Актаныш районы Түбән Яхший авылыннан булса да, 1946 елдан Свердловск өлкәсе Березовский шәһәрәндә яши. «Гаиләдә дүрт бала идек. Бөек Ватан сугышы башлангач, этинең туганнары бер-бер артлы сугышка китте. Эти дә 49 яшендә Ватан алдында бурычын үтәргә алынды. 1945 ел башында хатларын алмый башладык. «Хәбәрсез югалган» дигән язу бирделәр», – дип, күз яше аралаш шул вакытларны искә ала Кәүрә апа.

«Бик авыр еллар иде шул. Ашарга ризык юк, яз житкәч күрәнгән үлән, басудан жыеп кайткан черек бәрәңге белән генә исән калдык. Аякта чабата, колхоз кырына бәрәңге эзләргә чыгып китәбез, э жир әле юеш, чабатага балчык ябыша, йөрөп булмый. Тиз генә аяк табаннарыбызны язгы кояшта киптереп алабыз да тагын эшкә керешәбез. Иптәш кызым белән колхозның сарык көтүен дә көттек. Этине эзләтеп карадык, файдасыз».

1946 елның августында тормышларында көтелмәгән вакыйга була. «Төнге якта берәү тәрәзә кага. Авылның бер малае «Закиржан абый кайта» димәсенме. Ышанмадым! «Алдап йөрмә» дип орышып яткан тавышка әни уяңды. Аннары барысы да бер мөжиза кебек булды. Эттебез исән-сау әйләнеп кайтты. Ул вакыттагы куанганнар. Бик бәхетле идек! Ләкин үзенә кайда булганын эти беркайчан да безгә сөйләмәде. Әсирлектә булгандырымы, шушы яшемә житеп, белмим. Сугыш беткәч тә, тормыш жиңеләймәде. Ачлы-туклы яшәдек, авылда хәер сорап йөрүчеләр күбәйде. Эти мине һәм энемне алып Урал якларына итте. Өч елга килешү төзедә ул. Мөгаен, бу адымга безне исән калдыру өчен баргандыр эти. 1946 елдан яңа тормыш башланды», – дип истәлектәрән барлый Кәүрә апа.

Свердловск якларына килгәндә, Кәүрә апага 14 яшь була. Этисе урманда агач кисү эшенә керә. Ерактан килүчеләргә ипи бирә торган булганнар. Кәүрә апа, аның энесе этиләре янында вак-төяк эш белән мәшгуль булып көн күргәннәр. «Бервакыт, этигә, балаларың укырга йөрмәсә, ипи бирелмәчәк дигән хәбәр житкерделәр. Мин русча бер кәлимә сүз белмим. Нишлисәң бит, 350 грамм икмәктән колак кагасы килмәде. Күрше авылга мәктәпкә йөри башладым. Тик икмәк бирү системасы озакка бармады. Аны туктаттылар. Мин тагын, укуны ташлап, эти янына эшкә йөри башладым. Дөньялар да берәз жайлана төште, акча жыеп, без өйле булдык. 1948 елда калган ике бала белән әнкәй дә безнең янга күчтө. Менә шулай килеп чыктык без бу якларга», – дип, үз тарихын баян итте Кәүрә апа.

Тәлгат исемле егет белән гаилә корып, өч ул тәрбияләп үстәрә алар. Марат, Рафаэль һәм Ирек бик тырыш егетләр булып житлөгә. Этиләре шахтада эшләсә, Кәүрә апа 37 ел буе автооешмада хезмәт итә. «Хезмәт ветераны» исеменә лаек була. Бүгенге көндә 5 оныкның бәхетле дәү әнисе ул.

Руфия МӨХЕТДИНОВА.

ТАБИГАТЪТӘН КӨЧ АЛЫП

«Ныклы нигезен, тотрыклы гаилән, һәр эштә канатландырып торган пар канатың булган-да, таулар күчерердәй буласың. Зур эшләр башкарырга бәхетле гаилә этәрә» дигән фикердә Россиянең атказанган фермеры, Татарстанның атказанган авыл хужалыгы хезмәткәре, Тукай районы фермерлар ассоциациясе һәм крестьян-фермер хужалыгы житәкчесе, «Бердәмлек» кооперативы рәисе Минталип Миңнеханов. Татарстанда гына түгел, Россиядә дә Минталип Исмәгыйль улын белмәгәннәр сирәктер. Ул – чын мәгънәсендә гомерен туган Татарстанына, агросәнәгать комплексын үстерүгә багышлаган фидакарь шәхес, олпат ир асылы.

Минталип Миңнеханов 1950 елда хәзерге Норлат районы Кәкре Атау авылында туа. Әтисе Исмәгыйль, Бөек Ватан сугышынан кайткач, гомер буге терлекчелектә эшли. Ә балалары – 1946 елда туган Минсабир, 1948 елгы Рәхимә һәм Минталип эш белән чыныгы үсә. «Икенче сыйныфларда укыганмындыр, эти умарталыкта умартачы ярдәмчесе һәм каравылчы булып эшләде. Мин, мәктәптән кайтуга, тиз генә өй эшләрен карап алам да әнием Өммегөлсәм пешергән пәрәпәч (якмыш) кебек камыр ризыкларын әтигә илтәм. Шунда кунып та кала идем. Әтигә утын эзерләргә булышам. Чирмешән елгасында бергәләп балык тотабыз. Иртәнге алтыдан торып тоткан балыкларны алам да авылга йөгерәм. Аннары тиз генә жыенып, мәктәпкә ашыгам», – дип, балачагын искә ала Минталип абый. Бигрәк тә табигать жанлы бала булып үсә авыл малае. «Чирмешән елгасы аша көймәдә авылдашларны урман ягына чыгара идем. Иртәнге яктан авыл халкын печән чабарга, себерке жыйрга, хатын-кызлар жир жиләге, кура жиләге жыйрга елганың икенче ягына чыга. Кичке якта янәдән авыл ягына чыгарасы. Шунда апа-абыйлар миңа рәхмәт әйтеп калырлар иде. Үземнең кешеләргә файда китерә алуыма шул вакытта бик куана идем. Ишкәкле көймә мине чыныктырды да, шунда мускулларым ныгыды», – дип истәлекләре белән уртаклаша әңгәмәдәшәм.

Өченче сыйныфларда укыганда, Минталип абыйсының тракторына прицепник, комбайн ярдәмчесе булып эшли башлый. Тик хыялы – төзүче-инженер булу. Сигезенче сыйныфны тәмамлагач, Чистай авыл хужалыгы техникумына укырга керә. Авылның унжиде егетеннән бары тик Минталипка гына укырга керү насыйп була. 1971 елда кулына диплом алып, ул үзенең туган авылына – Муса Жәлил исемендәге колхозга эшкә кайта, механик булып эшли башлый. Тик күнелнең бер почмагында яшәгән теләк-хыялы аңа тынгылык бирми. Колхозда эшнең беткәне юк, рәиснең дә тырыш хезмәткәрне жибәрәсе килми. Шулай да Минталип абый имтиханнар тапшырырга китә. Куйбышев (хәзерге Самара) авыл хужалыгы институтына керә. Бу вакытта ул авыл кызы Рәмзия белән гаилә корып яши башлаган була инде. «Рәмзия, педучилище тәмамлап, мәктәптә пионервожатый булып эшләде. Бер-бер артлы кызыбыз Лилия, улыбыз Рәмис туды. Усть-Кинель бистәсендә тулай торакта яшәдек. Бер стипендия акчасына гына яшәве жиңел булмады, билгеле. Авыл хужалыгы институтының автогараж мөдире итеп куйдылар. Аннары баш энергетик, югары уку йортының уку-тәжрибә үткәру хужалыгы идарәсе житәкчесе итеп тә билгеләделәр. Кеше белән урта тел таба белү дә, эшне оештыра белү сәләте кебек сыйфатлар да кирәк иде. Мин, кечкенә генә бер авылдан килгән татар малае, бу сынауларны, Аллаһка шөкер, жинеп чыктым, житәкчеләр дә һәрвакыт хезмәтемне уңай бәяләде. Райкомга күчерергә жыенып йөргәндә, үземнең туган ягыма кайтырга теләвемне айттем. Рәхмәт, алар каршы килмәде, Татарстанга юлама бирделәр», – ди, яшәлеген искә алып, Минталип абый.

1983 елдан Татарстанга кайтып, Тукай бройлер фабрикасында баш инженер вазифасына алына ул. Яңалыкка, үсешкә омтылучан Минталип Миңнеханов 1995 елда бәрәңге житештерү буенча ассоциация төзүе белән яна башлый. Азык-

төлек һәм авыл хужалыгы министрлыгы ярдәме һәм Татарстан Министрлар Кабинеты хәер-фатихасы белән «Аскар» исемендәге ассоциациягә нигез салына. Монда тәҗрибә туплап, 2000 елда чит илдә стажировка узганнан соң, Минталип абый үзенең крестьян-фермер хужалыгын төзү турында уйлана башлый. Хыялын гаиләсенә житкәргәч, хатыны Рәмзия ханым да, балалар да гаилә башлыгына теләктәшлек белдереп, эшкә алыналар. Заманында 50 гектар жир

Миңнехановлар гаиләсе хезмәттә дә, бәйрәмдә дә бердәм.

белән башланган эш бүгенге көндә 355 гектарда уңышлы дәвам итә.

«Бу эшкә алынырга, беренче чиратта, балаларымны хәлэл, үзезең үстергән ризык белән тәэмин итү теләге этәргеч бирде. Икенчедән, балаларымның хезмәт тәмен белеп үсүләрен теләдем. Балалар – минем терәгем. 25 ел дәвамында без ныклы адымнар белән алга атлыйбыз. Дөрес, беренче елларда жиңел булмады: транспорт житмәде, үстергән яшелчәләрне урнаштырырга урын таба алмадык, саклау өчен урыннар юк иде. Тик башлаган эшнә ярты юлда калдыру безнең нәселгә хас түгел. Мин үземнең балаларымда да шушы сыйфатны тәрбияләргә тырыштым. Һәм үз дигәнәмә ирештем. Тормыш иптәшем Рәмзия туклануны оештыру һәм хужалык мәсьәләләрен хәл итсә, кызым Лилия финанс һәм юридик бурычлар белән шөгыльләнә, улым Рәмис – хужалыкның идарәчесе, техник эшчәнлек өчен җаваплы. Оныкларым Аделя һәм Айдар бу өлкәдә эшли. Теләсә нинди өлкәдә югалып калмау мөһим. Эшчән барып чыкмаган очракта да дилбегәнә ычкындырырга ярамый. Рухи яктан көчле булырга кирәк. Нәселебезнең киләчәге нык. Оныкларда эшкә кызыксыну уята алганбыз икән, димәк, без дөрес юлдан барабыз», – ди Минталип абый.

Минталип Исмәгыйль улы, туган районыннан читтә яшәсә дә, якташларын кайгыртып тора. Кәкре Атау республикада Бөек Ватан сугышы ветераннар хөрмәтенә мемориаль комплекс салынган беренче авыл була. Бу эшләрнең дә башында Минталип абый тора. Хәйрия эшләре моның белән генә чикләнми: авыл мәчетен ремонтлау дисеңме, зират коймасын төзекләндерүме һ.б. һәрвакыт ярдәм кулы сузарга ияләшкән эшмәкәр моны үзенең эхлакый бурычы дип саный. «Мәктәпкә жыенырга ярдәм ит», «Жинү фонды», «Өлкәннәр көне» кебек хәйрия чараларында да даими катнаша ул. Район һәм Чаллы шәһәре медицина оешмаларына, Тукай районы инвалидлар җәмгыятенә хәйрия ярдәме күрсәтә. Район Сабан туге бәйрәмен оештыруда һәм үткәрүдә булыша.

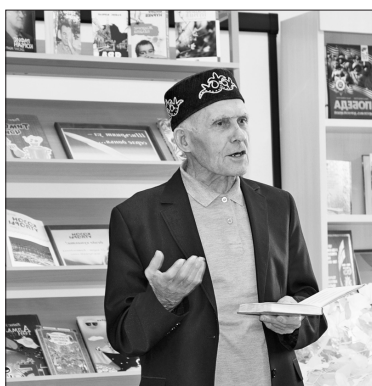
Минталип Миңнехановның агросәнәгать эшчәнлегенә керткән өлеше турында язып та, сөйләп тә әйтеп бетерерлек түгел. Житәкчеләр тарафыннан да хезмәте югары бәяләнә. Татарстан фермеры – «Төбәкләрнең алтын фонды», «Татарстан Республикасы алдындагы казанышлары өчен» орденнары иясе дә. Авыл хужалыгы һәм азык-төлек министрлыгының февраль аенда булып узган коллегиясендә Татарстан Республикасы Рәисе Рөстәм Миңнеханов аны дәрәжәле дәүләт бүләге – «Дуслык» ордены белән бүләкләде. Бу – Минталип Исмәгыйль улының халкы, милләте өчен башкарган намуслы хезмәтенә гадел бәяләмә.

Зур исеemnәргә лаек героебызга быел 75 яшь тула. Тормыш девизына тугры калып, ул әле дә яңа идеяләр белән янып яши. Шуңа идеяләрен тормышка ашырырлык саулык-сәламәтлек, көч-егәр, озын гомер телибез үзенә!

Руфия ИШМЕТОВА.

«КАЗАН УТЛАРЫ» – БАЛТАЧТА

«Казан утлары» журналы редакциясе республикабыз районнарында яшәүче иҗат көчләрен барлау, аларның активлыгын арттыру максатында башлап җибәргән «Әдәби берләшмәләрдә» проектын Балтачта дәвам иттерде. Район Үзәк китапханәсендә басманың баш мөхәррир урынбасары Вакыйф Нуриев, проза һәм шигърият бүлекләре мөхәррирләре Рафис Корбан белән Фәнил Гыйләҗев «Шигъри тәлгәшләр» әдәби-иҗат берләшмәсе әгъзалары, китап сөючеләр белән очраштылар. Очрашуны «Балтач үзәкләштерелгән китапханәләр системасы» муниципаль бюджет учреждениесе директоры Резеда Зарипова ачып җибәрде. Очрашуда җирле иҗатчылар Казаннан килгән мөхәррирләр белән күзгә-күз карап сөйләштеләр, үзләрен кызыксындырган сорауларга җаваплар алдылар, шигърьләрен укыдылар. Аларның иҗат үрнәкләре «Казан утлары»ның 3 нче санында тәкъдим ителде. Редакция хезмәткәрләре Балтачның соңгы елларда иң күп яшә шагыйрьләр биргән район булуын да ассызыклап үтте.

Балтач туфрагында туып үскән олпат шагыйрь Гарифҗан Мөхәммәтшин чыгыш ясий.

Сулдан уңга: Рафис Корбан, Вакыйф Нуриев, Фәнил Гыйләҗев.

«Казан утлары» вәкилләре белән «Шигъри тәлгәшләр» әгъзалары – бер залда.

ХАЛЫКТАН МӘРЖӘН ЖҢЙГАН ГАЛИМ

Татар энциклопедиясендә урын алган мәгълүматларга караганда, күренекле фольклорчы галимнәребезнең берсе, Татарстанның Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты Илбарис Нурислам улы Надиров 1925 елның 15 апрелендә ул вакытта Бөгелмә кантонына кергән (хәзер Әлмәт районы) Яңа Нәдер авылында дөньяга килә. Бөек Ватан сугышында катнаша. 1953 елда Казан университетын тәмамлай. 1956 елдан аның гомер юлы Г.Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институты белән бәйләнгән. 1965 елдан – директор урынбасары, 1972–1991 елларда халык ижаты секторы мөдире булып эшли. Хезмәтләре татар халык җырларын һәм бәетләрен өйрәнүгә карый. «Халык һәм җыр: Бөек Ватан сугышы чорында татар халык поэтик ижаты» (1961) монографиясе авторы. Россиянең татарлар күпләп яшәгән төбәкләрендә үткәрелгән экспедицияләр нәтижәсендә «Кыска җырлар (дүртъюллыктар)» (1976), «Йола һәм уен җырлары» (1980), «Тарихи һәм лирик җырлар» (1988) җыентыкларын нәшер итә.

Илбарис ага үзе туплаган фәнни гыйлемне матбугат аша халыкка тарату белән дә актив шөгыльләнде. «Татарстан» радиосында да еш кунак иде. 1980 нче еллар ахырыннан алып ул мөхәррир Рөстәм Фәйзуллин белән берлектә «Мирас» исемле фәнни-популяр тапшырулар циклын эзерләде, аларны үзе үк алып та барды. Аңлашыладыр, өлеге тапшырулар татар фольклорына багышланган иде. Нәтижәдә хәзер безнең фондта «Татар мифологиясе турында», «Мәзәкләр», «Балалар фольклоры», «Тылсымлы әкиятләр», «Табышмактар», «Дастаннар», «Мөнәҗәтләр», «Уен такмактары, уен җырлары», «Йола җырлары», «Лирик җырлар» дигән гажәеп кызыклы язмалар саклана. Илбарис Надиров, тапшыруның авторы буларак, программаларны Хужиехмәт Мәхмүтов, Фатих Урманчеев, Рәшит Ягъфәров, Ленар Җамалетдинов, Флора Әхмәтова, Айсылу Садыйкова кебек күренекле галимнәребез белән берлектә эзерләгән. Бу язмаларда аларның да тавышлары сакланып калган. Фольклор эсәрләрен Ирек Баһманов, Луара Шакирҗан, Мәрһям Арсланова, Фоат Галимуллин укыган. Шулай ук темага иллюстрация рәвешендә радио фондындагы җырлар һәм институт архивында сакланган экспедиция материаллары файдаланылган.

Галим 2009 елда Казанда вафат була.

Журнал укучылар игътибарына әнә шундый тапшыруларның берсе – циклның уен такмактарына һәм уен җырларына багышланган өлеше тәкъдим ителә. Мөхәррире – Рөстәм Акъегет, режиссёры – Госман Әхмәтҗан. QR-код ярдәмендә сайтыбызга кереп, галимнең якты рухын искә алып тыңлайк.

«СОЛДАТЛАР»НЫ ЖЫРЛАП ҮСТЕК БЕЗ

Күренекле шагыйрь, Татарстанның Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты, республикабызның атказанган сәнгать эшлеклесе Роберт Вәли улы Әхмәтжанов 1935 елның 1 апрелендә Балык Бистәсендә дөньяга килә. 1943 елда әтисе Бөек Ватан сугышында һәлак булгач, әнисе, балаларын ияртеп, үзенә туган төбәгенә – Иске Арыш авылына кайтып төпләнә. Роберт биредә – башлангыч, күрше Балыклы Чүкәй авылында – жидееллык һәм Олы Солтан урта мәктәбен тәмамлый. 1954–1959 елларда Казан дәүләт педагогика институтының татар теле һәм әдәбияты бүлегендә укый. Студентлык чорында жигди рәвештә әдәби ижат эше белән шөгыльләнә – әдәбият түгәрәкләрендә актив катнаша,

газета-журналларга языша, шигырьләрен бастыра, ә 1958 елда инде Татарстан китап нәшриятында студент егетнең «Беренче яз» исемле тәүге шигъри жыентыгы дөнья күрә.

Укуын тәмамлагач, Р.Әхмәтжанов Әстерхан өлкәсенең Нариман районы Жәмәле авылы мәктәбендә татар теле һәм әдәбияты укыта. 1961 елда Казанга кайткач, Татар дәүләт опера һәм балет театрында әдәби бүлек мөдире, аннары республика матбугатында әдәби хезмәткәр булып эшли

Р.Әхмәтжанов – татар поэзиясендә үзенә генә хас шигъри йөзе, язучу манерасы булган талантлы шагыйрьләрнең берсе. Аның ижаты XX гасырның 60 нчы елларыннан башлап, татар әдәбиятында үзе бер дәверне тәшкил итә. 1958–2005 еллар арасында Р.Әхмәтжановның лирик шигырьләре, поэма һәм балладалары тупланган ике дистәгә якын китабы дөнья күрә. Арада балаларга һәм яшь буын укучыларга багышланганнары да бар. Шагыйрь 2008 елның 13 маенда Казанда вафат була.

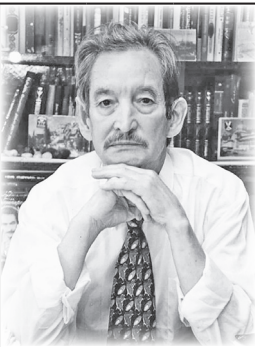
Татарстан Язучылар берлегенең рәсми сайтында урын алган менә шундый мәгълүмат белән танышканнан соң, шагыйрьнең «Татарстан» радиосы фондындагы мирасына мөрәҗғәгать итик. Биредә шагыйрь исеме белән бәйләнгән алтмышка якын язма саклана. Аларның күпчелеге – җырлар. «Саумы, Кояш!» (М.Мозаффаров музыкасы), «Солдатлар» (Ф.Әхмәдиев), «Кояшларың белән кил син миңа» (А.Монасыйпов), «Синең эзләр» (Р.Еникиев), «Минутларны ник саныйсың» (З.Гыйбадуллин) кебек җырларның һәм романсларның байтагы берничә вариантта яздырылган, чөнки алар күп кенә профессиональ һәм үзешчән җырчылар, балалар вокал ансамбльләре тарафыннан башкарылган. Гомумән, Роберт Әхмәтжанов шигырьләренә язылган җырлар үз вакытында гаять популяр булды, берничә буын татар баласы, әйтик, аның данлыклы «Солдатлар»ын җырлап үстә. Бу җырлар әле дә эфирда тынып тормый.

Шагыйрьнең үз тавышы кергән язмалар да байтак. Болар – төрле елларда Г.Тукайның туган көнендә шигъри митингларда җагаган чыгышлары, әдипләрәбезнең ижат кичәләрендә әйтелгән сүзләре. Радио студиясенә килеп, махсус яздырылганнары да бар. Хәзер без, QR-код ярдәмендә журналның сайтына кереп, энә шундый кадерле язмаларның берсен тыңларбыз. Шагыйрьнең 1980 елда язып алынган газиз тавышын ишетерсез.

Сәхифәне «Татарстан» радиосының шеф-мөхәррире Нәсим АКМАЛ алып бара.

ӘДӘБИ СКАНВОРД

			... Моне (француз рәссамы)		... Турман				
							... Жәләй		Нияз Акмалның шигырь- ләр китабы
			Мактау шигыре, мәдхия				Мөдәррис Әгъ- ләмнең кушаматы		Фикер алышу, гәлләшү
						Язучы Тәү- фикь ...			
			Немец фәлсәфә- чесе		... Мали- ков (татар шагыйре, прозаик)		Сәмига Сәүбана- ваның по- вестылар китабы		
Хәбир Ибраһим- ның ши- гырьләр китабы						Фәүзия Бәйра- мова романы		Сергей Рахма- нинов операсы	
				...-каза		Федор Досто- евский романы			
Төньякта яшәүче төрки халык		... Юзиев					... Сакаева	Сальва- дор ... (испан рәссамы)	
	Әсәрнең төп сюжет линиясе	... Гамбәр		Актёр башкара торган рольләр- нең тибы		Шагыйрь Госман ...			
					Улан- Баторда яши	Телеканал	Тальян		Атны әйдәкләү
	Йөргән ...ка жим иярә		Камыштан ясалган үз- бәк курае						Рәссам ... Хәҗиәх- мәтов
			Париж музее		Иңкү				
Бер яше тулган ат		«Ител суы ... торур» (Н.Фәт- тах)	Анда тукмак та бии						
						Чуваш халкының милли бәйрәме			
	Максим Горький романы					Әчкелтем эчемлек			
				... Кунан- баев					
				Камил Кәримов романы					
									

Рәис ГАБДУЛЛА төзде.

Үткән санда чыккан сканворд җаваплары. Сулдан уңга: Рахман, үги, Фәрвас, Ева, фа, Лут, «Адәмнәр», ис, тиен, Гуд, «Вий», су; Колас, анонс, ти, әл, Сок, Арес, Наил, Хәсәнов, Салагыш, термос, атама, Фоат. **Өстән аска:** «Күңел», Салих, Вургун, Рифат, «Орас», Иден, «Рәссам», Харрас, «Смена», Солтан, «Афәт», Отс, «Ваем», Низами, Лион, граф, «Нева», калым, Әнисә, Шота, Лалә.

ТАТАРСТАН ЯЗУЧЫЛАР БЕРЛЕГЕ КОРЫЛТАЕ

Казандагы «Корстон» бинасында Татарстан Язучылар берлегенен XX корылтае булып узды. Аны Татарстанның халык язучысы Фоат Садриев ачты, Татарстанның халык шагыйре Зиннур Мансуров алып барды. Делегатлар, бер минутка тын калып, ике съезд арасында вафат булган каләмдәшләребезне искә алдылар. Корылтайда ТР Дәүләт Советы Рәисе урынбасары, ТР Рәисе каршындагы Татар телен һәм ТРда яшәүче халыклар вәкилләренен туган телләрен саклау, үстерү мәсьәләләре комиссиясе рәисе Марат Әхмәтов, ТР мәдәният, мәгариф һәм фән министрлары Ирада Әюпова, Илсур Надиуллин катнаштылар. М.Әхмәтов ТР Рәисе Рөстәм Миңнехановның рәсми мөрәҗҗәгәтен ирештерде, чыгыш ясады һәм бер төркем язучыларга дәүләт бүләкләре тапшырды. Илсәяр Иксанова – «Фидакар» хезмәт өчен» медаленә, Рөстәм Галиуллин «Татарстан Республикасының атказанган сәнгать эшлеклесе» исеменә лаек булдылар. Галимҗан Гыйльмановка, Фирүзә Җамалетдиновага, Гәүһәр Хәсеновага (Мәһдиева) ТР Дәүләт Советы Рәисенен Рәхмәт хатлары тапшырылды. Делегатларны ТР Фәннәр академиясе вице-президенты Айнура Тимерханов котлады.

Корылтайда Татарстан Язучылар берлеге рәисе Рәкил Зәйдулла хисап доклады белән чыкты. Ревизия комиссиясе рәисе Илзирә Вәлиуллина чыгышы тынланды. Кунаклар – Казакъстан Язучылар берлегенен җаваплы сәркатибе Фәрхад Таминов, Үзбәкстаннан «Звезда Востока» журналы баш мөхәррире Сираҗетдин Рауф (Үзбәкстан Язучылар берлеге исеменнән), Башкортстан Язучылар берлеге рәисе Айгиз Баймөхәммәтов, Саха (Якутия) Язучылар берлеге рәисе Гаврил Андросов корылтайга котлаулар ирештерделәр. Татарстан Язучылар берлегенә рәис сайлау мәсьәләсе каралды. Бу урынга Рәкил Зәйдулла, Хәбир Ибраһимов, Рәмиш Аймәт тәкдим ителде. Рәмиш Аймәт үзенең кандидатурасын алды. Яшәрен сайлау нәтиҗәсендә Рәкил Зәйдулланың 167 тавыш җыеп (Х.Ибраһимов – 20 тавыш, 7 бюллетень – бозык, 1 бюллетень салынмый калган), җиңеп чыгуы билгеле булды.

Жанрлар буенча докладларны Дания Зәһидуллина (проза), Нурифә Йосыпова (шигырьят), Әлфәт Закиржанов (драматургия), Рәхимә Арсланова, Айсылу Галиева (балалар

һәм яшүсмерләр әдәбияты), Наилә Ахунова (рус телендәге әдәбият) ясадылар.

Рәис корылтайга яңа идарә әгъзаларын игълан итте. Анда 27 язучы кертелде. Идарә ачык тавыш бирү юлы белән расланды. Корылтайда Татарстан Язучылар берлеге Уставына үзгәрешләр кертелде. Күтәрелгән мәсьәләләр буенча Резолюция кабул ителде.

ИФТАР АШЫ

Рамазан аенда «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыятенен «Идел-Пресс» полиграфия-нәшрият комплексы ашханәсендә «Безнең мирас» журналы һәм «Мәдәни жомга» газетасы редакцияләре ифтар уздырды. Авыз ачу мәҗлесендә Татарстан Республикасы Рәисе Администрациясе хезмәткәрләре, ТР Дәүләт Советы депутатлары, «Татмедиа» Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы, «ТАТМЕДИА» АҖ җитәкчеләре, телевидение, газета-журналлар редакцияләре, полиграфия-нәшрият комплексы вәкилләре, дин әһелләре, язучылар, журналистлар катнашты.

Ахшам намазын ТР мөселманнары Диния нәзарәте рәисе, мөфти Камил хәзрәт Сәмигуллин укутты. Ул Рамазан аенын фазыйләтләре турында вәгазь сөйләде. Ифтарда соңгы дистә елда мәрхүм булган язучыларыбыз, журналистларыбыз рухына дога багышланды.

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ Г.ТУКАЙ ИСЕМЕНДӘГЕ ДӘҮЛӘТ БҮЛӘГЕНӘ КАНДИДАТЛАР

2025 елда Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясенә ун кандидат билгеләнде.

Рафис Корбан – «Рафис Корбан шигырьләре» балалар шигырьияте җыентыгы өчен;

Рәниф Шәрипов – «Жомга», «Бөртек-бөртек яктылык» китаплары өчен;

Мансур Гыйләҗев – «Словарь любви» пьесалар җыентыгы («Бичура», «Баскетболист», «Игезекләр» һ.б.);

Резеда Зәйниева, Айдар Җаббаров, Эмиль Талипов – «Тукай Казанга кайткан» спектакле иҗат төркеме;

Айрат Кашаев, Александр Полубенцев, Илнур Гайфуллин – «Иакинф» балеты иҗат төркеме;

Чулпан Закирова – «Беренче мәхәббәт», «Чегән буюе», «Гарәп буюе», «Сабантуй»,

«Казан сөлгесе», «Чирмешән кичәләре» хореографик композицияләре, «Зәңгәр шәл», «Казан хәзинәсе» музыкаль-хореографик спектакльләре өчен;

Георгий Ибушев – югары профессиональ башкару остальгы, татар классик композиторларының жыр мирасын пропагандалау, шулай ук татар, шул исәптән татар-керәшен музыкаль фольклоры; «Тукай моңы» әдәби-музыкаль авторлык кичәләре циклы; «Рәхмәт сиңа», «Балачакны сагынып», «Рәшә чыңы» шигырь жыентыклары өчен;

Юрий Гвоздь – «Поэт на все времена», «Возвращение памяти», «Духовные родники Татарстана», «Краски памяти» фильмнары өчен;

Рөстәм Шәмсутов – «Балчыклы китап» («Глиняная книга») керамика һәм рәсем сәнгате эшләре сериясе өчен;

Рифкат Якупов – Татарстанның фото-сәнгатен үстерү һәм татар рухи һәм мәдәни тормышын чагылдыру, аның мәдәни мирасын саклауга зур өлеш керткән һәм «Сабантуй» фотоальбомы өчен.

КИТАП ТӘКЪДИМ ИТУ

ТР Милли китапханәсендә якут телендә чыккан бүгенге заман татар язучыларының балалар өчен язган әсәрләр антологиясе тәкъдим ителде. Китап бәйрәмен Татарстан Язучылар берлеге рәисе Рәзил Зәйдулла ачты һәм алып барды. Чарада Саха (Якутия) республикасының Язучылар берлеге рәисе Гаврил Андросов, Башкортстан Язучылар берлеге рәисе Айгиз Баймөхәммәтов, Казакъстан Язучылар берлеге җаваплы сәркатибә Фәрхад Таминдаров, Үзбәкстанның «Звезда Востока» журналы баш мөхәррире Сиражетдин Рауф, Саха (Якутия) халык шагыйре Наталья Харлампьева, Милли китапханә директоры Мәдинә Тимержанова, әсәрләр китапка кертелгән бер төркем язучылар чыгыш ясады.

Казанда, «ТАТМЕДИА» бинасындагы «Әдәби кафе»да яңа китап тәкъдим ителде. Чараны алып баручы «Казан утлары» журналының баш мөхәррире Рөстәм Галиуллин сүзләренә караганда, әлеге китап эчтәлеге ягынан да, темасы буенча да, һәр битенә, һәр юлының, һәр жөмләнә сагыш һәм сызлану белән ижат ителүе ягынан да аерылып тора. Сүз «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте ярдәме белән «Казан утлары» журналы китапханәсе» сериясеннән басылып чыккан егерме сигезенче китап – Гөлүсә Закированың «Энекәш» повесте турында бара. Әсәренң герое – авторның махсус хәрби операциягә

мобилизацияләнгән һәм күптән түгел генә һәлак булган бертуган энесе, Апас районы Болгаер авылы егете Илнур Закиров. Чарада «ТАТМЕДИА» АҖ генераль директоры Шамиль Садыков, «Яңа гасыр» АҖ генераль директоры Илшат Әминев, Татарстан Язучылар берлеге рәисе урынбасары, күптән түгел СВОда катнашучы якташлары яңына барып кайткан Рифат Җамал, китапның мөхәррире, «Казан утлары» журналының җаваплы сәркатибә Ландыш Әбүдәрова, Татарстанның халык язучысы Нәбирә Гыймәтдинова, авторның да, китап героеның да якташы, шагыйрь, автор-башкаручы Рафис Гаптелганиев һәм Гөлүсә Закирова үзе чыгыш ясады. Г.Кариев исемендәге Казан татар дәүләт яшь тамашачы театры артисты Инсаф Хәләүтдинов «Энекәш» повестеннән өзек укыды. Әсәр героеның үзе тарафыннан төшерелгән видео күрсәтелде.

Татарстан Язучылар берлегенң Г.Тукай клубында әдәбият галиме, шагыйрь Равил Рахманиның «Кояшлы төркия» китабы чыгу унасеннан шигъри ижат кичәсе булды. Анда авторның каләмдәшләре, сабакташлары, университетта бергә укыган төркемдәшләре, дуслары, якташлары катнашты. Кичәне автор үзе алып барды.

Мамадыш шәһәренң Балалар сәнгать мәктәбендә Татарстан Язучылар берлеге әгъзасы, шагыйрь, прозаик Рафаил Газизовның «Бусага» исемле китабын тәкъдим итү кичәсе булды. Чарада Россия Федерациясе Дәүләт Думасы депутаты Анатолий Иванов, Татарстанның халык шагыйре Газинур Морат, Татарстан Язучылар берлеге рәисе урынбасары – берлегенң Чаллы бүлеге җитәкчесе Факиль Сафин, язучы Рәшит Аллабирде һ.б. катнашты.

Язучы, эшмәкәр Равилә Шәйдуллина-Муратның «Тау башында бүре бар» дип аталган яңа китабы (ул Татарстан китап нәшриятында басылды, аңа кадәр «Казан утлары» журналында дөнья күрдә) чыгу унасеннан Казанның «Ногай» кунакханәсендәге Тукай залында бәйрәм булды. Анда Татарстан китап нәшрияты һәм «Казан утлары» журналының баш мөхәррирләре Ленар Шәех белән Рөстәм Галиуллин, КФУ профессоры Гөлфия Гайнуллина, Татарстанның халык шагыйре Рәдиф Гаташ, язучы Халисә Мөдәррисова һ.б. чыгыш ясадылар. Кичәдә язучының әсәрләреннән өзекләр, шигырьләр, жырлар яңгырады. Кичәне кинорежиссёр Нурания Җамали алып барды.

Сәхифәне **Вакыйф НУРИЕВ** әзәрләде.

В ЭТОМ НОМЕРЕ:

«Проза и поэзия»: фантастическая повесть Ф.ИМАМОВА «Они среди нас», повесть А.ХАБИБУЛЛИНОЙ «Аромат черёмухи на твоих волосах», рассказ Р.ШАГИЕВА «Горечь крапивы»; стихи Р.ШАРИПОВА, ЗУХРЫ, поэма Л.ГИБАДУЛЛИНОЙ.

«Литература родственных народов»: стихи Ш.-Х.АЛИШЕВОЙ в переводе Р.КУРБАНА.

«Литературная критика»: статья Д.ЗАГИДУЛЛИНОЙ.

«Литературные объединения»: подборка стихов любителей поэзии Кукморского района с предисловием Р.МИНЛЕГАЛИЕВА.

«Грот Аbugалисины»: статья И.ЗАГИДУЛЛИНА, посвящённая 200-летию К.Насыри.

«Памятные письма»: письма из архива Р.ФАЙЗУЛЛИНА.

«Приравнивая перо штыку»: отрывок из произведения К.БАСЫРОВА, стих А.АМИНОВА.

«Великой Победе – 80 лет»: статья Р.МУХУТДИНОВОЙ.

«Современники»: статья Р.ИШМЕТОВОЙ.

Фотоархив: литературные мгновения. Журнал «Казан утлары» – в Балтасях.

«Бесценные голоса»: статьи к 100-летию И.Надирова и к 90-летию Р.Ахметзянова. Рубрику ведёт Н.АКМАЛ.

Литературный сканворд. Составил Р.АБДУЛЛА.

Дневник общественно-культурной жизни. Рубрику ведёт В.НУРИЕВ.

На нашей обложке: улица Лобачевского г.Казани. Фото И.АБРАМОВОЙ.

IN THIS ISSUE:

«Prose and poetry»: fantasy novel by F.IMAMOV «They are among us», novel by A.KHABIBULLINA «The Scent of Cherry blossoms on your hair», short story by R.SHAGIEV «The Bitterness of Nettles»; poems by R.SHARIPOV, ZUKHRA, poem by L.GIBADULLINA.

«Literature of kindred peoples»: poems by S.H.ALISHEVA translated by R.KURBAN.

«Literary Criticism»: article by D.ZAGIDULLINA.

«Literary associations»: selection of poems by poetry lovers of the Kukmorsky district with the preface by R.MINLEGALIEV.

«The Grotto of Abugalisina»: article by I.ZAGIDULLIN dedicated to the 200th anniversary of K.Nasyri.

«Memorable letters»: letters from the archive of R.FAYZULLIN.

«Equating a pen to a bayonet»: excerpt from the work by K.BASYROV, poem by A.AMINOV.

«The Great Victory is 80 years old»: article by R.MUKHUTDINOVA.

«The contemporary»: article by R.ISHMETOVA.

Photo archive: literary moments. The magazine «Kazan utlary» is in Baltasy.

«Priceless voices»: articles dedicated to the 100th anniversary of I.Nadirov and the 90th anniversary of R.Akhmetzyanov. The column is hosted by N.AKMAL.

Literary crossword puzzle. Compiled by R.ABDULLAH. Diary of social and cultural life. The column is hosted by V.NURIYEV.

On our cover: Lobachevsky Street, Kazan. Photo by I.ABRAMOVA.

Тышлыкның беренче битендә: Лобачевский урамы. И.АБРАМОВА фотосы.